

ISSN: 1304 – 8880

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çukurova University Institute of Social Sciences

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Cilt/ Vol: 30	Sayı/No: 1	Yıl/Year: 2021
---------------	------------	----------------

Çukurova Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Sahibi / Owner

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Serap ÇABUK

Editörler / Board of Editors

Prof.Dr. İ. Çetin DİRDİYOK Çukurova Üniversitesi, FEF, Türk Dili ve Edebiyatı

Prof. C. Hakan ÇUHADAR Çukurova Üniversitesi, Devlet Konservatuarı

Prof.Dr. Rukiye AKDOĞAN Çukurova Üniversitesi, FEF, Arkeoloji

Prof.Dr. Kenan LOPCU Çukurova Üniversitesi, İİBF, Ekonometri

Prof. Dr. Haşim AKÇA Çukurova Üniversitesi, İİBF, Maliye

Prof. Dr. F. Engin ALPAT Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç.Dr. Deniz ZEREN Çukurova Üniversitesi, İİBF, İşletme

Doç.Dr. Sadık Erol ER Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar

Doç.Dr. Onur DURSUN Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik

Doç.Dr. Mustafa YAŞAR Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim

Doç.Dr. Marella BODUR ÜN Çukurova Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam

Dil Editörleri

Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ, Çukurova Üniversitesi, Türkçe

Doç.Dr. Adnan BİÇER, Çukurova Üniversitesi, İngilizce

Doç.Dr. Mustafa Mavaşoğlu, Çukurova Üniversitesi, Fransızca

Dr. Öğr. Üyesi Nihat Yavuz, Çukurova Üniversitesi, Almanca

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL, Johann Wolfgang Goethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEGINKEL, Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL, İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL, University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA, Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDİRIM, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Todd Alan PRICE, National Louis University

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER, Deutsches Archäologisches Institut

Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR, Marmara Üniversitesi

Derleme Sekreteri / Technical Editor

Doç.Dr. Deniz ZEREN

Dizgi-Mizanpaj / Typesetter

Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ ve Arş. Gör. Abdil ARIK

Copyright©Ekim 2011

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik veya mekanik yöntemlerle (fotokopi dâhil) herhangi biçimde basılamaz ve / veya çoğaltılamaz. Dergimiz 2003-2013 yılları arasında ve 2018 yılı ilk sayısından itibaren Tübitak Ulakbim TR Dizinde taranmaktadır.

Adres / Address:

ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

01330 Balcalı / ADANA

Tel: 0 (322) 338 65 74

Faks: 0 (322) 338 69 47

E- Posta: sosbil@cu.edu.tr

İnternet adresi: <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr>

Kapak Tasarımı: Metin AYGÜN

Baskı: Çukurova Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1	Arş. Gör. Gökay KELDAL	Evliliğe Bakış Açısı Ve Evlilikten Beklentiler <i>Araştırma Makalesi</i>	1-10
2	Prof. Dr. Neşe ALGAN Dr. Öğr. Üyesi Erhan İŞCAN Duygu SERİN OKTAY	Petrol Fiyatının Gıda Fiyatları Üzerine Asimetrik Etkisi: Türkiye Örneği <i>Araştırma Makalesi</i>	11-21
3	Dr. Öğr. Üyesi Erdiñ BALLI Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İpek KOCA BALLI	The Moderating Role of Power Culture in the Effect of Dark Leadership on Organizational Ethical Climate <i>Araştırma Makalesi</i>	22-33
4	Öğr. Gör. Özlem SAĞLIYAN SÖNMEZ Dr. Öğr. Üyesi Nergis KILINÇ MİRDALI Doç. Dr. Yusuf Ziya HALEFOĞLU	Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyelere Tuz Fırını Uygulaması ve Karakterizasyonu <i>Araştırma Makalesi</i>	34-44
5	Dr. Öğr. Üyesi Musa ATGÜR	Türkiye’de Ticari Açıklık Ve Enflasyon İlişkisi: Romer Hipotezi Türkiye’de Geçerli midir? <i>Araştırma Makalesi</i>	45-57
6	Doç. Dr. Savaş BAYRAM Doç. Dr. Z. Özlem PARLAK BİÇER	Çağımızın Meslek Hastalığı Mobbing Ve Yapı Sektöründe Bir Araştırma <i>Araştırma Makalesi</i>	58-67
7	Dr. Ece Naz ERMİŞ Prof. Dr. Müge ARTAR	Sosyal Biliş Ve Düşünme İhtiyacı Kavramlarının Üst Bilişsel Farkındalığı Yordayıcı Etkilerinin Gelişimsel Olarak İncelenmesi <i>Araştırma Makalesi</i>	68-82
8	Dr. Bingül SUBAŞI HARMANCI Doç. Dr. Zihniye OKRAY	Construction Of Masculinity Through Bodybuilding: A Qualitative Study <i>Araştırma Makalesi</i>	83-91
9	Öğr. Gör. Oğuzhan BOZATLI	İkili Gelir Vergisi Sistemi Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği <i>Araştırma Makalesi</i>	92-104
10	Dr. Ufuk ÇETİN	“Çocuğuyla Oynayan Anne” Resmiyle Mary Cassatt <i>Kavramsal Makale</i>	105-118

11	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tuncay ERDEM	Güçlendirici Liderliğin Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde Bilgi Paylaşımının Aracılık Rolü: Bilişim Sektöründe Bir Araştırma <i>Araştırma Makalesi</i>	119-131
12	Prof. Dr. Serkan Yılmaz KANDIR Arş. Gör. Ecem ÖZHAN	Döviz Kurunun Borsa İstanbul'da İşlem Gören Petrol Şirketlerinin Pay Getirileri Üzerindeki Etkisinin Araştırılması <i>Araştırma Makalesi</i>	132-141
13	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜNAY	İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması <i>Araştırma Makalesi</i>	142-149
14	Dr. Cumali BOZPINAR	Reji Şirketi Tarihi Üzerine Bir Kurgu: "Var Olmak" Romanı <i>Araştırma Makalesi</i>	150-156
15	Dr. Öğr. Ü. Bedri AYDOĞAN	Namık Kemal'in Mektuplarından Yansıyan Kıbrıs Yaşamı <i>Kavramsal Makale</i>	157-165
16	Dr. Öğr. Ü. Haluk KARADAĞ	Küresel Rekabetin Bölgesel Güvenliğe Yansımaları: Çin Denizi'nde ABD-Çin Mücadelesi <i>Araştırma Makalesi</i>	166-174
17	Dr. Öğr. Üyesi Faris DEMİR	Anazarbos Mozaikleri Üzerine Notlar <i>Kavramsal Makale</i>	175-182
18	Dr. Öğr. Üyesi Erdem AKKAN Volkan UDUL	Gıda Perakendeciliğinde Algılanan Hizmet Kalitesinin Süpermarketler Ve İndirim Marketleri Kapsamında Karşılaştırılması <i>Araştırma Makalesi</i>	183-205
19	Dr. Öğr. Üyesi Meryem Derya YEŞİLTAŞ	İş Becerikliliğinin İş-Aile Yaşam Çatışması İle İlişkisinde Rol Belirsizliğinin Rolü <i>Araştırma Makalesi</i>	206-219
20	Dr. Öğr. Üyesi M. Sami SÜYGÜN Doç. Dr. Sezen BOZYİĞİT	Dış Ticaret ve Lojistik Eğitiminde Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımı <i>Araştırma Makalesi</i>	220-230
21	Dr. Öğr. Üyesi Fehime Yeşim GÜRANİ	Geleneksel Tarsus Evlerinde Ahşabın Yeri ve Kullanımı <i>Kavramsal Makale</i>	231-238

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal.

HAKEMLER/REFEREES

PROF. DR. AHMET KARA	İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ALİ MERTHAN DÜNDAR	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. AZMİ YALÇIN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. EMİNE ÇOBANOĞLU	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ERKAN ÖZATA	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. İBRAHİM ÇETİN DERDİYOK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. İBRAHİM ORGAN	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MEHEMT TEKOCAC	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. MERİH TEKİN BENDER	EGE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUSTAFA ERKAN ÜYÜMEZ	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUSTAFA HAMDİ SAYAR	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ÖMER ÖZÇİÇEK	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR.YILDIRIM BEYAZIT ÖNAL	ADANA ALPARSLAN TÜRKEŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ALPER ÖZMEN	OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. CANAN ERYİĞİT	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. EDA YAŞA ÖZELTÜRKAY	ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. FİLİZ TUFAN EMİNİ	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. GÜLBENİZ AKDUMAN	İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. İLKSUN DİDEM ÜLBEĞİ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. KALENDER ÖZCAN ATILGAN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MEHMET BİLGİN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MERAL SERT AĞIR	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MUSTAFA ÇAPAR	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. NASİP BOLATOĞLU	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. NESRİN CANBERK MENGİ	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. OĞUZHAN ÇOLAKKADIOĞLU	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. OZAN AĞLARGÖZ	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. ÖZGÜR TEOMAN	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. PERVİN BİLİR	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SİMGE ÖZER PINARBAŞI	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ BERK KÜÇÜKALTAN	TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ FARUK MİKE	HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ FERDA ÜSTÜN KERVANCI	NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ KONURALP SEZGİLİ	ADANA ALPARSLAN TÜRKEŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MELTEM CANOĞLU	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ MERYEM DERYA YEŞİLTAŞ	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MİNE TAYKURT DADAY	ADANA ALPARSLAN TÜRKİŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MİNE ÜLKÜ ÖZTÜRK	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ TANER NAMLI	İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ VASFİ KAYA	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
ÖĞR. GÖR. DR. EMİNE ESEN KALELİ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. AYŞE SARAÇ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DR. SÜREYYA BURCU AVCI	SABANCI ÜNİVERSİTESİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

- ✓ Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- ✓ Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması zorunludur.
- ✓ Makaleler, **Türkçe, İngilizce, Fransızca** ya da **Almanca** olarak yayımlanabilir. Eğer makale İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinden biriyle yazılırsa, mutlaka Türkçe özete yer verilmelidir.
- ✓ Makaleler Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uygun yazılmalıdır.
- ✓ Makaleler, Microsoft Word 2003 veya üzeri sürümlerde yazılıp internet üzerinden online olarak gönderilmelidir.
- ✓ Makalelerin başlığı metne uygun, ortalı; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
- ✓ Yazar adı, makaleye ortalanmalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazarlara ait bilgiler (Üniversite adı, Fakülte adı, e-mail adresi, Orcid No) dipnotta verilmelidir.
- ✓ Makalenin ilk sayfası sadece **ÖZ** ve **ABSTRACT**'tan oluşmalı, bu sayfa **Makale Şablonu**'na yerleştirilerek oluşturulmalıdır (**bk. Makale Şablonu**)
- ✓ Makalelerde kâğıt boyutu: A-4 dikey, sayfa yapısı alt: 2,5 cm, üst: 2,5 cm, sol: 2,5 cm, sağ: 2,5 cm, üst bilgi: 3 cm, alt bilgi: 3 cm, yazı tipi: Times New Roman, punto: 10, satır aralığı: tek olarak ayarlanmalıdır. Makalenin tümü 8000 kelimeyi geçmemelidir.
- ✓ Dipnotlar Times New Roman fontu kullanılarak 8 punto ile ve satır aralığı "tek" olacak şekilde yazılmalıdır. Eski harfli metin çalışmalarına dair notlar ve çalışma hakkında önemli açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır.
- ✓ Öz 8 punto ve Times New Roman fontuyla yazılmalıdır. Bir paragraftan oluşmalı, satır aralığı "tek" olacak şekilde ayarlanmalıdır. En az 150 en fazla 200 kelimedenden meydana gelmelidir. Öz büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
- ✓ Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:

GİRİŞ (en fazla 3 sayfa)

LİTERATÜR TARAMASI

YÖNTEM

ARAŞTIRMA BULGULARI

SONUÇ

Yukarıdaki ana bölüm başlıkları bold olarak büyük harfle sola yaslı yazılmalıdır. Başlıklara numara verilmemeli, paragraf girintisi olmamalıdır.

- ✓ Alt bölüm başlıkları her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde ve koyu yazılmalı, 0,5 cm. içeriden başlamalıdır. Bütün paragraf girintileri aynı hizada olmalıdır.
- ✓ Metinde tablolara yer verilecekse tablolar şu şekilde gösterilmelidir: "**Tablo 1.**". Tablo ismi her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde tablonun üzerine ortalı bir şekilde yazılmalı, italik olmamalıdır. Şekillerde ise "**Şekil 1.**" denilerek her harfi büyük olacak şekilde şeklin altına ortalı yazılmalıdır. Şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimlerin çözünürlüğü yüksek olmalı, numaralandırılmalıdır.

- ✓ Çalışmada hipotezlere yer verilecekse, hipotez gösterimi şöyle olmalıdır: “H₁”. Hipotezler italik yazılmamalıdır.
- ✓ Makalede yararlanılan kaynaklar “**SONUÇ**” bölümünden sonra “**KAYNAKLAR**” başlığı altında verilmelidir. Times New Roman fontuyla 10 punto, sağ-sol 0, asılı 1,25, satır aralığı “tek” olacak şekilde hazırlanmalıdır. Her kaynaktan sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır.
- ✓ Makaledeki kaynaklar APA 7 (<https://apastyle.apa.org/>) stiline uygun olarak yazılmalıdır. Örnek kaynak gösterimini ve makale yazımında uyulması gereken kuralları ayrıntılı olarak inceleyebilmek için **Makale Şablonu**’na bakabilirsiniz.

REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES

Guidelines for writing articles to be sent to the journal:

- ✓ The Journal of Institute of Social Sciences of Çukurova University is a peer-reviewed journal published at least twice a year.
- ✓ Papers must be submitted on the understanding that they have not been published elsewhere.
- ✓ The articles can be written in Turkish, English, French or German. If the article has been written in English, French or German, a summary in Turkish must also be included.
- ✓ The articles should be written in accordance with the spelling rules of the Turkish Language Association.
- ✓ Articles should be written in Microsoft Word 2003 or higher and they should be submitted through the online system.
- ✓ Use a concise and clearly written title that reflects the paper’s content. Use capital letters and center alignment.
- ✓ Author names should be center aligned on the article; if there is more than one author, their names should be written side by side. Authorship information (University name, Faculty name, e-mail address, ORCID number) should be given in the footnote.
- ✓ The first page of the article should consist of only **SUMMARY** and **ABSTRACT** using the Article Template (see **Article Template**).
- ✓ Please adhere to the following formatting guidelines:
Paper size: A-4 vertical
Page layout: bottom 2.5 cm, top: 2.5 cm, left: 2.5 cm, right: 2.5 cm, header: 3 cm, footer: 3 cm.
Font: Times New Roman 10.
Use single line spacing. The entire article should not exceed 8,000 words.
- ✓ Write the footnotes using Times New Roman 8 and single line spacing. Footnotes should not be used except for end notes about studies on texts with archaic letters and important explanation about the study.
- ✓ The summary should be written using Times New Roman, 8 font size. It should not exceed one paragraph (it should fit into one paragraph if it should exceed one). Use single line spacing. The word length should be at least 150 and at the most 250. Align the summary to the left-hand side of the text.
- ✓ **Please adhere to the following formatting guidelines for the sections of the paper:**
INTRODUCTION (max. 3 pages)
LITERATURE REVIEW
METHODOLOGY
RESEARCH FINDINGS
RESULTS/CONCLUSION

The section headings above should be written in **bold** with uppercase letters and aligned to the left. Titles should not be numbered and indented.

- ✓ The subtitles should be written in italics and in bold starting each word with a capital letter. Indent the start of a paragraph 0.5 cm. and align all the paragraphs.
- ✓ Guidelines for the tables in your article:
Add a numbered caption such as "**Table 1.**". The caption should be written above each table and center aligned starting with a capital letter, not italic. For the figures, add a numbered caption such as "**Figure 1.**" below each figure and center align starting with a capital letter. Use the table-function of your word processor. Provide each figure in a high-resolution format and number each one.

- ✓ If hypotheses are to be included in the study, they should be given as follows: "H¹:" Hypotheses should not be written in italics.
- ✓ The references section should appear at the end of the article after the “**CONCLUSIONS**” section and titled as “**REFERENCES**.” Use Times New Roman 10 with left-right 0 and hanging 1,25. Use single line spacing and leave 1 space after each reference.
- ✓ Make sure that the information in each reference is complete and accurate according to the APA style guide, 7th edition (<https://apastyle.apa.org/>). Refer to the Article Template for a detailed review of samples and the rules to follow in article writing.

EVLİLİĞE BAKIŞ AÇISI VE EVLİLİKTEN BEKLENTİLER*

Gökay KELDAL¹

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.662290

Makale Geçmişi:

Geliş 20.12.2019

Düzeltilme 15.02.2021

Kabul 11.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Evlilik,

Evliliğe Bakış Açısı,

Evlilikten Beklentiler,

Evlilik Öncesi Faktörler,

Evlilik Öncesi Psikolojik Danışma.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı bekâr gençlerin evliliğe bakış açılarını, bakış açılarını etkileyen faktörleri ve evlilikten beklentilerini incelemektir. Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik desende tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu üniversite öğrencisi 8 katılımcı (4 kadın, 4 erkek) oluşturmuştur. Katılımcıların yaşları 18-25 aralığındadır. Çalışmanın verileri odak grup görüşmesi yoluyla elde edilmiştir. Verilerin analizinde tematik analiz kullanılmıştır. Genel olarak gençlerin evliliğe olumlu yaklaştığı belirlenmiştir. Gençlerin evliliğe bakış açılarını etkileyen faktörlerin; kök aile, din ve toplum olduğu görülmüştür. Bekâr gençlerin evlilikten beklentileri ise dört tema altında toplanmıştır. Bu temalar; hayatı paylaşmak, düzenli bir yaşam, huzurlu ve güvenli bir ortam, çocuk sahibi olma olarak belirlenmiştir.

MARITAL PERSPECTIVE AND EXPECTATIONS FROM MARRIAGE

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.662290

Article History:

Received 20.12.2019

Revised 15.02.2021

Accepted 11.03.2021

Keywords:

Marriage,

Marital Perspective,

Expectations from Marriage,

Premarital Factors,

Premarital Counseling.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the marital perspectives of single young adults, the factors affecting their perspectives and their expectations from marriage. This study employed the phenomenological design, one of the qualitative research designs. The study group consisted of eight university students (four females, four males). The ages of the participants ranged between 18 and 25. The study data were obtained through focus group interview. Thematic analysis was used to analyze the data. It was revealed that young adults generally approached marriage positively. It was determined that factors affecting young adults' perspectives on marriage were family of origin, religion and society. Expectations from marriage of single young adults were grouped under four themes. These themes were sharing the life, orderly life, peaceful and safe environment, and having children.

* Bu çalışma 21-23 Eylül 2017 tarihlerinde Nevşehir'de gerçekleştirilen I. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gokaykeldal@yandex.com, ORCID: 0000-0001-7998-0766

Alıntılanak için/Cite as: Keldal, G. (2021), Evliliğe Bakış Açısı Ve Evlilikten Beklentiler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 1-10.

GİRİŞ

Batı toplumlarında, evlenmeden birlikte yaşamın giderek yaygınlaşması (Bumpass ve Sweet, 1989; Bumpass ve Lu, 2000; Kennedy ve Bumpass, 2008; Thornton, 1988), evlilik için bir plan olmadan birlikte yaşamın kabul görmesi (Willoughby ve Carroll, 2010) ve evlilik dışı olan çocuk sayısındaki artış (Kiernan, 2001; Ventura, 2009) evlilik kurumunda bazı değişikliklerin meydana geldiğini açığa çıkarmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun her yıl yayımladığı veriler de Türk kültüründe evlilik kurumunda bazı değişikliklerin olduğunu göstermiştir. Özellikle, boşanan çift sayısında son yıllarda önemli bir artışın olduğu verilerde açıkça ortaya konulmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2020). Akbaş, Gökyıldız-Sürücü, Köroğlu ve Öztürk (2019) çalışmalarında gençlerin %67'sinin günümüzde aile kurumunda bozulmaların olduğunu belirttikleri bulgusuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlar gençlerin evliliğe bakış açılarının ve evlilikten beklentilerinin incelenmesinin önemine işaret etmektedir.

Son yıllarda gençlerin evliliğe bakış açısı araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olmuştur. Bu bağlamda, Carroll ve diğerleri (2007) tarafından öne sürülen Evlilik Ufku Teorisi'nin önemli bir parçası olarak gençlerin evliliğe verdikleri önem yer almaktadır. Bu doğrultuda, yapılan araştırmalar da (Carroll vd., 2007; Köroğlu, 2013; Bener ve Günay, 2013) gençlerin evliliğe önem verdiğini ortaya koymuştur. Her ne kadar gençlerin evliliğe önem verdiği ortaya konulsa da Willoughby ve Dworkin (2009) "şu an evlenmek istiyorum" ifadesine gençlerin yaklaşık dörtte birinin katıldığını veya kesinlikle katıldığını belirlemiştir. Köroğlu (2013) yaptığı çalışmada gençlerin az da olsa bir kısmının evlilikten korktuğu sonucunu elde etmiştir. Benzer olarak, Akbaş ve diğerleri (2019) gençlerin %40'ının evlilikten korktukları bulgusuna ulaşmıştır. Araştırmacıların ulaştığı bu sonuçlar evliliğe bakış açısının derinlemesine incelenmesine gerek olduğunu düşündürmüştür.

"Evlilikten beklentiler, her bir eşin evliliğe getirdiği beklentiler" olarak nitelendirilmiştir (Atangana, 2015, s.14). Jones (1994) evlilikten beklentileri; kötümser, gerçekçi ve idealistik olarak kategorileştirmiştir (Akt. Jones ve Nelson, 1997). Literatürde, evlilikten beklentilerin genel olarak evli bireylerle çalışıldığı görülmüş (Campbell, Wright ve Flores, 2012; Vaterlaus, Skogrand, Chaney ve Gahagan, 2017) bunun yanı sıra, evlilikten beklentiler ile evlilik doyumunu arasında ilişki olduğu belirlenmiştir (Johnson, 2015). Türk kültüründe ise evlilikten beklentiler ile ilgili sınırlı sayıda çalışma (Baş ve Cengiz, 2018; Kızıldağ ve Şahin, 2018) vardır. Baş ve Cengiz (2018) üniversite öğrencisi kadın ve erkeklerle gerçekleştirdiği nitel bir araştırmada gençlerin evlilikten en önemli beklentilerinin "sevgi ve saygı" olduğu sonucunu elde etmiştir. Kızıldağ ve Şahin (2018) evli çiftlerle gerçekleştirdikleri çalışmada ideal evlilikten beklentileri incelemişler ve kadınların en önemli beklentisinin "saygı", erkeklerinin en önemli beklentilerinin ise "sevgi" olduğunu ortaya koymuştur.

Son yıllarda, araştırmacıların Türk kültüründe evlilik öncesi faktörlere odaklandığı görülmektedir. Koçyiğit-Özyiğit (2017) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada evliliğin anlamını incelerken, Keldal ve Atli (2020) üniversite öğrencilerinin evliliğe ilişkin tutumlarına odaklanmıştır. Bir başka çalışmada ise Güllü (2018) üniversite öğrencilerinin eşten beklentilerini incelemiştir. Evlilik öncesi faktörlerin evlilik birliğini sağlıklı bir şekilde oluşturabilmek için önemi göz önünde bulundurulduğunda araştırmacıların evlilik öncesi faktörler üzerine daha fazla odaklanması gerektiği ifade edilebilir. Bekâr gençlerin evliliğe bakış açılarını ve evlilikten beklentilerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmayla birlikte evlilik öncesi psikolojik danışma alanına önemli bir katkı sunulabilir. Bu amaç doğrultusunda bu araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Bekâr gençlerin evliliğe bakış açıları nasıldır?
- Bekâr gençlerin evliliğe bakış açılarını etkileyen faktörler nelerdir?
- Bekâr gençlerin evlilikten beklentileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bekâr gençlerin evliliğe bakış açısını, evliliğe bakış açısını etkileyen faktörleri ve evlilikten beklentilerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma fenomenolojik desende tasarlanmıştır. Mertens (2009) fenomenolojik desenin bir olgu ya da yaşantının kişisel algı ve anlamını araştırdığını belirtmiştir.

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu uygun örnekleme yoluyla seçilen Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören ve beliren yetişkinlik döneminde olan sekiz katılımcı oluşturmuştur. Katılımcılara ilişkin bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

	Cinsiyet	Yaş	Bölge	Flört durumu
Katılımcı 1	Kadın	24	İç Anadolu	İlişkisi var
Katılımcı 2	Kadın	23	Karadeniz	İlişkisi yok
Katılımcı 3	Erkek	22	İç Anadolu	İlişkisi var
Katılımcı 4	Erkek	22	Akdeniz	İlişkisi yok
Katılımcı 5	Kadın	18	Doğu Anadolu	İlişkisi var
Katılımcı 6	Kadın	22	İç Anadolu	İlişkisi yok
Katılımcı 7	Erkek	21	Doğu Anadolu	İlişkisi yok
Katılımcı 8	Erkek	25	İç Anadolu	İlişkisi yok

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların dördünün kadın olduğu, katılımcıların yaş aralığının 18-25 olduğu, dördünün İç Anadolu Bölgesinde, ikisinin Doğu Anadolu Bölgesinde, birinin Akdeniz ve birinin de Karadeniz Bölgesinde doğup büyüdüğü görülmektedir. Katılımcılardan üçü ise romantik bir ilişkisinin olduğunu bildirmiştir.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmanın verileri 2016 yılının Ekim ayında elde edilmiştir. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla odak grup görüşmesiyle toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda katılımcıların evliliğe bakış açılarına, bu bakış açılarını nelerin etkilediğine ve evlilikten beklentilerine ilişkin sorular yer almaktadır. Christensen, Johnson ve Turner (2013) odak grup görüşmesinin fikirlerin araştırılmasında ve bir konu hakkında insanların nasıl düşündüğüne ilişkin ayrıntılı bilgilerin elde edilmesinde kullanışlı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılarla görüşmeler planlanırken birbirleriyle etkileşimlerinin evlilik konusunda daha ayrıntılı düşüncelerini açıklamalarına olanak sağlayabileceği için odak grup görüşmesi tercih edilmiştir. Bu bağlamda, odak grup görüşmesiyle homojen bir grubun evliliğe bakış açılarına ve evlilikten beklentilerine ilişkin ortak temalar araştırılmıştır.

Odak grup görüşmesinin ses, havalandırma ve oturma düzeninin uygun olması nedeniyle Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi grupla psikolojik danışma odasında yapılmasına karar verilmiş ve katılımcılardan onay alınmıştır. Görüşme esnasında katılımcılara ses kaydı yapılacağı bilgisi verilmiş ve bu konuda izinlerine başvurulmuştur. Gerekli izinler katılımcılardan alındıktan sonra bir deneme gerçekleştirilmiş ve herhangi bir problemle karşılaşılmamıştır. Daha sonra veri toplama sürecine geçilmiş ve süreçte önemli görülen noktalar da araştırmacı tarafından not edilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde tematik analiz yöntem kullanılmıştır. Braun ve Clarke (2006) tematik analizin aşamalarını; veri setine aşına olma, başlangıç kodlarının oluşturulması, temaların aranması, temaların değerlendirilmesi, temaların tanımlanması ve adlandırılması, raporun hazırlanması olarak ortaya koymuşlardır. Bu aşamalar doğrultusunda araştırmacı verileri analize başlamadan önce transkript etmiş, daha sonra ise transkript edilen verileri tekrar tekrar okuyarak aşinalık sağlamıştır. Bir sonraki aşamada başlangıç kodlarını incelemiştir. Daha sonra temaları araştırmıştır. Bir sonraki aşamada ise temaları değerlendirmiştir. Daha sonra belirlenen temaları adlandırmıştır. Son aşamada ise raporu oluşturmuştur.

BULGULAR

Çalışma kapsamında cevap aranan sorulara verilen cevaplar analiz edilerek sırayla aşağıda sunulmuştur.

1. Evliliğe Bakış Açısı

“Bekâr gençlerin evliliğe bakış açıları nasıldır?” sorusuna verilen cevaplar, katılımcıların neredeyse tamamının evliliğe olumlu baktıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu konuda bir katılımcı şunları ifade etmiştir:

Geçmişte bu soruyu sorsanız evlilik benim için korkutucu ve uzak durulması gereken bir durumken şuan hem yaşımın ilerlemesi hem geçirmiş olduğum yaşantılar vasıtasıyla pek korkum kalmadı. Eskiden evliliği bir yük olarak kabul ediyorken şimdi öyle bakmıyorum. Eksiksiz bir yaşam için evliliğin gerekli olduğunu kabul ediyorum (K-6).

Bir erkek katılımcı ise şunları dile getirmiştir:

Evliliğin çok güzel bir şey olduğuna inanıyorum. Maddi manevi hayatınızı biriyle paylaşıyorsunuz. Ortak kararlar alıyorsunuz. Bu konuda evlenmeyenlere baktıyorum hep tek başlarına hareket

ediyorlar. Evlilik insana bir sorumluluk yükliyor. Size bir amaç sunuyor. Bütün bunları düşününce evlenmeliyim ben diyorum (K-7).

Bir başka katılımcı ise vurgulanan sorumluluk konusunun kendisi için kaygı yarattığını ancak bu kaygının evlilik birliğinin oluşturulmasıyla birlikte azalacağına değinmiştir.

Evlilik kelimesi sıcak bir yuvanın sanki başlangıcı gibi geliyor ama yanında getirdikleri de olacaktır tabii. Mesela iki kişinin sorumluluğunu alma düşüncesi kulağımı tırmalıyor. Ev işleri filan bunların hepsi yük gibi geliyor bana. Zaman içerisinde alışırım diye düşünüyorum. Bir de diğer taraf var. Seni hep seven birinin olması, beraber vakit geçirmek, gezmek, tatile çıkmak. Bunlar da güzel geliyor cezbediyor yani. İki tarafı da kıyaslayınca evlenme tarafı daha ağır basıyor sanki (K-1).

2. Evliliğe Bakış Açısını Etkileyen Faktörler

“Bekâr gençlerin evliliğe bakış açılarını etkileyen faktörler nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar değerlendirildiğinde bu faktörlerin üç tema altında toplandığı görülmektedir. Bu temalar; kök aile, toplum ve din temaları olarak adlandırılmıştır.

2.1. Kök aile

Katılımcılar evliliğe bakış açılarını etkileyen önemli bir faktör olarak kök ailelerini işaret etmişlerdir. Bu konuda iki katılımcının görüşleri şu şekildedir:

Benim için evlilik çok önemli yakın zamanda ben dedemi kaybettim ve babaannemin şunu dediğini duydum; iyi ki siz varsınız iyi ki çocuklarım var, yalnız kalmadım. Yani çocuk olduğu zaman en azından sizi destekleyecek birileri oluyor. Kendi ailemde böyle bir şey yaşadım ve bu yüzden evliliğin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bir de anne ve babamın ilişkisi de beni evliliğe özendiriyor. Çok güzel anlaşıyorlar. Öyle bir evliliğim olsun isterim (K-3).

Benim evliliğe bakış açım geçen yılın ortalarına göre biraz değişti. Geçen sene ablamın çocuğu oldu yani yiğenim oldu. Ablamın eniştemin ona ilgisini gördükten sonra ben de evlilik fikrine sıcak bakmaya başladım. Hem annem ve babam da çok mutlu oldular filan. Bana da öneriyorlar. Onların torun sevgisi, isteği benim evliliğe bakışımı etkiledi açıkçası (K-8).

2.2. Toplum

Özellikle kadın katılımcılar evliliğe bakış açılarında toplumun önemli bir rolü olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda bir katılımcı şunları belirtmiştir:

Genel olarak bakıldığında evliliğin koruma sağladığını düşünüyorum. Kadın açısından. Çevremde evli bir kadına bakış ve davranışla bekâr bir kadına bakışın farklı olduğunu düşünüyorum. Bununla ilgili birçok örneğe rastlıyorum. Evlilik bir noktada sizi koruyor. Örneğin, kuaföre gidiyorsunuz yüzüğünüz varsa kimse size evli misin bekâr mısın diye sormuyor. İster istemez evliliğin biraz daha rahat ettirdiğini düşünüyorum (K-2).

Bir başka katılımcı ise belirli bir yaşa gelince insanların evlilik ile ilgili sorularıyla karşı karşıya kaldığını vurgulamıştır:

Bana göre çevre evlilikle ilgili düşüncelerde çok etkili. Belli bir yaşa gelince size baskı yapıyorlar. Evlenince bu baskıların hiçbiri olmaz diye düşünüyorum. Yani, sürekli bu muhabbet sende de evlilik düşüncesini uyandırıyor (K-1).

2.3. Din

Din, gençlerin evliliğe bakış açısını etkileyen bir diğer önemli faktör olarak görülmektedir. Bir katılımcı bu konuda şunları aktarmıştır:

İnsanların bazı ihtiyaçları var. Cinsellik bunlardan birisi. Günaha girmeden bu ihtiyacı karşılamanın yolu da bana göre evlilik (K-4).

Katılımcılardan bazılarının ise evlenmenin dinî bir zorunluluk olduğu üzerinde durdukları görülmektedir: *Ben biraz daha dindar bir kesimden geliyorum. İnandığım din evlilik dışı ilişkiyi yasaklıyor. Bu nedenle düşündüğüm yaş aralığına geldikten sonra, düşündüğüm kriterler sağlandıktan sonra ben de evlenmeyi düşünüyorum (K-5).*

3. Evlilikten Beklentiler

“Bekâr gençlerin evlilikten beklentileri nelerdir?” sorusunun cevabının dört tema altında toplandığı görülmüştür. Bu temalar; hayatı paylaşmak, düzenli bir yaşam, huzurlu ve güvenli bir ortam ve çocuk sahibi olma olarak adlandırılmıştır.

3.1. Hayatı Paylaşmak

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu evlilikle birlikte yaşama dair sorumlulukların paylaşılacağı üzerinde durmaktadır. Buna ilişkin örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Aslında evlilikten beklentim; sosyal anlamda bana destek olacağını düşündüğüm birinin olmasıyla birlikte sorumluluklarımı paylaşabilmem. Hem maddi hem de manevi anlamda yaşamdaki zorlukların üzerinden gelebilmek (K-7).

Bana göre sevdiğim kişiyle hayatın yükünü paylaşmak evlilikteki en önemli ve değerli şey (K-1).

3.2. Düzenli Bir Yaşam

Hem kadın hem de erkek katılımcıların evlilikten en önemli beklentileri arasında düzenli yaşam göze çarpmaktadır. Bu konuda katılımcılardan yapılan alıntılar aşağıda sunulmuştur:

Evlilikle birlikte en çok düzenli bir hayatın olması beni etkiliyor. Şöyle geçmişe dönüp baktığımda yaklaşık 15 yıldır yurtlardayım, aile ortamından uzağım. Bu yüzden bir aile kurup aile ortamının içine girmek istiyorum. O sıcaklığı hissetmek güzeldir diye düşünüyorum (K-4).

Ben çok savurgan bir insanım evliliğin beni bu konuda bir düzene sokacağına inanıyorum (K-6).

3.3. Huzurlu ve Güvenli Bir Ortam

Özellikle, kadın katılımcıların evlilikten beklentilerinin huzurlu ve güvenli bir ortam teması altında toplandığı görülmektedir.

Benim evlilikten en büyük beklentim sevgi, saygı çerçevesinde bir hayat sürdürmek. Günümüzde evlenene kadar her şey olumluyken, daha sonra evlenilip aynı eve girince durum değişebiliyor. Birçok sorunla karşılaşabiliyorsunuz. Bu yüzden tek isteğim evlenince huzurlu ve mutlu olmak (K-5).

Ben evlilikle birlikte kendimi daha güvende hissedeceğimi düşünüyorum. En azından tek başıma olmayacağım. Güvendiğim biri olacak. Bir durum olduğunda eşim olacağı için daha rahat olacak her şey (K-2).

3.4. Çocuk Sahibi Olma

Özellikle, erkek katılımcılar çocuk sahibi olmanın önemine değinmişlerdir. Evlilik yoluyla çocuk sahibi olmanın üzerinde durmuşlardır. Bu konuda iki katılımcı şunları ifade etmiştir:

Ben çocukları çok seviyorum. Evlenip çocuk sahibi olmayı istiyorum. Böyle bıcı bıcı etrafımda dönsünler (K-8).

Ben evlenip bir çocuk sahibi olarak meşru yoldan neslimin devamını istiyorum. Atalarımız nasıl neslini devam ettirmişse bende devam ettirmek istiyorum. Bu hem benim hem de ailem için çok önemli (K-4).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada bekâr gençlerin evliliğe bakış açıları, bakış açılarını etkileyen faktörler ve evlilikten beklentileri incelenmiştir. Genel olarak gençlerin evliliğe olumlu yaklaştığı görülmüş, evliliğe bakış açılarını etkileyen faktörlerin kök aile, din ve toplum olduğu belirlenmiş, evlilikten beklentilerin ise hayatı paylaşmak, güvenli ve huzurlu bir ortam, düzenli bir yaşam ve çocuk sahibi olma olduğu tespit edilmiştir.

Gençlerin evliliğe önem verdiği bulgusu literatürde yer alan nicel araştırma bulgularıyla desteklenmiştir. Bener ve Günay (2013) gençlerin büyük bir çoğunluğunun evlenmeyi düşündüklerini ortaya koymuştur. Köroğlu (2013) birçok gencin evliliği önemli olarak gördüğünü belirlemiştir. Can'ın (2015) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada da “evlilik gereklidir” ifadesine gençlerin yarısından fazlasının tamamen katıldığı, %22'sinin ise katıldığı görülmüştür. Willoughby ve Carroll (2010) gençlerin büyük bir kısmının evliliği kendilerine önemli bir amaç olarak gördüklerini tespit etmiştir.

Her ne kadar Türk kültüründe gençlerin bir kısmı evlilikten korksalar da (Akbaş vd., 2019; Köroğlu, 2013) bu araştırmanın bulguları gençler açısından evliliğin önemini ortaya koymuştur. Günümüzde değişen yaşam koşulları ve ekonomik şartlar evlilik kurumunda bazı değişiklikleri meydana getirirse de evliliğe atfedilen önemin devam etmesinde kültürel öğelerin etkili olduğu ifade edilebilir. Özellikle, toplum tarafından evliliğe yüklenen anlamların geçerliliğini devam ettirmesi ve birçok mecrada evliliğin özendirilmesi evliliğe verilen önemin devam etmesinin bir kaynağı olarak gösterilebilir.

Gençlerin evliliğe bakış açılarındaki etkili olan faktörlerden biri kök ailedir. Araştırmacılar evliliğe ilişkin tutumların oluşturulmasında ailenin rolü üzerinde durmuşlardır. Alqashan ve Alkandari (2010) aile bütünlüğü olan gençlerin evliliğe ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğunu, aile bütünlüğü olmayan gençlerin ise boşanmaya yönelik tutumlarının daha olumlu olduğunu bildirmiştir. Huang ve Lin (2014) benzer olarak aile bütünlüğü olan gençlerin evliliğe ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğunu, düşük düzeyde ebeveyn çatışması yaşayan gençlerin de evliliğe ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğunu belirlemiştir. Keldal, Gök ve Tonga (2018) aile iletişim kalitesi arttıkça evliliğe ilişkin tutumların daha olumlu olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Willoughby, Hersh, Padilla-Walker ve Nelson (2015) algılanan helikopter ebeveynlik düzeyi arttıkça bekâr olmanın evli olmaya göre avantajlarının daha fazla olduğuna yönelik inancın arttığını ortaya koymuştur.

Türk kültüründe eş seçiminde ailenin konumuna vurgu yapıldığı da görülmektedir. Bener (2011) gençlerle yaptığı çalışmada gençlerin büyük bir çoğunluğunun eş seçiminde aile büyüklerinin görüşünü almaya önem verdiğini belirlemiştir. Köroğlu (2013) gençlerin az da olsa bir kısmının evlilik kararını ailesiyle birlikte alacağı bulgusunu elde etmiştir. Bağ (2019) çalışmasında gençlerin yarısından fazlasının ailelerinin karşı çıktığı biriyle evlenmeyecekleri sonucuna ulaşmıştır. Bireyin doğup, büyüdüğü ve sosyalleşmeye başladığı aile ortamından etkilenmesinin kaçınılmaz olabileceği dile getirilebilir. Evlilik konusunda bu ortamında önemli izlenimlerin kazanılması beklenen bir durumdur. Bu nedenle, evliliğe bakış açısının şekillenmesinde kök ailenin önemli bir rol üstleneceği ifade edilebilir.

Bireylerin evliliğe bakış açılarındaki etkili olan bir diğer faktör de dindir. İşmen-Gazioğlu (2006) gençlerin bir kısmının evliliği dinî bir zorunluluk olarak gördüklerini belirlemiştir. Özteke-Kozan, Baloğlu, Kesici ve Kamer (2019) çalışmalarında genç kadınların evlilik gerekçelerinden birinin inanç gereği olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde din temasının evliliğe bakış açısını etkileyen faktörlerden biri olmasının beklenen bir durum olduğu ifade edilebilir.

Türk kültüründe eş seçiminde dinin önemli bir yeri olduğu araştırmalarda görülmüştür. Bacanlı (2001) eş adayında aranan özelliklerden birinin dindar olma olduğunu tespit etmiştir. Benzer olarak, Köroğlu (2013) gençlerin yarısının evleneceği kişinin dindar olmasını çok önemli gördüklerini bildirmiştir. Bozgeyikli ve Toprak (2013) gençlerle gerçekleştirmiş oldukları çalışmada eş seçiminde dinî inancın önemli bir kriter olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Özteke-Kozan ve diğerleri (2019) evlenilecek kişide aranan özellikler arasında inançlı olmanın önemli bir kategori olduğunu vurgulamıştır. Bütün bu bulgular ele alındığında evlilik konusunda dinin önemli bir yer tuttuğu belirtilebilir. Özellikle, evlilikte başarıyı sağlamada dinin önemli bir faktör olabileceğinin düşünülmesi din temasının vurgulanmasını sağlayabilir. İnanılan dinin öğretilerinin de sıklıkla göz önünde bulundurulması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olabilir.

Bireylerin evliliğe bakış açılarındaki etkili olan bir diğer faktör de toplumdur. Ondaş (2007) gençlerin bir kısmının evliliğin toplumun değer yargılarına uygun olduğu için yapılması gerektiğine inandıkları bulgusuna ulaşmıştır. Özteke-Kozan ve diğerleri (2019) genç kadınların evlenme gerekçelerinden biri olarak da toplumsal düzenin devamını sağlamayı gördüklerini belirlemiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bireylerin toplumun devamı açısından da evlilik olgusuna önem vermeleri ve bu durumdan etkilenmeleri olasıdır. Bunun yanı sıra, Türk toplumunda toplulukçu bir yaklaşımın yaygın olması da bireylerin evliliğe bakış açılarındaki toplumsal faktörlerin etkili olmasının bir kaynağı olarak gösterilebilir.

Hayatı paylaşmak, gençlerin evlilikten beklentilerinden birisidir. Baş ve Cengiz (2018) yaptıkları nitel bir araştırmada evliliğin hayatı paylaşmak manasını da taşıdığı bulgusuna ulaşmışlardır. İşmen-Gazioğlu (2006) gençlerin büyük bir çoğunluğunun, “eşler tüm işleri paylaşmalıdır” ifadesine önem verdiğini belirlemiştir. Özteke-Kozan ve diğerleri (2019) genç kadınların evlenme gerekçeleri arasında hayatı paylaşmanın yer aldığını ortaya koymuşlardır. Günümüz yaşam şartlarının giderek zorlaşması ve bireylerin evlilikle birlikte sorumluluk alanlarının daha fazla artması dolayısıyla evlilik yaşamında hayatı paylaşmanın önem atfeden bir durum hâline geldiği dile getirilebilir. Özellikle, hem kadınların hem de erkeklerin iş yaşamında geçirdikleri vakit ve güçlerini harcamaları göz önünde bulundurulduğunda yaşamı paylaşarak daha kolay sürdürülebilir hâle getirmeleri evlilik birliğinin daha sağlıklı sürdürülmesi açısından da değerli olduğu düşünülmektedir. Bu konuda giderek artan farkındalık yaşamı paylaşmanın öneminin vurgulanmasının bir kaynağı olarak gösterilebilir.

Gençlerin evlilikten beklentilerinden biri de düzenli bir yaşamdır. Ondaş (2007) evliliğin daha düzenli ve rahat bir hayat sağladığı görüşüne gençlerin önem verdiği sonucuna ulaşmıştır. Gençlerin eğitim görme, çalışma hayatına katılma gibi nedenlerden dolayı yaşamlarını ailelerinden uzakta sürdürmeleri aile yaşamının oluşturduğu düzeni özlemelerine neden olabilir. Bunun yanı sıra, evlilikle birlikte düzenlerini kendilerinin oluşturduğu bir yaşam alanına sahip olmak isteyebilirler. Bu durumlar gençler açısından evlilikte düzenli bir yaşam beklentisini arttırabilir. Özellikle, bireylerin eşleriyle birlikte aktiviteler yapma ve yaşamlarını daha planlı bir şekilde yürütme istekleri bu konunun vurgulanmasında büyük bir rol oynayabilir.

Bireylerin evlilikten beklentilerinden bir diğeri ise huzurlu ve güvenli bir ortamdır. Baş ve Cengiz (2018) kadınların evlilikten beklentileri arasında evleneceği kişiye güven, mutlu olmak, sevgi erkeklerin evlilikten beklentileri arasında mutlu bir yuva ve güvenin yer aldığını ifade etmişlerdir. Bireylerin evlenme amaçlarından birinin hem kendilerinin hem de eşlerinin mutlu olması olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla hareket eden bireyler açısından evliliklerini sağlıklı bir ortamda sürdürmeyi istemeleri de beklenen bir durumdur. Sağlıklı evliliğin temel taşları arasında huzur, mutluluk ve güven kavramlarının yer almasının bu temanın ortaya çıkmasında önemli bir rolü olabilir.

Çocuk sahibi olma evlilikten beklentilerden biri olarak belirlenmiştir. Ondaş (2007) gençlerin, evliliğin neslin devamını sağladığına ve cinselliğin daha rahat yaşanmasını sağladığına ilişkin ifadelerine önem verdiklerini ortaya koymuştur. Baş ve Cengiz (2018) gençlerin evlilikten beklentileri arasında çocuk sahibi olmanın da yer aldığını bildirmiştir. Özteke-Kozan ve diğerleri (2019) çocuk sahibi olmanın genç kadınların evlenme gerekçeleri arasında çok önemli bir yer tuttuğu sonucuna ulaşmıştır. Birçok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da neslin devam etmesinin önemi göz önünde bulundurulduğunda ve Türk kültüründe evlilik dışı çocuk sahibi olmanın çok fazla kabul edilir bir durum olmadığı düşünüldüğünde gençlerin evlilikten beklentileri arasında çocuk sahibi olmanın yer alması muhtemeldir.

Bu araştırmanın bazı sınırlıkları mevcuttur. Bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle tasarlanması yönüyle sınırlılık göstermektedir. Özellikle, hem evliliğe bakış açısını etkileyen faktörler hem de evlilikten beklentiler için elde edilen temaların geniş örneklemelere genellenebilirliğinin incelenmesi için karma yöntemli araştırmaların gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın ikinci bir sınırlılığını ise araştırmanın katılımcılarını üniversite öğrencilerinin oluşturmasıdır. Üniversite eğitimi almayan bireylerin evliliğe bakış açıları ve evlilikten beklentilerinin incelenmesinin de önem arz ettiği düşünülmektedir. Özellikle, kırsal kesimde yaşayan bekâr gençlerle gerçekleştirilecek çalışmalar sayesinde daha kapsamlı bir incelemenin yapılması sağlanabilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlıkları olmasına rağmen literatüre önemli katkılar sunduğu ifade edilebilir. Bu çalışmanın önemli sonuçlarından birisi gençlerin evliliğe önem vermeye devam ettiğinin görülmesidir. İkinci olarak, bekâr gençlerin evliliğe bakış açısını etkileyen faktörlerin ortaya konulması yönüyle çalışmanın önem arz ettiği belirtilebilir. Üçüncü olarak, gençlerin evlilikten beklentilerinin belirlenmesinin literatürün genişletilmesi açısından değerli olduğu ifade edilebilir. Bütün bunların yanı sıra, evlilik öncesi psikolojik danışma alanında çalışan uzmanlar bu çalışmanın sonuçlarından yararlanarak çiftlere evlilikten beklentilerine ilişkin farkındalık kazandırabilir ve bu sayede evlilik yaşamında önel beklentilerden dolayı oluşabilecek sorunların çözümü kolaylaşabilir.

Bu çalışmanın sonuçlarına dayalı olarak araştırmacılara ilerideki çalışmalar için birkaç öneri sunulabilir. Her ne kadar Dukes (1984) fenomenolojik çalışmalarda 3-10 katılımcının olmasının mantıklı olduğunu ileri sürse de evliliğe bakış açısı ve evlilikten beklenti konularının kapsamının geniş olduğu düşünüldüğünde bu konuda daha fazla katılımcı sayısına ihtiyaç duyulabilir. Araştırmacılar, bu çalışmayı bir başlangıç olarak değerlendirebilir ve bu konuda ileride yapılacak çalışmalar daha fazla katılımcı ve farklı gruplarla gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda, ebeveynlerle çocuklarının evliliğe bakış açısı ve evlilikten beklentileri incelenebilir ve bu sayede kuşaklar arası aktarım değerlendirilebilir. Özellikle, evlenmeden birlikte yaşayan çiftlerin evlilikten beklentileri araştırılabilir. Kültürler arası çalışmalar yapılarak kültüre özgü evlilikten beklentiler ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKLAR

Akbaş, M., Gökyıldız-Sürücü, Ş., Köroğlu, CO ve Öztürk, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumlarını etkileyen faktörler. *Cukurova Medical Journal*, 44(1), 93-100. <https://doi.org/10.17826/cumj.441022>

- Alqashan, H. & Alkandari, H. (2010). Attitudes of Kuwaiti young adults toward marriage and divorce: A comparative study between young adults from intact and divorced families. *Advances in Social Work, 11*(1), 33–47.
- Atangana, E. (2015). *The relationship between differentiation of self, marital expectations and marital satisfaction for the middle and later stage married adults* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 3738466)
- Bacanlı, H. (2001). Eş tercihleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2*(15), 7-16.
- Bağ, H. (2019). *Sosyal hizmet öğrencilerinin eş seçimi ve evliliğe ilişkin tercihleri* [Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi]
- Baş, E. ve Cengiz, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin evlilik ve aileyi anlamlandırma biçimleri: Karadeniz Teknik Üniversitesi örneği. *İmgelem, 2*(2), 5-27.
- Bener, M. (2011). *Dindarlık-eş seçimi ilişkisi: SDÜ örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi].
- Bener, Ö. ve Günay, G. (2013). Gençlerin evlilik ve aile yaşamına ilişkin tutumları *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(1), 1-16.
- Bozgeyikli, H. ve Toprak, E. (2013). Üniversiteli gençlerin eş seçim kriterlerinin sıralama yargılarıyla ölçeklenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 68-87.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bumpass, L. & Lu, HH (2000). Trends in cohabitation and implications for children s family contexts in the United States. *Population studies, 54*(1), 29-41. <https://doi.org/10.1080/713779060>
- Bumpass, LL, & Sweet, JA (1989). National estimates of cohabitation. *Demography, 26*(4), 615-625. <https://doi.org/10.2307/2061261>
- Campbell, K., Wright, DW & Flores, CG (2012). Newlywed women's marital expectations: Lifelong monogamy?. *Journal of Divorce & Remarriage, 53*(2), 108-125. <https://doi.org/10.1080/10502556.2012.651966>
- Can, Y. (2015). Attitude of the university students, family, gender roles and violence towards the women. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 1*(1), 163–175.
- Carroll, JS, Willoughby, BJ, Badger, S., Nelson, LJ, Barry, CM, & Madsen, SD (2007). So close, yet so far away: The impact of varying marital horizons on emerging adulthood *Journal of Adolescent Research, 22*(3), 219-247. <https://doi.org/10.1177/0743558407299697>
- Christensen, LB, Johnson, RB & Turner, LA (2013). *Research methods, design, and analysis* (12th ed.). Pearson.
- Dukes, S. (1984). Phenomenological methodology in the human sciences. *Journal of religion and health, 23*(3), 197-203. <https://doi.org/10.1007/BF00990785>
- Güllü, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin eşten beklentilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 16*(1), 42-57.

- Huang, YC & Lin, SH (2014). Attitudes of Taiwanese college students toward marriage: A comparative study of different family types and gender. *Journal of Comparative family studies*, 45(3), 425-438.
- İşmen-Gazioğlu, EA (2006). Genç yetişkinlerin evlilik ve aile hayatına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 107- 123.
- Johnson, KD (2015). *Marital expectation fulfillment and its relationship to height of marital expectations, optimism and relationship self-efficacy among married individuals* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No.10162829)
- Jones, GD & Nelson, ES (1997). Expectations of marriage among college students from intact and non-intact homes. *Journal of Divorce & Remarriage*, 26(1-2), 171-189. https://doi.org/10.1300/J087v26n01_09
- Keldal, G. & Atli, A. (2020). Predictors of Turkish University students' marital attitudes. *Current Psychology*, 39(4), 1354-1361. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9842-6>
- Keldal, G., Gök, A. ve Tonga, Z. (2018, Nisan). *Üniversite öğrencilerinin evliliğe ilişkin tutumlarının yordayıcısı olarak iyi oluş ve aile iletişimi*. 27. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi, Antalya.
- Kennedy, S. & Bumpass, L. (2008). Cohabitation and children's living arrangements: New estimates from the United States. *Demographic research*, 19, 1663-1692. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.47>
- Kızıldağ, S. ve Şahin, İ. (2018). Çiftler evliliklerini nasıl algılıyorlar?. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47(2), 667-693. <https://doi.org/10.14812/cuefd.349736>
- Kiernan, K. (2001). The rise of cohabitation and childbearing outside marriage in Western Europe. *International journal of law, policy and the family*, 15(1), 1-21. <https://doi.org/10.1093/lawfam/15.1.1>
- Koçyigit-Özyigit, M. (2017). The meaning of marriage according to university students: A phenomenological study. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 17(2), 679-711. <https://doi.org/10.12738/estp.2017.2.0061>
- Köroğlu, T. (2013). *Üniversite gençliğinde evlilik, aile ve boşanma konusundaki düşünce ve görüşleri üzerine sosyolojik bir araştırma: Karabük üniversitesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi].
- Mertens, DM (2009). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods* (3rd ed.). Sage Publications.
- Ondaş, B. (2007). *Üniversite öğrencilerinin evlilik ve eş seçimi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Özteke-Kozan, Hİ, Baloğlu, M., Kesici, Ş. ve Kamer, Z. (2019). Genç kızların evliliğe ilişkin görüşlerinin incelenmesi: Neden evlenirim? Neden evlenmem? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50, 303-323. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.520263>
- Thornton, A. (1988). Cohabitation and marriage in the 1980s. *Demography*, 25(4), 497-508. <https://doi.org/10.2307/2061317>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Evlenme ve boşanma istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2019-33708> adresinden elde edilmiştir.

- Vaterlaus, JM, Skogrand, L., Chaney, C. & Gahagan, K. (2017). Marital expectations in strong african american marriages. *Family process*, 56(4), 883-899. <https://doi.org/10.1111/famp.12263>
- Ventura, SJ (2009). *Changing patterns of nonmarital childbearing in the United States* (National Center on Health Statistics Data Brief No. 18). Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics.
- Willoughby, BJ & Carroll, JS (2010). Sexual experience and couple formation attitudes among emerging adults. *Journal of Adult Development*, 17(1), 1-11. <http://dx.doi.org/10.1007/s10804-009-9073-z>
- Willoughby, BJ & Dworkin, J. (2009). The relationships between emerging adults' expressed desire to marry and frequency of participation in risk-taking behaviors. *Youth & Society*, 40(3), 426-450. <http://dx.doi.org/10.1177/0044118X08318116>
- Willoughby, BJ, Hersh, JN, Padilla-Walker, LM. & Nelson, LJ (2015). "Back off"! Helicopter parenting and a retreat from marriage among emerging adults. *Journal of Family Issues*, 36(5), 669-692. <https://doi.org/10.1177/0192513X13495854>

PETROL FİYATININ GIDA FİYATLARI ÜZERİNE ASİMETRİK ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Neşe ALGAN¹, Erhan İŞCAN², Duygu SERİN OKTAY³

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.748530

Makale Geçmişi:

Geliş 05.06.2020

Düzeltilme 20.01.2021

Kabul 17.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Petrol Fiyatı,

Gıda Fiyatları,

NARDL,

Döviz Kuru,

Türkiye.

ÖZ

Son yirmi yılda gıda fiyatlarında görülen artışın makroekonomik istikrar ve refah üzerindeki olumsuz etkisi küresel ekonomik endişe yaratmaktadır. Bu endişe, gıda fiyatlarının dinamiklerini belirleyen ve istikrarını sağlamaya yönelik politika önerilerinde bulunan birçok çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Özellikle gıda üretiminin önemli girdisi olan petrolün fiyatı ile dünya gıda fiyatlarının beraber hareket etmesi dikkati çekmiş ve birçok çalışmada aralarındaki ilişkinin varlığına dair ampirik bulgular elde edilmiştir. Bu çerçevede ülkemiz verileri kullanılarak petrol fiyatının gıda fiyatları üzerine etkisinin araştırılması da önem taşımaktadır. Öte yandan, yakın zamanda yapılan çeşitli çalışmalarda makroekonomik ilişkilerin asimetrik olduğu kabul edilerek analizlerin yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise asimetrik etkiyi araştırmak üzere Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (NARDL) Modeli tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, kısa ve uzun dönemde, petrol fiyat artışının gıda fiyatları üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi tespit edilirken, petrol fiyat azalışının gıda fiyatları üzerinde anlamlı etkisi bulunmamıştır. Bu sonuçlar petrol fiyatındaki yükselişin gıda enflasyonuna yol açarak makroekonomik istikrarı bozacağına işaret etmesi nedeniyle dikkat çekicidir. Gıda fiyatlarının refaha olan etkisi göz önüne alındığında petrol fiyatının artışına politika yapıcılar tarafından özel önem verilmesi gerektiği görülmektedir. Bu nedenle, politika yapıcılara, gıda enflasyonunu önlemek için, kısa ve uzun dönemde petrol fiyatının artışının etkisini azaltacak bir mekanizma oluşturmaları tavsiye edilmektedir.

ASYMMETRIC IMPACT OF OIL PRICE ON FOOD PRICES: THE CASE OF TURKEY

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.748530

Article History:

Received 05.06.2020

Revised 20.01.2021

Accepted 17.03.2021

Keywords:

Oil Price,

Food Prices,

NARDL,

Exchange Rate,

Turkey.

ABSTRACT

The negative impact of the increase in food prices on macroeconomic stability and welfare creates global economic concerns in the last two decades. This concern has led to many studies that are determining the dynamics of food prices and making policy recommendations to ensure the price stability. It was noteworthy that the price of oil, which is an important input of food production, and the world food prices move together, and many studies have obtained empirical findings regarding the existence of the relationship between them. In this context, it is also important to investigate the effect of oil price on food prices using our country's data. On the other hand, in various recent studies, it is seen that analyzes have been made by accepting that macroeconomic relations are asymmetric. In this study, the Non-linear Autoregressive Distributed Lag Model (NARDL) was estimated to investigate the asymmetric effect. According to the estimation results, a positive and significant effect of oil price increase on food prices was determined in the short and long run, while the decrease in oil prices did not have a significant effect on food prices. These results are noteworthy as they point out that the rise in oil prices will lead to food inflation and disrupt macroeconomic stability. Given the impact of food prices on welfare, it seems that policymakers should pay special attention to the increase in oil prices. Policy makers are advised to establish a mechanism to reduce the impact of oil price increases in the short and long term in order to prevent food inflation.

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, nalgan@cu.edu.tr, ORCID:0000-0001-7989-1114

² Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, eiscan@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6068-6698

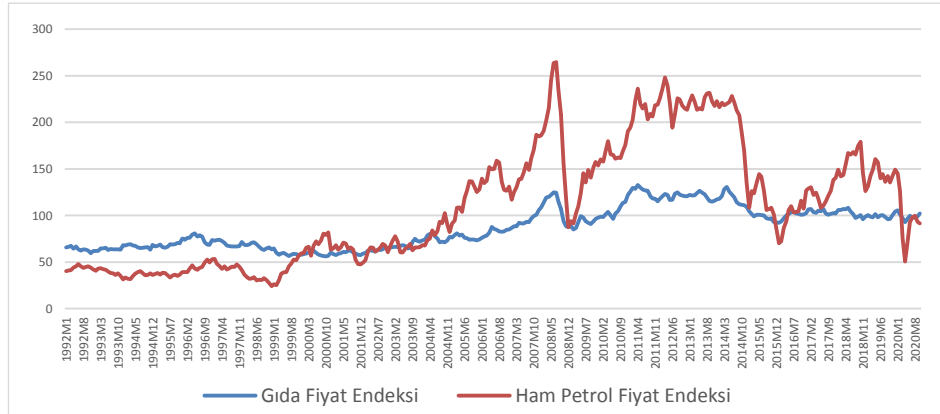
³Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, duyuguserinn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7912-4054

Alıntılanmak için/Cite as: Algan, N., İşcan, E., Serin Oktay, D. (2021), Petrol Fiyatının Gıda Fiyatları Üzerine Asimetrik Etkisi: Türkiye Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(1), 11-21.

GİRİŞ

Son yirmi yıl içerisinde emtia fiyatlarındaki artış ve dalgalanmalar ülkelerin makroekonomik istikrarını tehlikeye atan önemli bir sorun hâline gelmiştir. Metal fiyatları, sanayi girdisi fiyatları, tarımsal ham madde fiyatları, tarımsal ürün fiyatları ve gıda fiyatlarında yaşanan artış politika yapıcılar için önemli bir endişe kaynağı olmuştur. Özellikle, 2000'li yılların ortalarından itibaren mısır, pirinç, buğday başta olmak üzere tarım ürünleri fiyatlarının rekor seviyelere ulaşması nedeniyle gıda fiyatlarında yaşanan artış, gıdanın refaha olan etkisi nedeniyle özel önem taşımakta olup özellikle kırılgan ekonomiye sahip gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik istikrarı ve ülke refahı üzerinde de büyük bir baskı oluşturmaktadır (Meyer vd., 2018, s. 83). Gıda fiyatlarındaki artışın makroekonomik istikrar ve refah üzerindeki olumsuz etkisinin yarattığı bu küresel ekonomik endişe, gıda fiyatlarının belirleyicilerini araştıran ve istikrarını sağlamaya yönelik politika önerilerinde bulunan çalışmaların yapılması gerekliliğini de artırmıştır.

Yüksek ve değişken gıda fiyatlarına neden olan faktörler hakkında kapsamlı literatür olmasına rağmen, petrol fiyatındaki değişimlerin gıda fiyatlarına olan etkisinin önemi nedeniyle sıklıkla tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir. Petrol fiyatındaki değişimin, lojistik, gübre ve kimyasallar gibi enerji-yoğun girdi maliyetlerini etkilemesinden dolayı gıda fiyatlarında değişime yol açmakta ve bu nedenle aralarındaki ilişkinin araştırılması önem taşımaktadır. Şekil 1'de 1992'den günümüze kadar petrol fiyatı ile ülkemiz gıda fiyat endeksinin değişimi görülmektedir. 1998 yılı Temmuz ayına kadar göreceli olarak yatay seyir izleyen petrol fiyatı 2008 yılının Temmuz ayında tarihin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2008 yılı küresel ekonomik krizinin ardından petrol fiyatında yaşanan %65'in üzerinde azalışa rağmen yaklaşık üç yıl içerisinde kriz öncesi seviyesine kadar tekrar yükselmiştir. 2014 yılı Temmuz ayından sonra ise yaklaşık %50 azalışa rağmen dört yıl içerisinde 2008 yılı seviyesine kadar gelme de tekrar yükselmiştir. Diğer taraftan, ülkemiz gıda fiyatları ise 2000'li yılların başlarından itibaren sürekli olarak yükselme eğilimindedir ve gıda fiyatlarını etkileyen birçok emtia fiyatının artışı nedeniyle 2008 ortalarına kadar yükselme eğilimi devam etmiştir. 2008 yılı küresel ekonomik krizi ardından petrol fiyatına benzer bir şekilde gıda fiyatları düşmesine rağmen üç yıl içerisinde tekrar yükselmiştir. Ayrıca, 2014 yılı Temmuz ayından sonra petrol fiyatının azalmasına rağmen gıda fiyatlarında çok az bir gerileme yaşanmıştır. Bu durum gıda fiyatlarının aşağıya doğru esnek olmaması gibi önemli bir sorunun ilk belirtisi olarak görülebilmektedir.

Şekil 1. Dünya Petrol Fiyatları Endeksi ve Türkiye Gıda Fiyatları Endeksi (2016=100)
Kaynak: IMF-Primary Commodity Price System ve TCMB-EVDS

Bu çerçevede, gıda fiyatlarının yukarıda bahsedilen bu önemi nedeniyle çalışmada, uluslararası piyasalarda belirlenen petrol fiyatının ülkemiz gıda fiyatları üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Öte yandan, mevcut ampirik çalışmaların çoğunluğu, petrol fiyatının gıda fiyatları üzerinde simetrik etkisi olduğu varsayımını doğrudan yada dolaylı olarak ifade etmektedir. Böyle bir varsayım, petrol fiyatının hem artışı hem de azalışı durumunda gıda fiyatı üzerindeki etkisinin kuvvetinin ve yönünün aynı olduğu anlamına gelmektedir. Buna karşın yakın zamanda yapılan çeşitli çalışmalarda makroekonomik ve finansal ilişkilerdeki asimetri yani doğrusal olmama varsayımı kabul edilerek analizler yapılmıştır. Petrol fiyatının etkisi konusunda da aynı yönde çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, yakın zamanda yaptıkları çalışmalarda Nazlıoğlu (2011), İbrahim (2015), ve

Coronado et. al. (2018) literatürden geniş bir şekilde örnekler vererek petrol fiyatının diğer çeşitli emtia fiyatları üzerine asimetrik etkisini araştırmıştır.

Bu nedenle çalışmada, 2003-2019 dönemi arası çeyreklik veriler kullanılarak ülkemiz gıda fiyatları ile petrol fiyatı arasındaki kısa ve uzun dönemli asimetrik ilişki, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Modelinin metodolojisine dayalı olarak Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen, doğrusal olmayan ARDL (NARDL) modeli kullanılarak incelenecektir. NARDL modeli, petrol fiyat artışının ve azalışının gıda fiyatları üzerindeki etkisinin ayrı ayrı tahmin edilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, çalışma uluslararası piyasalarda belirlenen petrol fiyatının ülkemiz gıda fiyatları üzerindeki asimetrik etkilerini ampirik olarak inceleyerek mevcut literatüre katkıda bulunmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmakta olup ikinci bölümünde petrol fiyatının gıda fiyatları üzerindeki etkisi ile ilgili teorik çerçeve ortaya konulmuş olup literatür incelemesine yer verilmektedir. Üçüncü bölümde ise modeli tahmin etmede kullanılacak veri seti üzerine bilgiler verilmektedir. Dördüncü bölümde elde edilen ampirik bulgulara ve son bölümde ise çalışmanın sonuçlarına yer verilmektedir.

TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizinden sonra, araştırmacılar petrol fiyatının etkilerini inceleyen çalışmalara yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede petrol fiyat şoklarının gerek makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini, gerekse başta gıda fiyatları olmak üzere diğer emtialar üzerine etkisini inceleyen ve çeşitli farklı sonuçlara ulaşan birçok çalışma bulunmaktadır. Günümüzde ise çeşitli emtia fiyatlarında görülen artışlar, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir endişe kaynağı olsa da gıda fiyatlarının yükselişi küresel ekonominin en önemli sorunu olarak görülmektedir. Bu noktada petrol fiyatının gıda fiyatları üzerindeki etkisinin incelenmesinin gerekliliği öne çıkmaktadır. Esasen gıda fiyatlarında artışa neden olan birbiriyle ilişkili karmaşık bir dizi etken bulunmakta ve bu etkenlerin açıklanması önem taşımaktadır. Tarımsal ürünlerin üretiminde ve tüketiminde yaşanan küresel değişim, gıda üretiminde kullanılan başta petrol olmak üzere birçok girdi fiyatının değişimi ve döviz kuru gıda fiyatlarını etkileyen önemli faktörlerdir. Literatürde bulunan çalışmalar gıda fiyatlarındaki değişimi talep ve arz kaynaklı faktörler ile açıklamaktadırlar. Nüfus, ekonomik büyüme, tüketim veya biyo-yakıt üretimi gibi faktörler tarım ürünlerine olan toplam talebi değiştirecek ve değişen tarımsal ürün fiyatlarına bağlı olarak gıda fiyatları etkileyecektir. Diğer taraftan tarımsal üretimdeki büyüme, petrol fiyatı ve iklime bağlı yıllık verim gibi arz yönlü faktörlerde gıda fiyatlarında değişime neden olmaktadır. Gıda fiyatları ise talebi ve arzı etkileyen bu etkenlerin gücüne bağlı olarak artacak ya da azalacaktır.

Petrol fiyatının ise gıda fiyatları üzerine olan etkisinin nedenlerini inceleyen çalışmalara baktığımızda temel neden olarak üretim maliyeti işaret edilmektedir. Özellikle petrol fiyatı değişiminin gıda üretiminde kullanılan tarımsal ürün ve kimyasallar gibi girdilerin fiyatları ile ulaşım maliyetlerini etkilemesi nedeniyle gıda fiyatlarına kısa ve uzun dönemde etkide bulunduğu ifade edilmektedir. Gıda üretiminin enerji yoğun olması nedeniyle üretim maliyetlerinde değişime neden olan petrol fiyatı, gıda fiyatlarını da değişim ile aynı yönde etkileyecektir (İbrahim, 2015, s. 1). Bu çerçevede enerji ve gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi literatürde kapsamlı bir şekilde inceleyen ve teorik araştırmaları destekleyen ampirik analizlerin yapıldığı çalışmalar bulunmaktadır.

Hamilton (1983), çalışmasında petrol fiyatının Amerikan ekonomisi üzerine olan etkisini araştırmıştır. Ampirik bulgulara göre İkinci Dünya Savaşından sonra Amerikan ekonomisinde yaşanan daralmaların nedenlerinden birisinin petrol fiyatındaki artış olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca 1985, 1988, 1996 ve 2010 yıllarında yaptığı çalışmalarda petrol fiyatının etkilerini detaylı olarak incelemiştir. Diğer taraftan, Lamm ve Westcott (1981) çalışmalarında girdi fiyatlarının gıda fiyatları üzerine olan etkisini araştırmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre çeşitli girdilerin fiyatlarındaki artışın tüketici fiyatlarına geçtiği tespit edilmiştir. Bu çalışmalara benzer olarak günümüze kadar petrol fiyatının makroekonomik etkileri, gıda fiyatlarının belirleyicileri ve petrol fiyatının gıda fiyatlarına etkisi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Son on yıl içerisindeki çalışmalara bakıldığında ise temelde aynı amaçla araştırmalar yapılsa da gıda fiyatlarını etkileyen nedenlerin zaman içerisinde değiştiğini görmekteyiz. Örneğin, Chen vd. (2010), çalışmalarında özellikle mısır kaynaklı etanol ile soya kaynaklı bio-dizel üretimindeki petrol fiyatı nedeniyle yaşanan artışın tahıl üretimi ile tahıl fiyatlarını etkileyeceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede mısır, soya ve buğday fiyatları ile ham petrol fiyatının arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmalarında analize konu olan tahıl fiyatlarındaki değişimin ham petrol fiyatından ve etanol ile bio-dizel üretiminden etkilendiği sonucu elde edilmiştir. Bu çalışmada görüldüğü üzere 2000'li yılların sonlarına kadar modellerde yer almayan yeni bir etken gıda fiyatının belirleyicisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Petrol fiyatının gıda fiyatları üzerindeki etkisini araştıran son on yıldaki çalışmaları incelediğimizde ise hem farklı etkenlere hem de petrol fiyatındaki değişimin asimetric etkileri üzerine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Bu çerçevede petrol fiyatının etkisi ile ilgili olan çalışmalara birkaç örnek verebiliriz. Du vd. (2011) çalışmalarında ham petrol, mısır ve buğday piyasaları arasında volatilité geçişkenliği olduğunu ifade etmişlerdir. Zhang vd. (2010) yakıt ve tarım ürünleri arasındaki eşbütünlüşme ilişkisini araştırmış ve uzun dönemli ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Esmaeili ve Shokoohi (2011), yaptıkları çalışmada gıda üretim endeksinin makroekonomik göstergeler üzerinde çok önemli etkisi olduğu ve petrol fiyat endeksinin ise gıda üretim endeksi üzerinde etkili olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Jongwanich ve Park (2011) dokuz Asya ülkesi için petrol ve gıda fiyatı arasındaki geçiş etkisini tahmin etmiş ve geçişin sınırlı olduğu sonucuna varmıştır. Nazlıoğlu ve Soytaş (2012), petrol fiyatı ile çeşitli tarımsal ürün fiyatı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve petrol fiyatının tarımsal ürün fiyatlarını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Baffes ve Dennis (2015) çalışmalarında 1960-2012 dönemi verilerini kullanarak beş farklı gıda emtiası üzerine petrol fiyatı ile makroekonomik ve finansal değişkenlerin etkisini analiz etmişlerdir. Elde edilen ampirik bulgulara göre petrol fiyatının kuvvetli etkisinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Lucotte (2016) ise iki farklı dönem için ham petrol fiyatı ile gıda fiyatı endeksleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Elde edilen ampirik bulgulara göre 2007 sonrası dönemde aralarında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Diğer taraftan son yıllarda birçok makroekonomik değişkenin asimetric etkilerini araştıran çalışmalar öne çıkmaktadır. Aynı şekilde, petrol fiyatı değişiminin birçok makroekonomik değişken üzerine olan etkisinin yanı sıra gıda fiyatları üzerine asimetric etkisini inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Nazlıoğlu (2011), mısır fiyatı, soya fasulyesi ve buğday olmak üzere üç ana emtia fiyatı ile petrol fiyatı arasındaki nedensellik ilişkisine odaklanan bir çalışma yapmıştır. Doğrusal nedensellik analizi ile petrol fiyatı ve tarımsal ürün fiyatlarının birbirini etkilemediğini göstermiştir. Fakat doğrusal olmayan nedensellik analizi bulgularına göre petrol fiyatından mısır ve soya fasulyesi fiyatlarına doğru tek yönlü doğrusal olmayan nedenselliğin varlığını ortaya koymaktadır. Ibrahim ve Said (2012), petrol fiyatının gıda fiyatlarına geçişinin asimetric etkisini araştırmıştır. Elde ettikleri ampirik bulgular petrol fiyatı artışının gıda fiyatı üzerine etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ibrahim (2015), çalışmasında Malezya için gıda ve petrol fiyatı arasındaki asimetric ilişkiyi NARDL modeli kullanarak analiz etmiştir. Tahmin sonuçlarına göre kısa ve uzun dönemde petrol fiyatı artışı gıda fiyatlarını artırırken, petrol fiyatında azalışın gıda fiyatları üzerinde herhangi bir etkiye neden olmadığını ifade etmektedir. Coronado vd. (2018), çalışmalarında 1990-2016 dönemi için petrol fiyatının mısır, soya fasulyesi ve şeker olmak üzere üç tarımsal ürün fiyatı üzerindeki etkisini, doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmada değişkenler arasında doğrusal Granger nedenselliği ile zayıf ilişki bulunmuş ancak doğrusal olmayan nedensellik yöntemi ile güçlü ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Paris (2018), çalışmasında petrol fiyatının tarımsal emtia fiyatları üzerindeki etkisini biyo-yakıt üretimini de bu ilişkiye dâhil ederek araştırmıştır. Ampirik analiz sonuçlarına göre petrol fiyatının tarımsal emtia fiyatları üzerinde uzun vadeli etkisinin asimetric olduğunu ve sadece petrol fiyatındaki pozitif şokların etkilediğini tespit etmiştir. Zmami ve Ben-Salha (2019), çalışmalarında petrol fiyatının uluslararası gıda fiyatlarına olan asimetric etkisini incelemiştir. Ampirik bulgulara göre uzun dönemde sadece petrol fiyatındaki pozitif şokun gıda fiyatlarına etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde bulunan çalışmaları genel olarak incelediğimizde petrol fiyatının gıda fiyatları üzerine asimetric etkisinin incelenmesinin mevcut literatüre katkı yapabileceği düşünöldüğünden bu çalışmada hem kısa hem de uzun dönemde ölkemiz gıda fiyatlarına petrol fiyatının asimetric etkisi araştırılmıştır.

YÖNTEM, MODEL VE VERİ SETİ

Literatürde bulunan birçok çalışmada çeşitli değişkenler arasındaki ilişkinin analizinde olduğu gibi petrol ve gıda fiyatları arasındaki ilişki de doğrusal zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Her ne kadar söz konusu yöntemler yaygınlıkla kullanılsa da değişkenler arasındaki ilişkinin simetric olduğu varsayımı mevcut asimetric ilişkilerin ortaya çıkarılması için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle değişkenlerin asimetric etkilerini modellemek için Shin vd (2014) tarafından geliştirilmiş “Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (NARDL)” kullanılmaktadır. NARDL modeli, incelenen değişkenlerin kısa ve uzun dönem asimetric etkilerini dikkate alarak doğrusal olmayan ilişkiyi analiz etmektedir. Böylece bağımsız değişkenin pozitif veya negatif değişiminin bağımlı değişken üzerindeki etkileri incelenebilmektedir.

Bu çerçevede, çalışmada petrol fiyatı ile ölkemiz gıda fiyatları arasındaki asimetric ilişki 2003-2019 dönemi çeyreklik verileri ile NARDL modeli kullanılarak araştırılmaktadır. Kurulan modelde gıda fiyatlarını etkileyen üç bağımsız değişken kullanılmıştır. Bağımlı değişken olan gıda fiyatlarının göstergesi olarak Türkiye

Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB-EVDS) veri tabanında bulunan “Gıda Fiyatları Endeksi” kullanılmıştır. Gıda fiyatları endeksinde yaşanan artış gıda enflasyonu olarak nitelendirilmektedir. Gıda fiyatları üzerindeki talep yönlü baskıyı ifade etmek üzere TCMB-EVDS’den elde edilen “Hane Halkı Tüketim Harcaması” kullanılmıştır. Hane Halkı Tüketim Harcamasının değişimi talebin değişimini yansıtan bir değişken olarak modele eklenmiştir. Girdi fiyatlarını etkileyen en önemli unsurlardan biri olan döviz kurundaki değişimin etkisini yansıtmak üzere modele eklenmiş olan Amerikan Doları kuru TCMB-EVDS veri tabanından elde edilmiştir. Petrol fiyatı göstergesi olarak ise Uluslararası Para Fonu-IMF/IFS veri tabanından elde edilen üç farklı spot piyasanın (Brent, Batı Teksas ve Dubai Al Fateh) ortalamasını gösteren “Ham Petrol Fiyat Endeksi” kullanılmıştır. Analizde değişkenlerin logaritması alınarak kullanılmıştır. Bu çerçevede asimetrik uzun dönem regresyonu gösteren form aşağıdaki Denklem 1’de ifade edilmektedir.

$$GIDA_t = \beta_0 + \beta_1 HHTH_t + \beta_2 USD_t + \beta_3 PFE_t^+ + \beta_4 PFE_t^- + u_t \quad (1)$$

Denklem 1’de temsil edilen asimetrik uzun dönemli ilişki, uzun dönem petrol fiyatının gıda fiyatına geçişini yansıtmaktadır. Modelde β_1 , hane halkı tüketim harcamasının gıda fiyatları üzerindeki etkisini temsil etmekte ve bu ilişkinin pozitif olması beklenmektedir. β_2 , ise, döviz kurunun gıda fiyatları üzerindeki etkisini temsil etmekte ve β_2 'nin pozitif olması beklenmektedir. β_3 , petrol fiyatındaki artışın gıda fiyatları üzerindeki etkisini, β_4 ise, petrol fiyatındaki azalışın gıda fiyatları üzerindeki etkisini temsil etmekte ve beklenti ise ilişkinin simetrik olmasıdır. Fakat bazı çalışmalarda petrol fiyatındaki azalışın etkisi konusunda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Her ne kadar petrol fiyatındaki azalışın gıda fiyatlarında azalışa yol açması bekleniyor olsa da yakın zamanda yapılan çalışmalar bu etkinin ya çok küçük ya da istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varmışlardır.

UYGULAMA SONUÇLARI VE ARAŞTIRMA BULGULARI

NARDL modelinin tahmin edilmesinin ilk basamağı ARDL modelinin tahmin edilmesidir. ARDL modelin tahmin edilmesi için serilerin bütünleşme derecelerinin farklı olması önem taşımamaktadır. Fakat serilerin ikinci dereceden bütünleşik olmaması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle her üç seriye ADF birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 1’deki birim kök testi sonuçlarına göre petrol fiyat endeksi hariç tüm seriler birinci dereceden bütünleşiktir. Petrol fiyat endeksi ise seviyede durağandır. Bu sonuçlara göre ARDL modelinin tahmin edilmesi mümkündür.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Seviye		GIDA	HHTH	PFE	ABD\$
Sabitli	t-İstatistiği	1.1249	0.7625	-2.9346	1.6457
	P.	0.9973	0.9926	0.0468	0.9995
Sabitli ve Trendle	t-İstatistiği	-2.6086	-3.1629	-2.6057	-1.8343
	P.	0.2782	0.1014	0.2793	0.6769
Birinci Farklar		d(GIDA)	d(HHTH)	d(PFE)	d(ABD\$)
	Sabitli	t-İstatistiği	-3.3641	-4.1221	-5.6936
	P.	0.0166	0.0018	0.0000	0.0000
Sabitli ve Trendle	t-İstatistiği	-3.8248	-4.2320	-5.9505	-7.8027
	P.	0.0224	0.0073	0.0000	0.0000

ARDL modelinin uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri kullanılarak belirlenmiş ve Sınır Testi için F-istatistiği hesaplanmıştır.

Tablo 2. ARDL Modeli Sınır Testi Sonuçları

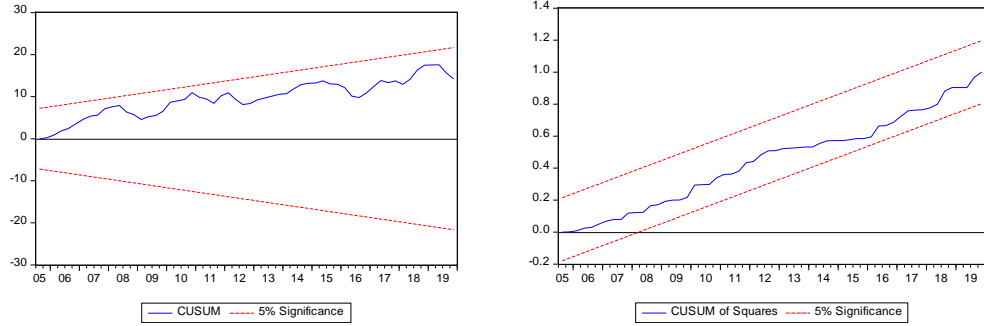
F-İst	Alt Sınır (%5)	Üst Sınır (%5)
4.52	3.23	4.35

Tablo 2’de yer alan ARDL Sınır Testi sonucuna göre gıda fiyatları; hane halkı tüketim harcamaları, döviz kuru ve petrol fiyatı ile birlikte hareket etmektedir. Tablo 3’te yer alan ARDL modeli uzun dönem tahmin sonuçlarına göre tüm bağımsız değişkenlerin gıda fiyatları üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Tablo 3. ARDL Modeli Katsayı Tahmin Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken: GIDA Fiyat Endeksi</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>	<i>P.</i>
<i>ΔGF(-1)</i>	-0.232803	0.104320	-2.231627	0.0295
<i>ΔHHTH</i>	-0.312547	0.037939	-8.238213	0.0000
<i>ΔHHTH(-1)</i>	-0.152439	0.051062	-2.985373	0.0041
<i>ΔABD\$</i>	0.126272	0.044530	2.835679	0.0063
<i>ΔPFE</i>	0.077932	0.033976	2.293735	0.0254
<i>ECM(-1)</i>	-0.164933	0.037736	-4.370767	0.0001
<i>Uzun Dönemli Katsayı Tahminleri</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>	<i>P.</i>
<i>HHTH</i>	0.410469	0.145061	2.839628	0.0103
<i>ABD\$</i>	0.549105	0.210800	2.604860	0.0117
<i>PFE</i>	0.304018	0.149324	2.035967	0.0463
<i>Diagnostik Testler</i>				
<i>Jarque-Bera Normallik Testi</i>	0.696560			0.7059
<i>Ramsey Reset Testi</i>	0.715437			0.4773
<i>Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi</i>	2.442056			0.0962
<i>ARCH Değişen Varyans Testi (1)</i>	0.017563			0.8950
<i>ARCH Değişen Varyans Testi (2)</i>	0.018115			0.8929

Tanımsal testler Tablo 3'te yer almaktadır. Bu kapsamda, ARCH LM testi ile modelde değişen varyans sorunu olmadığı, Breusch-Godfrey LM Testi ile otokorelasyon sorununun olmadığı ve Jarque-Bera Normallik Testi ile hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

ARDL modeli tahmin sonuçlarının istikrarlılığını incelemek ve değişkenlere ilişkin yapısal kırılmanın olup olmadığını ortaya koymak amacıyla oluşturulan CUSUM ve CUSUMSQ grafiklerine göre ARDL modelinin kararlı olduğu ve herhangi bir kırılmanın olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, ARDL modeline ait uzun dönem katsayıları istikrarlıdır (Brown vd, 1975, s. 150).

Birçok farklı çalışmada makroekonomik değişkenlerin asimetrik etkisi üzerine vurgu bulunmaktadır. Doğrusal yöntemler bağımsız değişkenlerdeki artış ve azalışın bağımlı değişken üzerindeki etkisini simetrik kabul etmesi eleştirilerin odak noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle ülkemiz gıda fiyatları ile petrol fiyatının arasında asimetrik ilişkilerin incelenmesi için NARDL modeli tahmin edilmiştir. Öncelikle uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri kullanılarak belirlenmiş ve NARDL Sınır Testi için F-istatistiği hesaplanarak Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: NARDL Modeli Sınır Testi Sonuçları

<i>F-İst</i>	<i>Alt Sınır (%5)</i>	<i>Üst Sınır (%5)</i>
16.29594	2.26	3.48

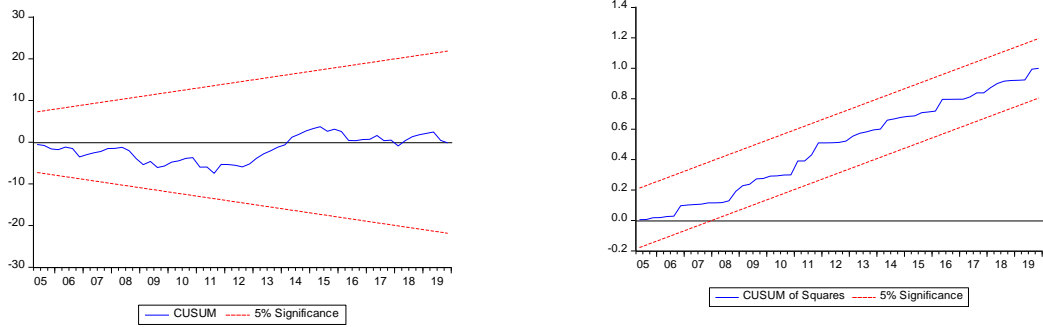
Hesaplanan F-istatistiği sonucuna göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Tahmin edilen modelde değişkenlere ait katsayı tahminleri ise Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: NARDL Modeli Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: <i>GIDA Fiyat Endeksi (GFE)</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>	<i>P.</i>
<i>ΔHHTH</i>	-0.279846	0.034809	-8.039590	0.0000
<i>ΔABD\$</i>	0.123871	0.046652	2.655220	0.0102
<i>ΔPFE⁺</i>	0.205746	0.057692	3.566274	0.0007
<i>ΔPFE⁻</i>	0.006363	0.046697	0.136250	0.8921
<i>ECM(-1)</i>	-0.188030	0.022876	-8.219560	0.0000
Uzun Dönemli Katsayı Tahminleri	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>	<i>P.</i>
<i>HHTH</i>	0.177975	0.002003	88.855917	0.0000
<i>ABD\$</i>	0.560562	0.108326	5.174769	0.0000
<i>PFE⁺</i>	0.396626	0.067039	5.916340	0.0000
<i>PFE⁻</i>	0.187608	0.123877	1.514465	0.1352
	Diagnostik Testler			
<i>Jarque-Bera Normallik Testi</i>	4.547608			0.1029
<i>Ramsey Reset Testi</i>	0.225770			0.8222
<i>Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi</i>	2.688521			0.1065
<i>ARCH Değişen Varyans Testi (1)</i>	0.214676			0.6447
<i>ARCH Değişen Varyans Testi (2)</i>	1.090572			0.3425
<i>W_{PFE⁺-PFE⁻}</i>	2.154677			0.0353

Tahmin edilen uzun dönem katsayılar incelendiğinde, hane halkı tüketim harcamalarının ve döviz kurunun katsayıları beklendiği gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Hane halkı tüketim harcamalarındaki %1'lik değişim gıda fiyatlarında aynı yönde %0.18'lik değişime ve döviz kurundaki %1'lik değişim ise gıda fiyatlarında aynı yönde %0.56'lık değişime neden olmaktadır. Özellikle döviz kurunun artışının gıda fiyatları üzerindeki görece yüksek etkisi dikkat çekicidir. Diğer taraftan, gıda fiyatları ile petrol fiyatı arasındaki uzun dönem asimetric ilişki incelendiğinde, petrol fiyatındaki artışın gıda fiyatlarına etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen, petrol fiyatındaki azalışın gıda fiyatları üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu dikkat çekmektedir. Tahmin sonuçlarına göre petrol fiyatında ki %1'lik artış gıda fiyatlarında %0,39'luk artışa neden olacaktır. Bu sonuca göre petrol fiyatındaki artış gıda fiyatlarını etkilemekteyken petrol fiyatındaki düşüşe karşın gıda fiyatlarında bir değişim yaşanmamaktadır. Kısaca, petrol fiyatının artışı ile beraber gıda fiyatlarında artış yaşanırken petrol fiyatının azalışı karşısında gıda fiyatlarında bir azalış yaşanmamaktadır. Özellikle son yıllarda artan petrol fiyatının, önemli bir girdi olması nedeniyle, gıda fiyatlarında artışa neden olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, petrol fiyatının azalışından gıda fiyatlarının etkilenmemesi ise endişe verici bir bulgudur. Çünkü petrol fiyatındaki artışın gıda fiyatlarında yaratacağı artışın kalıcı olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, elde edilen bulguların literatür ile uyumlu olduğu da görülmektedir.

Tablo 5'te yer alan kısa dönem tahmin sonuçları da asimetric ilişkinin varlığını desteklemektedir. Kısa dönemde petrol fiyatı artışının gıda fiyatları üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı iken petrol fiyatındaki azalışın gıda fiyatları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Hata düzeltme katsayısı ise negatif ve anlamlıdır. Son olarak, NARDL modelinin tahmininden sonra yapılan tanısal testler Tablo 5'te yer almaktadır. Bu kapsamda, ARCH LM testi ile modelde değişen varyans sorunu olmadığı, Breusch-Godfrey LM Testi ile otokorelasyon sorununun olmadığı ve Jarque-Bera Normallik Testi ile hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Şekil 3. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Analiz edilen NARDL model sonuçlarının istikrarlılığını incelemek ve değişkenlere ilişkin yapısal kırılmanın olup olmadığını ortaya koymak amacıyla, yapısal kırılmayı inceleyen CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri oluşturulmuştur (Brown vd, 1975, s. 150). Şekil 4'te görülen CUSUM ve CUSUMSQ grafiklerine göre NARDL modelinin kararlı olduğu ve herhangi bir kırılmanın olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, asimetrik ARDL modeline ait uzun dönem katsayıları istikrarlıdır.

SONUÇ

1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizi sonrasında petrol fiyatı başta olmak üzere birçok emtia fiyatında oluşan değişimi ve bu değişimlerin makroekonomik etkilerini araştıran birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle son yirmi yılda emtia fiyatlarında yaşanan artışların ve dalgalanmaların makroekonomik istikrar üzerindeki olumsuz etkisi araştırmacıların dikkatlerini tekrar bu konuya çekmiştir. Her emtia grubunun farklı kanallar ile makroekonomik istikrar üzerine etkisi bulunmaktadır. Enerji fiyatları, metal fiyatları, sanayi girdisi fiyatları, değerli metal fiyatları veya tarımsal ham madde fiyatları makroekonomik göstergeleri belirgin bir şekilde etkilemekteyse de gıda fiyatlarında yaşanan değişimin önemli sosyal ve politik sonuçları bulunmaktadır. Artan gıda fiyatları özellikle sabit gelir, düşük ve orta gelir grubu olmak üzere tüm vatandaşların ekonomik refahına olumsuz etkide bulunmaktadır. Gıda fiyatlarında yaşanacak artışın sabit gelirinin bütçesinde gıdanın payını arttıracığından sağlık ve eğitim gibi diğer harcama kalemlerinin payının azalmasına yol açması, refaha olumsuz etkide bulunmasının yanı sıra yoksulluk ile eşitsizliği arttıracaktır. Diğer taraftan, artan gıda fiyatları küresel ve yerel gıda güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün öncülüğünde toplanan 2008 Gıda Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde (FAO, 2008) gıda fiyatlarının küresel artışına dikkat çekilerek bu durumun olumsuz etkilerine karşı önlemler alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenle gıda fiyatlarını etkileyen unsurları ve bu unsurların etkilerini tespit etmek oldukça yüksek önem taşımaktadır.

Literatürde bulunan teorik ve ampirik çalışmalarda petrol fiyatının girdi maliyetlerine olan etkisi nedeniyle gıda fiyatlarında değişim yarattığı ifade edilmiş ve bu etkinin varlığı araştırılmıştır. Daha öncede ifade edildiği üzere yakın zamanda yapılan çalışmalar özellikle petrol fiyatının asimetrik etkisi üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Bu çerçevede, çalışmada ülkemiz gıda fiyatları ile petrol fiyatının arasındaki kısa ve uzun dönemli asimetrik ilişkiyi incelemek için NARDL modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda 2003-2019 dönemi çeyreklik verileri kullanılarak, oluşturulan model tahmin edilmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, kısa ve uzun dönemde gıda fiyatları ve petrol fiyatı arasında asimetrik ilişki olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, uzun dönemde petrol fiyatındaki artış gıda fiyatlarında artışa neden olmaktadır, petrol fiyatındaki azalışın gıda fiyatları üzerine etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla petrol fiyatının gıda fiyatına geçişin tam olmaması söz konusudur. Bununla birlikte, benzer sonuçlar kısa dönem içinde söz konusudur. Kısa dönemde de petrol fiyatının artışı ile gıda fiyatlarının artışı arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Yine uzun dönem etkilerine benzer olarak petrol fiyatındaki azalışın gıda fiyatları üzerinde etkisinin olmaması önemli bir sonuç olarak görülmektedir. Elde edilen sonuçların petrol ve gıda fiyatları arasında asimetrik ilişki olduğunu ifade eden asimetrik ilişki üzerine olan literatür bulguları ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca, elde edilen ampirik bulgular hane halkı tüketim harcamaları ile döviz kurunun gıda fiyatlarında aynı yönde değişime neden olduğu da tespit edilmiştir. Özellikle döviz kurunun birçok girdinin maliyetini etkilemesi nedeniyle gıda fiyatlarına etkisinin göreceli olarak yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, elde edilen ampirik bulgular önemli bir sorunu işaret etmektedir. Petrol fiyatında oluşacak pozitif bir şokun gıda fiyatlarını arttırması ve petrol fiyatının eski seviyesine dönse dahi beraberinde gıda fiyatlarının azalmamasını gösteren bulgular aslında oldukça endişe vericidir. Çünkü petrol fiyatındaki artışın gıda fiyatlarında kalıcı olmasının yol açacağı önemli makroekonomik sorunlar ile beraber olumsuz sosyal ve politik sonuçları olacaktır. Bu nedenle, asimetrik etkinin varlığının ve nedenin anlaşılması yüksek önem taşımaktadır. Örneğin, yurt içi akaryakıt vergileme politikası başta olmak üzere politika yapıcının uyguladığı politikalar asimetrik etkiye neden olabilmektedir. Bu nedenle, politika yapıcılarının, petrol fiyatından etkilenen emtiaların fiyatları ile ilgili politika oluştururken bu asimetrik etkiyi göz önüne almaları gerekmektedir. Ayrıca çalışmanın bulgularına göre, başta petrol olmak üzere çeşitli emtia fiyatları değişikliklerinden kaynaklanabilecek gıda krizlerinin etkisinin baskılanması için gıda fiyatının belirleyicileri ile ilgili uzun vadeli politikaların tasarlanması ve uygulanması önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Baffes, J. & Dennis, A. (2015). Trade Policy and Food Security: Improving Access to Food in Developing Countries in the Wake of High World Prices. *Directions in Development*. In I. Gillson & F. Amir (Eds.), *Trade Policy and Food Security: Improving Access to Food in Developing Countries in the Wake of High World Prices. Directions in Development*. (13-36). Washington, DC: World Bank.
- Brown, RL, Durbin, J., & Evans, JM (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. doi:https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x
- Chen, ST, Kuo, HI, & Chen, CC (2010). Modeling the relationship between the oil price and global food prices. *Applied Energy*, 87(8), 2517-2525. doi:https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.02.020
- Coronado, S., Rojas, O., Romero-Meza, R., Serletis, A. & Chiu, LV (2018). Crude Oil and Biofuel Agricultural Commodity Prices. In F. Jawadi (Ed.), *Uncertainty, Expectations and Asset Price Dynamics: Essays in Honor of Georges Prat* (pp. 107-123). Cham: Springer International Publishing.
- Du, X., Yu, CL, & Hayes, DJ (2011). Speculation and volatility spillover in the crude oil and agricultural commodity markets: A Bayesian analysis. *Energy Economics*, 33(3), 497-503. doi:https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.12.015
- Esmaeili, A. & Shokoohi, Z. (2011). Assessing the effect of oil price on world food prices: Application of principal component analysis. *Energy Policy*, 39(2), 1022-1025. doi:https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.11.004
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2008). *High-Level Conference on World Food Security: The Challenges of Climate Change and Bioenergy*. Retrieved from [http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/foodclimate/HLCdocs/ declaration-E.pdf](http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/foodclimate/HLCdocs/declaration-E.pdf)
- Hamilton, JD (1983). Oil and the Macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228-248. doi:10.1086/261140.
- Hamilton, JD (1985). Historical causes of postwar oil shocks and recessions. *The Energy Journal*, 6(1). doi:10.5547/ISSN0195-6574-EJ-Vol6-No1-9
- Hamilton, JD (1988). Are the macroeconomic effects of oil-price changes symmetric?: A comment. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 28, 369-378. doi:https://doi.org/10.1016/0167-2231(88)90031-0.
- Hamilton, JD (1996). This is what happened to the oil price-macroeconomy relationship. *Journal of Monetary Economics*, 38(2), 215-220. doi:https://doi.org/10.1016/S0304-3932(96)01282-2.

- Hamilton, JD (2010). Nonlinearities and the Macroeconomic Effects of Oil Prices. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series, No. 16186*. doi:10.3386/w16186.
- Ibrahim, MH (2015). Oil and food prices in Malaysia: a nonlinear ARDL analysis. *Agricultural and Food Economics, 3*(1), 2. doi:10.1186/s40100-014-0020-3.
- Ibrahim Mansor, H. & Said, R. (2012). Disaggregated consumer prices and oil price pass through: evidence from Malaysia. *China Agricultural Economic Review, 4*(4), 514-529. doi:10.1108/17561371211284858.
- International Monetary Fund. (2020, Ekim 19). *Primary Commodity Price System*. Retrieved from https://data.imf.org/?sk=26f5926f-2b09-4cd5-9719-195cdf881a3b&hide_uv=1
- Jongwanich, J. & Park, D. (2011). Inflation in developing Asia: pass-through from global food and oil price shocks. *Asian-Pacific Economic Literature, 25*(1), 79-92. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1467-8411.2011.01275.x>.
- Lamm Jr., RM & Westcott, PC (1981). The Effects of Changing Input Costs on Food Prices. *American Journal of Agricultural Economics, 63*(2), 187-196. doi:<https://doi.org/10.2307/1239554>.
- Lucotte, Y. (2016). Co-movements between crude oil and food prices: A post-commodity boom perspective. *Economics Letters, 147*, 142-147. doi:<https://doi.org/10.1016/j.econlet.2016.08.032>.
- Meyer, DF, Sanusi, KA & Hassan, A. (2018). Analysis of the asymmetric impacts of oil prices on food prices in oil-exporting, developing countries. *Journal of International Studies, 11*(3) doi:<http://dx.doi.org/10.14254/2071-8330.2018/11-3/7>.
- Nazlioglu, S. (2011). World oil and agricultural commodity prices: Evidence from nonlinear causality. *Energy Policy, 39*(5), 2935-2943. doi:<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.03.001>.
- Nazlioglu, S. & Soytas, U. (2012). Oil price, agricultural commodity prices, and the dollar: A panel cointegration and causality analysis. *Energy Economics, 34*(4), 1098-1104. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.09.008>
- Paris, A. (2018). On the link between oil and agricultural commodity prices: Do biofuels matter? *International Economics, 155*, 48-60. doi:<https://doi.org/10.1016/j.inteco.2017.12.003>.
- Pesaran, MH, Shin, Y., & Smith, RJ (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics, 16*(3), 289-326. doi:<https://doi.org/10.1002/jae.616>.
- Shin, Y., Yu, B. & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. In R. C. Sickles & W. C. Horrace (Eds.), *Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications* (pp. 281-314). New York, NY: Springer New York.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası - Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. (2020, Temmuz 02). *Fiyat Endeksleri*. Retrieved from <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası-Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. (2020, Temmuz 02). *Yerleşik Hanehalkının Tüketimi*. Retrieved from <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası-Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. (2020, Temmuz 02). *ABD Doları*. Retrieved from <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>

Zhang, YJ & Wei, YM (2010). The crude oil market and the gold market: Evidence for cointegration, causality and price discovery. *Resources Policy*, 35(3), 168-177. doi:<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2010.05.003>.

Zmami, M. & Ben-Salha, O. (2019). Does Oil Price Drive World Food Prices? Evidence from Linear and Nonlinear ARDL Modeling. *Economies*, 7(1), 12. doi:[10.3390/economies7010012](https://doi.org/10.3390/economies7010012).

THE MODERATING ROLE OF POWER CULTURE IN THE EFFECT OF DARK LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL ETHICAL CLIMATE

Erdirinç BALLI¹, Ayşe İpek KOCA BALLI²

Article Info

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.751017

Article History:

Received 11.06.2020

Revised 03.02.2021

Accepted 11.03.2021

Keywords:

Dark Leadership,

Ethical Climate,

Power Culture,

Hotel Enterprises.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine whether power culture plays a moderating role in the relationship of dark leadership with organizational ethical climate. The research was carried out in various 4 and 5 star hotel enterprises in the four metropolis of Turkey (İstanbul, Ankara, İzmir and Adana). Within the scope of the research, 794 surveys obtained from hotel employees were used. According to the research results; paranoid leadership (B = -0,415; p <0,05), narcissistic leadership (B = -0,059; p <0,05), compulsive leadership (B = -0,097; p <0,05) and passive-aggressive leadership (B = -0,069; p <0,05), which are the sub-dimensions of dark leadership, all have a negative effect on organizational ethical climate. However, power culture has been shown to play a moderating role in the effect of paranoid and passive-aggressive leadership on ethical climate.

KARANLIK LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL ETİK İKLİM ÜZERİNE ETKİSİNDE GÜÇ KÜLTÜRÜNÜN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Makale Bilgisi

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.751017

Makale Geçmişi:

Geliş 11.06.2020

Düzeltilme 03.02.2021

Kabul 11.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Karanlık Liderlik,

Etik İklim,

Güç Kültürü,

Otel İşletmeleri.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, karanlık liderliğin örgütsel etik iklim ile ilişkisinde güç kültürünün düzenleyici bir rol üstlenip üstlenmediğini belirlemektir. Araştırma, Türkiye'nin dört büyük ili olan İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında otel çalışanlarından elde edilen 794 anket kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; karanlık liderliğin alt boyutları olan paranoyak liderlik (B=-0,415; p<0,05), narsis liderlik (B=-0,059; p<0,05), zorlayıcı liderlik (B=-0,097; p<0,05) ve pasif-agresif liderliğin (B=-0,069; p<0,05) tümü, örgütsel etik iklim üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte paranoyak liderlik ve pasif agresif liderliğin etik iklim üzerine etkisinde güç kültürünün, düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

¹ Asst. Prof., Cukurova University, Hospitality Management Department, eballi@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5111-1868

² Asst. Prof., Cukurova University, The Faculty of Kozan Business Administration, Business Administration Department, ikocaballi@cu.edu.tr, ORCID:0000- 0001-7808-5807

Alıntılanak için/Cite as:Ballı, E., Koca Ballı, A. İ. (2021), The Moderating Role of Power Culture in the Effect of Dark Leadership on Organizational Ethical Climate, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (1), 22-33.

INTRODUCTION

Hotel enterprises are labor-intensive organizations in which employees are highly effective in the organizational success. Since the role of the employee in the production and presentation process of the product is great in hotel enterprises, employee performance plays an important role in product quality perception. In this sense, it is important to know the concepts that play a role in employee performance and the factors that affect these concepts in order to increase product quality and organizational success.

Ethical climate is one of the variables that affect employee behavior and enable organizational results to be shaped in a positive or negative way (Martin & Cullen, 2006). Organizational ethical climate can affect many organizational variables such as organizational commitment, job satisfaction, dedication, job performance, tendency to quit job and trust in the organization (Welsch & La Van, 1981; Schwepker, Ferrel & Ingram, 1997; Vardi, 2001; Jaramillo, et al., 2006). Many factors play a role in the formation of an ethical climate, which is related to the ethical procedures and policies that employees consider to exist in their organizations, and their perceptions that are permanent and psychologically meaningful. In particular, leaders are at the top of these factors. They can play a role in shaping the ethical climate within the organization with their behavior, rules, plans and policies. When the researches about leadership are analyzed, it is seen that the majority of them investigate the successful leadership and what are the factors that make the leader successful. However, the increase in the number of company scandals, ethical violations and failed organizations shows that the examination of the effects and consequences of a very important side - negative side - of the leadership is neglected. The studies on dark leadership look at the effects of leadership through an inverted perspective and deal with the negative side of the leader. Dark leadership can be defined as the negative characteristics of a leader's personality that affect his/her behavior and decisions, so the organization, in a negative way. Looking at the studies examining the effects of dark leadership on organizational outcomes, it has been revealed that dark leadership has a negative effect on task performance, contextual performance, general job performance (Moscoso & Salgado, 2004; Torregiante, 2005; Benson & Campbell, 2007) and organizational commitment (Gillaspie, 2009; Kayalar & Arslan, 2011; Ballı & Çakıcı, 2016), but a positive effect on tendency to quit job (Gillaspie, 2009; Tuna, Konakhoğlu & Kızanlıklılı, 2010) and organizational silence (Ballı & Çakıcı, 2016). Another important concept that affects employees and organizational life is organizational culture. It can also be regarded as an important factor in ensuring that the organizational objectives are understood well and treated properly by the employees (Boylu & Sökmen, 2011). Organizational culture has a significant effect on many organizational elements as it guides the behavior of employees.

In this research, the main benefit of which is to contribute to the literature in the field of organizational ethical climate, leadership and organizational culture, it is aimed to examine the possible effect of dark leadership, which is accepted as one of the negative leadership types, on the ethical climate perception of employees and the moderating role of power culture in this effect. Although there are previous studies that dealt with these variables in binary, these three variables were handled together with this study for the first time. In this sense, it is a pioneer for the related literature. In addition, it is believed that this study will create awareness among practitioners and contribute to the development of organizational policies, strategies and plans, as well as providing significant benefits within the scope of creating an effective leadership, ethical climate and organizational culture and achieving goals.

Dark Leadership

The main subject of the dark leadership research is the reflection of the personality that a leader has and the dysfunctional traits - the dark side - in his/her personality on his/her behaviors. Dark leadership can be defined as the dark aspect in the leader's personality that appears unconsciously (Hogan & Hogan, 2001, p. 4), when s/he is stressed due to internal or external factors, or in difficult and uncertain situations, and affects the decisions and behaviors of him/her negatively (Furnham & Trickey, 2011, p. 516) and causes results incompatible with the needs of the organization and the followers.

McIntosh and Rima (1997) examined the dysfunctional behaviors caused by the dark side of the leader's personality, and as a result of the analysis, they collected these behaviors under five different types of dark leadership: narcissistic, paranoid, co-dependent, compulsive and passive-aggressive.

Narcissistic leaders are people who need to be admired, who are inadequate in understanding the feelings of others, and believe that they are special people equipped with special rights (Köroğlu & Bayraktar, 2007, p. 96). Because they focus too much on their own goals, they do not care about the goals of others and they can sacrifice others for their own purposes (Morf & Rhodewalt, 2001, p. 179). Therefore, they contradict in terms of sociality

and ethics. They generally compete with someone and are not afraid to use manipulative strategies to achieve their goals during this competition.

The main characteristic of *paranoid leadership* is that the leader has a constant skepticism and suspicion, has difficulty in establishing and maintaining close relationships and is distant to people (Sperry, 2003, p. 193). They think that everyone around them is unreliable and that they should always be prepared for an attack. With this way of thinking, they attribute different meanings to the behavior of other members of the organization, assume that there is cheating and lies behind the behaviors and they are afraid of everything and everyone (McIntosh & Rima, 1997, p. 123).

The most important characteristics of *co-dependent leaders* are their lack of trust, high need of compassion and fear of using initiative. They are unable to decide on their own, and if they do not take plenty of advice and support from others, they have difficulty even in making their daily decisions. They are generally afraid of making mistakes (Gillaspie, 2009, p. 11) and avoid taking responsibility. This situation causes distrust, uncertainty, problems and indifference behaviors towards the future of the organization (Kesken & Ayyıldız, 2011, p. 243).

Compulsive leaders are in perfectionist behavior, because they want to gain the appreciation of others by doing everything perfectly (McIntosh & Rima, 1997, p. 106). Persistence, extreme regularity, meticulousness, indecision and rigidity are the main characteristics. They have an authoritarian attitude and pursue absolute power and authority. They are fixed-minded, prescriptive, and annoyingly meticulous. In the management process, they prefer excessive control and pay attention to focus on details for this purpose (McIntosh & Rima, 1997, p. 106). They are very sensitive to social rules and do not tolerate violation of these rules.

Passive-aggressive leaders are complaining, angry and self-interested. They can manipulate events and show sudden emotions, impulses and outbursts of anger. In general, they can behave in a way that is perceived as unsteady and strange by others (Gillaspie, 2009, p. 14). They react impulsively and unexpectedly to the events and display varying behaviors each time. - With all sorts of excuses, they often see someone else as the reason for their failure (McIntosh & Coghlan, 2000, p. 717).

Organizational Ethical Climate

The concept of organizational ethical climate is generally expressed as the common perception of employees that the rules, policies and practices of organizations are ethical (Victor & Cullen, 1988). Ethical climate can also be expressed as a type of business climate that includes the organization's policies, procedures and practices that have moral consequences (Mulki, Jaramillo & Locander, 2009). Jaramillo, Mulki and Solomon (2006, p. 272) define the ethical climate as the individual's perception that the organization's current practices, procedures, norms and values have ethical content. Ethical climate helps the organization members in determining which topics are ethical and according to which criteria these issues will be understood, evaluated and resolved. Researches show that ethical climate perception is a strong variable that allows organizational results to be shaped in a positive or negative way (Martin & Cullen, 2006). Employees develop a positive attitude towards organizations that have open standards in a way that will distinguish ethical and unethical behavior. (Trevino, Butterfield & McCabe, 2001). The strong organizational ethical climate also affects the unity, solidarity and morale power of the organization (Mathieu & Zajac, 1990; Dickson, Smith, Grojean & Ehrhart, 2001).

Power Culture

Harrison (1972) and Handy (1985) defined the organizational culture with a model consisting of four sub-dimensions: "success, support, hierarchy and power". Power culture which is one of these types of organizational culture, is managed by a central power source such as owner or president and is mostly found in entrepreneurial organizations. Such organizations have minimal bureaucracy, so staff work with a few rules, policies and procedures (Kane-Urrabzo, 2006). Power culture is seen in organizations that are structured as pyramids or networks. Everything that happens in such organizations where the powers are gathered at the top and in one hand is under the knowledge and control of the management. In power culture, some people are dominant, others are obedient, and the social order has a relatively limited and stable formation based on authority loyalty (Pheysey, 1993). In power culture, the employee does his/her job with hope of reward, fear of punishment or personal loyalty to a strong individual (Handy, 1985).

Research Hypotheses

There are different factors that affect the formation of an ethical climate within the organization. Leadership and leader behaviors are among the most important of these factors. Within the organization, followers can take the leader's behaviors as a role model, imitate them, and over time, these behaviors can be perceived as accepted behaviors within the organization. In addition, leaders' policies and practices shape the ethical climate and play an important role in determining whether the organization's existing ethical character is weak or strong (Wimbush, Shepard & Markham, 1997). In this sense, in order to create an ethical climate in the organization, the leader should behave ethically and be a good ethical example to the members of the organization (Aronson, 2001, p. 245). In their work, Mayer, Kuenzi and Greenbaum (2010) stated that the leader has a role in the development of an ethical climate in the business and emphasized that the leader creates an ethical climate that facilitates ethical behavior through ethical practices, policies and procedures.

Dark leaders are people who serve themselves, deceive and exploit their followers. Husted (2008: 1). Frankenhauser (2009, p. 53) defined dark leadership as the interaction between the individual's dark side and the decisions s/he makes -as leader- by caring for his/her own interests rather than the interests of others and declared it unethical to pursue his/her own interests. Likewise, Bass (1999, p. 181) and Howell (1992, p. 43) mentioned that dark leaders behave unethically and identified leaders who are unethical as dark. In such leaders, there is little room for values such as moral sensitivity, moral judgement, moral motivation and moral action (Frankenhauser, 2009, p. 38). Dark leadership is often prone to illegal behavior. In dark leadership, leaders find it difficult to draw a precise line between unethical and ethical. They make it difficult to differentiate between crime and noncrime (Woods, 2007, p. 14). The unethical behavior of the leader in this way may cause these behavior patterns to take place within the organization and thus to decrease the ethical climate in the organization. In addition, studies in literature have revealed that the relationship between ethical climate and types of leadership that are considered positive, such as ethical leadership (Bilgen, 2014; Günel, Civelek & Karabulut, 2015), instrumental leadership (Mulki, Jaramillo & Locander, 2009), paternalist leadership (Erben & Güneser, 2008; Ötken & Cenkci, 2012; Cheng & Wang, 2015), servant leadership (Topçu, Gürsoy & Taşbaşı, 2013; Burton, Peachey & Wells, 2016), charismatic leadership (Zehir et al. 2014), authentic leadership (Toker, 2015), transformational leadership (Sağnak, 2010), and value-centered leadership (Çiçek, 2016), is positively oriented. In this sense, it has been observed that positive leadership affects the perception of organizational ethics in a positive way, so, it is believed that dark leadership, which is defined by the characteristics that are not desired to be in a leader and lead to failure, and which is accepted as a negative leadership type, will decrease the perception of organizational ethical climate.

H₁: Dark leadership negatively affects the perception of organizational ethics.

H_{1a}: Paranoid leadership negatively affects the perception of organizational ethics.

H_{1b}: Narcissistic leadership negatively affects the perception of organizational ethics.

H_{1c}: Compulsive leadership negatively affects the perception of organizational ethics.

H_{1d}: Passive-aggressive leadership negatively affects the perception of organizational ethics.

In different organizational cultures, it was seen that the styles of leaders differ from each other. While the leader displays an attitude that listens to the opinions of the subordinates and takes them into consideration in the support culture, s/he displays a behavior that both guides and encourages participation in the success culture. In the role culture, there is a leader who does what s/he is authorized to do, while in power culture there is a leader who tells others what to do (Diana, 1993). Therefore, leaders in organizations that adopt power culture are expected to be strong and know everything. Subordinates, on the other hand, are expected to be harmonious and willing in the face of the rules set by the leader (Harrison, 1990). However, trust and personal communication are important features in power culture. Therefore, employees are expected to have comments similar to that of the leader (Kane-Urrabzo). In this sense, in organizations where power culture is effective in which rules, policies and procedures are limited and the behavior or personality of the leader is more effective, the negative behavior of the leader is expected to increase the effect of organizational ethics.

H₂: Power culture has a moderating role in the effect of dark leadership on the perception of organizational ethics.

H_{2a}: Power culture has a moderating role in the effect of paranoid leadership on the perception of organizational ethics.

H_{2b}: Power culture has a moderating role in the effect of narcissist leadership on the perception of organizational ethics.

H_{2c}: Power culture has a moderating role in the effect of compulsive leadership on the perception of organizational ethics.

H_{2d}: Power culture has a moderating role in the effect of passive-aggressive leadership on the perception of organizational ethics.

METHOD

Relational screening model was adopted in the research. The data needed to achieve the determined purpose was collected through the survey method. The survey form consists of four sections. In the first section, there is a "Dark Leadership Scale" consisting of 25 items and 5 sub-dimensions developed by Gillaspie (2009). In the second section, the items of power culture in the "Organizational Culture Type Scale (OCTS)" consisting of 16 items and 4 sub-dimensions that Mamatoğlu (2004) developed by modeling Harrison (Harrison, 1972; Harrison & Stokes, 1992) and Handy's (1993) four-dimensional organizational culture typing that consists of "hierarchy, success, strength and support" sub-dimensions. Power culture in this scale is measured with 4 items. In the third section, "Organizational Ethical Climate Scale" consisting of 7 items and one dimension developed by Schwepker (2001) was used and the response categories of the items in all scales were subjected to 5-point Likert type. Response categories are scored as "(1) strongly disagree, (2) disagree, (3) indecisive, (4) agree, (5) strongly agree". In the fourth section, questions about the demographic characteristics of the participants are included.

The employees in 4 and 5 star hotel enterprises in the four metropolis of Turkey (İstanbul, Ankara, İzmir and Adana) constituted the universe of the research. The surveys were applied face-to-face or with drop-and-collect techniques between the dates May 2017 and June 2017. As a result of the implementation, 822 surveys were collected and it was seen that 794 of them were filled in accordance with the analysis. In this sense, the sample of this study consists of 794 hotel employees who filled the survey in accordance with the analysis. By using the SPSS 12.0 program, factor analysis, reliability analysis, correlation analysis, and Moderated Multiple Regression analysis were applied to the data collected from the sample.

Validity and Reliability of the Scales

In the study, exploratory factor analysis was performed in order to measure the construct validity of the scales. According to the results of the factor analysis, it was seen that the dark leadership scale, unlike the original scale, constitutes four sub-dimensions as passive-aggressive leadership, narcissistic leadership, paranoid leadership, and compulsive leadership. On the other hand, it was determined that the organizational ethical climate and power culture scales constitute a one-dimensional structure in parallel with the original structures. Cronbach's Alpha values were evaluated for the reliability of the scales and this values were found to be ,847 for the whole dark leadership scale, ,847, ,843 for paranoid leadership, ,810 for narcissistic leadership, ,749 for compulsive leadership, ,676 for passive-aggressive leadership, ,760 for ethical climate, and ,783 for power culture. The analyzes were continued through these dimensions.

FINDINGS

The remarkable points about the demographic characteristics of the participants are as follows: 58,4% are male, 63,7% are lower-level employees, 32,2% are between the ages of 35-44 and 44,1% are undergraduate.

In order to examine the relationship between variables, correlation analysis was conducted. Significant negative relationships were found between organizational ethical climate and paranoid leadership ($r = -0.487$, $p < 0.01$), narcissistic leadership ($r = -0.095$, $p < 0.01$), compulsive leadership ($r = -0.152$, $p < 0.01$) and passive-aggressive leadership ($r = -0,102$, $p < 0.05$). Finally, a significant relationship was found between narcissistic leadership and power culture ($r = 0.94$, $p < 0.01$). However, there is no significant relationship between power culture and ethical climate ($p > 0.05$).

The results and model fit statistics of the regression analysis in which dark leadership (paranoid, narcissistic, compulsive, passive-aggressive) is taken as an independent, power culture as a moderating and organizational ethical climate as a dependent variable are presented in Table 1. In the first hypothesis (H1), the effect of dark leadership (independent variable) on the organizational ethical climate (dependent variable) was investigated and it was observed that paranoid leadership ($B = -0.415$; $p < 0.05$), narcissistic leadership ($B = -0.059$; $p < 0.05$), compulsive leadership ($B = -0.097$; $p < 0.05$) and passive-aggressive leadership ($B = -0.069$; $p < 0.05$) affect the

organizational ethical climate in a negative way. In this sense, H1a, H1b, H1c, H1d hypotheses were all accepted.

Table 1. The Moderating Role of Power Culture in the Effect of Dark Leadership on Organizational Ethical Climate

Steps	Variables	Regression Coefficients					Model Statistics			
		B	S.H.	β	T	p	R	R ²	F	p
1	Paranoid	-.415	,026	-.489	-15,758	,000	,489	,239	248,312	,000
2	Paranoid	-.416	,026	-.489	-15,768	,000	,489	,239	124,313	,000
	Power	-.012	,018	-.021	-.691	,490				
3	Paranoid	-.423	,026	-.498	-16,113	,000	,501	,251	88,347	,000
	Power	-.009	,018	-.015	-.485	,628				
	Interaction	-.053	,015	-.110	-3,568	,000				
1	Narcissistic	-.059	,022	-.095	-2,690	,007	,095	,009	7,234	,007
2	Narcissistic	-.060	,022	-.096	-2,701	,007	,096	,009	3,648	,026
	Power	-.005	,020	-.009	-.266	,791				
3	Narcissistic	-.061	,022	-.097	-2,721	,007	0,96	,009	2,475	,060
	Power	-.005	,020	-.009	-.259	,796				
	Interaction	-.007	,019	,013	-.371	,710				
1	Compulsive	-.097	,023	-.152	-4,320	,000	,152	,023	18,664	,000
2	Compulsive	-.097	,023	-.152	-4,318	,000	,152	,023	9,321	,000
	Power	,001	,020	,001	,034	,973				
3	Compulsive	-.097	,023	-.152	-4,313	,000	,152	,023	6,235	,000
	Power	,000	,020	,001	,022	,982				
	Interaction	,006	,020	,010	,292	,770				
1	Pas.-Agr.	-.069	,024	-.102	-2,878	,004	,102	,010	8,282	,004
2	Pas.-Agr	-.069	,024	-.102	-2,876	,004	,102	,010	4,136	,016
	Power	,001	,020	,001	,031	,975				
3	Pas.-Agr	-.068	,024	-.100	-2,826	,005	,129	,017	4,424	,004
	Power	,003	,020	,006	,160	,873				
	Interaction	-.047	,021	-.079	-2,227	,026				

In the second hypothesis (H₂), it was investigated whether power culture has a moderating role on the effect of dark leadership on the organizational ethical climate. Accordingly, the interaction between paranoid leadership and power culture (B = -0.053; p < 0.05) and the interaction between passive-aggressive leadership and power culture (B = 0.047; p < 0.05) were found to be significant on the organizational ethical climate. However, the interaction between narcissistic leadership and power culture (B = -0.007; p > 0.05) and the interaction between compulsive leadership and power culture (B = -0.006; p > 0.05) were found to be insignificant on the organizational ethical climate. In this sense, it is understood that power culture has a moderating role in the effect of paranoid and passive-aggressive leadership on the organizational ethical climate. As a result, H_{2a} and H_{2d} hypotheses were accepted, but H_{2b} and H_{2c} hypotheses were rejected.

The effect of low and high level (in cases where there is a power culture in the standard deviation of +1 and -1 from its mean value) of paranoid leadership and passive aggressive leadership tendency on the organizational ethical climate is graphically shown in Figure 1 and Figure 2 to determine the form and direction of the interaction between paranoid and passive-aggressive leadership and power culture.

Whether the slope in Figure 1, which shows the relationship between low and high level of power culture in the organization and low and high level of paranoid leadership, was significantly different from 0 (null), was analyzed with slope test (Aiken and West, 1991). This test reveals whether the relationship between paranoid leadership and ethical climate depends on the level of power culture in the organization. Figure 1 shows that paranoid leadership and power culture have an interactive effect on the ethical climate. For situations where the level of power culture is low and high, the relationship between paranoid leadership and ethical climate is meaningful and negative, but the strength of this negative relationship is greater in high level of power culture. According to these results, the relationship between paranoid leadership and ethical climate is shaped by power culture. As paranoid leadership increases both in low and high level of power culture, ethical climate perception decreases. This decrease is likely to be greater in a high level of power culture.

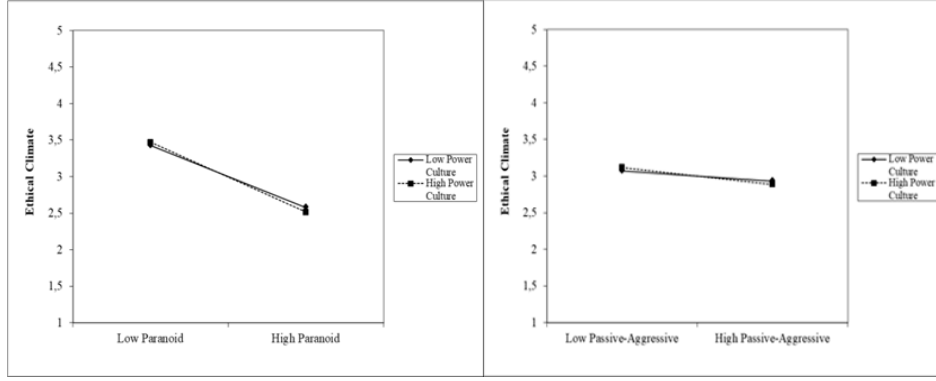

Figure 1. Paranoid Leadership, Ethical Climate and Power Culture

Figure 2. Pasive- Aggressive Leadership, Ethical Climate and Power Culture

In Figure 2, it is seen that paranoid leadership and power culture have an interactive effect on the ethical climate. In cases where power culture is low, there is not much change in ethical climate perception, whereas in high power culture this perception decreases. Therefore, in organizations with high level of power culture, the level of passive-aggressive leadership that decreases the perception of ethical climate is higher.

RESULT

In this research, the variables of leadership, ethical climate and organizational culture, which have direct or indirect effects on employees' organizational behavior and performance, were investigated specifically for hotel enterprises. The moderating role of organizational culture in the relationship between leadership and ethical climate was tried to be explained by the models created within the scope of the determined sample. Dark leadership, which is considered negative as the leadership type, and power culture, as the organizational culture, were used.

When the effect of dark leadership on ethical climate perception was examined, it was seen that all dark leadership types have an effect on the ethical climate perception and this effect is negative. In this sense, the H_1 , H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} and H_{1d} hypotheses of the research were accepted. In the literature review conducted to compare these findings, no study examining the effect of dark leadership, which is seen as a negative type, on the ethical climate, was found. However, when looking at leadership from a reverse perspective, it can be said that the results of this study support the results of studies (Güneser, 2008; Locander, 2009; Sağnak, 2010; Erben, Ötken & Cencki, 2012; Topçu, Gürsoy & Taşbaşı, 2013; Bilgen, 2014; Zehir et al., 2014; Günel, Civelek & Karabulut, 2015; Mulki, Jaramillo & Cheng & Wang, 2015; Burton, Peachey & Wells, 2016; Toker, 2015; Flower, 2016) that demonstrate that leadership types, which are seen as positive, affect the ethical climate in a positive way. In this context, it can be said that dark leadership generally affects the organizational ethical climate in a negative way.

In the next section of the study, the power culture variable was included as a moderator to determine whether power culture plays a moderating role in the effect of dark leadership on the organizational ethical climate. As a result of the analyzes, it was seen that power culture may play a moderating role in the effect of paranoid and passive-aggressive leadership on the ethical climate. In organizations with high level of power culture, the decreasing effect of paranoid and passive-aggressive leadership on the ethical climate is higher than in organizations with low level of power culture. In this sense, it can be said that the negative effect of dark leadership on the ethical climate in organizations with high level of power culture increase. Therefore, H_2 , H_{2a} and H_{2d} hypotheses of the research were accepted, but H_{2b} and H_{2c} hypotheses were rejected. In line with these findings, it can be said that dark leadership is a variable that decreases the organizational ethical climate, and in cultures where the level of power culture is high, the effect of dark leadership decreasing the ethical climate increases even more. Therefore, blocking dark leadership in organizations will prevent the decrease of organizational ethical climate. In addition, it is important for the ethical climate to create a low level of power culture in organizations with dark leaders. In this context, based on the research findings and the literature, some suggestions were made to the practitioners about how the dark side in the leader can be managed and how the negative effects within the organization can be prevented. The dark side is not a mental illness, it is the defects

that hinder the manager in his/her strategies to form a team, shape his/her collaborations and achieve plans, visions and goals. The dark side of personality is present -more or less- in everyone. The important thing is to be aware of this side and able to manage it. Both leaders, their followers, and the top management of the organization need to be aware that this dark side may exist, identify what these possible aspects are and try to manage them. The leader plays an important role in determining and managing the dark side. Leaders are generally able to resist accepting the existence of the dark side and choose the denial method. For leaders, the best way to discover their dark side is to ask the people they have relationships with. Their families, colleagues, subordinates, and superiors are some of these people. They can best understand and say how the leader behaves in times of stress and fatigue. In this sense, leaders should ask them their opinions and impressions about their behavior. Another method that leaders can use to identify their dark sides is the dark leadership tests created in this regard. By applying these tests to themselves, they can determine which kind of dark leadership they are capable of, and the size of this capability, and they can work on this.

Another important point is that leaders receive external support in order to prevent and manage the dark side. One of the external supports is that the leader receives support and / or training from a specialist. In this regard, a leader can receive “coach” support and participate in relevant trainings. Since personality traits play an important role in dark leadership behaviors, personality traits scales should be used in the election of managers or candidates of manager for organizations. In addition, in order to recognize and work on dark leadership behaviors in enterprises, it is recommended that senior managers regularly hold information meetings to be prepared with human resources and communication specialists together, without discrimination between managers and non-managers. It is very important that the culture, policies and communication channels within the organization are suitable for feedback. Organizational conditions can also trigger dark leadership. In organizations, the distribution of power needs to be well adjusted. In organizations where job descriptions, goals, methods of achieving the goals, authorization and responsibilities are not determined, individuals can more easily tend to wrong and perverted behaviors to achieve their own interests and goals. In this sense, authority, responsibilities, job description, work flows and methods, reward-penalty mechanism within organizations should be well defined and implemented. Especially in the organizations where the control mechanism is working in a poor way, the behavior is less controlled, so the individual pays less attention to his/her behaviors (Gillaspie, 2009, p. 22). In cases where the leaders’ behaviors and decisions are uncontrollable and unanswerable, they can act more comfortably and fearlessly in line with their own interests and goals. In this sense, it should be ensured that control mechanisms within organizations are always well operated.

When the related literature is analyzed, it is seen that both the relationship between dark leadership and ethical climate and the role of power culture in this relationship were handled for the first time with this study. It is thought that this study is a pioneer and will contribute to the related literature. In this sense, repeating the results of this research, which examines the variables of dark leadership, ethical climate and organizational culture, with studies to be carried out by different researchers, is important in terms of the reliability of the findings between the variables. This study was performed in the sample of service sector and hotel enterprises. Comparing the results of later studies in different sectors is important for evaluating possible sectoral differences. Within the scope of the study, only the moderating role of power culture among the organizational cultures was examined. In future studies, it is suggested that other types of culture should be included in the research and their mediating roles should be examined as well as their moderating roles. In this study, organizational ethical climate was measured with its one-dimensional structure. However, there are scales in the literature that measure ethical climate perception with their multi-dimensional structures. In future studies, the effects of dark leadership and its sub-dimensions on the sub-dimensions of the ethical climate can also be examined. One of the important issues affecting the measurement and evaluation of employee perceptions is the role of the national culture. The sample of this study generally consists of employees who belong to the Turkish culture. It is important to carry out further studies on employees with different nationalities and cultures and to compare the results to determine whether the perception of dark leadership, ethical climate and organizational culture differs according to national cultures. It should be noted that this study not only provides important information to the literature and practitioners but also includes various limitations. The facts that the data used in this research was collected by the survey technique and the possibility of the opinions and ideas of the participants were reflected in the data constitute a limitation for the research. The research was carried out only with the participation of 4 and 5 star hotel employees in four cities due to financial and temporal constraints. For this reason, it can be said that future studies that will be performed with the inclusion of hotels in all provinces and all star categories can create different perspectives.

REFERENCES

- Ballı E. & Çakıcı A. (2016). Karanlık liderliğin örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik üzerine etkisi: otel çalışanları üzerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 167-180.
- Bass, BM (1999). Ethics, character, and authentic transformational leadership. *Leadership Quarterly*, 10(2), 181.
- Benson, MJ & Campbell, JP (2007). To be or not to be linear: an expanded representation of personality and its relationship to leadership performance. *International Journal of Selection and Assessment*, 15(2), 232-249.
- Bilgen, A. (2014). Çalışanların etik liderlik ve etik iklim algılamalarının örgütsel bağlılıklarına etkisi: özel ve kamu sektöründe karşılaştırmalı bir uygulama [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi].
- Boylu, Y., & Sökmen, A. (2006). Konaklama işletmelerinde örgüt kültürünün tespit edilmesi: Ankara ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri üzerine bir uygulama. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (17).
- Burton, LJ, Peachey, JW. & Wells, JE (2016). The role of servant leadership in developing an ethical climate in sport organizations. *Journal of Sport Management*, 1-37.
- Cheng, MY & Wang, L. (2015). The mediating effect of ethical climate on the relationship between paternalistic leadership and team identification: A team-level analysis in the Chinese context. *Journal Of Business Ethics*, 129(3), 639-654.
- Conger, JA (1990) The dark side of leadership. *Organisation Dynamics*, 19(2), 44-55.
- Cullen, JB, Victor, B. & Stephens, C. (1989). An Ethical Weather Report: Assessing the Organization's Ethical Climate, *Organizational Dynamics*, 18(2), 50-62.
- Çiçek, B. (2016). Değer merkezli liderliğin etik iklim ve çalışan sesi üzerindeki etkisi [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi].
- Deal, TE, & Kennedy, AA (1982). *Corporate cultures: The rites and rituals of corporate life*. Reading, Addison-Wesley Publishing Co, Mass.
- Denison, DR & Mishra, AK (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness. *Organization Science*, 6(2), 204-223.
- Deshpande, R. & Webster FE (1993). Organizational culture and marketing: defining the research agenda. *Journal of Marketing*, 53, 3-15.
- Dickson, M., Smith MW, Grojean MC & Ehrhart MW (2001). An organizational climate regarding ethics: the outcome of leader values and the practices that reflect them. *Leadership Quarterly*. 12, 197-214.
- Erben, GS, & Güneser, AB (2008). The relationship between paternalistic leadership and organizational commitment: Investigating the role of climate regarding ethics. *Journal of Business Ethics*, 82, 955-968.
- Frankenhauser PT (2009). An investigation of the relationship between dark leadership and the effectiveness of transformational leadership in law enforcement. Unpublished doctoral dissertation, Capella University, USA.

- Furnham A. & Trickey, G. (2011). Sex differences and dark side traits. *Personality and Individual Differences*, 50, 517-522.
- Gillaspie, SM (2009). *The impact of dark leadership on organizational commitment and turnover* [Unpublished Master Thesis].
- Grojean, MW, Resick, CJ, Dickson, MW & Smith, DB (2004). Leaders, values, and organizational climate: Examining leadership strategies for establishing an organizational climate regarding ethics. *Journal Of Business Ethics*, 55(3), 223-241.
- Günel, D., Civelek, ME, & Karabulut, T. (2015). İşletmelerde etik liderliğin etik iklim üzerine etkisi: Deneysel bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (28), 251.
- Handy, CB (1985), *Understanding Organizations*, 3rd ed.,Penguin.
- Harrison, B. (ed.) (1990) *Culture and the Language Classroom*. Modern English Publications.
- Harrison R. & Stokes, H. (1992). *Diagnosing organization culture*. Pfeiffer and Company.
- Hitt, WD (1990). *Ethics and Leadership: Putting Theory into Practice*. OH: Batelle Press.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: international differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*, 2.Edition. Sage.
- Hogan, R. & Hogan, J. (1997). *Hogan development survey manual*. Hogan Assessment Systems.
- Hogan, R., & Hogan, J. (2001). Assessing leadership: A view of the dark side. *International Journal of Evaluation and Assessment*, 9, 40-51.
- Howell, J. (1992). The ethics of charismatic leadership: submission or liberation. *Academy of Management Executive*, 6(2), 43.
- Husted CL (2008). Systematic differentiation between dark and light leaders: is a corporate criminal profile possible?. Unpublished doctoral dissertation, Capella University, USA.
- Jaramillo, F., Mulki, JP & Solomon, P. (2006). The Role of ethical climate on salesperson's role stress, job attitudes, turnover intention, and job performance. *Journal of Personel Selling & Sales Management*, 26 (3), 271- 282.
- Kane-Urrabzo C. (2006). Management's role in shaping organizational culture. *Journal of Nursing Management*, 14, 188-194.
- Kayalar M., & Arslan ET (2011). Karanlık liderliğin örgütsel bağlılığa etkisi: Isparta perakende sektöründe bir araştırma. *Çanakkale Üniversitesi 19. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 410-414, Çanakkale.
- Kesken, J. & Ayyıldız, NA (2011). *Öteki liderlik*. Gazi Kitabevi.
- Klenke, K. (2007). Authentic leadership: A self, leader, and spiritual identity perspective. *International Journal of Leadership Studies*, 13(1), 68- 97.
- Köroğlu, E. & Bayraktar, S. (2007). *Kişilik bozuklukları*. HYB Yayıncılık.

- Mamatoğlu, N. (2004). Örgütsel kültür tipi ölçeği. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmoloji Dergisi*, 12(4), 305-315.
- Martin, KD & Cullen, JB (2006). Continuities and Extensions of Ethical Climate Theory: A Meta-Analytic Review. *Journal of Business Ethics*, 69, 175- 194.
- Mathieu, JE, & Zajac, DM (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108, 171–194.
- Mayer, DM, Kuenzi, M., & Greenbaum, RL (2010). Examining the link between ethical leadership and employee misconduct: The mediating role of ethical climate. *Journal of Business Ethics*, 95, 7-16.
- McIntosh, G. & Rima SD (1997). *Overcoming the dark side of leadership-the paradox of personal dysfunction*. Grand Rapids, MI: Baket Books.
- Morf, CC & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12,177-196.
- Moscato, S., & Salgado, J. (2004). Dark side personality scales as predictors of task, contextual, and job performance. *International Journal of Selection and Assessment*, 12, 356–362.
- Mulki, J., Jaramillo, J. & Locander, W. (2009). Critical role of leadership on ethical climate and salesperson behaviors. *Journal of Business Ethics*, 86(2), 125-141.
- Ötken A. & Cenkci, T. (2012). The Impact of Paternalistic Leadership on Ethical Climate: The Moderating Role of Trust in Leader. *Journal of Business Ethics*, 108 (4), 525-536.
- Özdemir, E. (2003). Liderlik ve etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 151-168.
- Özgener, Ş., (2004). *İş ahlakının temelleri-yönetimsel bir yaklaşım*, Nobel.
- Phesey, DC (1993). *Organisational cultures*. Routledge.
- Sagnak, M. (2010). The relationship between transformational school leadership and ethical climate. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10 (2), 1135-1152.
- Schwartz, H & Davis, S. (1981). Matching corporate culture to business strategy. *Organizational Dynamics*, 30-48.
- Schweper, CH (2001). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in the salesforce. *Journal of Business Research*, 54 (1), 39–52.
- Schweper, CH, Ferrel, OC & Ingram, TN (1997). The influence of ethical climate and ethical conflict on role stress in the sales force. *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, 25(2), 99-108.
- Taşçıoğlu, H. (2010). Yerel yönetimlerde örgüt kültürünün örnek olay kapsamında değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 81-96.
- Toker, ME (2015). Tepe yöneticinin otantik ve etik liderlik davranışlarının etik iklim algısına etkisi ve bir araştırma [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi].

- Topçu, MK, Gürsoy A. & Taşbaşı, B. (2013). Etik iklim algısının bireysel yenilikçilik davranışlarına etkisinde hizmetkar liderliğin rolü. *21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Nobel Yayınevi, 612- 617.
- Torregiante, J. (2005). Destructive personality traits and leadership performance: A pattern-oriented approach [Unpublished Doctoral Dissertation, North Carolina State University].
- Trevino, LK, Butterfield, KD & McCabe, DL (1998). The ethical context in organizations: Influence on employee attitudes and behaviors. *Business Ethics Quarterly*, 8(3), 447-476.
- Trompenaars, JC (1994). *Riding the Waves of Culture*. Irwin Publications.
- Tuna, M., Konaklıoğlu, E., & Kızanıklı, M. (2010). Karanlık liderliğin çalışanların işten ayrılma eğilimine etkisi. *Çukurova Üniversitesi 18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 619- 629, Adana.
- Vardi, Y. (2001). The effects of organizational and ethical climates on misconduct at work, *Journal of Business Ethics*. 29(4), 325–337.
- Victor, B. & Cullen, JB (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 101-125.
- Welsch, HP, & LaVan, H. (1981). Inter-relationships between organizational commitment and job characteristics, professional behavior, and organizational climate. *Human Relations*, 34, 1079–1089.
- Wimbush, JC, Shepard JM & S. E. Markham. (1997). An Empirical Examination of the relationship between Ethical Climate and Ethical behavior from Multiple Levels of Analysis. *Journal of Business Ethics*, 16 (16), 1705-1716.
- Woods, MG (2007). The dark side of leadership: personal dysfunction or societal crisis? [Unpublished Doctoral Dissertation, Capella University].
- Zehir, C., Müceldili, B., Altındağ, E., Şehitoğlu, Y., & Zehir, S. (2014). Charismatic leadership and organizational citizenship behavior: The mediating role of ethical climate. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 42(8), 1365-1375.

KÂĞIT KATKILI ŞAMOTLU SERAMİK BÜNYELERE TUZ FIRINI UYGULAMASI VE KARAKTERİZASYONU

Özlem SAĞLIYAN SÖNMEZ¹, Nergis KILINÇ MİRDALI²,
Yusuf Ziya HALEFOĞLU³

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.754074

Makale Geçmişi:

Geliş 17.06.2020

Düzeltilme 24.02.2021

Kabul 11.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Kâğıt Katkılı Seramikler,

Tuz Sırları,

Şamotlu Çamur.

ÖZ

Seramik ürünler üzerinde tuz sırsı pişirimi uygulamaları, ilgi çekici görüntüler elde edilmesini sağlamaktadır. Diğer pişirim yöntemlerinden farklı olarak tuz sırsı uygulamaları, seramik ürünlerin fırına sırsız yerleştirilmesi ve 1200 °C sıcaklıkta tuzun fırın deliklerinden ürün üzerine atılarak ince sır tabakası oluşturulması ile elde edilir. Bu çalışmada şamotlu seramik çamuruna üç farklı oranda (ağırlıkça %5, %10, %15) kâğıt eklenerek deney tabletleri hazırlanmıştır. Hazırlanan deney tabletlerine 1200 °C sıcaklıkta odun yakıtı kullanılarak 12 saat tuz fırını pişirimi uygulanmıştır. Doğal soğuma süreci sonucunda elde edilen tuz sırlı ürünlerin mikroyapısı taramalı elektron mikroskobu (SEM) ve kimyasal analizi enerji saçınımlı x-ışınları spektrofotometresi (EDS) ile incelenmiştir. Sonuç olarak, şamotlu çamura ilave edilen kâğıt miktarı arttıkça kuru küçülme, pişme küçülmesi ve su emme değerlerinin arttığı gözlenmiştir. Ayrıca 1200 °C'de tuz fırını uygulamasının %10 ve altındaki kâğıt katkılı şamotlu bünyeler için uygun olduğu gözlenmiştir.

SALT KILN APPLICATION TO PAPERCLAY CERAMIC BODIES WITH GROGGED CLAY AND CHARACTERIZATION

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.754074

Article History:

Received 17.06.2020

Revised 24.02.2021

Accepted 11.03.2021

Keywords:

Paper Clay Ceramics,

Salt Glazing,

Grogged Clay.

ABSTRACT

Salt glaze firing application on ceramic products provide interesting images. Unlike other firing methods, salt glaze application is obtained by placing ceramic products in the kiln without glaze and creating a thin layer of glaze by throwing salt into the product through the kiln holes at a temperature of 1200 °C. In this study, experimental bars were prepared by adding three different proportions (5%, 10%, 15% by weight) of paper to the grogged clay. Salt kiln firing application was carried out using wood fuel at 1200 °C on the experimental bars for 12 hours. Microstructural examinations obtained as a result of the natural cooling process were examined by scanning electron microscopy (SEM) and chemical analysis by energy scattering X-ray spectrophotometer (EDS). As a result, it was observed that as the amount of paper added to grogged clay increased, dry shrinkage, firing shrinkage and water absorption values increased. In addition, it has been observed that salt kiln application at 1200 °C is suitable for paper clay ceramic bodies with grogged clay of 10% and below.

¹ Öğr. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos MYO, El Sanatları Bölümü, ozlemsagliyan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8084-657X

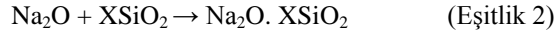
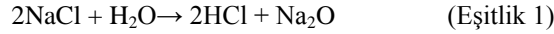
² Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, nkilinc@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0581-5914

³ Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, yhalfoğlu@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9871-0956

Alıntılanak için/Cite as: Sağlıyan Sönmez, Ö., Kılınç Mirdalı, N., Halefoğlu, Y. Z. (2021), Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyelere Tuz Fırını Uygulaması Ve Karakterizasyonu, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (1), 34-44.

GİRİŞ

Seramik tuz pişirimi, hem sanatsal hem de kolay olarak uygulanabilen farklı bir seramik pişirme tekniğidir. Kimyasal olarak fırın içinde yüksek sıcaklıkla buluşan tuz (Sodyum Klorür), sodyum hidroksit ve hidroklorik asit buharına dönüşerek (Eşitlik 1) ürünlerin yüzeyini sarar ve seramik ürün yüzeyinde portakal kabuğu görünümünde bir doku oluşturur. Tuz kimyasal olarak, seramik bünye içindeki silika ve alüminyum ile reaksiyona girerek çok dayanıklı sodyum-alümina-silikat sırlarını (tuz sırlarını) oluşturur (Eşitlik 2). Tuzun etkisi yalnızca silisli tanecikler üzerinde gerçekleştiğinden, yüksek oranda silisli killer gereklidir (Mansfield, 1991, s. 46; Williams, 1972, s. 57). Tuz sırları seramik yüzeyde parlak camsı yapı oluşturur. Sır, renksiz veya kil içerisindeki metal oksitlerden kaynaklı kahverengi tonları (demir oksitten), mavi (kobalt oksitten) veya mor (manganez oksitten) renkte olabilir (Mansfield, 1992, s. 46). Canduran 2007'ye göre tuz sırlarının oluşumu sırasıyla Eşitlik 1 ve Eşitlik 2'deki reaksiyona göre gerçekleşir:

Tuz sırlarının tarihi 15.yy'a kadar uzanmaktadır ve Avrupa kökenli sırlar olarak bilinmektedirler. Özellikle Almanya'da yüksek sıcaklıkta pişirilen seramiklerde tuz fırını yöntemi sıkça uygulanmıştır. İlk örnekleri 15.yy sonları ve 16.yy başlarında, gözeneksiz, sert bünye üzerlerinde görülmektedir. Bu anlamda tuz sırları araştırmalarında Almanya Avrupa'da en önemli rolü üstlenmiştir (Birck, 2009, s. 1-6).

Almanya'dan sonra İngiltere'de ilk tuz sırlı seramiklerinin yapıldığı görülmektedir; fakat öncesinde zaten İngilizler Almanya'dan bu tarz seramikleri ithal etmektedirler. İngiltere'de endüstrinin gelişmesiyle birlikte, tuz sırlı seramik üretiminin ünlü seramik üretim merkezlerinin tümüne yayıldığı gözlenmektedir. John Dwight'tan sonra, endüstrileşme sürecinde 18.yy başlarında İngiltere fabrikalarında tuz sırlı seramikler sıklıkla üretilmeye başlamıştır (Williams, 1972, s. 31).

Almanya yaptığı tuz sırlı seramikleri Avrupa, Amerika ve Afrika'nın geri kalanına ihraç etmeye başlamıştır. Böylece hemen hemen her ülkede özellikle 19.yy boyunca, Birleşik Krallık'ta ve ABD'nin Kuzey Doğu Devletleri'nde tuz sırları ortaya çıkmıştır. 20.yy'a kadar Danimarka'da tuz sır geleneği yoktur. İlk deneyler 1930'larda Hermann ve Niels Kähler tarafından yapılmıştır ve 1947'de iyi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Danimarka'da 1998'de Uluslararası Seramik Araştırma Merkezi kurulmuştur ve herkese çalışmalarını tuzla sırlama olanağı tanınmıştır (Birck, 2009, s. 1-6).

Tuz sırlarının Avrupa'da özellikle Almanya ve İngiltere'de bu denli yaygınlaşmasının en önemli nedeni de seramik üreticilerinin bu yöntemi, dayanıklı seramikler yapmada ucuz bir yol olarak görmeleridir (Er; Goodridge, 2014, s. 14).

Tuz sırlı pişirim, seramikte oldukça önemli bir yere sahiptir. Seramik pişirim yöntemlerinden farklı olarak, tuz sırlı pişiriminde seramik ürün sırlanmadan fırın içine ham ya da bisküvi pişirimi yapılmış olarak yerleştirilir (Daniel, 1957, s. 379).

Tuz sırlı pişirimi çok kolay bir uygulamadır. Önceden şekillendirilmiş ürünler kurutulur ya da bisküvi pişirimi yapılır ve tuz fırınına yerleştirilir sonra istenen sıcaklık elde edildiğinde, fırının içine tuz atılarak pişirim sonlandırılır. Bu işleme tuzlama denir ve 15-20 dakikalık aralıklarla tuzlama işlemi 5-6 kez yapılır. Gaz hâlinde buharlaşan tuz, seramik ürünlerin üzerine yapışarak sır gibi yüzeylerinin kaplanmasını sağlar. Bu nedenle "tuz sırlı" ismini almıştır.

"Paper Clay" Türkçede kâğıt katkılı seramik bünye olarak isimlendirilen karışımdır. Farklı seramik bünyelere farklı oranlarda ve türlerde kâğıtlar katılarak oluşturulur. Geleneksel seramik bünyelere göre kâğıt ilaveli seramik bünyelerde tuz fırını uygulamaları ile sanatsal açıdan özgün ve aynısı elde edilemeyen etkileyici görüntüler elde etmek mümkündür.

Kâğıt katkılı seramik bünyenin geçmişi tahmini olarak 45-50 yıl civarındadır. 1975'te Robert Roucsenberg bir proje için Hindistan'da olduğu sırada paçavra çamuru diye isimlendirilen bir malzeme kullanarak seramik bünyeye kâğıdı eklemiştir (Frisinger, 2012, s. 16). Hindistan'da yapılan bu çalışma ile birlikte kâğıt katkılı seramik bünyeler daha fazla kullanılmaya başlanmış ve gelişme kaydedilmiştir. Yakın zamanda da gelişen fiber (lif) takviyeli kil kullanımı da 1989 yılında araştırılmaya başlanmış ve 1990'ların başlarında bu araştırma Rosette Gault tarafından devam ettirilmiştir. Böylece yapılan bu çalışmalar ile günümüzde kâğıt hamurunun kil katkısı olarak kullanılması ile çömlek ve heykel formlarında önemli değişiklikler yapabilmek mümkün hâle gelmeye başlamıştır (Takka, 2014, s. 7).

Bu çalışmada kullanılan şamotlu çamur, kil ve şamot karışımından oluşur. Şamotlu çamurun pişme mukavemeti yüksektir. Pişme sonrası rengi beyazdan sarıya, griden kırmızıya kadar içerdiği demir miktarına bağlı olarak değişim göstermektedir (Acar, 2011, s. 10). Şamotlu çamurun kimyasal analizi % 53.95 SiO₂, % 42.15 Al₂O₃, % 1,54 TiO₂, % 1,25 Fe₂O₃, % 0,75 K₂O, % 0,18 MgO, % 0,13 CaO, % 0,05 Na₂O (Musil, Waltraud, 2014).

Kâğıt katkıli kil, sulu kilin kâğıt hamuru ile karıştırılmasıyla yapılmaktadır ve kâğıt hamurunu oluşturan kâğıt lifleri, kil içinde güçlü bir yapı oluşturur. Killer selüloz liflerine kıyasla küçüktür. Sulu kil ve kâğıt hamuru birbirine karıştığında kil plakaları, elyaf borulara kolayca yerleşir. Kâğıt lifleri tarafından oluşturulan "kılcal sistem", nemi her tarafa kolayca ve eşit bir şekilde transfer eder. Çalışmada kullanılan seramik çamurlarına ilave edilecek kâğıtların parçalara ayrılabilir olması için genellikle sıcak su ile ıslatılması ve bir karıştırma bıçağına sahip elektrikli bir açıcı yardımı ile karıştırma işleminin yapılması gerekir. Kâğıt liflerinin veya bitkisel malzemenin seramik çamuru içine katılması çok eskilere dayanır. Hindistan'da papier mache isimli bitki katkıli kilin kullanıldığı ve bu çamurlardan daha çok dinî ikonlar ve törensel nesnelere yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca çeşitli arkeolojik verilere dayanarak Kolombiya'da erken dönemde çömlekçilikle uğraşanların kilin dayanıklılığını yükseltmek için içerisine sığır tüyü ilave ettikleri bilinmektedir (Gartside, 1993, s. 32; Gault, 2005, s. 11).

Kil kurudukça büyük çatlakların oluşması neredeyse imkânsızdır. Kâğıt katkıli seramik bünyeler ağırlıkça %50'ye kadar daha hafif olabilir (Holmes, 2000, s. 5-7).

Geleneksel seramik çamur bünyelerle karıştırılmak suretiyle atık durumdaki veya geri dönüşüme uğramamış kâğıt parçaları dayanıklılık, esneklik ve ağırlığı hafifletme amacıyla kullanılabilir.

Bu çalışmada farklı oranlarda kâğıt katkıli şamotlu seramik bünyeler üzerinde tuz sırları geliştirilmesi ve oluşan tuz sırlarının karakterize edilmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Kâğıt katkıli şamotlu çamur bünyelerine ait reçeteler Tablo 1'de verilmiştir. Elde edilen reçeteler 1000 gr üzerinden tartılmış ve suda bekletilerek içerisinde bulunan kil plakalarının açılması sağlanmıştır. Şamotlu çamura ağırlıkça %5, % 10 ve % 15 oranlarında tuvalet kâğıdı ilave edilerek, yeni bünyeler oluşturulmuştur.

Tablo 1. Şamotlu Kâğıt Katkıli Çamur Reçeteleri (% Ağırlıkça)

Hammadde	KS ₅	KS ₁₀	KS ₁₅
Şamotlu çamur	95	90	85
Tuvalet kâğıdı	5	10	15

Hazırlanan çamurlar alçı kalıplara basılarak çubuk formu deneme tabletleri yapılmış ve 980 °C sıcaklıkta elektrikli seramik fırında 8 saat bisküvi pişirimleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen yeni bünyeler, katkı oranlarına göre sırasıyla KS₅, KS₁₀ ve KS₁₅ olarak kodlanmıştır.

Seramik bünyeler kurutuldukları zaman küçülme davranışı sergiler. Bunun nedeni, bünyenin kil içermesidir. Kil mineralleri doğal oluşan, çok küçük tane boyutuna sahip, uygun miktarda su ile birleştiğinde plastiklik özellik gösteren, kurutulduğunda ya da pişirildiğinde sert bir yapı sergileyen, tabakalı yapıya sahip olan ve seramikçiler için vazgeçilmez bir ham maddedir (Nascimento, 2016, s. 1-7). Kurutma sırasında, kil parçacıklarının tabakaları arasında yer alan şekillendirme suyu yüzeyden buharlaşır ve taneler birbirine yaklaşır. Bunun sonucunda ürün küçülür ve yapı sıkışır.

Böylece kil parçacıklarının tabakaları arasında bulunan şekillendirme suyu seramik üründen uzaklaştıkça, kil plakaları birbirine yaklaşır ve küçülme meydana gelmektedir. Deney örneklerinin %kuru küçülmesi Eşitlik 3'e göre hesaplanmıştır.

$$\% \text{ Kuru Küçülme} = \frac{(\text{Yaş Uzunluk} - \text{Kuru Uzunluk}) \times 100}{\text{Yaş Uzunluk}} \quad (\text{Eşitlik 3})$$

Şamotlu kâğıt katkıli deney tabletlerinin 1200 °C'de odun yakıtlı fırında on iki saat süre ile tuz pişirimleri yapılmıştır. Tuz pişirimi yapılan deney tabletlerinin %pişme küçülmesi, Eşitlik 4'e göre hesaplanmıştır.

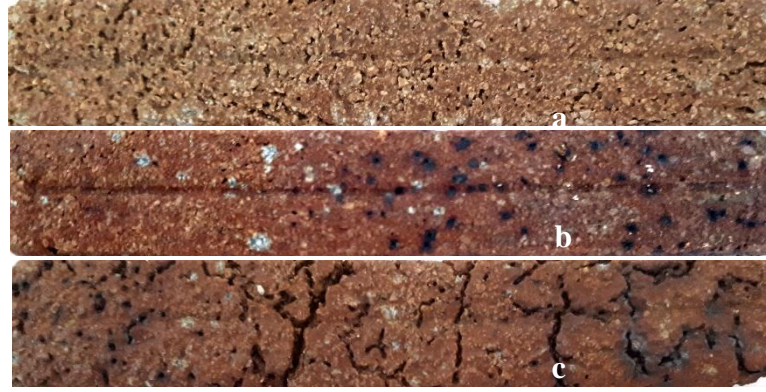
$$\% \text{ Pişme Küçülme} = \frac{(\text{Kuru Uzunluk} - \text{Pişmiş Uzunluk}) \times 100}{\text{Kuru Uzunluk}} \quad (\text{Eşitlik 4})$$

Kâğıt katkısı tane boyutu ve pişme sıcaklığı, deney tabletlerinin gözenek miktarında değişikliğe neden olmaktadır. Deney tabletlerinin %su emme değeri Eşitlik 5'e göre hesaplanmıştır.

$$\% \text{ Su Emme} = \frac{(\text{Pişmiş Yaş Ağırlık} - \text{Pişmiş Kuru Ağırlık}) \times 100}{\text{Pişmiş Kuru Ağırlık}} \quad (\text{Eşitlik 5})$$

ARAŞTIRMA BULGULARI

Şekil 1'de 1200 °C'de seramik tuz fırınında 12 saatlik pişirim sonrası elde edilen kâğıt katkılı şamotlu seramik deney tabletlerine (a,b,c) ait görüntüler yer almaktadır. KS₁₅ kodlu bünyede çatlakların olması, diğer bünyeler ile kıyaslandığında daha fazla kâğıt katkısı içermesinden ve fırın rejiminden (sıcaklığın hızlı artışı) kaynaklandığı düşünülmektedir.

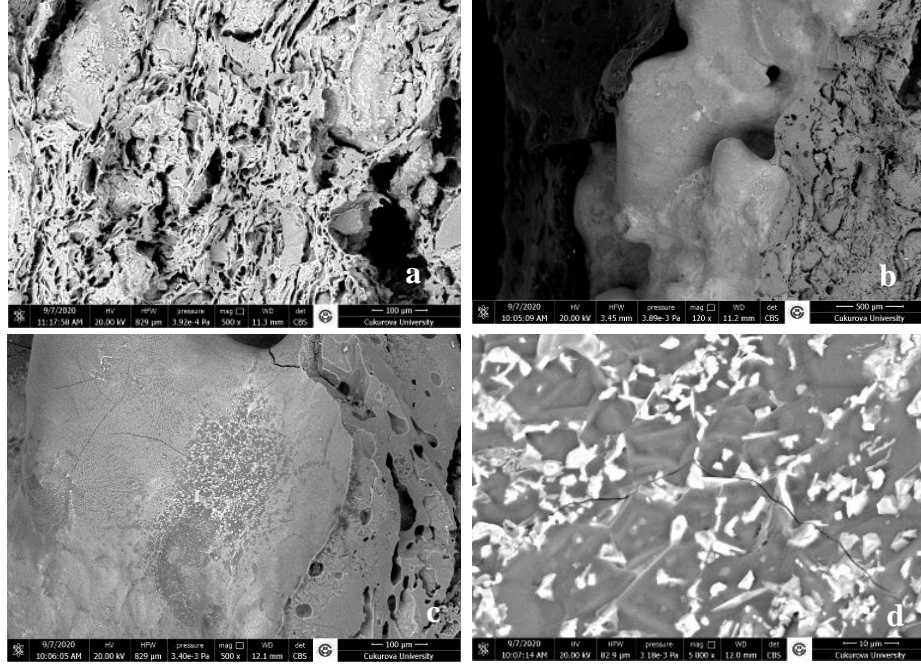
Şekil 1. 1200 °C'de Tuz Sırlı Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyelere Ait Görüntüler: a) KS₅, b) KS₁₀, c) KS₁₅

Seramik tuz fırınında on iki saat süre ile pişirilen kâğıt katkılı şamotlu seramik bünyelerin su emme, pişme küçülmesi ve kuru küçülme deney sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de KS₅, KS₁₀ ve KS₁₅ kodlu örnekler karşılaştırıldığında, kâğıt katkısı arttıkça kuru küçülme, pişme küçülmesi ve su emme değerlerinde de artış gözlenmiştir. Şamotlu çamura ilave edilen sulu kâğıdın katkı miktarı arttıkça, kuruma sırasında bünyeyi terk eden su miktarı da artacaktır. Bu nedenle bünyelerde hem ağırlık kaybı hem de küçülme miktarında artış gözlemlenecektir. Ayrıca pişme sırasında organik bir malzeme olan kâğıdın yanması ile karbondioksit (CO₂) çıkışı olacağından gözenek ve dolayısıyla su emme değerleri de artacaktır.

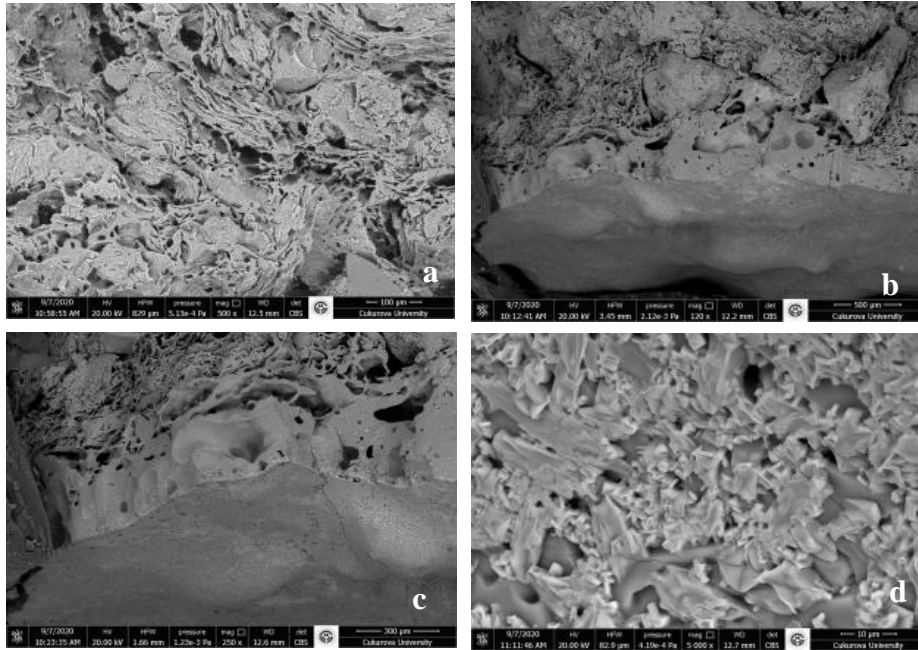
Tablo 2. Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyelere ait Kuru Küçülme (%), Pişme Küçülme (%) ve Su Emme Değerleri (%)

Uygulanan Deneyler	KS ₅	KS ₁₀	KS ₁₅
Kuru Küçülme	10	13	15
Pişme Küçülme	11,1	14,4	15,2
Su Emme	1.8	1.9	2

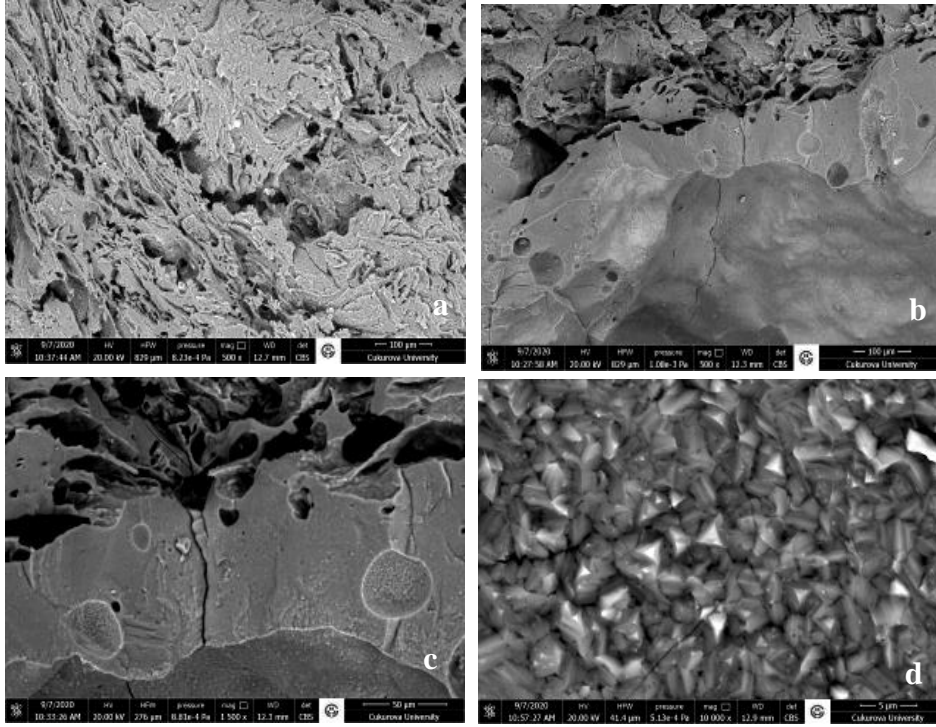
1200 °C'de fırınlanmış tuz sırlarına ait taramalı elektron mikroskobu (SEM) analizleri Şekil 2, 3 ve 4'te görülmektedir. Görüntüler BSE (Back Scattered Electron) modunda alınmıştır. Bünyelerde kâğıdın yanması ile oluşan boşluklar, tuz sırlı parlak yüzeylerde ise ince çatlaklar yer almaktadır. Şekil 2 (b)'de tuz sırlı tabakasının kalınlığı yaklaşık 210 µm ile 1,3 mm arasında, Şekil 3 (b)'de kalınlık 260 µm ile 440 µm arasında, Şekil 4 (b)'de ise kalınlık 100 µm ile 160 µm arasında değişmektedir. KS₁₅ kodlu örnekte kâğıt katkısının miktarca fazla olması nedeniyle oluşan boşluklar ve boşluklardan içeriye daha fazla tuzun girmesi, bünye üzerinde gelişen sır tabakasının daha ince olmasına neden olmuştur. Bundan dolayı KS₁₅ kodlu örneğin yüzeyi diğer örneklerle karşılaştırıldığında daha mattır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, tuz fırınına atılan tuz miktarı ve sıklığı da ürün üzerinde gelişecek olan sır tabakasının kalınlığını etkilemektedir.

Şekil 2. KS₅ kodlu örneğin SEM analizi (BSE): a) %5 kâğıt katkılı bünye b-c) 1200°C'de %5 kâğıt katkılı bünye üzerinde gelişen tuz sın d) tuz sırlı yüzeyden detay

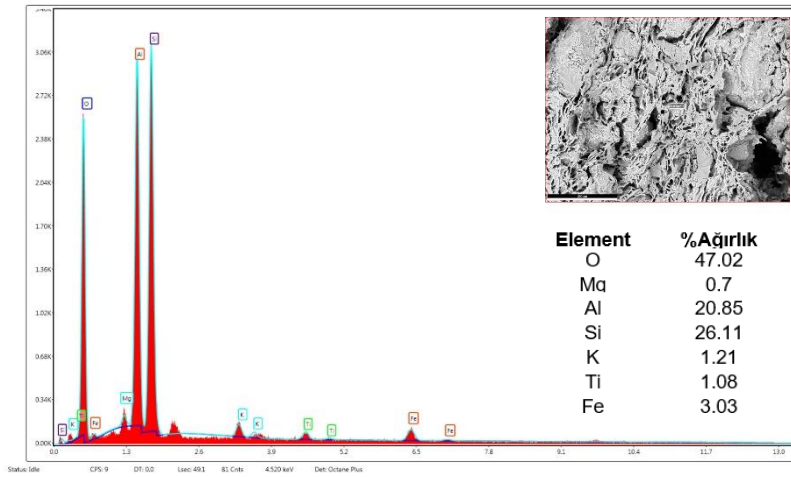

Şekil 3. KS₁₀ kodlu örneğin SEM analizi (BSE): a) %10 kâğıt katkılı bünye b-c) 1200°C'de %10 kâğıt katkılı bünye üzerinde gelişen tuz sın d) tuz sırlı yüzeyden detay

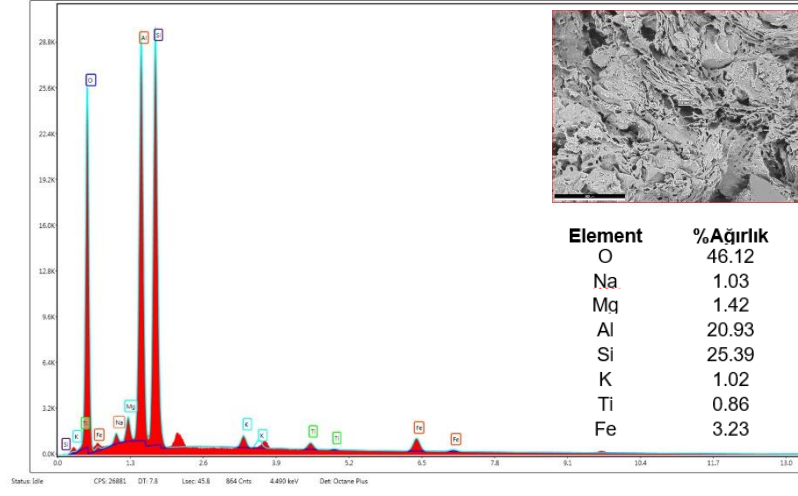

Şekil 4. KS₁₅ kodlu örneğin SEM analizi (BSE): a) %15 kâğıt katkılı bünye b-c) 1200°C'de %15 kâğıt katkılı bünye üzerinde gelişen tuz sırlı tuz sırlı yüzeyden detay d) tuz sırlı yüzeyden detay

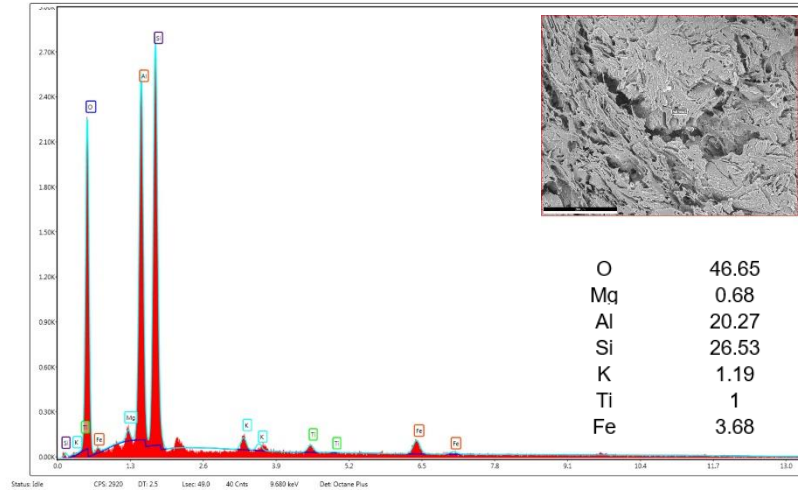
Şekil 5, 6 ve 7'de sırasıyla % 5, % 10, % 15 kâğıt katkılı şamotlu bünyelerin EDS analiz sonuçları verilmiştir. Bünyelerde Si, Al, Fe elementleri ağırlıkça yüksektir. Sodyum içeren tuz, şamotlu bünyelerdeki Al₂O₃ ve SiO₂ ile reaksiyona girerek portakal kabuğu görünümünde tuz sırlı yüzeyler oluşturmuştur.

Şekil 5. Tuz Sırlı %5 Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyenin (KS₅) EDS Analizi

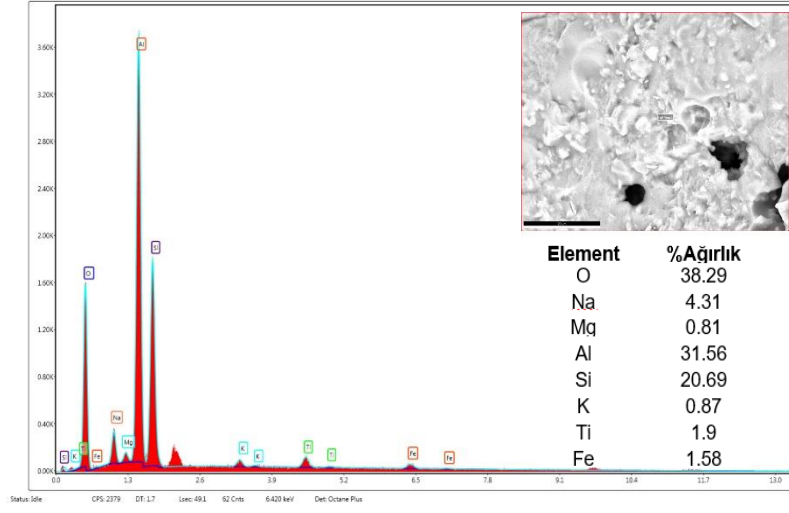

Şekil 6. Tuz Sırlı %10 Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyenin (KS₁₀) EDS Analizi

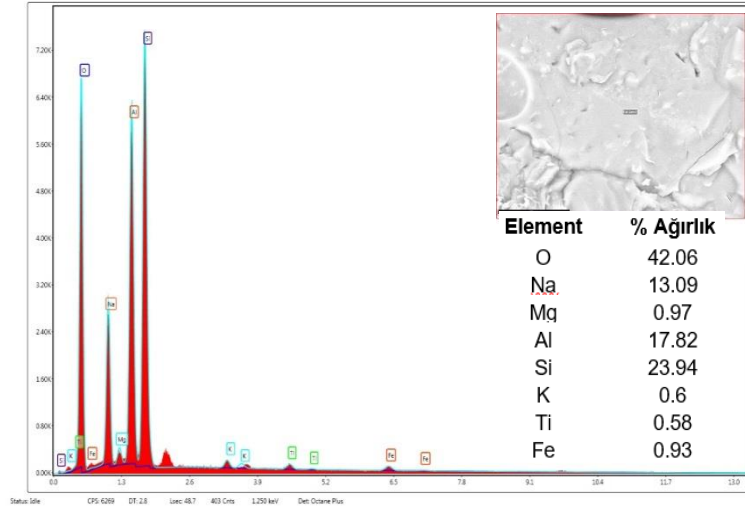

Şekil 7. Tuz Sırlı %15 Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyenin (KS₁₅) EDS Analizi

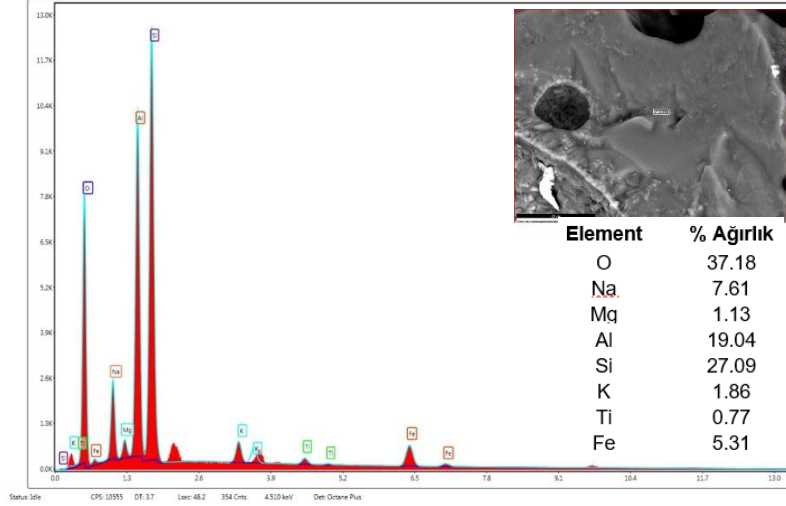
Şekil 8, 9 ve 10'da tuz sırlarına ait EDS analiz sonuçları verilmiştir. EDS ile yapılan mikrokimyasal analiz sonuçlarında, oluşan tuz sırlarının Al, Si, Na ve Fe elementleri içerdiği gözlenmektedir. Bünyedeki Fe₂O₃ miktarı, oluşan sırların rengini de etkilemektedir.

Şekil 8. %5 Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünye (KS₅) Üzerine Uygulanan Tuz Sırının EDS Analizi

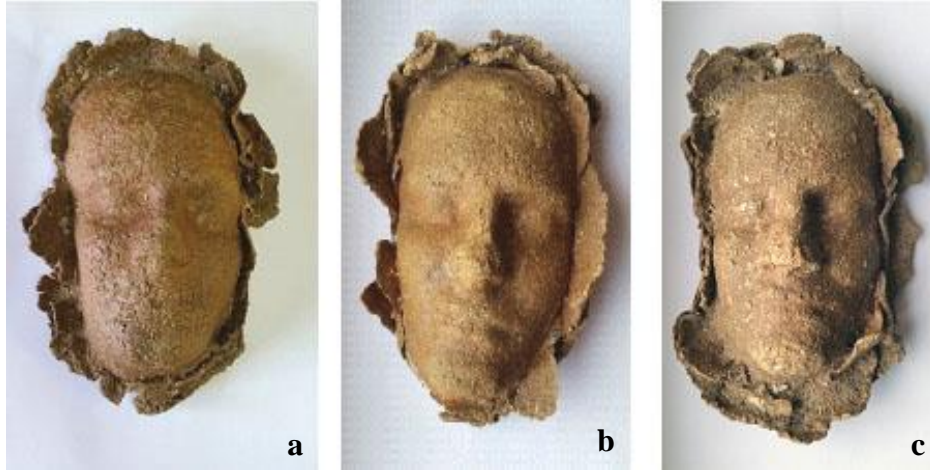

Şekil 9. %10 Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünye (KS₁₀) Üzerine Uygulanan Tuz Sırının EDS Analizi

Şekil 10. %15 Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünye (KS₁₅) Üzerine Uygulanan Tuz Sırının EDS Analizi

KS₅, KS₁₀, ve KS₁₅ kodlu şamotlu kâğıt katkıli bünyeler üzerine uygulanan tuz sırlı örnekler, on iki saatlik seramik tuz fırını pişirim sonrası Şekil 11’de görüldüğü üzere portakal kabuğu görümlü bej-kahve arası renk oluşumları sergilemiştir. Üründe sinterleşme ile birlikte KS₁₅ kodlu örnek hariç, ürün yüzeylerinde parlak sır tabakaları oluşmuştur.

Şekil 11. 1200 °C’de Seramik Tuz Fırınında 12 Saatlik Pişirim Sonrası Elde Edilen Kâğıt Katkılı Şamotlu Seramik Bünyelere Ait Görüntüler: a) KS₅, b) KS₁₀, c) KS₁₅

SONUÇ

Bu çalışmada 1200 °C’de kâğıt katkıli şamotlu seramik bünyeler üzerinde, tuzlama deliklerinden atılan tuzun buharlaşması ile tuz kompozisyonunda bulunan sodyumun bünyedeki silisyum ve alüminyum ile reaksiyona girmesi sonucu farklı kalınlıklarda tuz sırları geliştirilerek, elde edilen sırların mikroyapısal ve mikrokimyasal açıdan karakterizasyonu gerçekleştirilmiştir.

Sonuçlar değerlendirildiğinde şamotlu seramik çamuru içerisine ilave edilen kâğıt miktarı arttıkça, kuru küçülme, pişme küçülmesi ve su emme değerlerinin arttığı gözlenmiştir. Çalışmada tuz fırın sıcaklığının hızlı yükselmesinden dolayı, özellikle KS₁₅ kodlu %15 kâğıt katkılı bünyede organik maddenin yanması ve karbon dioksit (CO₂) gazının bünyeyi hızlı terk etmesi nedeniyle üründe deformasyonlar meydana geldiği gözlenmiştir. Bu şekilde meydana gelen deformasyonların engellenmesi için fırının daha yavaş ve zaman olarak daha uzun periyotlarda ısıtılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu şekilde pişirim esnasında meydana gelen ürün kırılmaları da azalacaktır.

Sonuç olarak şamotlu çamura %10 ve daha düşük oranlarda ilave edilecek kâğıt katkısının, 1200 °C sıcaklıkta tuz fırını uygulamaları için uygun olduğu, %10'un üzerindeki kâğıt katkısının ise tuz fırını uygulamaları için uygun olmadığı gözlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Acar, P. (2011). *Kâğıt katkılı seramik bünyelerin incelenmesi ve seramik uygulamaları* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi].
- Arcasoy, A. (1988). *Seramik Teknolojisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Ana sanat Dalı Yayınları.
- Atik, C. (1999). *Geri dönüşümün selüloz lifleri üzerindeki etkileri*. [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Birck, A. (2009). Salt Glazing or How to Cope With a Dragon. *Ceramics Technical* (28), 1-6.
- Birks, T. (1997). *The Complete Potter's Companion*, London.
- Canduran, K. (2007). Kil, ateş ve tuz. *Seramik Türkiye Dergisi*, Kasım-Aralık, No 23
- Cochrane, R. (2001). *Salt-glaze Ceramics*, Ramsbury, Marlborough: The Crowood Press.
- Daniel, R. (1957). *Clay and Glazes for The Potter*. Chilton Company.
- Er, AC ve P. Goodridge (2014). Deneysel tuz fırını uygulaması. *Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 1(3), 1-14.
- Finch, J. (2006). *Kiln construction*. A&C Black Limited.
- Frisinger, LA (2012). *Paperclay in Recent South African Ceramics: Continuity and Change in Studio Works*, Degree of Master, University of KwaZulu-Natal.
- Gartside, B. (1993). Mix What with Clay?, *New Zealand Potter*, 35 (1), s. 32.
- Gault, R. (2005), *Paper Clay* (Ceramics Handbooks). Second Edition, Hiladelphia.
- Holmes, M. (2000). Paperclay, *National Ceramics Quarterly*, (51), 5-7.
- Kibici, Y. (2002). Porselen üretimi ve kullanılan hammaddelerin teknolojik özellikleri. *Seramik Hammaddeleri ve Teknolojik Özellikleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Yayın No:41, 59-76.
- Kocabaşoğlu, U., Bulutgil, A. ve Çiloğlu, F. (1996). *Seka tarihi, Türkiye kâğıt ve selüloz fabrikalarının tarihsel gelişimi*. SEKA.
- Mansfield, J. (1991). The Full Flavor of Salt. *Ceramics Monthly*, (3), 46.
- Mansfield, J. (1992). *Salt-glaze Ceramics*. A&C Black Limited.

- Nascimento, G. (2016). Structure of Clays and Polymer-Clay Composites Studied by X-ray Absorption Spectroscopies, Edited by Gustavo Morari do Nascimento, Clays, Clay Minerals and Ceramic Materials Based on Clay Mineral (1-25), Published by inTech.
- Scott, D. (1978). *Clays and Glazes in Studio Ceramics, Ramsbury*. The Crowood Press.
- Soldner, P. (2010). Salt Fuming: A Low-Temperature Salt Firing, *Cerami Carts Daily*, 4-8.
- Stengel, G. (2010). Salt Firing, Science and The Environment, *Cerami Carts Daily*, 2-3.
- Takka, U. (2014). *Kağıt katkılı bünyede yöre astarının kullanımı* [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi].
- Tiryaki, V. (2014). *Sağlık gereçleri döküm çamurunda tane boyutu değişiminin fiziksel ve pişme özelliklerine olan etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi].
- Williams, B. (1972). Salt Glazed Clay Surfaces, Rochester Institute of Technology RIT Scholar Works, 1-60.

TÜRKİYE'DE TİCARİ AÇIKLIK VE ENFLASYON İLİŞKİSİ: ROMER HİPOTEZİ TÜRKİYE'DE GEÇERLİ MİDİR?

Musa ATGÜR¹

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.759390

Makale Geçmişi:

Geliş 28.06.2020

Düzeltilme 19.01.2021

Kabul 15.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,

Ticari Açıklık,

Enflasyon,

Romer Hipotezi.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'de 1980-2018 döneminde ticari açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, yıllık frekansta veriler kullanılarak, Johansen Eşbütünleşme Test ve Tam Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler tahmin yöntemleri uygulanmıştır. Johansen Eşbütünleşme test yöntemi sonuçları, ticari açıklık, enflasyon oranı ve diğer değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olduklarını göstermektedir. Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler tahmin sonuçları, ticari açıklığın, dış ticaret hadlerinin ve reel GSYİH büyüme oranının enflasyon üzerinde negatif yönde etkili olduğunu göstermektedir. Bulgular, Türkiye Ekonomisinde ticari açıklığın enflasyon üzerinde etkili olduğunu göstermekte ve Romer Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için geçerli olduğu varsayımını desteklemektedir.

RELATIONSHIP BETWEEN TRADE OPENNESS AND INFLATION IN TURKEY: ROMER HYPOTHESIS IS VALID IN TURKEY?

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.759390

Article History:

Received 28.06.2020

Revised 19.01.2021

Accepted 15.03.2021

Keywords:

Turkey,

Trade Openness,

Inflation,

Romer Hypothesis .

ABSTRACT

This study aims to examine the relationship between trade openness and inflation in Turkey during the period 1980-2018. In this context, Johansen Cointegration Test and Full Modified Ordinary Least Squares estimation methods were applied by using data at annual frequency. Johansen Cointegration test method results show that trade openness, inflation rate and other variables are related in long-run. Full Modified Least Squares estimate results show that trade openness, international terms of trade and real GDP growth rate had a negative effect on inflation. The findings show that the trade openness affects inflation in Turkish Economy and the findings support the assumption that the Romer Hypothesis is valid for Turkish Economy.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, musa.atgur@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0429-4619

Alıntılanak için/ Cite as: Atgür, M. (2021), Türkiye'de Ticari Açıklık Ve Enflasyon İlişkisi: Romer Hipotezi Türkiye'de Geçerli Midir?, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 45-57.

GİRİŞ

Dış ticaret, bir ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla bir ülkede ticari açıklığın artması makroekonomik göstergeleri doğrudan ve dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu nedenle, ticari açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkinin bilinmesi gerekmektedir.

Ticari açıklık kavramı, bir ülke ekonomisinin dış ekonomik birimlere olan bağımlılığını göstermektedir. Ticari açıklık ölçütü, farklı yöntemler ile tespit edilebilmektedir. Bu yöntemler arasında yaygın olarak kullanılan, ticaret hacminin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya oranlanması ile tespit edilebilen ticari açıklık ölçütüdür. Öte yandan ticari açıklık-enflasyon ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda, ekonometrik uygulama için ticari açıklık ölçütü olarak ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ye oranı kullanılmakla birlikte bazı çalışmalarda ihracat/GSYİH ve ithalat/GSYİH oranları da ticari açıklık ölçütü olarak kullanılabilir. Bu çalışmada ekonometrik uygulama için ticari açıklık ölçütü olarak, ihracat ile ithalat toplamının GSYİH'ye oranlanması ile bulunmaktadır.

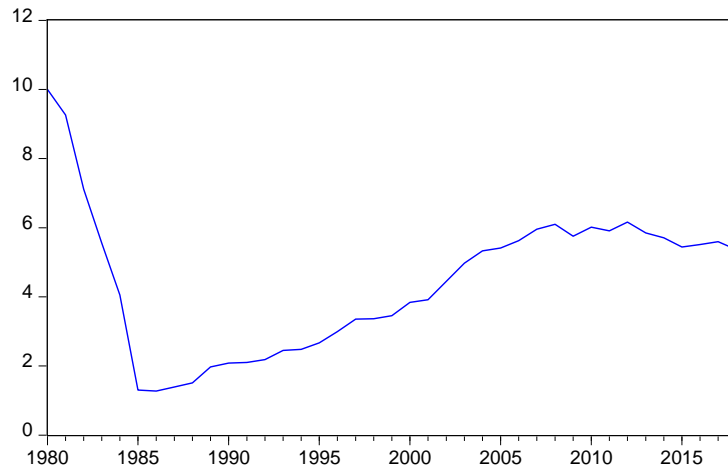
Ticari açıklık ve enflasyon ilişkisinin tespit edilmesi, dış ticaret politikası uygulamalarının yanı sıra, enflasyonun kontrol altına alınması ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesi açısından önem arz etmektedir.

Bir ülkede, ekonomik ya da finansal kriz olması durumunda söz konusu krizden öncelikle o ülkenin dış ticaret ortakları etkilenmektedir. Son yaşanan 2007-2008 küresel finans krizi sonrasında, Türkiye Ekonomisi bu krizden dış ticaret kanalı üzerinden olumsuz bir biçimde etkilenmiştir. Finans krizi ilk olarak ABD finans piyasalarında başlamış, ticaret ortağı olarak Türkiye'nin ABD ile yaptığı dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir.

Öte yandan, ticari açıklık ve enflasyon ilişkisinin teorik temeli Romer (1993) Hipotezine dayanmaktadır. Romer Hipotezine göre, ticari açıklık düzeyindeki artış enflasyon üzerinde negatif bir etkiye sahip bulunmaktadır.

Dünya ekonomisi, seksenli ve doksanlı yıllarda önemli bir süreçten geçmiştir. Bu kapsamda seksenli yıllarda serbestleşme eğilimleri ile birlikte uluslararası ticari akımlar hızlanmış, doksanlı yıllarda da sermaye akımları hızlanmıştır. Türkiye ekonomisi de bu gelişmelerden etkilenmiş, 24 Ocak 1980 tarihinde önemli kararlar alınmak suretiyle yeni küresel ekonomik yapıya eklenme sürecine girmiştir.

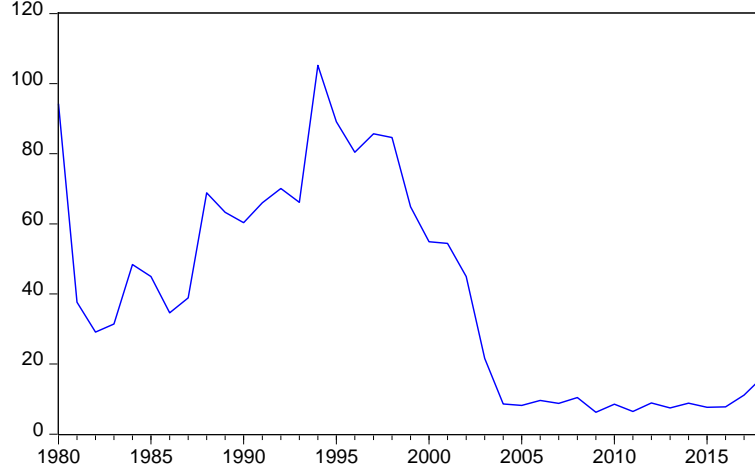
Öte yandan, Türkiye'de 1980-2018 döneminde ticari açıklık oranı Şekil 1'de gösterilmiş olup, bu çalışmada ticari açıklık oranı, ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya bölünmesi ile elde edilmiştir. Şekil 1'e göre, ticari açıklık oranı 1980-1985 döneminde önemli bir düşüş göstermiş, 1985 yılından itibaren ılımlı bir artış trendi içine girmiştir. Bu artış trendi 2008 yılında yavaşlamış, 2012 yılına kadar yatay bir seyir izlemiş, 2012 yılından sonra ise ılımlı bir düşüş trendine dönüşmüştür. Buna göre, 2007-2008 küresel finans krizinin Türkiye'nin ticari açıklık düzeyi üzerindeki olumsuz etkisi bu şekil üzerinde görülebilmektedir.

Şekil 1. Türkiye'de Ticari Açıklık Oranı (1980-2018) (Yıllık)

Türkiye'de, 1980-2018 dönemine ait bir önceki yılın aynı dönemine göre hesaplanan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) enflasyon oranı yıllık yüzde değişim serisinin grafiği Şekil 2'de gösterilmiştir. Şekil 2'ye göre, TÜFE enflasyon oranı serisi, 1980-2004 döneminde oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir. Enflasyon oranında, 1980 yılından itibaren önemli bir düşüş gerçekleşmiş; 1982-1983 döneminden itibaren yükseliş trendi içine girmiştir.

TÜFE enflasyon oranında ayrıca, 1994-1995 döneminde önemli bir kırılma gerçekleşmiş, bu oran en yüksek seviyeye ulaşmış %100'ün üzerine çıkmıştır. TÜFE enflasyon oranı, 1994-1995 döneminden sonra ise 2004 yılına kadar keskin bir düşüş trendi içine girmiş, 2004 yılı ve sonrasında yatay bir seyir izlemiştir.

Şekil 2. Türkiye’de Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Enflasyon Oranı (1980-2018) (Yıllık)

Şekil 1 ve Şekil 2 birbiriyle karşılaştırıldığında ise, her iki şekilde de 1995 yılına kadar artış trendi görülmektedir. 1995 yılı sonrasında ise iki şekil birbirinden farklı trendde gelişme göstermektedir.

Bu çalışmada, ticari açıklık ve enflasyon ilişkisinin dayandığı teorik yaklaşım Romer Hipotezinin ve diğer teorik yaklaşımların boyutları nelerdir? Türkiye’de ticari açıklık ile enflasyon arasında ilişki var mıdır? Eğer var ise, bu ilişkinin yönü ve boyutu nedir? Sorularına yanıtlar aranacaktır. Ayrıca, yazın incelemesi kısmında da belirtildiği üzere, Türkiye’de ticari açıklık ve enflasyon ilişkisinin araştırıldığı çalışmalar sayıca yeterli görülmemek ile birlikte, bu çalışmanın Türkiye yazınındaki boşluğu doldurması bakımından yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de, ticari açıklık ile enflasyon ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, ilk kısımda ticari açıklık-enflasyon ilişkisinin teorik yönü ve yazındaki çalışmalar ele alınacaktır. İkinci kısımda, Türkiye’de ticari açıklık ve enflasyon ilişkisinin varlığını tespit etmeye dönük, yıllık frekansta veriler kullanılarak 1980-2018 dönemini kapsayan ekonometrik uygulama yapılacaktır. Son olarak, çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Teorik Çerçeve ve Yazın İncelemesi

Bu kısımda, ticari açıklık-enflasyon ilişkisi üzerine teorik yaklaşımlar ve Türkiye ile birlikte farklı ülke uygulamalarını içeren yazındaki çalışmalar incelenecektir. Ticari açıklık-enflasyon ilişkisi tartışmalarının kuramsal boyutu ile ilgili olarak, Romer Hipotezi, küçük ve dışa açık ekonomilerde enflasyon oranlarının dışa kapalı ekonomilere göre, daha düşük düzeyde gerçekleşeceğini savunmaktadır. Romer Hipotezine göre, uluslararası düzeyde uzmanlaşma ve ölçek ekonomileri enflasyon oranları üzerinde aşağı yönde baskılar meydana getirmektedir. Ayrıca, bir ülkenin dışa açıklık düzeyi arttıkça, genişletici para politikası uygulaması da zorlaşmaktadır. Romer Hipotezinin temeli, ülke ekonomilerinin dışa açıklık düzeylerindeki artışların bu ekonomilerde enflasyon oranları üzerinde düşürücü etkiler meydana getirdiği düşüncesine dayanmaktadır (Özçağ ve Bölükbaş, 2018, s. 115). Romer (1993), yuzondört ülke ekonomisinde enflasyon ile ticari açıklık ilişkisini Sıradan En Küçük Kareler (OLS) tahmin yöntemini ve kesit verilerini kullanarak 1973-1988 dönemi için sınımış ve enflasyon ile ticari açıklık arasında negatif yönde bir ilişki bulmuştur.

Öte yandan, ticari açıklık ve enflasyon ilişkisini açıklayan iki farklı teorik yaklaşım bulunmaktadır. Ticari açıklığı savunanların ileri sürdüğü ve Geleneksel Görüşün de desteklediği birinci yaklaşım “Yayımla Hipotezi”dir. İkinci yaklaşım ise, ticari açıklık karşıtlarının ileri sürdüğü “Maliyet İtme Hipotezi”dir.

Yayımla hipotezine göre, bir ülkenin dünya ekonomisi ile daha fazla ticaret yapması diğer bir ifade ile ticari açıklık düzeyinin artması, söz konusu ülkedeki enflasyon oranının düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu durumu destekleyen farklı teorik yaklaşımlar da ileri sürülmektedir. Öte yandan geleneksel görüş, “Yayımla Hipotezi”ni savunmakta olup dışa açık ekonomilerde döviz kurunun değer kaybetmesi ile birlikte parasal sürpriz maliyetlerinin de daha yüksek düzeyde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Yeni Büyüme Teorisi ise, ticari açıklık

düzeyindeki artışın ekonomik büyümeyi, rekabeti ve optimum kaynak tahsisini teşvik ederek küçük açık ekonomilerde enflasyonun düşük düzeyde kaldığı esasına dayanmaktadır. Bir ülkenin dış ticarete açık olması, iç piyasadaki rekabeti arttırmak ve firmaların fiyatlandırma gücünü azaltmak suretiyle enflasyonu düşürmektedir (Mukhtar vd., 2019, s. 48). Bu bakımdan ticari açıklık düzeyindeki artış, rekabetçi davranışları artırıcı yönde tesir ederek fiyat düzeyi üzerinde negatif yönde etkili olmaktadır.

Teoride ticari açıklık, enflasyonu farklı kanallar üzerinden etkileyebilmektedir. Bu kanallardan biri de piyasa rekabetindeki değişiklikler olarak ifade edilmektedir. Buna göre, ticari açıklık düzeyi arttıkça piyasa rekabeti daha fazla yoğunlaşmakta ve bu durum firmaların fiyatlandırma güçlerini azaltarak enflasyonda düşüşe neden olmaktadır. Öte yandan, daha yoğun piyasa rekabetinin oluşması teşvik politikalarını etkilemekte ve para politikalarının daha ihtiyatlı, daha az enflasyonist yönde uygulanmasını sağlamaktadır (Binici vd., 2012, s. 2). Bu bakımdan, ticari açıklık düzeyi artışı, rekabet yoğunluğunu artırarak enflasyon üzerinde aşağı yönde baskı yapmaktadır.

Ticari açıklığı savunanlara göre ticari açıklık, azalan fiyatlar ile ilişkili bulunmakta ve korumacı dış ticaret politikalarının enflasyon artışına neden olduğu ifade edilmektedir. Geleneksel yaklaşım, enflasyonun ticari açıklığın fazla olduğu ülkelerde daha düşük düzeyde gerçekleştiğini farklı nedenlere dayandırmaktadır. Buna göre, beklenmedik parasal genişleme nedeniyle reel amortisman, dışa daha açık ülkelerde daha yüksek üretim maliyetlerine neden olmaktadır. Öte yandan Yeni Büyüme Teorisi de, ticari açıklık ve enflasyon ilişkisini farklı yönlerden ele almaktadır. Buna göre, ticari açıklık artışı enflasyonun çıktı üzerindeki olumsuz etkisini, artan verimlilik, kaynakların daha iyi tahsis edilmesi, gelişmiş kapasite kullanımı ve artan yabancı yatırımlar vasıtası ile azaltmaktadır. Ayrıca, dışa açık bir ekonominin, ithalat veya ham madde ithalatı fiyatlarındaki artışlar aracılığıyla dünyanın geri kalanından enflasyon ithal etmesi de mümkündür. Ayrıca, ekonomi dışa açıldıkça, maliye ve para otoriteleri enflasyonu maliye ve para politikaları yoluyla kontrol altına alma kabiliyetini kaybetmektedir (Zakaria, 2010, s. 313-314). Bu bağlamda, ekonominin dışa açıklık düzeyi artarken hükümetin para ve maliye politikası davranışlarında da farklılıklar meydana gelmektedir.

Yeni büyüme teorisi, ticari açıklık düzeyindeki gelişmenin dört farklı kanal üzerinden enflasyonu etkilediğine işaret etmektedir. Bu süreçte birinci kanal, yurt içinde ve yurt dışında kullanılan girdi bileşimindeki değişiklikler ile maliyeti düşüren verimlilik artışları, ikinci kanal, kaynakların optimal kullanımı, üçüncü kanal, kapasite kullanımının artırılması, dördüncü kanal ise, üretim artışını gerçekleştirebilecek dış yatırımın artırılması fiyatlar üzerindeki baskıları hafifletmede etkili olmaktadır (Munir vd., 2015, s. 25-26). Bu dört kanallı süreç, ticari açıklık düzeyindeki artışın enflasyon üzerindeki negatif yönde etkisinin nasıl ortaya çıktığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan, ticari açıklık karşıtlarının ileri sürdüğü maliyet itme hipotezi, ticari serbestleşmenin enflasyonu arttırdığını savunmaktadır. Bu bağlamda, yabancı tüketicilerin yurtiçinde üretilen mallara olan talep esnekliğinin düşük olması, uluslararası piyasada para otoritelerine tekel gücü sağlamaktadır. Ayrıca, dışa açık ekonomilerin mal ve hizmet ithalatı yoluyla yabancı ülkelere enflasyon ithal etmeleri de mümkündür. Bunun yanı sıra, ticari açıklığın enflasyonun kontrol altına alınmasında para politikası etkinliğini azalttığı ileri sürülmektedir (Mukhtar vd., 2019, s. 49). Bu açıdan Maliyet İtme Hipotezi, Yayılma Hipotezinin tersini savunmakta ve ticari açıklık düzeyindeki artışın enflasyon oranını arttıracığını savunmaktadır.

Türkiye’de ve diğer ülkelerde ticari açıklık ile enflasyon ilişkisinin ve Romer Hipotezinin geçerliliğinin incelendiği çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmektedir. Bu çalışmalardan Ashra (2002), gelişmekte olan ülkelerde 1980-1997 döneminde ticari açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, sabit etki ve rassal etki model yöntemleri kullanılmış olup ekonometrik modelin belirlenmesinde uluslararası fiyat düzeyi, yurt içi fiyat düzeyi ve döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, gelişmekte olan ülkelerde belirtilen dönemde ticari açıklığın enflasyon oranı üzerinde negatif yönde etkiye sahip olduğu tespit edilmektedir.

Bowdler ve Nunziata (2006), on dokuz Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) ülkesinde ticari açıklık ve enflasyon ilişkisini 1961-1993 dönemi için incelemiştir. Ekonometrik modelleme için, reel GSYİH büyümesi, TÜFE enflasyon oranı ve seçim değişkenleri kullanılmış olup, regresyon tahmin sonuçları, ticari açıklık artışının enflasyon oranını negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Aron ve Muellbauer (2007), Güney Afrika’da 1971-2005 döneminde ticari açıklık ile enflasyon ilişkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular, ticari açıklık artışının ortalama enflasyon oranını azalttığına işaret etmektedir.

Munir ve Kiani (2011), Pakistan’da 1976-2010 döneminde enflasyon ve ticari açıklık ilişkisini, Johansen eşbütünlük testi ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın

ekonometrik modelinin belirlenmesinde, reel tarımsal katma değer, reel döviz kuru, TÜFE enflasyon oranı, reel ücret katma değeri, reel GSYİH, ticari açıklık, finansal piyasa açıklığı ve geniş tanımlı para arzı (M2) değişkenleri kullanılmıştır. Bulgular, Pakistan’da belirtilen dönem için enflasyon ve ticari açıklık arasında pozitif yönde ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Güneş ve Konur (2013), Türkiye’de 2000-2011 döneminde ticari açıklık ile enflasyon ilişkisini eşbütünleşme testi, ECM ve Granger nedensellik test yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik model için, enflasyon ve dışa açıklık değişkenlerinin belirlendiği çalışmanın sonuçları, dışa açıklığın enflasyon oranını negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Kurihara (2013), Asya ülkelerinde ve OECD ülkelerinde ticari açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Genelleştirilmiş Momentler (GMM) yöntemini kullanarak incelemiştir. Ekonometrik modelleme için; TÜFE enflasyon oranı, ticari açıklık (ihracat+ithalat/GSYİH) ve kişi başına GSYİH değişkenleri belirlenmiş olup bulgular, ticari açıklık ile enflasyon arasında pozitif yönde ilişkinin var olduğuna işaret etmektedir.

Loftalipour vd. (2013), Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde ticari açıklık ve enflasyon ilişkisini, 1990-2010 dönemi için panel eşbütünleşme ve Hausman test yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik model için, GSYİH Deflatörü enflasyon oranı, ticari açıklık (ihracat+ithalat/GSYİH), kişi başına GSYİH ve yıllık nüfus artışı değişkenleri belirlenmiştir. Sonuçlar, ticari açıklık ile enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Kızılgöl ve İpek (2015), Türkiye’de ticari açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkiyi, 1992-2013 dönemi için Gecikmesi Dağıtılmış Ardışık (ARDL) Sınır Testi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik modelin belirlenmesi için, enflasyon, ticaret açıklığı, dış borç ve ticaret hadleri değişkenleri tercih edilmiştir. ARDL Sınır testi sonuçları, dış ticaret açıklığının hem kısa dönemde hem uzun dönemde olmak üzere enflasyonu pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Sachsida ve Mendonça (2015), Afrika ülkeleri, Kuzey ve Orta Amerika ülkeleri, Güney Amerika ülkeleri, Asya ülkeleri, Avrupa ülkeleri, Okyanusya ve OECD ülkeleri olmak üzere toplam yüz elli iki ülkede ticari açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) tahmin yöntemi kullanılmış olup, ekonometrik model için, enflasyon oranı (GSYİH deflatör) ve ticari dışa açıklık değişkenleri belirlenmiştir. Bulgular, ticari açıklık ile enflasyon arasında negatif bir ilişkinin var olduğuna işaret etmektedir.

Atabay (2016), Türkiye’de 1980-2011 döneminde ticari açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Sıradan En Küçük Kareler (OLS) tahmin yöntemi kullanılmış olup, ekonometrik model için, GSYİH deflatör, ticari açıklık, kişi başına GSYİH, reel döviz kuru, seçimler ve kriz yılları değişkenleri belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ticari açıklık ile enflasyon oranı arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmektedir.

Sepehrivand ve Azizi (2016), D-8 (Türkiye, Malezya, Endonezya, İran, Bangladeş, Pakistan) ülkelerinde 2001-2013 döneminde ticari açıklık ile enflasyon ilişkisini panel veri analizi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik modelin belirlenmesi için, enflasyon, likidite büyümesi, döviz kuru, GSYİH büyümesi, toplam ihracat/GSYİH ve istihdam oranı değişkenleri kullanılmış olup bulgular, ticari açıklığın enflasyon oranı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Lin vd. (2017), Sahra Altı Afrika ülkelerinde 1985-2012 döneminde Romer Hipotezinin geçerliliğini OLS ve İki Aşamalı En Küçük Kareler (2SLS) tahmin yöntemlerini uygulayarak incelemişlerdir. Ekonometrik modelleme için, GSYİH Deflatör enflasyon oranı, ithalat/GSYİH, ihracat/GSYİH, ihracat+ithalat/GSYİH, kişi başına reel GSYİH, GSYİH büyüme oranı, iki yanlı ticaret, devlet borcu, finansal açıklık, parasal bağlılık ve döviz kuru esnekliği değişkenleri tercih edilmiştir. Elde edilen bulguların, Romer Hipotezi ile tutarlı olduğu tespit edilmektedir.

Rangkakulnuwat ve Thurner (2017), Tayland’da Romer Hipotezinin geçerliliğini kısa ve uzun dönem için Johansen eşbütünleşme test yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik model için, TÜFE endeks, ticari açıklık, döviz kuru ve geri satın alım oranı değişkenleri belirlenmiş olup, Johansen eşbütünleşme test sonuçları, Tayland’da uzun dönemde Romer Hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Özçağ ve Bölükbaş (2018), Türkiye ekonomisinde ticari dışa açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiyi 1980-2015 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada, ekonometrik yöntem olarak, Johansen eşbütünleşme, Hacker ve Hatemi-J nedensellik test, Hatemi-J ve Irandoust eşbütünleşme test yöntemleri kullanılmıştır. Ekonometrik model için, TEFE ve ticari dışa açıklık değişkenleri belirlenmiş olup, elde edilen bulgular, Türkiye’de belirtilen dönem için ticari dışa açıklık ile enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna işaret etmektedir.

Sahu ve Sharma (2018), Hindistan’da 2000-2016 döneminde enflasyon ile ticari açıklık ilişkisini ARDL Sınır Testi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın ekonometrik modelinde, enflasyon oranı, ticari açıklık,

ithalat açıklığı, reel döviz kuru, reel GSYİH ve para arzı değişkenleri kullanılmış olup çalışma sonuçları, Hindistan’da belirtilen dönem için, enflasyon ile ticari açıklık arasında kısa ve uzun dönemde olmak üzere pozitif yönde ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Sakanko ve Joseph (2019), Nijerya’da 1980-2017 döneminde enflasyon oranı ile ticari açıklık arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve Granger nedensellik test yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik model için, enflasyon oranı, ticari açıklık (ihracat+ithalat/GSYİH) değişkenleri belirlenmiş olup elde edilen bulgulara göre, enflasyon oranı ile ticari açıklık arasında negatif yönlü ilişkinin var olduğu tespit edilmektedir.

Şimşek ve Hepaktan (2019), Türkiye’de 2005-2018 döneminde ticari açıklık ile, enflasyon ve işsizlik gibi makro değişkenler arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik testleri ve Vektör Ardışık (VAR) Modeli yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik modelleme için, ticari açıklık oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı, ekonomik büyüme oranı ve dış ticaret hadleri değişkenleri belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, ticari açıklık ile enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğuna ve ticari açıklık ile işsizlik arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu işaret etmektedir.

Chhabra ve Alam (2020), Hindistan’da enflasyon ve ticari açıklık ilişkisini 1974-2016 dönemi için ARDL Sınır testi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar, Hindistan’da belirtilen dönem için, enflasyon oranı ve ticari açıklık arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda incelenen yazındaki çalışmalar ayrıca Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3’te özetlenmiştir.

Tablo 1. Yazın Özeti-1

Yazar	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuç
Ashra (2002)	Gelişmekte Olan Ülkeler	1980-1997	Sabit ve Rassal Etki Modeli	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Bowdler ve Nunziata (2006)	OECD (19)	1961-1993	Panel Veri Analizi	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Aron ve Muellbauer (2007)	Güney Afrika	1971-2005	Chow Testi ARCH Test	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Munir ve Kiani (2011)	Pakistan	1976-2010	ECM	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde pozitif yönde etkilidir.
Güneş ve Konur (2013)	Türkiye	2000-2011	ECM	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Kurihara (2013)	Asya Ülkeleri OECD Ülkeleri	1990-2011	GMM	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde pozitif yönde etkilidir.
Loftalipour vd. (2013)	Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri	1990-2010	Panel Eşbütünleşme Testi Hausman Testi	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.

Tablo 2. Yazın Özeti-2

Yazar	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuç
Kızılgöl ve İpek (2015)	Türkiye	1992-2013	ARDL Sınır Testi	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde pozitif yönde etkilidir.
Sachsida ve Mendonça (2015)	Afrika Ülkeleri Güney Amerika Ülkeleri Asya Ülkeleri Avrupa Ülkeleri Okyanusya Ülkeleri OECD Ülkeleri	1950-1992	GLS	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Atabay (2016)	Türkiye	1980-2011	OLS	Ticari açıklık,

				enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Sepehrivand ve Azizi (2016)	D-8 Ülkeleri	2001-2013	Panel Veri Analizi	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde pozitif yönde etkilidir.
Lin vd. (2017)	Sahra Altı Afrika Ülkeleri	1985-2012	OLS	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Rangkakulnuwat ve Thurner (2017)	Tayland	1999-2016	Johansen Eşbütünleşme Testi	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Özçağ ve Bölükbaş (2018)	Türkiye	1980-2015	Hacker-Hatemi J Testi	Ticari açıklık ve enflasyon arasında eşbütünleşme vardır.
Sahu ve Sharma (2018)	Hindistan	2000-2016	ARDL Sınır Testi	Enflasyon ile ticari açıklık arasında kısa ve uzun dönemde pozitif yönde ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 3. Yazın Özeti-3

Yazar	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuç
Sakanko ve Joseph (2019)	Nijerya	1980-2017	Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi	Enflasyon ile ticari açıklık arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Şimşek ve Hepaktan (2019)	Türkiye	2005-2018	Johansen Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi Vektör Ardışık (VAR) Modeli	Ticari açıklık, enflasyon üzerinde negatif yönde etkilidir.
Chhabra ve Alam (2020)	Hindistan	1974-2016	ARDL Sınır Testi	Enflasyon ile ticari açıklık arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Veri Seti, Model ve Ekonometrik Yöntem

Bu kısımda, ekonometrik uygulama için temin edilen veri seti, Türkiye için belirlenen regresyon modeli ve ekonometrik yöntem hakkında açıklamalar yapılacaktır. Çalışmanın ekonometrik modeli için belirlenen değişkenler ve veri seti ile ilgili detaylı bilgiler Tablo 4'te verilmektedir. Tablo 4'te ilk sütunda denklem (1)'de verilen regresyon modeline ait değişkenler verilmekte, ikinci sütunda da bu değişkenlere ait ayrıntılı bilgiler gösterilmektedir.

Çalışmanın ekonometrik uygulaması için yıllık frekansta veri seti kullanılmış olup, örnek dönemi 1980-2018 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada, veri setinin başlangıcı olarak 1980 yılının belirlenmiş olmasının nedeni olarak, 24 Ocak 1980 tarihinde Türkiye ekonomisinde önemli gelişmelerin yaşanmış, Türkiye, bu tarihten itibaren ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisini izleyemeye başlamış ve dışa açılma süreci içine girmiştir. Ekonometrik uygulama için belirlenen veri seti, Dünya Bankası (WB) internet sitesi veri tabanından temin edilmiş olup, ayrıntılı bilgiler Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Ekonometrik Uygulama İçin Belirlenen Değişkenler ve Veri Seti Bilgileri

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
ENF	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Yıllık Enflasyon Oranı (%)	1980-2018	WB
TA	Ticari Açıklık ((İhracat+İthalat)/GSYİH)	1980-2018	WB
DTH	Dış Ticaret Hadleri (İhraç Malı Fiyat Endeksi/İthal Malı Fiyat Endeksi)	1980-2018	WB
BY	Kişi Başına Reel GSYİH Büyüme Oranı (%)	1980-2018	WB

Ekonometrik uygulama öncesinde, Tablo 4'te gösterilen REDK değişkeninin logaritmik dönüşümü yapılmış ve bu değişken LREDK olarak ifade edilmektedir. Türkiye uygulaması için belirlenen beş değişkenli regresyon modeli denklem (1)'de gösterilmektedir.

$$ENF_t = \alpha_0 + \alpha_1 TA_t + \alpha_2 DTH_t + \alpha_3 BY_t + \alpha_4 LREDK_t + \alpha_5 DUM + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de gösterilen, bağımlı değişken ENF değişkeni; bir önceki yılın aynı dönemine göre hesaplanan yıllık TÜFE enflasyon oranını göstermektedir. TA değişkeni, ihracat ile ithalat toplamının GSYİH içindeki payı olarak ifade edilen ticari açıklık oranını temsil etmektedir. DTH değişkeni, ihraç malı fiyat endeksinin ithal malı fiyat endeksine oranlanması ile belirlenen dış ticaret hadlerini belirtmektedir. BY değişkeni, kişi başına reel GSYİH büyüme oranını ifade etmektedir. LREDK değişkeni ise, logaritmik dönüşümü yapılmış reel efektif döviz kurunu göstermektedir. DUM değişkeni ise ekonomik ve finansal krizin var olduğu yılları gösteren kukla değişkendir. ε , hata terimini temsil etmektedir. α_0 , sabit terimi ifade etmektedir. $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ ve α_5 kısmi eğim katsayılarıdır.

Çalışmada öncelikle, denklem (1)'de belirtilen regresyon modelinin değişkenlerine ait serilerin durağan olup olmadıklarını, diğer bir ifade ile birim kök içerip içermediklerini tespit etmek için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Dickey-Fuller GLS (ERS) kırılmasız birim kök test yöntemleri ile birlikte, Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök test yöntemi kullanılmıştır.

Yapısal kırılmasız ve yapısal kırılmalı birim kök testlerinin ardından, denklem (1)'de gösterilen regresyon modelindeki değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığını tespit etmek için Johansen (1988, 1991) eşbütünlük test yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada, Johansen (1988, 1991) eşbütünlük test yönteminin ardından denklem (1)'de gösterilen regresyon modelinin katsayıları, Tam Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS) tahmin yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir.

Ekonometrik uygulamada Tam Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS) tahmin yönteminde kukla değişken kullanılmıştır. Bu çerçevede ekonomik ve finansal krizin varlığı 1 ile temsil edilmekte, ekonomik ve finansal krizlerin yokluğu ise 0 ile temsil edilmektedir. Bu kapsamda, 1994, 2000, 2001 ve 2007 yıllarında ekonomik ve finansal krizlerin gerçekleşmesinden dolayı bu yıllar 1 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Çalışmada, öncelikle serilerin birim kök analizi yapılmıştır. Zaman serisi uygulamalarında, öncelikle serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin, durağan bir yapıda olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla birim kök testleri uygulanmaktadır. Bu çalışmada, ADF, Dickey-Fuller GLS (ERS) kırılmasız birim kök test ile Lee ve Strazicich (2003) iki kırılmalı birim kök test yöntemleri uygulanmıştır. Kırılmasız birim kök test yöntemlerinin uygulanmasında en yüksek gecikme uzunluğu değeri 10 olarak belirlenmiş, optimum gecikme uzunluğu değerinin belirlenmesinde Schwarz Bilgi Kriteri esas alınmıştır. Buna göre yapılan ADF birim kök test sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzye		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit-Trend
ENF	-1.946(0)	-1.994(0)	-7.189(0)*	-7.056(0)*
TA	-1.030(0)	-0.396(0)	-5.310(0)*	-5.423(0)*
DTH	-2.861(2)	-2.816(2)	-7.109(1)*	-6.943(1)*
BY	-2.655(6)	-3.026(6)	-10.692(0)*	-10.550(0)*
LREDK	-1.864(1)	-2.307(3)	-1.720(1)*	-3.670(10)**

*(**): %1(%5) Anlamlılık düzeyine göre temel hipotezin (H_0) reddedildiğini gösterir.

Not: Parantez içindeki sayısal değerler gecikme uzunluğu değerlerini göstermektedir.

Tablo 5’te sonuçları gösterilen ADF birim kök testi uygulamasında seriler, düzey değerlerine göre sabitli ve sabitli-trendli olarak yapılan birim kök test sonuçlarına göre, durağan sonuçlanmamıştır. Bu kapsamda, serilerin birinci farkları alınıp ADF birim kök testine devam edildiğinde seriler bu defa sabitli ve sabitli-trendli olarak durağan sonuçlanmıştır.

ADF birim kök testinin uygulanmasından sonra serilerin diğer bir kırılmasız birim kök testi Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök testi kullanılarak, yeniden durağanlık analizi yapılmıştır. Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök testi sonuçları Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Dickey-Fuller GLS (ERS) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzy		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit-Trend
ENF	-1.196(0)	-1.943(0)	-2.548(0)**	-4.158(1)*
TA	-1.545(4)	-2.099(4)	-2.932(1)*	-3.497(1)**
DTH	-1.405(1)	-2.528(1)	-3.210(1)*	-5.254(1)*
BY	-1.908(2)	-3.182(2)	-8.552(0)*	-9.732(0)*
LREDK	-0.278(2)	-2.511(3)	-2.614(0)**	-3.161(0)*

*(**): %1(%5) Anlamlılık düzeyine göre temel hipotezin (H_0) reddedildiğini gösterir.

Not: Parantez içindeki sayısal değerler gecikme uzunluğu değerlerini göstermektedir.

Tablo 6’da verilen Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök testi sonuçlarına göre, tüm seriler düzey değerlerine göre sabitli ve sabitli-trendli olarak durağan sonuçlanmamıştır. Bunun ardından, serilerin birinci farkları alınarak yeniden sabitli ve sabitli-trendli olarak uygulanan Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök test sonuçlarına göre, serilerin birim kök testinin bir kısmı %5 ve bir kısmı da %1 anlamlılık düzeyine göre durağan sonuçlanmaktadır.

Çalışmada uygulanan klasik kırılmasız birim kök testlerinin ardından, ekonometrik uygulama için kullanılan seriler üzerinde Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök test yöntemi uygulanmıştır. Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Lee ve Strazicich (2003) İki Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitte Kırılma			
	Test İstatistik	TB1	TB2	Gecikme Değeri
ENF	-2.53	1993	1998	1
TA	-1.82	1985	2009	1
DTH	-2.95	1992	1999	1
BY	-3.24	1990	2008	5
LREDK	-1.87	1993	2004	1

Değişken	Sabitte ve Trendde Kırılma			
	Test İstatistik	TB1	TB2	Gecikme Değeri
ENF	-5.84	1995	2003	1
TA	-4.42	2003	2010	1
DTH	-4.98	1990	2009	1
BY	-5.41	1999	2002	1
LREDK	-3.73	1992	2003	1

Tablo 7’de gösterilen, Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmaya izin veren birim kök test sonuçlarına göre, serilerin düzey değerleri kullanılarak sabitte kırılma ve hem sabitte hem trendde kırılma olmak üzere her iki modele göre elde edilen TB1 ve TB2 kırılma noktaları anlamlı sonuçlanmamıştır. Tablo 7’de verilen Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları, serilerin yapısal kırılmalı birim köke sahip olduğunu esas alan temel hipotezin (H_0) kabul edildiğini göstermektedir.

Çalışmada, kırılmasız ve kırılmalı birim kök test uygulamalarının ardından, değişkenlere ait serilerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığını tespit etmek üzere Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Johansen (1988, 1991) eşbütünlük test sonuçları Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Johansen (1988, 1991) Eşbütünlük Test Sonuçları

Hipotez		İz İstatistik	%5 Kritik Değer	P-Değeri
H_0	H_1			
$r \leq 0$	$r > 0$	87.888*	60.061	0.000
$r \leq 1$	$r > 1$	46.174**	40.175	0.011
$r \leq 2$	$r > 2$	20.823	24.276	0.128
$r \leq 3$	$r > 3$	7.850	12.321	0.249

Hipotez		Maks. Özdeğer İstatistik	%5 Kritik Değer	P-Değeri
H_0	H_1			
$r \leq 0$	$r > 0$	41.714*	30.440	0.001
$r \leq 1$	$r > 1$	25.351**	24.159	0.034
$r \leq 2$	$r > 2$	12.974	17.797	0.230
$r \leq 3$	$r > 3$	6.615	11.225	0.285

*(**): %1(%5) Anlamlılık düzeyine göre temel hipotezin (H_0) reddedildiğini gösterir.

Tablo 8’de gösterilen Johansen (1988, 1991) eşbütünlük test sonuçlarına göre, ekonometrik uygulamada kullanılan değişkenlere ait serilerin iz istatistik ve maksimum özdeğer istatistik değerleri olmak üzere her iki test istatistiğine ait iki test istatistik değerinin de anlamlı oldukları tespit edilmektedir. Bu sonuca göre, en fazla bir vektörün eşbütünlük olduğunu iddia eden temel hipotezin reddedilmesine karar verilmektedir. Bu kapsamda, Johansen eşbütünlük testi sonuçları, çalışmanın regresyon modeli için belirlenen değişkenlere ait serilerin uzun dönemde ilişkili olduklarını ve beraber hareket ettiklerini göstermektedir.

Johansen eşbütünlük testinin ardından Türkiye için belirlenen (1) nolu regresyon denklemi esas alınarak bu regresyon denkleminin katsayıları FMOLS tahmin yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Elde edilen tahmin sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. FMOLS Yöntemi Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: DENF				
Yöntem: FMOLS				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık
C	-1.110	2.426	-0.458	0.650
DTA	-1.081	6.041	-1.783**	0.085
DDTH	-30.786	16.042	-1.919**	0.064
DBY	-1.476	0.448	-3.295*	0.003
DLREDK	5.108	6.673	0.766	0.450
DUM	7.135	5.193	1.373	0.179

R-kare	0.085	Düzeltilmiş R-kare	-0.063
Regresyonun Standart Hatası	11.859	Ort. Bağımlı Değişken	-0.575

Kalıntı Kareler	4359.626	Bağımlı Değişken S.D.	11.502
Uzun Dönem Varyans	77.963		

*(**): %1(%10) Anlamlılık düzeyine göre temel hipotezin (H_0) reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 9’da verilen FMOLS tahmin sonuçlarına göre TA, DTH değişkenlerine ait tahmin edilen katsayıların test istatistik değerlerinin %10 anlamlılık düzeyine göre anlamlı oldukları ve anlamlı olarak tahmin edilen katsayıların işaretlerinin negatif oldukları tespit edilmektedir. BY değişkeninin tahmin edilen katsayısına ait test istatistik değerinin, %1 anlamlılık düzeyine göre anlamlı olduğu tespit edilmektedir.

Ekonometrik sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, Johansen eşbütünleşme test sonuçları, enflasyon oranı, ticari açıklık, dış ticaret hadleri, reel GSYİH büyüme oranı ve reel efektif döviz kuru değişkenleri arasında uzun dönemde ilişki olduğunu göstermektedir. FMOLS tahmin sonuçları ise, ticari açıklık, dış ticaret hadleri ve reel GSYİH büyüme oranı bağımsız değişkenlerinin, enflasyon oranı bağımlı değişkeni üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın teorik dayanağını oluşturan Romer Hipotezi, bir ülke ekonomisinin dışa açıklık düzeyi arttıkça o ülkedeki enflasyon oranının düşeceğini savunmaktadır. Romer Hipotezi, dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi açıklamalarını uluslararası uzmanlaşmanın ve ölçek ekonomilerinin varlığı temeline dayandırmaktadır. Bu bağlamda, dışa açıklık düzeyinin artması ile birlikte merkez bankasının para politikası uygulaması üzerindeki kontrolü giderek azalmaktadır.

Ticari açıklık ve enflasyon ilişkisi ile Romer Hipotezinin geçerliliğinin teorik boyutları üzerine farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlardan biri olan “Yayımla Hipotezi”ne göre, ticari açıklık ve enflasyon ilişkisi rekabet edebilirlik düzeyine göre ve firmaların fiyatlandırma gücü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, ticari açıklığın enflasyon oranını negatif yönde etkilediği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, ticari açıklık düzeyi artarken enflasyonda düşüş gerçekleşmektedir. Yeni büyüme teorisine göre, girdi bileşimindeki farklılıklar nedeniyle verimlilik artışının sağlanması, kaynakların en uygun bir biçimde kullanılması, kapasite kullanımındaki artışlar ve dış yatırımların artırılması enflasyonu düşürmede önemli bir rol oynamaktadır.

Öte yandan, ticari açıklık ve enflasyon ilişkisi tartışmalarında “Yayımla Hipotezi”ne karşıt olarak “Maliyet İtme Hipotezi” ileri sürülmüştür. Maliyet İtme Hipotezinde ise, yurt içinde üretilen ihraç mallarının talep esnekliğinin düşük olması nedeniyle bu durum, uluslararası piyasada para otoritelerine tekel gücü sağlamaktadır. Buna göre, dışa açık ekonomilerin mal ve hizmet ithalatı yolu ile aynı zamanda enflasyon ithal ettikleri görülmektedir. Bu bakımdan, ticari açıklık düzeyinin artması aynı zamanda enflasyonu da arttırmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye üzerine yapılmış olan diğer çalışmalardan farklı olarak beş değişkenli regresyon modeli kullanılmıştır. Buna göre, regresyon modelinde TÜFE enflasyon oranı, ticari açıklık düzeyi, dış ticaret hadleri, reel GSYİH büyüme oranı ve reel efektif döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. FMOLS tahmininin uygulanmasında bu değişkenlere ilave olarak bir de ekonomik ve finansal krizlerin varlığını dikkate alan kukla değişken kullanılmıştır.

Türkiye’de ticari açıklık ve enflasyon ilişkisi ile Romer Hipotezinin geçerliliğinin incelendiği bu çalışmadaki bulgular, ticari açıklık ile enflasyon arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına işaret eder iken, regresyon tahmin sonuçları söz konusu ilişkinin negatif yönde olduğunu ve Romer Hipotezinin Türkiye’de geçerli olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, hem teorik hem kullanılan ekonometrik yöntemler açısından Türkiye üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmada, Türkiye üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak Lee ve Strazicich (2003) iki kırımlı birim kök testi ve FMOLS tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmadaki bulgular, teorik beklentiler ile uyumlu olup Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan Güneş ve Konur (2013), Atabay (2016), Şimşek ve Hepaktan (2019)’ın ticari açıklık ve enflasyon ilişkisi üzerine Türkiye için elde ettiği negatif yöndeki ilişkinin varlığını gösteren bulgular ile benzerlikler göstermektedir. Kızılgöl ve İpek (2015)’in, pozitif yönde elde ettiği bulgular bu çalışma ile farklılıklar göstermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye için ticari açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkiye dair elde edilen bulgular, dış ticaret politikası uygulamalarındaki sonuçların kestirilebilmesi, fiyat istikrarının gerçekleştirilebilmesi ve bunun sürdürülmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bakımdan, bundan sonraki dönemde uygulanacak fiyat istikrarı hedefine odaklı politikalarda dışa açıklık düzeyindeki gelişmelerin de dikkate alınması önem arz edecektir. Bu perspektifte, dış ticaret politikası amaçlarının ortaya konulması ve bu amaçlara uygun araçların kullanımı noktasında uygulanacak politikalar da farklılıklar gösterecektir.

Çalışmanın bulguları, ele alınan dönem için teorik beklentiler ile uyumlu olup, Romer Hipotezini desteklemektedir, fakat farklı bir dönemin incelenmesi durumunda farklı sonuçların da elde edilmesi mümkün olacaktır. Bu çerçevede, Romer Hipotezinin geçerliliği bağlamında ekonometrik uygulamalarda elde edilecek sonuçlar ülke ekonomileri için genellemede bulunmayı zorlaştırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aron, J. ve Muellbauer, J. (2007). Inflation dynamics and trade openness: with an application to South Africa. *CSAE Working Paper Series no.11*.
- Ashra, S. (2002). Inflation and openness: a study of selected developing economies. Working Paper No. (84), Indian Council for Research on International Economic Relations. New Delhi, India.
- Atabay, R. (2016). The relationship between trade openness and inflation in Turkey. *International Journal of Research in Business & Social Science*, 5(3), 137-145.
- Binici, M., Cheung, YW and Lai, KS (2012). Trade openness, market competition, and countries: Some sectoral evidence from OECD countries. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Working Paper No: 12/06*, 1-19.
- Bowdler, C. and Nunziata, L. (2006). Trade openness and inflation episodes in the OECD. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 38(2), 553-563.
- Chhabra, M. and Alam, Q. (2020). An empirical study of trade openness and inflation in India. *DECISION: Official Journal of the Indian Institute of Management Calcutta*, Springer; Indian Institute of Management Calcutta, 47(1), 79-90.
- Güneş, Ş. ve Konur, F. (2013). Türkiye ekonomisinde dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi üzerine ampirik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 7-20.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegrating vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59, 1551-1580.
- Kızılgöl, ÖA ve İpek, E. (2015). Türkiye’de enflasyon ile ticaret açıklığı arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 43-54.
- Kurihara, Y. (2013). International trade openness and inflation in Asia. *Research in World Economy*, 4(1), 70-75.
- Lee, J. ve Strazicich, MC (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lin, F., Mei, D., Wang, H. and Yao, X. (2017). Romer was right on openness and inflation: evidence from sub-saharan Africa. *Journal of Applied Economics*, 20(1), 121-140.
- Lotfalipour, MR, Montazeri, S. and Sedighi, S. (2013). Trade openness and inflation: Evidence from MENA region countries. *Economic Insights – Trends and Challenges*, 2(115), 1-11.
- Mukhtar, T., Jehan, Z. and Bilquees, F. (2019). Is trade openness inflationary in developing economies: An asymmetric analysis for Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 57(1), 47-68.

- Munir, S., Hasan, H. and Muhammad, M. (2015). The effect of trade openness on inflation: Panel data estimates from selected Asian economies (1976-2010). *Southeast Asian Journal of Economics*, 3(2), 23-42.
- Munir, S. and Kiani, AK (2011). Relationship between trade openness and inflation: Empirical evidences from Pakistan (1976–2010). *The Pakistan Development Review*, Pakistan Institute of Development Economics, 50(4), 853-876.
- Özçağ, M. ve Bölükbaş, M. (2018). Ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: Romer hipotezi çerçevesinde Türkiye için bir analiz. *Maliye Dergisi*, 174, 112-130.
- Rangkakulnuwat, P. and Thurner, P. (2017). Trade openness and inflation: An empirical evidence of Thailand. *Proceedings of 76th IRES International Conference*, Osaka, Japan, 8th-9th August 2017.
- Romer D. (1993). Openness and inflation: Theory and evidence. *Quarterly Journal of Economics*, 108(4), 869-903.
- Sachsida, A. and Mendonça, MJC (2015). Inflation and trade openness revised: An analysis using panel data. *Discussion Papers 1148*, Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada - IPEA.
- Sahu, P. and Sharma, NK (2018). Impact of trade openness on inflation in India: An Autoregressive distributed lag (ARDL) approach. *The Empirical Economics Letters*, 17(1).
- Sakanko, M. and Joseph, D. (2019). Trade openness and inflation: Empirical explanation of the nexus in Nigeria. *International Journal of Social Sciences and Economic Review*, 1(2), 35-45.
- Sepehrivand, A. and Azizi, J. (2016). The effect of trade openness on inflation in D-8 member countries with an emphasis on Romer theory. *Asian Journal of Economic Modelling*, 4(4), 162-167.
- Şimşek, D. ve Hepaktan, E. (2019). Ticari açıklık, istihdam ve enflasyon ilişkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 316-336.
- The World Bank (2020). <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 15.04.2020).
- Zakaria, M. (2010). Openness and inflation: Evidence from time series data. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 313-322.

ÇAĞIMIZIN MESLEK HASTALIĞI MOBBİNG VE YAPI SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

Savaş BAYRAM¹, Z. Özlem PARLAK BİÇER²

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.759880

Makale Geçmişi:

Geliş 29.06.2020

Düzeltilme 05.02.2021

Kabul 11.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Mobbing,

Psikolojik Şiddet,

Yapı Sektörü,

İnşaat Mühendisi,

Mimar.

ÖZ

İş hayatında gittikçe artmakta olan psikososyal problemlerden birisini, 'çağımızın meslek hastalığı' olarak tanımlanan 'mobbing' oluşturmaktadır. Her ne kadar bilimsel literatüre 1980'li yıllarda girmiş bir kavram olsa da, mobbing günümüz çalışma hayatında sık karşılaşılan ancak çalışanlar tarafından tam olarak anlaşılmayan bir kavramdır. Mobbing, birçok insan tarafından çözülemeyen bir sorun olarak görülmektedir. Bu durum yapı sektöründe de oldukça yaygındır. Bu çalışmada, yapı sektöründeki mobbing probleminin, sektörde önemli rolleri olan inşaat mühendisleri ve mimarlar açısından önemi ele alınmıştır. Ayrıca, daha açık ve özlü bir yaklaşım sağlanması ve bulguların literatür ile kıyaslanması amaçlanmıştır. Sektör çalışanlarının mobbing farkındalıklarını, mobbing maruziyet düzeylerini ve mobbinge maruz kaldıklarında ne gibi yollara başvurduklarını belirlemek de çalışmanın diğer amaçları arasındadır. Sonuç olarak; çalışanların çoğunlukla mobbing kavramını bildiklerini düşünmelerine rağmen konuya hâkim olmadıkları belirlenmiştir. Bunun yanında, Leymann'ın Psikolojik Terör Tipolojisi (LIPT) sınıflandırmasına ikinci grup maruziyet olarak tanımlanan 'sosyal ilişkilere yönelik saldırılar' maruziyeti yaşadıkları tespit edilmiştir.

MOBBING, TODAY'S OCCUPATIONAL DISEASE AND A RESEARCH IN THE BUILDING SECTOR

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.759880

Article History:

Received 29.06.2020

Revised 05.02.2021

Accepted 11.03.2021

Keywords:

Mobbing,

Psychological Violence,

Building Sector,

Civil Engineer,

Architect.

ABSTRACT

Mobbing, one of the increasing psychosocial problems in work life, is defined as 'occupational disease of today'. Although it was introduced in the 1980s, mobbing is a concept that is very common in the work-life but not fully understood among employees. Mobbing is seen as a problem that cannot be solved by many people. This situation is quite common also in the building sector. In this study, the importance of the mobbing problem in the building sector for civil engineers and architects, who have important roles in the industry, is discussed. In addition, it is aimed to provide a clearer and more concise approach and to compare the findings with the literature. The other objectives of the study are to determine the awareness of mobbing, exposure levels of mobbing and the ways in which they apply when exposed to mobbing. It was found that although the respondents think they know the concept of mobbing, they do not dominate the subject. In addition, the respondents experienced 'effects on social contacts' which is defined as the second group exposure to the Leymann Inventory of Psychological Terror (LIPT) classification.

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, sbayram@erciyes.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-0153-6750

² Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, parlako@erciyes.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-9700-2226
Alıntılank için/Cite as: Bayram, S., Parlak Biçer, Z. Ö. (2021), Çağımızın Meslek Hastalığı Mobbing Ve Yapı Sektöründe Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), Sayfa 58-67.

GİRİŞ

İş hayatında meydana gelen önemli değişimler, son yıllarda iş sağlığı ve güvenliği (İSG) bünyesinde yeni risk faktörlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Psikososyal risk faktörleri; İSG alanındaki fiziksel, biyolojik ve kimyasal risklere nazaran daha az bilinen bir risk faktörüdür (Korkut, 2014). Ancak iş hayatında gittikçe artmakta olan psikososyal problemlerin birisini de, ‘çağımızın meslek hastalığı’ olarak tanımlanan ‘mobbing’ oluşturmaktadır. Türkçe’de; psikolojik şiddet (Aydın vd., 2007), işyeri sendromu (Gün, 2010), bezdiri (Candan ve İnce, 2014), psikolojik taciz/psikolojik terör (Genç ve Erdi, 2015), yıldırma/zorbalık (Gümüşburun Ayalp ve Arslan, 2016), vb. farklı tanımlar şeklinde kullanılan mobbing kavramı, 1960’lı yıllarda Konrad Lorenz tarafından hayvanların kendi aralarında ya da bir yabancıya karşı uyguladıkları taciz davranışı şeklinde tanımlanmıştır (Eser, 2008). 1970’lerde ise İsveçli bilim adamı Peter Paul Heinemann tarafından, okul yaşantısında çocukların birbirleri ile olan zorbalık ilişkilerini tanımlamakta kullanılmıştır (Heinemann, 1972). Ancak daha sonra yapılan araştırmalar mobbingin sadece çocuklar arasında yaşanmadığını ortaya koymuştur. 1980’li yıllarda, mobbing konusunda yapılan bilimsel çalışmaların öncülerinden olan Heinz Leymann, "İş Hayatında Güvenlik ve Sağlık" konulu raporda mobbing kavramını ele almış ve kavramını bilimsel literature kazandırmıştır (Tınaz vd., 2008). Leymann, "mobbing" terimini iş hayatındaki baskı, şiddet ve yıldırma hareketlerini tanımlamak için kullanmıştır (Leymann, 1990; 1996). Esasen örgütlenmenin olduğu her yerde mobbing olgusu daima var olmuş, ancak mobbing konusundaki bilinç veya farkındalık, kavramın tanımlandığı ve çerçevesinin çizildiği 1980’li yıllara kadar var olmamıştır (Tutar ve Uslu, 2018).

Mobbing, maddi ve maddi olmayan yönleriyle ele alınması gereken geniş çaplı bir problemdir (Bakırcıoğlu ve Acar, 2012). Hatta, günümüzde kişinin intihar etmesine dahi sebep olabilecek bir süreç olarak gösterilmektedir (Kaya, 2015). Leymann, problemin vehametini; “*Batı dünyasının ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlarında işyerleri, bireylerin mahkemeye sevk edilme korkusu yaşamaksızın birbirlerini öldürebilecekleri, kalan tek savaş alanıdır.*” cümlesi ile ifade etmiştir (Leymann, 2019). Günümüzde yapılmış ve yapılmakta olan araştırmalar; mobbing kavramının bireyler, aileler, örgütler ve toplum üzerinde bilinenden çok daha fazla olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Davenport vd., 2003). Ancak her ne kadar Türkiye’de mobbing farkındalığı sağlanmış gibi görünse de, mobbing kavramı hâlâ yanlış algılanabilmektedir. Mobbing, pek çok durumda, işyerlerinde yaşanan; çatışma, şiddet ve cinsel taciz gibi olgularla karıştırılmaktadır (Çukur, 2018). Mobbingden söz edilebilmesi için bir anlık bir eylem ya da davranıştan ziyade, ‘sistematik’ bir hareketin varlığı gerekmektedir. Bu nedenle işyerinde maruz kalınan her tür kötü davranış, nezaketsizlik ya da münferit olarak gerçekleştirilen bir davranış ‘mobbing’ olarak kabul edilmemektedir (Bakırcıoğlu ve Acar, 2012).

Mobbing, çalışanlara astları (dikey), eşitleri (yatay) ya da üstleri (düşey) tarafından uygulanabilir. Kişinin olanakları, eğitimleri, bütçesi kısıtlanabilir, yükselmesi engellenebilir, kişi alaya alınabilir, aşağılanabilir, toplantılara çağrılmayabilir, dışlanabilir ve kişiye hakaret edilir (Korkut, 2014). Leymann tarafından, ‘Leymann’ın Psikolojik Terör Tipolojisi’ (LIPT) olarak bilinen ve davranışın temel yapısına göre 45 farklı mobbing davranış özelliği tanımlanmış olup, bunlar beş ana grupta toplanmıştır (Yiğit, 2016; Tutar ve Uslu, 2018). En genel hâli ile bu özellikler Tablo 1’de, etki alanları ve sonuçları ise Tablo 2’de özetlenmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların da genellikle bu tipolojiyi kullandıkları ifade edilebilir.

Tablo 1. Mobbing Davranış Özellikleri (Leymann, 1993; Tetik, 2010)

Grup	Tanım
1	Kendini göstermesini ve iletişimini engellemek (iletişim olanaklarını olumsuz etkileyen davranışlar)
2	Sosyal ilişkilerden yalıtılmak (sosyal ilişkiler kurma olanaklarını olumsuz etkileyen davranışlar)
3	Saygınlığına saldırıda bulunmak (kişisel saygınlığını olumsuz etkileyen davranışlar)
4	Yaşam kalitesine ve mesleki duruma saldırıda bulunmak (mesleki konumunu olumsuz etkileyen davranışlar)
5	Doğrudan sağlığa saldırıda bulunmak (fiziksel sağlığını olumsuz etkileyen davranışlar)

Tablo 2. Mobbing Etkileri (Davenport vd., 2003)

Etki Alanı	Sonuç
Mağdur	Aşırı strese bağlı fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar ve intihar ile sonuçlanabilen travmalar
Aileler	Mutsuz ebeveynler ve çarpık yetişen çocuklar, artan boşanmalar
Örgütler	Anlaşmazlıklar, hastalıklı şirket kültürü, düşük moral ve kısıtlanmış yaratıcılık
Toplum	Mutsuz bireyler ve politik kaygısızlık

Türk hukuk sisteminde mobbing kavramı yakın bir geçmişe sahip olmakla birlikte, mobbing ile mücadele adına kayda değer aşamalar katedilmektedir. Ülkemizde, mobbing kapsamındaki ilk yargı kararı 2006 yılında verilmiştir (Altun vd., 2017). En önemli adımlar ise, 2011 yılında yayımlanan 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile 2016 yılında yayımlanan 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun yürürlüğe girmeleri ile atılmıştır (Tutar ve Uslu, 2018). İstatistiksel olarak; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ALO 170 hattına, Mart 2011 ile 2013 tarihleri arasında toplam 5.890 adet işyerinde mobbing başvurusu yapılmıştır. Buna göre başvuruların 2/3'ü özel sektörden, 1/3'ü kamu sektöründen gelmiştir (Geleri, 2013). Daha geniş kapsamlı olarak ise Mart 2011 ile 2018 tarihleri arasında 70 bini aşkın mobbing şikayetinin yapıldığı, bu şikayetlerin %20'sinin istifaya zorlandıkları belirlenmiştir. Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na yapılan başvurular açısından ise; 2016 yılında yapılan 145 başvurunun 30'u (%21), 2017 yılında yapılan 126 başvurunun 23'ü (%18) mobbing kapsamındadır (Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2018). Bu veriler kayıtlanmış veriler olup, maalesef mobbing probleminin çok daha yaygın olduğu bilinmektedir.

Mobbing sadece Türkiye'nin değil, bütün dünya ülkelerinin ortak problemidir. Yapılan araştırmalar, ABD'de çalışan her beş kişiden birinin mobbing mağduru olduğunu göstermektedir (Tınaz vd., 2008). ABD'de mobbinge karşı özel olarak yapılan yasal bir düzenleme olmamakla birlikte, mobbing ile ilgili davalarda ayrımcılık hükümlerinin kıyasen uygulandığı bilinmektedir. AB üyesi ülkelerde ise özellikle sendikaların mobbing karşıtı yasaların yürürlüğe girmesi için çalışma yaptıkları bilinmekle birlikte, bu konuda en büyük ilerlemenin kaydedildiği ülke İsveç olarak gösterilebilir. Bunun yanında Almanya'da mobbing kurbanları erken emeklilik talep edebilmekte ve mobbing kurbanlarının yardım ve destek isteyebilecekleri merkezler bulunmaktadır (Tınaz vd., 2008).

İş hayatında yaygın bir meslek hastalığı hâline gelen mobbing, Türkiye'de başta sağlık, turizm, eğitim vb. olmak üzere farklı sektörlerin çalışanları açısından birçok çalışmada ele alınmıştır. Maalesef Türkiye'nin ekonomik açıdan lokomotif sektörü, istihdam açısından sünger sektörü olan yapı sektöründe konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmalar, bir elin parmaklarını geçmemektedir. İnşaat sektörünün çalışma zamanlarının değişken ve sezonluk olması nedeniyle iş gücünün büyük bir kısmı, sürekli/sabit çalışmaktan ziyade, sık sık iş değiştiren ve uzmanlık alanına bağlı olarak (proje bazlı üretim nedeniyle) her projede sınırlı sürelerce bulunabilen çalışanlardan oluşmaktadır (Bayram, 2019). Bu nedenle mobbing olgusunun, inşaat sektöründe diğer sektörlere göre farklılık göstermesi de olağan kabul edilebilir. Yapılan az sayıdaki çalışmanın bulguları kısaca özetlenecek olursa;

Bakırcıoğlu ve Acar (2012), yapı sektöründeki firmalarda görev yapan 107 çalışan ile yaptıkları çalışmada; yaş, cinsiyet, medeni hal vb. demografik özelliklerin mobbing maruziyeti ve gösterilen tepki açısından belirleyici olduğunu tespit etmişlerdir. Acar vd. (2014), İstanbul'daki inşaat firmalarının 170 çalışanı üzerinde yaptıkları çalışmada, organizasyonel kültür ve mobbing arasında negatif bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Parlak Biçer vd. (2014), Kayseri'deki mimari bürolarda görev alan 85 çalışanın psikolojik sorunlarını irdeledikleri çalışmada; işe alımlarda sözleşme imzalanmamasının çalışanlar üzerinde olumsuz psikolojik etkileri bulunduğunu tespit etmişlerdir. Genç ve Erdiş (2015), Adana ilinde çalışan 111 inşaat mühendisi ile yaptıkları çalışmada; katılımcıların büyük çoğunluğunun mobbinge maruz kaldığını ancak bireysel anlamda bilinç düzeyinin henüz yeterince gelişmediğini, bu nedenle kurumsal hafızanın oluşmadığını tespit etmişlerdir. Karabal vd. (2016), İstanbul'daki inşaat firmalarının 170 beyaz yaka çalışanı üzerinde yaptıkları çalışmada, mobbing ile örgütsel yabancılaşma arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Başağa vd. (2019), Trabzon ve Rize illerinde çalışan 214 inşaat mühendisi ile yaptıkları çalışmada, mobbing algıları

hakkındaki tutumların çalışılan işteki çalışma sürelerine göre dikkate değer bir farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Yapı sektöründe mobbing konusunda yapılan çalışmalar genellikle belli şehirlerle sınırlı kalmış olup, bu tür çalışmaların farklı örneklerle yaygınlaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanında, farklı eğitim seviyelerindeki çalışanların ortak yaklaşımlarından ziyade, aynı eğitim seviyesinde ve müşterek çalışan meslek gruplarının dikkate alınmasının daha anlamlı bir yaklaşım olabileceği öngörülmektedir. Bu çalışmada, yapı sektöründeki mobbing probleminin, sektörde önemli rolleri olan inşaat mühendisleri ve mimarlar açısından önemi ele alınmıştır. Ayrıca uygulama olarak, sıklıkla kullanılan ve nispeten uzun olan LIPT yaklaşımının dışına çıkılarak daha net ve öz bir yaklaşım ortaya konulması ve bulguların literatür ile kıyaslanması amaçlanmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları; yapı sektöründe çalışan tekniker, teknisyen, surveyan, usta, işçi vb. meslek gruplarının kapsam dışında bırakılması ve bu nedenle örneklem büyüklüğünün beklenenden küçük kalması olarak gösterilebilir.

YÖNTEM

Çalışma kapsamında veri toplama yöntemi olarak anket formundan yararlanılmıştır. Bu kapsamda katılımcıların mobbing ile ilgili bilgileri, çalıştıkları işyerinde ne gibi olumsuz yaklaşımlara maruz kaldıkları, eğer mobbinge uğradıklarını düşünüyorlarsa bu duruma nasıl bir tepki verdikleri ve ortaya çıkan problem sonucunda sosyal hayatlarının nasıl etkilendiği hususlarına yönelik sorular belirlenmiştir. Katılımcılara toplam 27 soru yöneltilmiştir. Sorular üç ana bölümde toplanmıştır. İlk bölümde katılımcıların demografik özellikleri, altı soru kapsamında ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise mobbing algısına yönelik 14 soru hazırlanmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise mobbing maruziyetine yönelik yedi soru oluşturulmuştur.

Anket çalışması kapsamında geri dönüş maalesef beklenen düzeyde olmamıştır. Bunun sebebinin de eğer cevapladığı duyulursa işyerinde kötü davranışa maruz kalma ve/veya çoğunlukla işten atılma korkusu olduğu düşünülmektedir. Anket çalışmasının örneklemini 21'i mimar (%29) ve 52'si (%71) inşaat mühendisi olmak üzere 73 (%100) çalışan oluşturmaktadır. Yöntem olarak ise 52 çalışandan Google Formlar üzerinden, 13 çalışandan Online Anketler web sitesi üzerinden ve sekiz çalışandan yüz yüze görüşme kapsamında geri dönüş alınmıştır.

Araştırmanın ana kütesini, Türk yapı sektöründe aktif olarak çalışan inşaat mühendisleri ve mimarlar oluşturmaktadır. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)'ne kayıtlı yaklaşık 100.000 inşaat mühendisi ve 50.000 mimar bulunmaktadır. Bunların %10'u aktif olarak çalışmamaktadır. Bu nedenle, ana kütle yaklaşık 135.000 inşaat mühendisi ve mimar oluşturmaktadır. Araştırma teknikleri uygulanırken; örnekleme ve tam sayım olmak üzere iki temel yol izlenmektedir (Gözüm, 2017). Çalışma kapsamında tam sayım mümkün olmadığı için örnekleme yoluna gidilmiştir. Ana küleden %95'lik güvenilirlik sınırları içerisinde ve %11'lik hata payı öngörülerek, belirlenen örneklem büyüklüğü 73 olarak elde edilmiştir. Böylece örneklemin, ana kütlede yüzde 0,05'ini temsil ettiği ifade edilebilir.

BULGULAR

Güvenilirlik analizi, daha önceden belirlenmiş bir ölçek türüne göre hazırlanmış ankete verilen yanıtların tutarlılığını ölçer. Burada tutarlılıktan kasıt, sadece ölçeğe uygun olarak sıralanabilir ölçekte (ordinal scale) yanıtlar içeren sorulara verilen yanıtların tutarlılığıdır. Örneğin anketin cinsiyet, gelir veya evet/hayır cevabı verilen sorularına güvenilirlik analizi uygulanamaz. Ancak bu çalışmada olduğu gibi, beşli likert ölçeği ile (1: hiç, 5: her zaman) sıralanabilen yanıtlar güvenilirlik analizine tabi tutulabilir.

Güvenilirlik analizi için kullanılan temel yaklaşım, Cronbach Alpha (α) değerinin hesaplanmasıdır. Her bir madde için tek bir α değeri olabileceği gibi, tüm soruların ortalama bir α değeri de olabilir. Tüm sorular için elde edilen α değeri o anketin toplam güvenilirliğini gösterir ve 0,70'den büyük olması beklenir. Bu değerden düşük α değerleri anketin zayıf güvenilirliği olduğunu göstermekte olup, $\alpha > 0,80$ durumu ise anketin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Bernardi, 1994). α değeri şu şekilde formüle edilir:

$$\alpha = \left(\frac{k}{k-1} \right) x \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^k \sigma^2 y_i}{\sigma^2 x} \right) \quad (1)$$

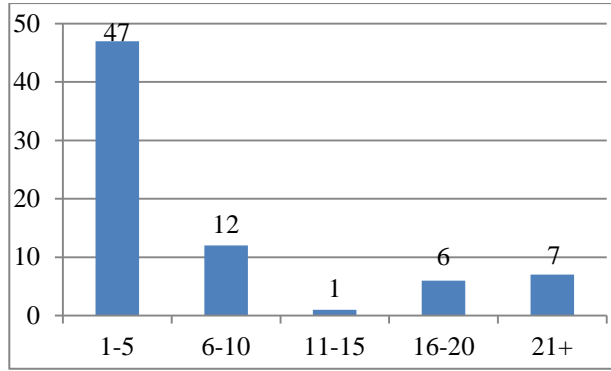
Burada; k : madde sayısı (likert ölçeği ile hazırlanan soru sayısı), $\sigma^2_{y_i}$: i . maddenin toplam örneklemdenki varyansı, σ^2_x : toplam test skorunun varyansı olarak ifade edilir. Beşli likert ölçeği kullanılan çalışmanın ikinci bölümündeki 13 soru için α değeri şu şekilde hesaplanmıştır;

$$\alpha = \left(\frac{13}{13-1} \right) x \left(1 - \frac{14,83}{90,91} \right) = 0,91 \quad (2)$$

Sınır değer olarak 0,80 değeri göz önünde bulundurulduğunda, ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

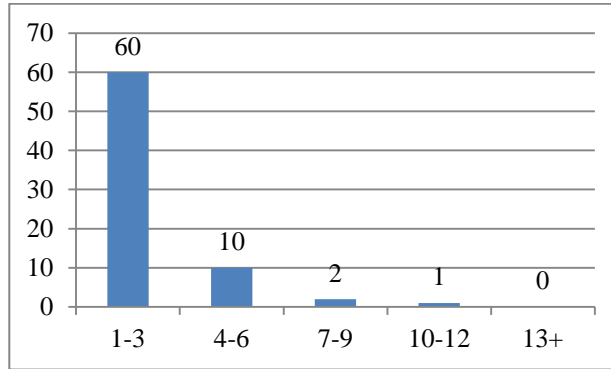
A. Demografik Özellikler

Katılımcıların mesleki dağılımları göz önüne alındığında, inşaat mühendislerinin yanıtların dağılımındaki etkisi daha fazladır. Katılımcıların %29'unu (21) kadınlar, %71'ini (52) erkekler oluşturmaktadır. Benzer şekilde, erkek katılımcıların yanıtların dağılımındaki etkisinin daha fazla olduğu ifade edilebilir. Katılımcıların %59'u (43) şantiye, %41'i (30) ofis (büro) ortamında çalışmaktadır. Katılımcıların %29'u (21) İstanbul'da, %21'i (15) Kayseri'de, %8'i (6) Ankara'da çalışmakta olup, bu üç şehir örneklemin %58'ini oluşturmaktadır. Bunlar dışındaki 22 farklı şehirden elde edilen frekanslar üç ve altıdır. Bu nedenle, örneklemin Türkiye genelini temsil ettiği düşünülmektedir. Demografik özellik olarak belirlenen toplam altı sorudan; meslek, cinsiyet, çalışma şekli ve çalışılan şehir dışındaki son ikisi, mesleki deneyim ve işyeri değişikliği olarak belirlenmiş ve Şekil 1 ile 2'de sunulmuştur.

Şekil 1. Mesleki Deneyim (yıl)

Katılımcıların %64'ü 5 yıl veya daha az süreli iş tecrübesine sahiptir. Bu nedenle, nispeten yeni mezunların, yanıtların dağılımındaki etkisinin daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Şekil 2. İşyeri Değişikliği Sayısı (adet)

Katılımcıların %82'si, meslek hayatında en fazla üç iş yeri değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu da, büyük bir kısmın çok fazla iş değişikliği yapmadığını göstermektedir.

B. Mobbing Farkındalığı

Anket çalışmasının ikinci bölümünü oluşturan mobbing farkındalığı kapsamında, 73 katılımcıya toplam 14 soru yöneltilmiştir. Beşli likert ölçeğinden farklı olarak üç seçeneqli (*evet, hayır, sadece kelimeyi duydum*) olarak yöneltilen ilk soru kapsamında; katılımcıların %74'ü (54) mobbing kavramını bildiğini, %16'sı (12)

bilmediğini, %10'u (7) ise sadece kelimeyi duyduğunu ifade etmiştir. Bu verilere göre, her dört mühendis ve mimarın üçünde mobbing bilincinin var olduğu ve buradan yola çıkılarak Türk yapı sektöründe mobbing farkındalığı olduğu savunulabilir. İkinci sorudan 14. soruya kadar olan toplam 13 soru kapsamında, (1: hiç, 5: her zaman) dâhilinde verilen cevapların ortalama (\bar{x}) ve standart sapma (σ) değerleri, Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İkinci Bölüm Kapsamındaki Sonuçlar

No	Açıklama	(\bar{x})	(σ)
-	Daha önce çalıştığınız bir iş yerinde;		
2.2.	Sağlığınıza yönelik bir saldırı oldu mu?	1,343	0,731
2.3.	Sosyal hayatınıza yönelik bir saldırı oldu mu?	1,986	1,286
2.4.	Sosyal ilişkilerinizi olumsuz etkileyecek bir girişimde bulunuldu mu?	1,890	1,035
2.5.	Mesleki kariyerinizi olumsuz etkileyecek bir davranışta bulunuldu mu?	1,986	1,047
2.6.	Yaptığınız işi eleştirenler, olumsuz yorum yapanlar oldu mu?	2,616	1,049
2.7.	Konuşmaya başladığınızda sözünüzün kasıtlı olarak kesildiği durumlarla karşılaştınız mı?	2,288	1,124
2.8.	Siz çalışırken her hareketinizin takip edildiği durumlar oldu mu?	2,562	1,105
2.9.	Kendinizi ifade etme fırsatınız engellendi mi?	2,260	1,055
2.10.	Arkanızdan konuşuldu mu? Ya da konuşulduğunu düşünüyor musunuz?	2,918	1,331
2.11.	Uzmanlık düzeyinizin altındaki görevlerde çalıştırıldınız mı?	2,466	1,068
2.12.	Aldığınız kararlardan şüphe edildi mi?	2,356	0,872
2.13.	İşle ilgili önemli haber veya gelişmelerin dışında bırakıldınız mı?	2,219	1,083
2.14.	Sizi işten ayrılmaya zorlayanlar oldu mu?	1,712	0,964

Ortalama değeri en düşük olan soru, ikinci soru olarak görülmektedir. Aynı sorunun standart sapmasının da en düşük olması, katılımcıların sağlıklarına yönelik bir saldırı olmadığı yönünde fikir birliğinde olduklarını göstermektedir. Ortalama değeri en yüksek olan soru ise 10. sorudur. Aynı sorunun standart sapmasının da en yüksek olması, katılımcıların en iyi ihtimalle işyerinde arkalarından konuşulduğunu düşündüklerini ancak verilen cevapların da değişken olduğunu göstermektedir.

C. Mobbing Maruziyeti

Anket çalışmasının üçüncü bölümünü oluşturan mobbing maruziyeti kapsamında, katılımcılara isteğe bağlı olarak toplam yedi soru yöneltilmiştir. Bu kapsamda sorular ve cevap seçenekleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Üçüncü Bölüm Kapsamındaki Sonuçlar

No	Açıklama	Frekans (N)	Cevap seçenekleri
-	Eğer mobbinge uğradıysanız;		
3.1.	Bu duruma nasıl karşılık verdiğinizi kısaca açıklayınız.	21	Ucu açık
3.2.	Verdiğiniz karşılık olumlu sonuçlar doğurdu mu?	52	Evet, Hayır
3.3.	İş hayatınızın tamamında, maruz kaldığınız mobbing toplam ne kadar sürdü?	47	0-6 ay, 7-11 ay, 1-2 yıl, 3-4 yıl, 5+ yıl
3.4.	Size mobbing uygulayan kişinin size göre mevkisi neydi?	48	Üst, Alt, Aynı mevki
3.5.	Bu durumu iş yeri dışında bir	48	Evet, Hayır

	profesyonelle görüştünüz mü?		
3.6.	Hukuki yollardan bu durumu düzeltmek için girişimleriniz oldu mu?	46	Evet, Hayır
3.7.	Bu durumdan ailenize veya işyeri dışından birine bahsettiniz mi?	54	Aile, Arkadaşlar, Psikolog, Hiç kimse, Diğer

Birinci soru kapsamında verilen cevapların dağılımı üç ana grupta birbirine yakın olup, cevaplayanların %38'i tepkisiz kaldığını, %33'ü sözlü veya fiilî bir şekilde tavrını ortaya koyduğunu ve %29'u istifa ettiğini belirtmiştir. Bu sonuç, mobbinge uğrayan çalışanların bu kapsamındaki hakları konusunda net fikir sahibi olmadıklarına işaret etmektedir. Mobbing neticesinde verdikleri karşılığın olumlu sonuç doğurduğunu düşünenlerin oranı %54 iken, düşünmeyenlerin oranı %46'dır. Üçüncü soruda cevaplayıcıların %70'i maruz kaldıkları mobbingin 0-6 ay arasında sürdüğünü, %30'u 6 aydan daha uzun sürdüğünü beyan etmiştir. Mobbinge uğrayanların %69'u üstlerinden, %21'i mevkidaşlarından ve sadece %10'u astları tarafından mobbinge uğradığını ifade etmiştir. Mobbing maruziyetleri konusunda iş yeri dışında profesyonel destek alanların oranı %10'da, hukuki yollara başvuranların oranı %4'te kalmaktadır. Maruziyetin dışı vurumu olarak cevaplayıcıların %46'sı durumu arkadaşlarıyla paylaştığını beyan ederken, ailesiyle paylaştığını beyan edenlerin oranı %28'de kalmıştır.

TARTIŞMA

Yapı sektörü, üst düzey eğitimli çalışanlardan kalifiye olmayan işçilere kadar farklı eğitim seviyelerindeki birçok paydaşın çalıştığı ve yoğun iş gücü gerektiren bir sektördür (Bayram, 2019). Bu noktada temel problem, üretimin proje bazlı olarak yapıldığı sektörde proje ekiplerinin geçici ve dönemsel olarak birlikte çalışabilmeleridir. Proje ekiplerinin her projede büyük oranda değişkenlik göstermesi ve süreklilik arz etmemesi, yapı sektöründe mobbing kavramının diğer sektörlerdeki gibi ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Zira mobbing kavramında kişisel algılamalar önemli bir yer tutmaktadır. Bir kişi için mobbing olarak algılanan olumsuz olaylar, başka kişiler tarafından olumsuz şekilde algılanmayabilir (Gözüm, 2017).

Çalışma kapsamında elde edilen ve birinci bölüm olarak sunulan demografik özelliklerden en çok göze çarpanları; katılımcıların çoğunluğunun iş tecrübesinin 5 yıl veya altında olması ve çoğunluğunun meslek hayatında en fazla üç işyeri değiştirmiş olmalarıdır. Zira dinamik bir sektör olarak bilinen yapı sektöründe iş devrinin de yüksek olduğu bilinmektedir. İş devri oranının düşük kalmasını; çalıştıkları işyerinden memnun olmalarından ziyade, çoğunluğun iş tecrübesinin az olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü kapsamında, katılımcıların sağlıklarına yönelik saldırıların oldukça düşük kaldığının anlaşılması (soru 2.2.), mobbing davranış özellikleri açısından yapı sektöründe LIPT'nin beşinci gruba (doğrudan sağlığa saldırıda bulunmak) sirayet etmediğini ancak Tablo 1'de verilen ilk dört grubu kapsayabileceğini göstermektedir. Bu konunun detayları için ayrıca bir çalışma yapılabilir. Bunun yanı sıra, verilen cevapların $[(\bar{x}+\sigma)-(\bar{x}-\sigma)] < 2,000$ aralığı dikkate alındığında; katılımcıların aldıkları kararlardan şüphe edilmediği (soru 2.12.) ve çalışanların işten ayrılmaya zorlanmadıkları (soru 2.14.) görülmektedir. Bu bulgu, Geleri (2013)'nin çalışmasındaki; mobbinge uğrayanların istifaya zorlanma konusunda şikayetçi oldukları bulgusu ile örtüşmemektedir. Ancak $[(\bar{x}+\sigma)-(\bar{x}-\sigma)] > 2,500$ aralığında ise LIPT'nin ikinci grubu kapsamında çalışanların sosyal hayatlarına yönelik saldırıya maruz kaldıkları (soru 2.3.) ve iş yerinde arkalarından konuşulduğunu düşündükleri (soru 2.10.) anlaşılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü kapsamında; mobbinge maruz kalanların büyük oranda üstleri tarafından mobbinge uğradıkları (soru 3.4.) ve büyük oranda tepkisiz kaldıkları (soru 3.1.), işyeri dışında avukat, psikolog vb. profesyonellerden destek almadıkları (soru 3.5.) ve hukuki yolları tercih etmedikleri (soru 3.6.) anlaşılmaktadır. Bu bulgular, mobbing maruziyetinin profesyonel destekle veya hukuki yollarla çözülebilecek bir durum olduğuna inanılmadığını göstermektedir. Mobbinge karşılık verenlerin çoğunun (soru 3.2.) da olumlu sonuç aldıklarını düşündükleri görülmektedir. Bu bölümdeki en dikkat çekici ayrıntı; cevaplayıcıların sadece %30'unun, maruz kaldıkları mobbingin altı aydan daha uzun sürdüğünü (soru 3.3.) beyan etmiş olmalarıdır. Esasen bu bulgu, Hubert ve Veldhoven (2001)'in; mobbingin inşaat sektöründe %33 oranında yaşandığı bulgusu ile örtüşmektedir. Diğer yandan Bakırcıoğlu (2012)'nin; inşaat sektörü çalışanlarının yaklaşık %50'sinin mobbinge dönüşebilecek davranışlar ile düzenli olarak karşılaştığı bulgusu, bu noktada

iyimser görünmektedir. Ancak her ne kadar birinci bölümde katılımcıların $\frac{3}{4}$ 'ü mobbing kavramını bildiklerini ifade etmiş olsalar da, bu bulgu mobbing kavramı hakkında net bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Ayrıyeten bu bulgu, kurumsal hafızanın oluşmaması açısından Genç ve Erdiş (2015)'in çalışması ile de benzerlik göstermektedir. Zira yapılan araştırmalar, en kısa mobbing süresinin 6 ay, ortalama uygulama süresinin 15 ay ve sürecin kalıcı ağır etkilerinin ortaya çıktığı ana dönemin ise 29-46 ay arasında olduğunu göstermektedir (Tınaz, 2006). Diğer bir önemli nokta ise, mobbinge uğrayan inşaat mühendislerinin ve mimarların $\frac{3}{4}$ 'ü durumu ailesi veya arkadaşları ile paylaşırken, yaklaşık beşte birinin hiç kimse ile paylaşmadığını ifade etmiş olmasıdır. Bu durum, mobbing maruziyetinin çalışanlar açısından bir suçluluk veya aciziyet belirtisi olarak yorumlanmakta olabileceğini düşündürmektedir. Halbuki mobbingle toplumsal olarak başa çıkma yöntemleri; iletişim araçları, telefon yardım hatları ve sendikalar olarak sınıflandırılmaktadır (Davenport vd., 2003).

SONUÇLAR

Farklı sektörlerde çalışan birçok kişinin kendilerine yapılan psikolojik tacizi bilimsel açıdan hâlâ bir iş yaşamı sorunu olarak görmemeleri, mobbing hakkında yeterli bir bilgi birikiminin bulunmaması ve bu konuda bilimsel çalışmaların büyük kitlelere ulaşamamasından kaynaklanabilmektedir. Ayrıca işverenlerin de konu ile ilgili yeterli bilgi ve birikime sahip olmamaları, işyerlerinde psikolojik tacizin normal bir yaşam süreci olduğu izlenimi yaratmaktadır.

Örneklemini büyük oranda yeni mezun ve fazla iş değişikliği yapmamış olan inşaat mühendisi ve mimarların oluşturduğu bu çalışmada; örneklemin iş yerinde en çok arkalarından konuşulduğundan şikayet ettikleri ve 'mobbing' ile 'arkadan konuşma' kavramlarını doğrudan ilişkilendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Maalesef bu durumun, her ne kadar örneklemin %74'ü mobbing kavramını bildiğini ifade etmiş olsa, mobbing farkındalığı açısından soru işareti oluşturduğu görülmüştür. Bunun yanında örneklemin, Leymann'ın Psikolojik Terör Tipolojisi (LIPT) açısından en çok, ikinci grup maruziyet olarak tanımlanan 'sosyal ilişkilerden yalıtılmak' (sosyal ilişkiler kurma olanaklarını olumsuz etkileyen davranışlar) yaklaşımına maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın örneklemini oluşturan inşaat mühendisi ve mimarların en fazla düşey mobbinge maruz kaldıkları anlaşılmaktadır; ancak genellikle bu duruma tepkisiz kalmaları, çalışan olarak haklarını bilmedikleri şeklinde yorumlanmaktadır. İş hayatında mobbinge maruz kalan çalışanların sadece iş hayatları değil, aynı zamanda sosyal yaşamları da olumsuz etkilenmektedir. Çalışanların psikolojileri olumsuz etkilenmekte, bu durum aile bireylerini ve dolayısıyla toplumu da etkileyebilecek büyük sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, her şeyden önce, mobbinge maruz kalan çalışanların haklarını çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Mobbingin dikkate alınması gereken bir 'meslek hastalığı' olduğu tüm çalışanlar tarafından benimsenmelidir. Bunun yanı sıra, çalışanlara ve yöneticilere gerekli mobbing eğitiminin verilmesi gerekmektedir. Bu çalışmadan da tespit edildiği üzere, özellikle mobbing davranışları ile karşılaştıklarında daha fazla tepkisiz kalma eğilimi taşıyan genç çalışanların mobbing konusunda eğitilmeleri büyük önem taşımaktadır. Tüm bunlar sağlanırken, diğer yandan çalışanlardan gelen şikâyetlerin dikkate alınması da son derece önemlidir. Çalışanlardan gelen şikâyetler doğrultusunda sorumluların yaptırım uygulanması şarttır. Bu da ancak kurumlarda/firmalarda mobbing şikâyet ve denetim mekanizmalarının oluşturulması ve etkin bir biçimde çalıştırılması ile mümkün olabilir. Örnek vermek gerekirse, 2012 yılında Gazi Üniversitesi bünyesinde kurulan 'mobbing ofisi'nin kurumlarda/firmalarda zorunlu hâle getirilmesi düşünülebilir.

Mobbing ile mücadelede en büyük görev yasama organlarına düşmektedir. Maalesef Türkiye'de mobbing kapsamında önemli bir problem de mevzuat açısından yaşanmaktadır. Her ne kadar 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu gibi pozitif düzenlemeler yapılıyor olsa da, Türkiye mobbing konusunda birçok gelişmiş ülkenin gerisinde bulunmaktadır. Daha somut adımlar atılarak, örneğin mobbing maruziyeti kavramına bir iş sağlığı ve güvenliği (İSG) problemi olarak yaklaşılarak ve mobbing eylemleri mevzuata suç olarak yansıtılarak bu konuda önemli mesafe katedilebilir. Örneğin İtalya'da, mobbing dolayısıyla ortaya çıkan rahatsızlıklar iş kazası kapsamında değerlendirilmektedir (Shallcross, 2003). Son olarak iş akitlerinin mobbing kapsamında caydırıcı maddeler eklenerek güncellenmesinin hukuki olarak önemli bir gelişme olabileceği düşünülmektedir. Henüz sınırlı sektörlerde ve sınırlı örneklerle bilimsel çalışmalara konu olabilen mobbing maruziyetinin yapı sektörü açısından ele alındığı ilk çalışmalardan olan bu çalışmanın, müteakip çalışmalara yol göstermesi beklenmektedir.

Teşekkür

Yazarlar, katkıları için İnşaat Mühendisi Cebrail Doğan'a teşekkür ederler.

KAYNAKLAR

- Acar, P., Kiyak, M., ve Sine, B. (2014). The relationship between Organizational Culture and Mobbing: An application on construction companies. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 29, 281–298.
- Altun, M., Sayer, A., ve Barutçu, A. (2017). Yargı kararları, kamu görevlileri etik kurulu kararları ve ilgili mevzuat perspektifinde işyerinde psikolojik taciz (Mobbing). *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 128, 511-544.
- Aydın, Ş., Şahin, N., ve Uzun, D. (2007). Örgütlerde yaşanan psikolojik şiddet sorunlarının konaklama işletmeleri açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 61-74.
- Bakırcıoğlu, İ. (2012). Yapı ve mimarlık hizmetleri sektörlerindeki işyerlerinde Mobing [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi].
- Bakırcıoğlu, İ. ve Acar, E. (2012). Yapı ve mimarlık hizmetleri sektörlerindeki işyerlerinde Mobing. 2. *Proje ve Yapım Yönetimi Kongresi*, 13-16 Eylül, İzmir.
- Başaga, HB, Karal, Ü. ve Temel, BA (2019). Türkiye’de inşaat mühendislerinin Mobbing algılarının belirlenmesi üzerine bir çalışma. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 714-733.
- Bayram, S. (2019). Günümüz ve geleceğin inşaat mühendisi perspektifinden ISG farkındalığı. Z.Ö. Parlak Biçer (ed.), *Akademisyenler, Profesyoneller ve Öğrenciler için İş Sağlığı ve Güvenliği* içinde (s. 295-321). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bernardi, RA (1994). Validating research results when Cronbach's Alpha is below .70: A methodological procedure. *Educational and Psychological Measurement*, 54(3), 766-775.
- Candan, H. ve İnce, M. (2014). Mobbingden (Bezdiri) tükenmişliğe giden yol: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı çalışanları üzerinde bir araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 56-85.
- Çukur, C. (2018). *Türk Hukuku ve Karşılaştırmalı Hukukta işyerinde psikolojik Taciz*. TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, No: 9.
- Davenport, N., Swartz, RD ve Eliot, GP (2003). *Mobbing: İşyerinde duygusal taciz* (Çev.: Osman Cem Önertoy), Sistem Yayıncılık.
- Eser, O. (2008). Mobbing Kavramının Türkçe serüveni. İstanbul Kültür Üniversitesi, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/oktay_eser_mobbing_kavrami.pdf (Erişim tarihi: 16.12.2019)
- Geleri, MF (2013). Mobbingin sektörel bazda yaş ve cinsiyete göre dağılımı. https://www.muhasabenet.net/haber.php?haber_id=5833(Erişim tarihi: 22.11.2019)
- Genç, O. ve Erdiş, E. (2015). İnşaat sektöründe Mobbing sorunsalı. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30(1), 215-221.
- Gözüm, P. (2017). *Mobbing algısı ile motivasyon ilişkisi: Erzurum ve Ankara illerinde bazı kamu ve özel kurum çalışanları üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Gümüşburun Ayalp, G. ve Arslan, F. (2016). İnşaat mühendislerini ve mimarları demotive eden kriterler. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 7(1), 11-22.
- Gün, H. (2010) Çalışma ortamında psikolojik taciz: işyeri sendromu (Mobbing/Bullying). Lazer Yayınları.

- Heinemann, P. (1972). *Mobbing-group violence by children and adults*. Natur och Kultur.
- Hubert, A. ve Veldhoven, M. (2001). Risk sectors for undesirable behaviour and Mobbing. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 415-424.
- Kamu Görevlileri Etik Kurulu. (2018). 2017 yılı faaliyet raporu. http://etik.gov.tr/faaliyetraporu_2017.pdf (Erişim tarihi: 21.11.2019)
- Karabal, C., Sağbaş, M. ve Kaygın, E. (2016). Mobbing ile örgütsel yabancılaşma arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 140-162.
- Kaya, M. (2015). Mobbingin kurumsal etkileri ve maliyeti. *Sayıştay Dergisi*, 97, 77-88.
- Korkut, AE (2014). *Psikososyal risk faktörleri ve inşaat sektöründe bir çalışma* [İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı].
- Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5(2), 119-126.
- Leymann, H. (1993). *Mobbing-Psychoterror am Arbeitsplatz und Wie Man Sich Dagegen Wehren Kann (Mobbing- Psychological Terror at Work, and How One Can Defend Oneself)*. Ro-wohlt, Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbeck, Hamburg.
- Leymann, H. (1996). The content and development of Mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Leymann, H. (2019). Mobbing-Its course over time. *The Mobbing Encyclopedia*, (t.y.) <http://www.leymann.se/English/frame.html> (Erişim tarihi: 15.11.2019)
- Parlak Biçer, ZÖ, Öztürk, S. ve Karaaslan, NS (2014). Kayseri'deki mimarlık bürolarında karşılaşılan fiziksel ve psikolojik sorunlar. *Fifth International Science and Technology Conference (ISTEC)*, 18-20 Aralık, Doha, Katar.
- Shallcross, L. (2003). The workplace Mobbing syndrome, response and prevention in the public sector. *Workplace Mobbing Conference*, 16-17 October, Brisbane, Australia.
- Tetik, S. (2010). Mobbing kavramı: birey ve örgütler açısından önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(18), 81-89.
- Tınaz, P. (2006). İş yerinde psikolojik taciz (Mobbing). Beta Yayınları.
- Tınaz, P., Bayram, F., ve Engin, H. (2008). Çalışma psikolojisi ve hukuki boyutlarıyla işyerinde psikolojik taciz. Beta Yayınları.
- Tutar, H. ve Uslu, F. (2018). *Mobbing Hukuku*. Adalet Yayınları.
- Yiğit, B. (2016). Mobbing kavramı: Kavramsal bir çerçeve. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5(1), 32-42.

SOSYAL BİLİŞ VE DÜŞÜNME İHTİYACI KAVRAMLARININ ÜST BİLİŞSEL FARKINDALIĞI YORDAYICI ETKİLERİNİN GELİŞİMSEL OLARAK İNCELENMESİ*

Ece Naz ERMİŞ¹, Müge ARTAR²

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.762552

Makale Geçmişi:

Geliş 01.07.2020

Düzeltilme 31.01.2021

Kabul 18.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Üstbiliş,

Üstbilişsel Farkındalık,

Düşünme İhtiyacı,

Sosyal Biliş.

ÖZ

Bu çalışmada üstbilişsel farkındalığı etkileyen olası faktörleri (sosyal biliş ve düşünme ihtiyacı) cinsiyet ve eğitim süreci gibi demografik değişkenlerle birlikte farklı yaş gruplarına göre gelişimsel olarak (beliren yetişkinlik ve genç yetişkinlik yaş dönemleri) incelemek amaçlanmıştır. Kültür Üniversitesi'nde okuyan rastlantısal örnekleme yöntemi ile seçilen farklı sınıf düzeyi ve yaş aralıklarında bulunan 19-29 yaşları arasında 228 kadın ve 215 erkek olmak üzere 443 kişilik bir örneklem grubu belirlenmiştir. Araştırmanın amacı ve hipotezleri temel alınarak iki bağımsız örneklemler t testine göre anlamlılık seviyeleri saptanmıştır. Tek ve çift yönlü varyans analizleri, çoklu regresyon analizi, pearson çarpım moment korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kadınlar ve erkekler arasında üstbilişsel farkındalık açısından kadınların lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kadınların üstbilişsel farkındalık puanları erkeklerden fazladır. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, 3 ayrı gruba ayrılan yaş değişkeninde, bu grupların üstbilişsel farkındalık toplam puanları açısından aralarında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Düşünme ihtiyacı ve üstbilişsel farkındalık arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Düşünme ihtiyacı ve sosyal bilişin üstbilişsel farkındalığı yordayıcılığında, düşünme ihtiyacı ters orantılı bir şekilde yordarken, sosyal bilişin üstbilişsel farkındalık üzerinde yordayıcı etkisine rastlanılmamıştır. Çalışma, zihin kuramı, sosyal davranış ile düşünüş ve üstbilişsel araştırmaların birleşerek yaşam boyu üstbiliş gelişim çalışmalarının oluşumuna katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

THE PREDICTIVE ROLES OF SOCIAL COGNITION AND NEED FOR THINKING ON METACOGNITIVE AWARENESS IN THE DEVELOPMENTAL CURVE

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.762552

Article History:

Received 01.07.2020

Revised 31.01.2021

Accepted 18.03.2021

Keywords:

Metacognition,

Metacognitive Awareness,

Need For Thinking,

Social Cognition.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to examine the possible factors (social cognition and need for thinking) effect metacognitive awareness as developmental with demographics variables such as gender and educational process and according to different age groups (emerging adulthood and young adulthood periods). The sample group consists of 228 females and 215 males, between the ages of 19-29 443 people who were selected as random sampling method from the Kültür University. In analyzing the data Independent Samples t Test, Correlation Analysis, one and two way ANOVA, Multi-Regression Analysis were used; according to Two-Way t Test at $p < .05$ significance level. According to the results of the research, a statistically significant difference was found between women and men in favor of women in scores of metacognitive awareness. According to the results of one way ANOVA, there was no significant difference in total cognitive awareness scores between these 3 different groups of age. There was a significant negative relationship between the need for thinking and metacognitive awareness. The need for thinking has negative predictive effect on metacognitive awareness. The study is important in terms of contributing to the formation of lifelong metacognitive development studies by combining theory of mind, social cognition and metacognitive research.

* Bu çalışma, 2018 yılının Mart ayında Maltepe Üniversitesi'nde Doktora Tezi olarak tamamlanmıştır. Makale tezden üretilmiştir.

1 Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, e.ermis@edu.tr, ORCID: 0000-0003-3054-2014

2 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü mugeartar@ankara.edu.tr ORCID:0000-0003-3993-2211

Alıntılanmak için/ Cite as: Ermiş, N. E., Artar, M. (2021), Sosyal Biliş Ve Düşünme İhtiyacı Kavramlarının Üst Bilişsel Farkındalığı Yordayıcı Etkilerinin Gelişimsel Olarak İncelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (1), 68-82.

GİRİŞ

Eğitim sistemleri müfredatlarını öğrenciye verilmesi gereken bilgiyi aktarmak şeklinde dizayn ederler fakat insanın bilme kabiliyetinin ne olduğunu aktarmak konusunda geri kalmışlardır (Özsoy, 2008). Stenberg (2003), çocuklara neyi düşünecekleri yerine nasıl düşünecekleri ve bilgileri nasıl birleştirmeleri gerektiği öğretilmelidir diyerek düşünme üzerine bir metodolojik bir haritanın öğretilmesi gerektiğini savunmuştur. Üstbilis kavramı, hangi durumda hangi bilginin gerekli olduğunu ya da bilgilerin bir biri arasındaki bağlantılarını, uzun süreli bellekten neye göre geri çağırıldığı sorularına cevap vermeye çalışarak öğrenmenin nasıl gerçekleştiğini anlatmaya katkı sağlar (Karakelle ve Saraç, 2010).

Üstbilis, depolanan bilginin sadece hatırlanması değil, bu bilginin farkındalığını tartabilme becerisidir (Irak, 2005). Üstbilis, genel olarak düşünme hakkındaki bilişlerin tümünü içine alan bir kavram olarak açıklanabilir (Karakelle ve Saraç, 2010). Farabi insanın ilk bilgisinin algı olduğunu söyler. Ancak algının bilgiye dönüşebilmesi için önce o bilginin kavranması ve düşünülmesi gerekir (Akpınar, 2011). Spinoza, kişi bir şeyi biliyorsa, o şeyi bildiğini bilir ve aynı zamanda o şeyi bildiğini bildiğini de bilir demiştir. Bu önerme, 17. yüzyılda felsefi bir anlatım gibi durmuş, psikoloji alanında ancak 3. yüzyıldan sonra kuramsal olarak ele alınmaya başlanmıştır (Karakelle ve Saraç, 2010). İbni Sina ise, bilinci kısımlara ayırmıştır ve ilk seviyeye nesnelere algılama, en üst seviyeye de soyut biçimleri ve düşünceleri algılama olarak tanımlamıştır (Akpınar, 2011). Lacan, düşünmem üzerinde düşünebilir miyim diye sormuştur ve cevap olarak da ne olduğumuza dair bilgiyi başkalarının bize gösterdiği tepkilerden ediniriz demiştir (Sarup, 2004). Descartes tarafından insanın kendi hakkında bilgisiyile tanıştırdıktan sonra, Freud da psikolojik süreçte yeni bir anlayışın oluşturulmasında kendilik imgesi kavramının önemine değinmiştir (Freud, 2013).

Kendimize dair bilgilerimizin çoğunu başkalarının bize dair tasvirleri ve davranışlarından ediniriz. İnsanlar kendi hareketlerini açıklarken durumsal faktörleri değerlendirmek yerine, diğer insanların davranışlarını baz alarak açıklama eğilimindedirler (Koriat ve Ackerman, 2010). Diğerlerinin zihnini okumaya çalışmak, diğerlerinin öğrenme süreçlerini gözlemlemek, kişinin kendi süreçlerinin doğasına nasıl olduğu bilgisine ulaşacağı en kestirme yoldur. Üstbilis, karşı tarafın zihnini okumaya çabalama sürecine temellenmiş bir kavramdır (Koriat ve Ackerman, 2010).

Üstbilisel faaliyetler, bilişsel faaliyetlerden önce (planlama), faaliyet boyunca (izleme) ve faaliyet sonrasında da (değerlendirme) devam ettiği şeklinde tanımlanırken aslında biliş ve üstbilisin paralel ve belki de bazen ayrılamaz bir şekilde süreci devam ettirdiği de söylenmektedir (Aktürk ve Sahin, 2011). Üstbilis kavramının temellerini felsefe alanında çalışmalar yürütenlerden sonra ilk olarak Flavell atmıştır. Flavell önce üst bellek kavramını incelemiştir, bireyin kendi bellek süreçleri üzerindeki kontrolünden bahseder (Flavell, 1979). Konu ile ilgili bir başka kuramcı da Schraw'dır. Çalışmalarda öz değerlendirme becerisi kazandırılmış kişilerin, öğrendikleri bilgileri daha iyi transfer edebildikleri ve uygulamaya dökülebildikleri kanıtlanmıştır (Schraw ve Dennison, 1994). Paris de üstbilis ile ilgilenen kuramcılardan biridir. Paris (2005), üstbilisin kişiye etkili öz düzenleme kattığına vurgu yapar. En iyi öğrencilerin bu özelliğe sahip kişiler olduğundan söz eder. Kişinin sadece kendi bilgi düzeyinin farkında olabildiği durumlarda, bilmediği konulara etkin bir şekilde yönlenebileceğini söyler (Akin ve Abacı, 2011).

Üstbilis kavramı, alan yazında tam olarak ortak bir tanım etrafında birleşilemeyen kavramlardan biridir. Çünkü aynı kavramı açıklamak için, günümüzde birçok karşılık bulunmuştur. Bilişötesi, yürütücü biliş, yönetici kontrol bunlardan bazılarıdır (Çakıroğlu, 2007). Öz yeterlilik, öz düzenleme, öz farkındalık ve öz değerlendirme kavramları üstbilisin kuramsal zeminini oluşturmuştur (Karakelle ve Saraç, 2010).

Üstbilisin sözel olmayan bakış, duruş, gülüş gibi diğerinin ifadelerini işleyerek iletişimin başarısını arttırdığı söylenir. İkili ilişkilerdeki duygu düzenlemeye de yardımcı olduğu vurgulanır (Efklides, 2006). Böylesi bir yanıyla da sosyal bilişle ilişkili olduğu düşünülebilir. Üstbilis kişinin kendi düşünce ve duygu süreçlerinin anlayabilme ve değerlendirebilme becerilerini içerir, bu durum başkalarının benzer deneyimler yaşarken nasıl hissettiklerini tanımlayabilmek açısından da oldukça önemlidir. Bu sebeple sosyal biliş kavramının bir kısmını yansıttığı düşünülebilir.

Sosyal biliş, kişilerin neden belirli bir şekilde davrandıklarını anlamaya çalışır. Sosyal ipuçlarından yola çıkarak insan davranışlarının altındaki nedenleri çıkarsama süreci olarak da tanımlanabilir (Kağıtçıbaşı, 2012). Yüz ifadeleri, kişi ile aramızdaki uzaklık, fiziksel görünüm, beden dili, sesin tınısı, ritmi, gürültülük derecesi ve göz teması en sık başvurulun kaynaklardır (Kağıtçıbaşı, 2012). Sosyal biliş, dış dünyayı, diğer insanları ve çevresel bağlamı bir arada değerlendirebilme yetisi olduğu için başkalarının duygularını tanıma ve anlama becerileri de sosyal biliş oluşturan değişkenlerden biridir. Başkalarının duygu ve düşünceleri üzerinde düşünme, onların fikir sistemlerine eşlik etmeye çalışma ve ima, jest, mimik gibi anlatımlardan, doğru anlama varmanın

üstbilişsel farkındalığı tanımlayan, kişinin düşünce süreçlerinin farkında oluşu ile ilgili olabileceği düşünülmüştür.

Eğitim ve öğretim alanında yapılan bazı araştırmalar, bireyin öğrenmesinden, o an yaptığı görevin öneminden, öz yeterlilik duygusundan, başarıya dair atıflarından sorumlu olması için, üstbilişsel farkındalığın motivasyonla etkileşimini öngörmektedir (Çakıroğlu, 2007). Düşünme ihtiyacı kavramı da bir tür bilişsel, içsel güdülenme gerektirdiğinden, aralarındaki etkileşim veya bağ önem arz edebilmektedir.

Düşünme ihtiyacı, bireylerin çaba gerektiren bilişsel etkinliklerle meşgul olma ve bundan hoşlanma eğilimlerini ifade eden bir kavramdır (Aydemir ve Kubanç, 2014). Bilişsel stratejilere sahip bireylerin öğrenme ve problem çözme becerileri açısından farklılıklarına yorum getirmeyi destekleyen güdüsel bir kavramdır (Aydemir ve Kubanç, 2014). Bilişsel motivasyona işaret eden bir kavram olması sebebiyle, bilişsel yeteneklerle yakından ilişkili olabileceği düşünülür. Bu sebeple üstbilişsel farkındalıkla da ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Küçük yaşlarda oluşmaya başlayan üstbiliş yetisinin, bireyin gelişimine paralel devam ettiği bilinmektedir. Küçük yaşlarda oluşan bu yetinin, işlevsel ve bilinçli bir şekilde kullanılması daha sonraki dönemlerde gerçekleşir (Akpınar, 2011). Üstbiliş ve bilişsel yetenek ilişkilerinin gelişimsel olarak incelendiği çalışmalarda yaşla birlikte her ikisinin de arttığı belirtilir. Üstbiliş ve üstbilişsel farkındalık becerisi, üstbilişsel kararlarda isabetli davranma yeteneğinin orta ve genç yetişkinlerde, ergenler ve yaşlılardan anlamlı derecede yüksek olduğuna dair çalışmalar vardır (Karakelle, 2012). Yetişkinler, küçük çocuklara kıyasla kendi bilişleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaya ve bu bilgiyi daha iyi tanımlamaya eğilimlidir. Bazı çalışmalar altı yaşındaki çocukların bile kendi düşünceleri hakkında akıl yürütebildiklerini açıklamış ve bunu kendilerine güvendikleri bir alanda yapmaları istendiğinde daha başarılı olduklarını belirtmiştir (Akın ve Abacı, 2011).

Zihin teorisi, çocuklarda da üstbilişsel farkındalık ve becerilerin varlığına ilişkin kanıtlar taşıyan bir teoridir. Bu teorisin üstbiliş çalışmalarının kökenini oluşturduğu söylenebilir (Bartsch ve Estes, 1996). Çocukların, daha ziyade bilişsel olmayan durumlarını yani duyguları ve isteklerini de anlamak üzerine geliştirilmiş bir teoridir zihin teorisi. Çocuklar, 5 yaşına geldiklerinde insanların yanlış inançları-doğru olmayan inançları- olabileceğini kavramış olurlar. 7 yaş civarında ise, insanların davranışlarının onların duygu ve düşüncelerini yansıtmaması gerektiğini kavramaya başlarlar. Erinliğe geldiklerinde, insanların birbiriyle çelişen duyguları olabileceğini anlarlar, başkalarının ne düşünebileceği hakkında da düşünebilir hâle gelirler (Santrock, 2012).

Üstbiliş ve bilişsel yetenek ilişkilerinin gelişimsel olarak incelendiği çalışmalarda yaşla birlikte her ikisinin de arttığı belirtilir. Üstbiliş ve üstbilişsel farkındalık becerisi, üstbilişsel kararlarda isabetli davranma yeteneğinin orta ve genç yetişkinlerde, ergenler ve yaşlılardan anlamlı derecede yüksek olduğuna dair çalışmalar vardır (Karakelle, 2012). Yetişkinler, küçük çocuklara kıyasla kendi bilişleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaya ve bu bilgiyi daha iyi tanımlamaya eğilimlidir (Akın ve Abacı, 2011). Yapılan başka bir çalışmada okul öncesi dönemden, üniversiteye kadar farklı düzeyde öğrencilerin bulunduğu bir örneklem üzerinden yapılan çalışmada öğrencilerin yaşa bağlı zekâ düzeyleri arttıkça üstbiliş düzeylerinin de arttığını belirlemiştir (Tüysüz, 2013).

Üstbilişsel beceriler ile sosyal biliş becerilerinin birbiri ile ilişki içinde oldukları ve benzerliklerinin olduğu söylenir. Her iki kavramda ortak bir ilgiyi paylaşır esasen: kişiler sosyal etkileşim veya alışveriş için fikirlerini nasıl biçimlendirir? Sosyal biliş daha çok bilişsel, duygusal, otomatik ve istemli süreçleri işaret etmek için kullanılır. Üstbiliş ise kendilik ve diğerleri arasında karmaşık bilişsel süreçleri tarif eden bütüncül bir sistemdir. Fakat yine de birbirine yakın kavramlar olması ama aralarında temel farkların da olması ile birlikte her iki kavram da sosyal yaşam kalitesi ile yakından ilişkilidir. Yine de bu ilişkinin varlığı ve gücü sağlıklı insanlarda daha düşük ve daha az belirgindir (Hasson-Ohayon vd., 2015). Psikopatolojilerle çalışılan alan yazına bakıldığında ise özellikle şizofrenler üzerinde yapılan çalışmalarda üstbilişsel becerilerle sosyal biliş becerilerinin birbiri ile doğru orantılı bir ilişkide oldukları görülür (Lysaker vd., 2013). Alan yazında sağlıklı insanlarla yapılan az sayıdaki çalışmalara göre sosyal biliş kavramı ile zihin okuma, iç görü, empati ve üstbiliş kavramları arasında doğru orantılı ilişkilerin varlığını gösteren çalışmalar vardır (Koriat ve Ackerman, 2010). Yapılan bir çalışmada, bilişsel durumları kodlama, bilişsel durumların sebeplerini anlama ve üstbilişsel kapasitenin, duyguları tanıma ve ayırt etme becerileri ile aralarında ilişki olduğu bulunmuştur. Çalışma, körelmiş üstbiliş ve sosyal biliş fonksiyonlarının, sosyal mesafe oluşturduğundan bahseder. Diğerleri ve kendileri hakkında daha az düşünme eğilimi gösteren insanlar, daha fazla yabancılaşma eğilimi gösterebilmektedirler. Sosyal bilişin birer çıktısı olan duyguları tanıma ve ayırt etme gibi sosyal iletişime dâhil olan aktivitelere yatkın olma konusunda daha az başarılıdırlar (Lysaker vd., 2015). Üstbiliş ile ruhsal bozukluklar arasında, aracı değişken rolü üstlenen duygu tanıma, duygu düzenleme becerisi, istatistiksel açıdan anlamlı bir rol üstlenir. Düşünme ve duygusal işleyiş süreçleri birbirinden ayrı ele alınmalıdır (Lysaker vd., 2016).

Kişinin kendi içsel düşünme güdüsü, kendi düşüncelerini izlemesini yordayabilir mi sorusunu doğurabilir. Yapılan çalışmalarda, yüksek düşünme ihtiyacına sahip bireylerin, düşük düşünme ihtiyacı olan bireylere kıyasla daha karmaşık ve bulanık problemleri çözümlenmede, problemi farklı açılardan tartmada daha başarılı oldukları görülmüştür (Aydemir ve Kubanç, 2014). Cacioppo ve arkadaşlarının (Cacioppo ve Petty, 1982) bir dizi çalışmasına göre yüksek düşünme ihtiyacı olan bireyler değişik yollarla anlam çıkarmaya, durumlar arasında seçim yapmaya ve problemler üzerine uzun düşünsel zamanlar harcamaya daha çok eğilim gösterirler. Yüksek düşünme ihtiyacına sahip bireyler düşük olanlara kıyasla mantık yürütücü görevlere ve bu görevlerdeki adımları anlamaya (bir metin hakkında düşünme, okuma, düşündürücü sınavlar) karşı daha olumlu bir tutum sergilerler (Cacioppo ve Petty, 1982). İçsel olarak güdüledürler, dışsal güdüleyicilere ihtiyaçları yoktur.

Düşünme ihtiyacı kavramının tanımı gereği, mantık gerektiren görevlere bilişsel bir güdü duymanın, kişinin üstbilişsel farkındalık derecesinin yüksek ya da düşüklüğü ile ilgili olabileceği düşünülür. Bunun yanı sıra düşünme ihtiyacı farklı görüşlere karşı hoşgörülü ve meraklı olmak olarak tanımlanabilecek olan açıklıkla da yakından ilişkilidir (Madran, 2012). Böylelikle kavramın, üstbilişsel farkındalığın kapsamında bilişsel esnekliğin de olması sebebiyle birbiri ile ilişkisi olabileceği söylenebilir. Düşünme ihtiyacı düşük olan bireyler, daha az bilişsel çaba gösterdikleri için fikirlerini daha fazla kalıp yargılara dayandırır (Madran, 2012). Düşünme ihtiyacı fazla olan kişilerin kendi becerileri ve çalışmaları hakkındaki tahminleri ve çıkarımları daha gerçekçidir (Reinhard ve Dickhauser, 2009). Üstbilişsel farkındalık ile düşünme ihtiyacı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler bulunmuş fakat tek başına bir yordayıcılığı bulunmamıştır (Aydemir ve Kubanç, 2014).

Üstbiliş ve üstbilişsel farkındalık üzerine çalışmalar yapılmış olsa da yaş aralıkları arasında gelişimsel farklılığa odaklanan çalışmaların sayısı azdır. Üstbilişsel strateji ve üstbilişsel farkındalık kavramları daha çok öğrenme modelleri ile ilişki kurularak araştırılmıştır. Ayrıca üstbilişsel farkındalığı duygu tanıma becerisi gibi herhangi bir sosyal biliş alt faktörü ve düşünme ihtiyacı gibi bir bilişsel güdülenme kavramı ile birlikte ele alan çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmanın üstbilişsel farkındalığı düşünme ihtiyacı ve sosyal biliş değişkenleriyle birlikte ve genç yetişkinlik ile beliren yetişkinlik yaş grupları arasındaki farkı gelişimsel bir tablo ortaya koymaya çalışarak alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Tüm eğitim sistemlerinin en dikkat etmesi gereken ve aynı zamanda en büyük sorunu; kendi öğrenme süreçlerini takip edemeyen ve derslerin kendi becerilerine, güçlü ve güçsüz yönlerine ne kadar uyumlu olup olmadığının değerlendirmesini yapamayan öğrenciler yetiştiriyor olmasıdır (Akın ve Abacı, 2011). Bu sebeple başta üstbilişsel becerinin varlığına dikkat çekmek sonrasında da onun geliştirebilir olma özellikleri üzerinde durmak eğitim sistemindeki kısır döngülerin sorgulanmasına yol açabilir. Bu sorgulama da sonrasında belki bir dönüşüme izin verebilir.

Üstbilişsel fikirler klinik psikoloji açısından da oldukça etkili kabul edilen bir değişkendir (Karakelle ve Saraç, 2010). Bireylerin duygularını izleme ve denetleyebilme becerilerinin farkında oluşlarının, kendi “düşüncelerinin faili” olmalarının, tedavi süreçlerine olumlu katkılar sağlayacağı görüşü tartışılmaktadır.

Son zamanlarda, bilişsel terapi alanında ruminasyon (tekrar eden düşünce) depresyon ve üstbiliş arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar çoğalmıştır (Wells ve Papageorgiou, 2004). Üstbilişsel bilginin bilişsel terapi açısından işlevselliğinden söz edilmektedir. Hem yaşamda önemli durumları unutmayı engelleyici bir etkiye hem de düşünce ve davranışları programlama ve planlamaya rehberlik eden süreçleri işlemeye yardımcı olduğu belirtilir (Wells ve Papageorgiou, 2004).

Üstbilişsel farkındalık yaklaşımı insanı anlamak üzerine farklı bir bakış açısı sunar. Üstbilişin düşünme ihtiyacı ve sosyal biliş gibi diğer bilişsel değişkenlerle olan ilişkisini bilmek, üstbilişsel farkındalığı daha net tanımlayabilmek ve geliştirilebilmesine vurgu yapmak açısından önem taşır. Kendi bilişsel süreçlerinin daha fazla farkında olan, dolayısıyla daha bilinçli öğrenen bireylerin yetişmesinde, üstbilişin değerini anlatmak önemlidir.

Bu çalışmanın genel amacı sosyal biliş ve düşünme ihtiyacı kavramlarının üstbilişsel farkındalığa yordayıcılık etkilerinin incelenmesidir. Ayrıca bu ilişkinin cinsiyet ve farklı yaş gruplarında nasıl değiştiğini ortaya koymaktır. Bu amaç ile beraber aşağıdaki sorulara da cevap aranmıştır.

- 1: Cinsiyetler arasında üstbilişsel farkındalık açısından bir farklılaşma var mıdır?
- 2: Üstbilişsel farkındalık yaşa göre (beliren yetişkinlik ve genç yetişkinlik) farklılaşmakta mıdır?
- 3: Düşünme ihtiyacı ve sosyal biliş üstbilişsel farkındalığı yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Evreni ve Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini; İstanbul'un Ataköy semtinde bulunan, İstanbul Kültür Üniversitesinde 19-29 yaş aralığında, eğitimine devam eden bireyler oluşturur. Çalışma grubunu ise Kültür Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerden rastlantısal örnekleme yöntemi ile seçilen farklı sınıf düzeyi ve yaş aralıklarında bulunan 19-29 yaşları arasında 228 kadın ve 215 erkek olarak sayıları birbirine yakın 443 kişilik bir örneklem grubu oluşturur. Burada öğeler ya da kişiler rastgele seçilmiş ve bundan dolayı sistematik bir yanılğı söz konusu olmamıştır. Seçilen öğelerin belirlenmesinde sadece şans faktörü rol oynamıştır. Normal gelişim gösteren insanlardan oluşan çalışma grubunda nicel araştırma yöntem ve tekniklerinden yararlanılmıştır. Katılımcılara ilişkin betimsel değerler Tablo 1 ve 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Cinsiyet Düzeyine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans (N)	Yüzde (%)
Kadın	228	51,5
Erkek	215	48,5
Toplam	443	100

Tablo 1'de de görüldüğü gibi örneklem grubunun % 51 ini kadınlar, % 48 ini de erkekler oluşturur.

Tablo 2. Örneklem Grubunun Yaş Düzeyine Göre Dağılımı

Yaş	Frekans (N)	Yüzde (%)
18	62	14,0
19	58	13,1
20	64	14,4
21	49	11,1
22	54	12,2
23	39	8,8
24	26	5,9
25	18	4,1
26	18	4,1
27	18	4,1
28	12	2,7
29	25	5,6
Toplam	443	100

Tablo 2'de de görüldüğü gibi örneklem grubunun % 14'ü 18, % 13'ü 19, % 14'ü 20, % 11'i 21, % 12'si 22, %8'i 23, % 5'i 24, %4'ü 25, 26 ve 27, % 2'si 28, % 5'i 29 yaşındadır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gibi sosyo-kültürel özelliklerini belirlemek amacı ile araştırmacı tarafından kişisel bilgi formu hazırlanmıştır.

Yüzde Dışavuran Duyguların Tanınma ve Ayırt Etme Testi (YDTT)

1993 yılında Kerr ve Neale tarafından geliştirilen ölçek, farklı duygu ifadelerini yansıtan 19 siyah beyaz yüz fotoğrafı içermektedir. Bu ifadeler bir slayt akışı ile katılımcılara sunulmaktadır. Fotoğraflar altı temel duyguyu sunar. Bu duygular; neşe, hüznün, öfke, korku, şaşkınlık, utanç şeklindedir. Katılımcıdan bu izlediği slaytlardaki ifadeler için önünde bulunan cevap kâğıdına altı temel duygudan hangisine denk düştüğünü seçmesi talep edilir. Arkasından yine altı temel duyguyu içeren 30 siyah-beyaz fotoğraf çifti gösterilir (Erol vd., 2009). Yüzde Dışavuran Duyguların Ayırt Edilmesi Testi (YDAT)'nde fotoğraf çiftleri aynı ya da farklı duygulanımları gösterir. Katılımcıdan her fotoğraf çifti için, iki yüzdeki dışa vuran duygunun aynı mı, yoksa farklı mı olduğunu ayırt edip, işaretlemesi istenir. Testten alınabilecek ilk kısım için en yüksek puan 19'dur. İkinci kısımdaki duygu ayırt etme bölümü için ise 30 puandır. Geçerlik ve güvenilirlik çalışması Erol ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Erol vd., 2009). Yüzde duygu tanıma (YDTT) testinin güvenilirlik katsayısı .84 iken, yüzde duyguları ayırt etme (YDAT) testinin güvenilirlik katsayısı .93 bulunmuştur.

Gözlerden Zihin Okuma Testi

Baron-Cohen ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilmiştir. Test, kişilerin sadece göz çevresini gösteren ayrı 32 adet resimden oluşur ve testi yapanların elinde 4 adet seçenek bulunur. Cevaplayanlardan akan resimdeki ifadeleri en doğru tarif eden seçeneği işaretlemeleri istenir. Her doğru yanıt 1 puan, alınabilecek en yüksek puan 32'dir. Testin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Yıldırım ve arkadaşları (2011) tarafından normal örneklem kullanılarak yapılmıştır ve Türkçe uyarlaması güvenilir bulunmuştur. 34 soruluk ölçekte güven aralığı düşük olan 19. ve 21. sorular ölçekten çıkarıldıktan sonra güvenilirlik katsayısı .72 bulunmuştur. (Yıldırım vd., 2011).

Biliş Ötesi Farkındalık Envanteri

Schraw ve Dennison (1994) üstbilişsel farkındalıklarını ölçümlemek için biliş bilgisi ve bilişin düzenlenmesi olmak üzere 2 temel faktöre dayalı "Biliş Ötesi Farkındalık Envanteri" adını verdikleri 52 maddelik bir ölçek oluşturmuşlardır. Orijinal ölçeğin iç tutarlılığı .95 açıkladığı toplam varyans %65'tir (Türk, 2011). Ölçek, Akın, Abacı ve Çetin (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 260, en düşük puan ise 52'dir. Bilişötesi farkındalık düzeyini değerlendirmek için ölçekten alınan toplam puan ölçek madde sayısına bölünmektedir. Elde edilen puanın 2,5'ten düşük olması düşük üstbilişsel farkındalığa, 2,5'ten yüksek olması ise yüksek üstbilişsel farkındalığa işaret etmektedir. Bu çalışmada üstbilişsel farkındalık ölçeğinin bütünü için hesaplanan iç tutarlık Cronbach Alfa katsayısı 0,89 dur. Geçerliliği test etmek için aynı zamanda doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi modeli sonuçlarına göre uyum indeksi değerleri; χ^2 : 1075,07; $p < 0.05$; $\chi^2/sd = 2,48$; RMSEA: 0.058; SRMR: 0.045; GFI: 0.86; CFI: 0.95 şeklindedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi değerlendirildiğinde; bilişin düzenlenmesi alt boyutunun faktör yüklerinin .36 ile .62 arasında değiştiği görülmektedir. Bilişin bilgisi alt boyutunun faktör yükleri de .28 ile .61 arasında değişmektedir.

Düşünme İhtiyacı Ölçeği

Cacioppo, Petty ve Kao (1982) tarafından geliştirilen düşünme ihtiyacı ölçeği 5 aralıklı likert tipi bir ölçek olup, 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten elde edilen puanların yüksekliği kişinin düşünme ihtiyacının fazla olduğunu gösterir (Madran, 2012). Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .90 dır. Gülgöz ve Sadowski (1995) ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir (Akt.: Madran, 2012). Bu çalışmada düşünce ihtiyacı ölçeğinin bütünü için hesaplanan iç tutarlık Cronbach Alfa katsayısı 0,85'tir. Geçerliliği test etmek için aynı zamanda doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi modeli sonuçlarına göre uyum indeksi değerleri; χ^2 : 398,12; $p < 0.05$; $\chi^2/sd = 3.34$; RMSEA: 0.073; SRMR: 0.056; GFI: 0.90; CFI: 0.94 şeklindedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi değerlendirildiğinde; faktör yüklerinin .35 ile .72 arasında değiştiği görülmektedir.

Verilerin Analizi

Ölçekler 19-29 yaşları arasındaki yaklaşık 443 kişiye, on kişilik gruplar şeklinde uygulanmıştır. Toplam uygulama 45 sürmüştür. Verilerin çözümlenmesinde SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. Araştırmanın amacı ve soruları temel alınarak iki bağımsız örneklemler t testine göre anlamlılık seviyeleri saptanmıştır. Tek yönlü ve çift yönlü varyans analizleri (ANOVA), çoklu regresyon analizi, pearson çarpım moment korelasyon analizi uygulanmıştır.

BULGULAR

Tablo 3'te görüldüğü üzere örneklem grubu cinsiyetlerine göre gruplandırıldığında yapılan bağımsız örneklemlili t testi sonucuna göre katılımcılar arasında cinsiyet bakımından anlamlı farklılık vardır. Kadınların üstbilişsel farkındalıkları erkeklere göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde yüksektir ($t= 2,35, p < .05$).

Tablo 3. Üstbilişsel Farkındalık Puanlarının Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Test		
						t	Sd	P
Üstbilişsel Farkındalık	Kadın	228	120,09	13,39	1,28	2,35	441	.01
	Erkek	215	117,58	13,74	1,29			

*p<.05

Tablo 1. Cinsiyet ve Yaş Değişkeni Açısından Üstbilişsel Farkındalık Düzey Puanlarına İlişkin Çift Yönlü Varyans Analiz Sonuçları

ÇiftYönlü Varyans Analizi Sonuçları	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F İstatistiği	Anlamlılık
Cinsiyet	1	571,778	3,100	,079
Yaş	1	143,918	,780	,378
Cinsiyet*Yaş	1	5,574	,030	,862
Hata	439	184,465	-	-

*p<.05 Sd1= 1 Sd2= 376

Tablo 4'te görüldüğü gibi cinsiyet ve yaş değişkenlerinin öğrencilerin üstbilişsel farkındalık puanları üzerindeki ortak etkisi ($F(1, 5)=0.30, p>.05$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. 18-21, 22-26 ve 27-29 şeklinde kategorileştirilmiş olan yaş değişkeni ve cinsiyet etkisiyle üstbilişsel farkındalık üzerinde herhangi bir farklılığa neden olmamıştır.

Tablo 5. Örneklem Grubunun, Üstbilişsel Farkındalık Toplam Puanı, Bilişin Düzenlenmesi Alt Faktör Puanı ve Bilişin Bilgisi Alt Faktör Puanının, Yaş Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Göstermediğini Belirlemek için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonucu

Üstbilişsel Farkındalık Toplam Puanı	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalaması	F	P
Yaş (3 kategori)	Gruplararası	585,554	2	292,777	1,579	,207
	Grupları içi	81563,367	440	185,371		
	Toplam	82148,921	442			
Bilişin Bilgisi	Gruplararası	70,505	2	35,252	1,550	,213
	Grupları içi	10005,810	440	22,740		
	Toplam	10076,314	442			
Bilişin Düzenlenmesi	Gruplararası	254,948	2	127,474	1,311	,271
	Grupları içi	42773,540	440	97,213		
	Toplam	43028,488	442			

*p<.05

Tablo 5'te görüldüğü gibi 18-21, 22-26 ve 27-29 (beliren yetişkinliğe giriş, beliren yetişkinlik ve genç yetişkinlik) şeklinde 3 ayrı gruba ayrılan yaş değişkeninde, bu grupların üstbilişsel farkındalık toplam puanları açısından aralarında farklılık olup olmadığını görebilmek için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda öğrencilerin üstbilişsel farkındalık puanlarının yaş grupları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığı bulunmamıştır ($F(2,440)=1,559 p>.05$).

3 ayrı gruba ayrılan yaş değişkeninde, bu grupların üstbilişsel farkındalığın alt faktörlerinden olan bilişin bilgisi açısından aralarında farklılık olup olmadığını görebilmek için yapılan tek tönü varyans analizi sonucunda öğrencilerin bilişin bilgisi puanlarının, yaş grupları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığı bulunmamıştır (F (2,440)=1,550 p>.05).

3 ayrı gruba ayrılan yaş değişkeninde, bu grupların üstbilişsel farkındalığın alt faktörlerinden olan bilişin düzenlenmesi açısından aralarında farklılık olup olmadığını görebilmek için yapılan tek tönü varyans analizi sonucunda öğrencilerin bilişin düzenlenmesi puanlarının, yaş grupları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığı bulunmamıştır (F (2,440)=1,311 p>.05).

Tablo 2. Yaş ile Üstbilişsel Farkındalık ve Alt Faktörleri Olan Bilişin Düzenlenmesi ve Bilişin Bilgisi Değişkenleri Arasındaki İlişki Sonuçları

	Yaş		
	N	r	P
Bilişin Bilgisi	443	-0,040	0,34
Bilişin Düzenlenmesi			
Üstbilişsel Farkındalık	443	-0,030	0,44
Toplam	443	-0,040	0,37

*p<.05

Tablo 6’da görüldüğü gibi örneklem grubunu oluşturan üniversite öğrencilerinin yaşları ile üstbilişsel farkındalık toplam puanı (r=-0,04; p>.01) ve alt faktörleri olan bilişin bilgisi (r=-0,04; p>.01) ile bilişin düzenlenmesi (r=-0,030; p>.01), arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 7. Üstbilişsel Farkındalığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

	B	Standart Hata B	B	T	P
Sabit	142,161	9,738		14,598	,000
Gözlerden Zihin Okuma	,030	,177	,008	,169	,866
Duyguları Ayırt Etme	,127	,195	,039	,655	,513
Duyguları Tanıma	,119	,198	,036	,601	,548
Düşünme İhtiyacı	-,604	,133	-,214	-4,557	,000*
Toplam Puan					

R=0.219, R2 =0.048, F=4.413 p < 0,01 p < 0,05

Tablo 7’de görüldüğü üzere üstbilişsel farkındalık toplam puanı üzerinde öğrencilerin, düşünme ihtiyacı puanları, gözlerden zihin okuma puanları, duyguları ayırt etme ve duyguları tanıma puanları çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre incelendiğinde, sadece düşünme ihtiyacı değişkeninin (β =-.214, t=-4.557, p=0.000) üstbilişsel farkındalık toplam puanı üzerinde negatif yönlü yordayıcılığının olduğu bulunmuştur. Düşünme ihtiyacı arttıkça üstbilişsel farkındalık toplam puanı azalmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, üstbilişsel farkındalıkla ilgili yapılan araştırmaların içinde sosyal biliş ve düşünme ihtiyacı değişkenleri ile birlikte ele alındığı için ve ayrıca üstbilişsel farkındalık ölçümlerinin ergenlikten çıkış sonrası değişen informal düşünce yapısının evrildiği dönem olarak bilinen beliren yetişkinlik ve genç yetişkinlik dönemlerini kapsaması açısından önem taşımaktadır. Yaşam boyu üstbiliş gelişimi ve epistemolojik düşünce gelişimi çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Akademik bir eğitim alanı olan üniversitelerin, öğrencilerin genellikle araştırma ve düşünmeye yönelik güdülerini arttırmayı hedefledikleri varsayılırsa ve düşünme ihtiyacının en fazla olacağı düşünülen grubun üniversite ve yüksek öğrenim olduğu düşünüldükçe bu çalışma çoğunlukla öğrencilerle yürütülmüştür.

Araştırmada yer alan cinsiyet demografik değişkenine göre üstbilişsel farkındalık puanları kadın ve erkeklerde istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Kadınların üstbilişsel farkındalık düzeyleri

erkeklerden fazla bulunmuştur. İncelenen çalışmalar alan yazında üstbilişsel farkındalık düzeyleri açısından ortak olmayan bir sonuç içermektedir. Bazı çalışma sonuçlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark çıkarken daha az sayıda olan bazı çalışmalarda da anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır (Evrans ve Yurdabakan, 2013). Yapılan bir çalışmada kadınların erkeklere oranla üstbilişsel dinleme ve öğrenme stratejilerini daha iyi kullanabildikleri ve erkeklere oranla üstbilişsel farkındalıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Mowlaie ve Samarein, 2014). Sosyo-bilişsel fonksiyonlar için cinsiyet farklılığından söz eden başka bir çalışmada ise, kadınların sosyal problemler ve sosyal çatışma çözümlerine daha çok katıldıkları vurgulanır. Kadınların, diğer insanlara karşı da ilgili olmaya dair verdiği ipuçları erkeklere oranla fazla bulunmuştur (Mohamed, 2012). Yine sınıf öğretmenleri üzerinde yapılan başka bir çalışmada cinsiyet açısından biliş ötesi farkındalık puanlarının farklılaştığı bulunmuştur. Bilişsel strateji kullanımı ve benlik saygısı kavramı arasında cinsiyete göre kadınların lehine farklılıklar olduğu ifade edilmiştir. 5. sınıf öğrencileri ve üniversite öğrencileri üzerinde yapılan başka iki çalışmada cinsiyet açısından üstbilişin anlamlı olarak farklılaştığı belirtilir (Saracaloğlu ve Çengel, 2013). Akademik motivasyonun üstbilişsel farkındalıkla ilişkisini ölçen bir çalışmada da kadınların erkeklere oranla üstbilişsel farkındalıkları daha yüksek bulunmuştur (Abdelrahman, 2020).

Araştırmanın bir başka sorusu da üstbilişsel farkındalık ile yaş grupları arasında bir farklılık var mıdır şeklindedir. Bu çalışmanın bulgularına bakıldığında yaş değişkeni 18-21, 22-26 ve 27-29 (beliren yetişkinliğe giriş, beliren yetişkinlik ve genç yetişkinlik olarak) 3 ayrı gruba ve birbirine yakın sayılarda ayrılmıştır. Faktöriyel düzen analizi sonuçlarına bakıldığında gruplar arasında üstbilişsel farkındalık puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Üstbilişsel becerilerin doğrudan sonra gelişmeye başlayıp ergenliğe kadar ivme kazanan ve sonrasında durağan kaldığına dair çalışmalar olduğu gibi, gittikçe ivme gösteren bir eğriye sahip olduğunu öne süren çalışmalar vardır (Paulus vd., 2014). Fakat alan yazında, yaş ve üstbilişsel farkındalık arasındaki ilişkiler birbirinden farklıdır ve ortak bir fikir birliğinin olmadığı da görülmektedir. Yapılan bir çalışma genellikle üstbilişsel farkındalık gelişiminin çocukluk ve ergenlik döneminde arttığını ve bu sebeple o dönemlerle ilişkili daha fazla çalışmanın olduğunu vurgular (Saracaloğlu ve Çengel, 2013). Daha çok okulla ve artan yaş ile birlikte, ergenlik döneminin de sonrasında post formel düşünce yapısının gelişimi ile üstbilişsel bilgiyi, kendi bilişsel yeteneklerini düzenlemek amaçlı kullanmaya başlayabilirler (Mohamed, 2012). Genç yetişkinlik dönemi başlarında çocukluk ve ergenlikle gelişen bu ivmenin, uygun düşünce stiline ulaşılması sebebiyle yavaşladığı söylenebilir.

Yükseköğretim düzeyinde bulunanların, daha küçük yaşlarda olanlara kıyasla üstbilişsel stratejileri daha az kullandıkları bulunmuştur. Sınıf öğretmeni adayları üzerinde gerçekleştirilen çalışmada üstbilişsel farkındalık 18-20, 21-22 ve 23 ile üzeri şeklinde ayrılan gruplarda anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür (Saracaloğlu ve Çengel, 2013). Çalışmayı destekleyen bulguların varlığı 18-29 yaş aralığındaki bireylerin üstbilişsel stratejileri daha az kullandığını düşündürebilir, ayrıca bu yaş aralığı daha dar bir grup olması sebebiyle de üstbilişsel farkındalıkla bir ilişki göstermemiş olabilir. Çok daha geniş bir yaş aralığında tekrar edildiğinde yeniden ilişki durumu incelenebilir.

Araştırmada yer alan sorulardan biri de düşünme ihtiyacı kavramının üstbilişsel farkındalığı yordayıp yordamadığıdır. Sonuçlara göre düşünme ihtiyacı ile üstbilişsel farkındalık arasında ters orantılı bir ilişki olduğu, düşünme ihtiyacının, üstbilişsel farkındalığı negatif bir şekilde yordadığı görülmektedir. Alan yazında düşünme ihtiyacı ve üstbilişsel farkındalık üzerine çokça bağlantı bulunmamaktadır. Var olan çalışmalar da genellikle akademik başarıyı yordayıcı değişkenler olarak üstbiliş stratejileri ve düşünme ihtiyacının pozitif yönde yordayıcılığı üzerinedir (Coutinho vd., 2005).

Farklı bir dil öğrenmeye ilişkin yapılan çalışmalarda üstbilişsel stratejilerle bilişsel aktivitelere olan motivasyon arasında ilişkiler bulunmuştur (Mowlaie ve Samarein, 2014). Düşünme ihtiyacı yüksek olan bireyler öğrenme süreçlerinde, daha eleştirel, yapılandıran ve ilişkisel stratejileri kullanırken, düşük olan bireyler daha çok ezberleme ve tekrar yolunu tercih ederler. Öğrenme aktivitelerinde sonuçtansa daha çok süreç odaklıdır (Cazan ve Indreica, 2014). Aynı şekilde düşünme ihtiyacının yüksek oluşu da o problemi daha iyi anlamaya güdümlü olmakla ilişkilidir.

Yapılan bir başka çalışmada düşünme ihtiyacının, üstbilişsel farkındalığı yordayıp yordamadığına bakılmıştır. Yüksek düşünme ihtiyacı olanların, düşüklere oranla daha karmaşık bilgileri hatırlama eğiliminde olduğundan söz edilir (Saracaloğlu ve Çengel, 2013).

Yapılan bir çalışmaya göre, düşünceyi kontrol etme eğilimi fazla olan kişilerin işlevsel olmayan başa çıkma mekanizmalarından biri olan ruminasyona da yatkın olabilecekleri söylenir (Jelinek vd., 2017). Ruminasyon ve düşünceyi kontrol artışı, üstbilişsel farkındalığa bu açıdan olumsuz bir katkı da sağlayabilir. Düşünceyi kontroldeki artış, düşünme ihtiyacı kavramına yakın olması sebebiyle belirli bir noktadan sonra farkındalık

düzeyini düşürücü etki yapıp yapmadığını sordurabilir. Bu durum yapılan çalışmanın bulgusunu destekler nitelikte olabilir. Başka bir çalışmada üstbilis envanterinden yüksek puan alanların olumsuz duygularla daha meşgul kişiler oldukları görülmüştür (Tajrishi vd., 2011).

Tecavüze uğramış olan kişiler hakkında, katılımcılarla bireysel ve toplumsal yargıları ayrıca inanışları üzerine inceleme yapan bir çalışmada yüksek seviyede üstbilis gelişim ve üstbilis farkındalık sahibi kişilerin basmakalıp düşünce ve toplumsal mitlere inanç oranı çok daha düşük bulunmuştur (Karslı, 2015). Bu durum bilis esnekliğin, üstbilis farkındalıkla doğru orantılı olduğunu gösterebilir. Üstbilis farkındalığın azlığı, bilis esnekliğin azlığına işaret edip çok daha otomatikleşmiş ve basmakalıp yargılarla düşünen bir hal oluşturuyor olabilir. Herhangi bir durum üzerinde çok fazla düşünmek, bilgi sahibi olmak ve hatta uzmanlaşmak, otomatikleşmeyi arttıracığından, üstbilis farkındalığı düşürüyor olabilir. Bazı araştırmacılar yürütücü işlevlerle üstbilis işlevleri aynı işlemleri kapsayan kavramlar olarak ele aldıkları, bilis esnekliği de bir yürütücü işlev özelliği olarak kabul ettiklerinden dolayı, üstbilis ile bilis esnekliği paralel artan ya da azalan sistemler olarak değerlendirirler (Irak, 2005). Bilis esnekliğin fazla oluşu fazla bilgi edinme isteğiyle paraleldir. Düşünme ihtiyacının fazlalığı ve fazla bilgi edinmiş olmak bilis esnekliği artırır ve bu sayede oluşan otomatikleşme, üstbilis farkındalığı azaltır.

Çok fazla bilinçli dikkat gerektirmeyen ve otomatik süreçlerin de içine dâhil olan üstbilis işlemelemeden de bahsedildiği için bazı işlerde uzmanlaşma arttıkça, otomatikleşme de arttığından dolayı, uğraşılan iş üstbilis bir aktivite olsa bile, çaba sarf edilen bir üstbilis farkındalık sürecine gerek kalmadığı düşünülebilir.

Üstbilis ve öz düzenleme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya göre iki değişken arasında negatif bir ilişkinin varlığından söz edilmiştir (Saracaloğlu ve Çengel, 2013). Olumlu ve olumsuz üstbilis inançların öz düzenleme sürecinde önyargılara sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Sürekli olarak düşünme ve dikkati olası tehditler üzerinde yoğunlaştırma gibi stratejiler, düşünce ve duyguların etkin biçimde düzenlenmesini önleyerek düzeltici yeni bilginin öğrenilmesini engeller (Gkika vd., 2017).

Yapılan bir çalışmada düşünme ihtiyacı yüksek bireylerin olaylar, konular, nesnelere üzerinde sarsılmaz ve güçlü otomatik bağlantıları olduğu vurgulanır. Ancak, yeni gelen fikrin işlevselliğinden ve faydasından emin olurlarsa ve kendi fikirlerini güçlendiren yeni bir bilgi olduğuna ikna olurlarsa her ikisini de değerlendirmeye açık hâle gelirler (Petty vd., 2009). Bu çalışmanın bulgularına paralel bir şekilde düşünme ihtiyacının fazlalığının oluşturduğu dirençli yapı, verilen kararların ya da düşüncelerin otomatikleşmesine yol açıp, üstbilis farkındalığın düşmesiyle sonuçlanabilir. Fakat alan yazında düşünme ihtiyacı ile üstbilis farkındalık arasında doğru orantılı sayılabilecek çalışmalar da vardır. Ortaokul öğrencileri ile yapılan bir çalışmada analitik düşünme ve sorgulamaya dayalı öğrenme biçimine yönelik deney ve kontrol grubu kıyaslamaları yapılmıştır. Deney grubunda yer alan öğrencilerin üstbilis farkındalık düzeylerinde kontrol grubunda yer alan öğrencilere göre istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı fark görülmüştür (Erkol ve Şahintepe, 2020).

Problem çözüme becerilerinin yordanmasına ilişkin test edilen modelde ise yüksek üstbilis sahip kişilerin düşük düşünme ihtiyacı ve düşük problem çözüme becerisi gösterdiklerine dair bulguya, problemin zorluğunu fark ettikleri ve kendi öz kaynaklarını tanıdıkları için hem düşünmeye hem de çözüm yolu keşfetmeye çok zaman harcamadıkları şeklinde bir yorum getirmişlerdir (Coutinho, 2006). Düşünme ihtiyacı ile üstbilis arasındaki bu ters orantılı ilişki, bu çalışmanın bulguları ile tutarlılık göstermektedir.

Araştırmada ele alınan bir diğer soru da sosyal bilis, üstbilis farkındalığı yordayıp yordamadığı olmuştur. Esasen kişinin kendi fikirselle ve bilis işleyişinin farkında oluşu aynı zamanda başkalarının algısını da hesaba katmasından etkilenir mi temel sorusu test edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını ve sosyal bilis üstbilis farkındalığı yordamadığını göstermektedir. Alan yazında sosyal bilis ve üstbilis birleştiği çalışmaların neredeyse tamamına yakını ruh sağlığı alanında klinik popülasyonu üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Üstbilis ve sosyal etkileşimin birbiri ile olan ilişkisi ya da yakınlığı 1978-1980 yıllarındaki kuramlarda açık bir şekilde belirtilmiştir. Buna rağmen sağlıklı yetişkin ve çocuklar üzerinde bu ilişkiyi gösteren çalışma sayısı oldukça azdır. Bu ilişkiyi destekleyen bir çalışmaya göre üstbilis işlevi ölçen tasklarda, kişilerin bireysel performanslarının grup içindeki statülerinden ve duygusal olarak hissettiklerinden etkilendiği bulgulanmıştır. Rekabetçi bir yapıdansa, çok daha birbirine yardımcı ve iş birliği yapmak şeklinde çalışma stiline performanslarına olumlu katkı sağlayabileceği bulunmuştur. Sonuç olarak herhangi bir öğrenme aktivitesinde, sosyallığın, sosyal bilis öneminin ve sosyal yapıların üstbilis aracılık ettiğine, sosyal faktörlerin üstbilis etkilediğine ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır (Larkin, 2009). Alan yazında sosyal bilis, pot kırdığını anlamak, duygu tanımak ve ayırt etmek, ahlaki durumları gösteren hikâyelere verilen öznel yorumlamalar gibi belirli alanlarla

ölçümlenerek tanımlanmıştır. Bu sebeple tam olarak sosyal bilişin ölçüldüğü ve sosyal bilişi, üstbiliş veya üstbilişsel farkındalıkla ilişkilendiren örneklerle rastlanmamıştır.

Kontrol grubu olarak HIV pozitif olan fakat bilişsel olarak sağlıklı bir grup yetişkinin ve deney grubu olarak da şizofren yetişkinlerin alındığı bir çalışmada; şizofrenlerin kontrol grubuna göre üstbiliş puanlarının çok daha düşük olduğu fakat sosyal biliş puanı açısından iki grup arasında bir fark olmadığı ve iki kavramın ilişkili de bulunmadığı görülmüştür. Çalışmada sosyal bilişi ölçmek için sadece duygu anlama alt bileşeni kullanılmıştır ve sosyal biliş ile üstbiliş arasında bir ilişkiselliğe rastlanılmamasının sebebi olarak, bu çalışmadaki temel eleştirilerden de biri olan sosyal bilişin başka sosyal biliş bileşenleri ile de birleşerek ölçümlenmeyişinden kaynaklanabileceğinden söz edilmiştir (Lysaker vd., 2013).

Düşünceler, duygular, fantaziler, arzular gibi çeşitli değişkenler sebebiyle bazen düşünce kendini davranışta görünür olarak gösteremeyebilir (Lambert ve Scherer, 2013). Bu sebeple çokça gözlemlenemeyen ve ölçümlenmeyecek aşama vardır. Fazla dolayım içeren süreçlerden kaynaklı kişi sosyal bilişine ait gerçekçi performansını görevde yansıtamayabilir. Ölçümsel engeller göz önüne alınarak bu modelde varsayılan yordayıcılığa ulaşılamamış olunabilir.

Çalışmada sonuçlarına dayanarak belirli sınırlılıklardan bahsedilebilir. Sosyal biliş kavramının alan yazında ölçümlenirken birden fazla ve değişik işlevlerinin farklı ölçüm metod ve araçları ile tespit ediliyor oluşudur. Alan yazında sosyal biliş becerisi, duygu algılama, sosyal algılama, sosyal bilgi, atıfsal yanlılık ve zihin kuramı başlıklarının altında ölçülür ve değerlendirilir (Yıldırım ve Alptekin, 2012). Bu çalışmada, duygu algılama boyutuna dâhil olan yüzdeki duyguyu tanıma ve ayırt etme ile zihin kuramı boyutuna dâhil olan ölçüm yöntemlerinden biri olan gözlerden zihin okuma görevlerinin ölçümü ile sosyal biliş becerisinin işleyişi ölçülmeye çalışılmıştır. Halbuki, sosyal anlam, farkındalık, duygusal zekâ, şemaları anlama-sıralama, içsel, kişisel ve durumsal atıf testleri, yanlış inanç hikâyeleri ve ima görevleri gibi daha bilişsel yönü tanımlayan ölçümler kullanılsaydı üstbilişsel süreçlerle arasında bir ilişkiye rastlamak mümkün olabilirdi. Ayrıca sosyal bilişin duyguları anlamaya dönük alt boyutu, kullanılan ölçekler değerlendirildiğinde sadece bir algısal çıktıdan ibarettir. Sonuçta her içsel sürece ait değişiklik davranışa dönüşmeyebilir.

Örnekleme oluşturan kişi sayısının geniş olmasına rağmen benzer eğitim düzeyine ve koşullarına sahip bir kitleden oluşması, yeterlilik düzeylerinin birbirine yakın olması, sosyo-ekonomik seviyelerinin benzerliği ve yaş aralıkları arasındaki mesafenin fazla olmayışı gösterilebilir. Çünkü bu çalışmada seçilen katılımcılar konuları gereği biliş ihtiyacı yüksek kişiler olabilirler bu sebeple de aynı değişkenlerin sonraki çalışmalarda eğitilmiş olmayan kişiler üzerinde de denenebilirliği önerilebilir. İleriki çalışmalar için küçük yaş gruplarından başlayıp, ileri yetişkin yaş gruplarını da kapsayacak şekilde örneklem seçilmesi, konunun aydınlatılmasına katkı sağlayabilir.

Günümüzde bireylerin bilgiyi ezberlemek ya da bilişlerinde depolamak yerine bu bilgiyi kullanmaları istenir. Bilgiyi kullanabilme becerisi kazanabilmek bireysel farklılıkların ortaya çıkarılabileceği bir eğitimle mümkün olabilir. Çünkü bu sistemin, herkesin kendisini yetkin olduğu yerlerle ilgili düşünmeye güdüleyen bir şekli olacaktır.

İnsanların daha iyi çıkarsamalar yapabilmelerini sağlayabilmek için, onları uygun akıl yürütme konusunda eğitmek gerekli olabilir. Çıkarsama sürecini iyileştirmek hem üstbiliş hem de sosyal biliş araştırmaları için önemlidir. İnsanların yaygın olarak kullandıkları sosyal bilgi işlemenin, iletişim süreçlerinin anlaşılması ve geliştirilmesi için fayda sağlayabileceği söylenir (Taylor ve David, 2005). Üstbilişsel gelişim, kişileri bağımsız öğrenmeye sevk eder ve daha kalıcı bilgiyi öğrenmek için güdüler, bu sebeple geliştirilmesi önemlidir (Akın ve Abacı, 2011).

Ufak yaşlarda analitik düşünme ve üstbilişsel farkındalık gelişimi kişilerin kendileri ve çevreleri hakkındaki önyargılar ve basmakalıp fikirlerle daha işlevsel baş etmelerini destekleyebilir. Bu sebeple eğitimciler ve aileler çocuklarının bu düşünce becerilerini geliştirebilmeleri ve etkin bir şekilde kullanabilmeleri için onlara kendi yaşamsal deneyimleri, politika, eğitim, sosyal ve kültürel durumlarla ilgili analiz yaptırılmalıdır (Maynes, 2015).

Üstbilişsel farkındalık kavramını anlamının kişiye kendisi, çevresi, hayatı ve ilişkileri açısından işlevsel sorular sordurabileceği düşünülür. Örneğin, yapılan ruh sağlığı çalışmalarında, üstbilişsel farkındalık terapi eğitimlerinin işlevsel olmayan bilişleri ve olumsuz üstbilişsel inançları üzerinde azaltıcı etkileri ortaya konmuştur (Jelinek vd., 2017). Bu açıdan da üstbilişsel yaklaşımı esas alan terapi süreçlerindeki üstbilişsel farkındalığın önemi göz önüne alınmalıdır.

Bundan sonraki çalışmalar için düşünme ihtiyacı, sosyal biliş ve üstbilişsel farkındalık değişkenlerinin yanına bir öz düzenleme ölçeğinin de dâhil edilmesi en azından farkındalığın ve düşünme motivasyonunun ne kadar sistemli ilerleyip ilerlemediği açısından kontrol sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Abacı, R., Çetin, B. ve Akın, A. (2006). Bilişötesi farkındalık envanteri: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *14. Ulusal Psikoloji Kongresi (6-8 Eylül 2006)*.
- Abdelrahman, RM (2020). Metacognitive awareness and academic motivation and their impact on academic achievement of Ajman University students. *Heliyon, 6(9)*, e04192.
- Akın, A. ve Abacı, R. (2011). *Biliş ötesi*. Nobel Yayıncılık.
- Akpınar, B. (2011). Biliş ve üstbiliş (Metabiliş) kavramlarının zihin felsefesi açısından analizi. *Electronic Turkish Studies, 6(4)*, 353-365.
- Akturk, AO ve Şahin, I. (2011). Literature review on metacognition and its measurement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 15*, 3731-3736.
- Aydemir, H. ve Kubanç, Y. (2014). Problem çözme sürecinde üstbilişsel davranışların incelenmesi. *Electronic Turkish Studies, 9(2)*, 203-219.
- Baron-Cohen S, Wheelwright S, Hill J, Raste, Y. & Plumb, I. (2001). The Reading the mind in the eyes' test revised version: A study with normal adults, and adults with Asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 42(2)*, 241- 251.
- Bartsch, K. & Estes, D. (1996). Individual differences in children's developing theory of mind and implications for metacognition. *Learning and Individual Differences, 8(4)*, 281-304.
- Cacioppo, JT & Petty, RE (1982). The need for cognition. *Journal of Personality and Social Psychology, 42*, 116-131.
- Çakıroğlu, A. (2007). Üstbiliş. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(2)*, 21-27.
- Cazan, AM & Indreica, SE (2014). Need for cognition and approaches to learning among university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 127*, 134-138.
- Coutinho, S., Wiemer-Hastings, K., Skowronski, JJ & Britt, MA (2005). Metacognition, need for cognition and use of explanations during ongoing learning and problem solving. *Learning and Individual Difference, 15(4)*, 321-337.
- Coutinho, SA (2006). The relationship between the need for cognition, metacognition, and intellectual task performance. *Educational Research and Reviews, 1(5)*, 162-164.
- Efklides, A. (2006). Metacognition and affect: What can metacognitive experiences tell us about the learning process? *Educational Research Review, 1(1)*, 3-14.
- Erol, A., Ünal, E., Gülpek, D. ve Mete., L. (2009). Yüzde dışavuran duyguların tanınması ve ayırt edilmesi testlerinin türk toplumunda güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry, 10*, 116-123.
- Erkol, M. ve Şahintepe, S. (2020). Sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımının ortaokul öğrencilerinin Üstbiliş farkındalık düzeylerine etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(3)*, 668-690.

- Evran, S. ve Yurdabakan, İ. (2013). İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin Bilişüstü farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching*, 2(1), 213-220.
- Flavell, JH (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.
- Freud, S. (2013). *Ben ve O*. (Çev. O. Kasap). Telos Yayıncılık.
- Gkika, S., Wittkowski, A. & Wells, A. (2017). Social cognition and metacognition in social anxiety: A systematic review. *Clinical psychology & Psychotherapy*, 1-20.
- Gülgöz, S. ve Sadowsky, C. (1995). Düşünme ihtiyacı ölçeğinin türkçe'ye uyarlaması ve öğrenci başarısı göstergeleri ile korelasyonu. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(35), 15-24.
- Hasson-Ohayon, I., Mashiach-Eizenberg, M., Arnon-Ribenfeld, N., Kravetz, S. & Roe, D. (2017). Neuro-cognition and social cognition elements of social functioning and social quality of life. *Psychiatry Research*, 258, 538-543.
- Irak, M. (2005). Hatırlamanın ve unutmanın farkındalığı sağlıklı bireylerde ve bazı beyin hasarlarında Üst biliş sürecinin işleyişi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8, 1-15.
- Jelinek, L., Van Quaquebeke, N. & Moritz, S. (2017). Cognitive and Metacognitive Mechanisms of Change in Metacognitive Training for Depression. *Scientific Reports*, 7(1), 3449.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Günümüzde insan ve insanlar*. (13. Basım). Evrim Basım.
- Karakelle, S. ve Saraç, S. (2010). Üst biliş hakkında bir gözden geçirme: Üstbiliş çalışmaları mı yoksa üst bilişsel yaklaşım mı? *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(26), 45-60.
- Karsli, TA (2015). Meta-cognition and locus of control in university students in context of viewpoint to rape. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 205, 48-52.
- Koriat, A. & Ackerman, R. (2010). Metacognition and mindreading: Judgments of learning for self and other during self-paced study. *Consciousness and Cognition*, 19(1), 251-264.
- Lambert, AJ & Scherer, L. (2013). Measurement and methodology in social cognition: A historical perspective. *The Oxford Handbook of Social Cognition*, 33-50.
- Larkin, S. (2009). Socially mediated metacognition and learning to write. *Thinking skills and Creativity*, 4(3), 149-159.
- Lysaker, PH, Gumley, A., Luedtke, B., Buck, KD, Ringer, JM, Olesek, K., Ringer, JM, Buck, KD, Grant, M., Olesek, K., Leudtke, BL, Hasson-Ohayon, I., Avidan-Msika, M., Mashiach-Eizenberg, M., Kravetz, S., Rozencwaig, S., Shalev, H. & Lysaker, PH (2015). Metacognitive and social cognition approaches to understanding the impact of schizophrenia on social quality of life. *Schizophrenia Research*, 161(2), 386-391.
- Lysaker, PH, Leonhardt, BL, Brüne, M., Buck, KD, James, A., Vohs, J., Mazloom, M., Yaghubi, H. & Mohammadkhani, S. (2016). Post-traumatic stress symptom, metacognition, emotional schema and emotion regulation: A structural equation model. *Personality and Individual Differences*, 88, 94-98.

- Lysaker, PH, Vohs, J., Hasson-Ohayon, I., Kukla, M., Wierwille, J. & Dimaggio, G. (2013). Depression and insight in schizophrenia: comparisons of levels of deficits in social cognition and metacognition and internalized stigma across three profiles. *Schizophrenia Research*, 148(1), 18-23.
- Madran, HA (2012). Cinsiyet, cinsiyet rolü yönelimi ve düşünme ihtiyacı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 29, 1-10.
- Maynes, J. (2015). Critical thinking and cognitive bias. *Informal Logic*, 35(2), 183-203.
- Mohamed, AHH (2012). The relationship between metacognition and self-regulation in young children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 69, 477-486.
- Mowlaie, B. & Samarein, AE (2014). Investigating the Relationship among Gender, Critical Thinking and Metacognitive Awareness Listening Strategies. *Journal of Language and Translation*, 1(7), 23-33.
- Özsoy, G. (2008). Üstbiliş. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 6(4), 713-740.
- Paris, SG ve Flukes, J. (2005). *Assessing children's metacognition about strategic reading*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Paulus, M., Tsallas, N., Proust, J. & Sodian, B. (2014). Metacognitive monitoring of oneself and others: Developmental changes during childhood and adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology* 122, 153-165.
- Petty, RE, Briñol, P., Loersch, C. & McCaslin, MJ (2009). The need for cognition. *Handbook of Individual Differences in Social Behavior*, 318-329.
- Reinhard, M. & Dickhauser, O. (2009). Need for cognition, task difficulty, and the formation of performance expectancies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 1062-1076.
- Sandrock, JM (2012). *Yaşam boyu gelişim*. (Çev. Y.Galip). Nobel Yayıncılık.
- Saracaloğlu, AS, ve Çengel, M. (2013). Cinsiyet, yaş ve düşünme ihtiyacı düzeyinin bilişötesi farkındalığı yordayıcılığı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1) 1-13.
- Sarup, M. (2004). *Post Yapısalcılık ve Post Modernizm*. (Çev. A. Güçlü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Schraw, G. & Dennison, RS (1994). Assessing Metacognitive Awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19, 460-475.
- Sternberg, RJ (2003). *Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*. Cambridge University Press.
- Tajrishi, KZ, Mohammadkhani, S. & Jadidi, F. (2011). Metacognitive beliefs and negative emotions. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 530-533.
- Taylor, SE & David, O. (2005). *Sosyal psikoloji*. (Çev. A. Dönmez). İmge.
- Tüysüz, C. (2013). Üstün yetenekli öğrencilerin problem çözme becerisine yönelik üstbiliş düzeylerinin belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 157-166.
- Wells, A. Papageorgiou, C. Vohs, JL, Lysaker, PH, Francis, MM, Hamm, J., Buck, KD, & Olesek, K. (2004). Metacognitive therapy for depressive rumination. *Depressive Rumination: Nature, Theory and Treatment*, 259-272.

Yıldırım, E. ve Alptekin, G. (2012). Şizofrenide öne çıkan yeni bir boyut: sosyal biliş. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25, 368-375.

Yıldırım, EA, Kaşar, M., Güdük, M., Ateş, E., Küçükparlak, İ., ve Özalmete, EO (2011). Gözlerden Zihin Okuma Testi'nin Türkçe güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(3).

CONSTRUCTION OF MASCULINITY THROUGH BODYBUILDING: A QUALITATIVE STUDY

Bingül SUBAŞI HARMANCI¹, Zihniye OKRAY²

Article Info

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.773123

Article History:

Received 24.07.2020

Revised 23.02.2021

Accepted 11.03.2021

Keywords:

Masculinity,

Body-building,

Body image,

Focus Group,

Discourse.

ABSTRACT

The body is a factor that makes men feel masculine and the role of the body in the construction of masculinity is undeniable. Bodybuilding has many features that are associated with masculinity such as performance, strength, muscular appearance, endurance. The scope of this study is to determine how male bodybuilding athletes construct masculinity through the body they construct and whether choosing this sport branch is meaningful in terms of masculinity. The data of the study were collected with a social constructivist stance, through a focus group interview. Participants of the study were four elite male bodybuilding athletes. According to the findings of the study, the participants were united in a common discourse that they started bodybuilding in order to be more muscular and bulky and that the ideal male body is bulky and intimidating. In addition, bodybuilding is considered as an area where participants can build masculinity and consider the new bodies they have built as an element of respect, a symbol of power. Bodybuilding represents the strength, power, and competence characteristics associated with masculinity for the participants, and is considered as an area where men can build a muscular appearance, which is the ideal body shape. In other words, through bodybuilding they use their bodies to construct masculinity.

VÜCUT GELİŞTİRME ARACILIĞI İLE ERKEKLİK İNŞASI: NİTEL BİR ÇALIŞMA

Makale Bilgisi

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.773123

Makale Geçmişi:

Geliş 24.07.2020

Düzeltilme 23.02.2021

Kabul 11.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Erkeklik,

Vücut Geliştirme,

Beden Algısı,

Odak Grup,

Söylem.

ÖZ

Beden erkeksi hissetmeyi sağlayan ve erkeklik inşasında rolü olan bir etkidir. Vücut geliştirme performans, güç, kaslı görünüş, dayanıklılık gibi erkeklikle özdeşleşen birçok özelliğe sahiptir. Bu çalışmanın amacı erkek vücut geliştirme sporcularının inşa ettikleri beden aracılığı ile erkekliği nasıl yapılandırdıkları ve bu spor dalını seçmenin erkeksilik açısından anlamı olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın verileri sosyal inşacı bir duruşla, odak grup görüşmesi yapılarak toplanmıştır. Çalışmanın katılımcılarını 4 elit erkek vücut geliştirme sporcusu oluşturmuştur. Çalışma bulgularına göre katılımcılar daha kaslı ve daha büyük olmak amacıyla vücut geliştirmeye başladığını ve ideal erkek bedeninin büyük, korkutucu olduğu ortak söyleminde birleşmiştir. Ayrıca vücut geliştirme katılımcılar için erkeklik inşa edebilecekleri bir alan olarak düşünülmekte ve inşa ettikleri yeni bedenleri bir saygı unsuru, güç sembolü olarak değerlendirmektedir. Vücut geliştirme katılımcılar için erkeklikle özdeşleşen güç, kuvvet, yetkinlik özelliklerini temsil etmekte, erkeklerin ideal beden şekli olan kaslı görünüm inşa edebilecekleri bir alan olarak düşünülmektedir. Bir başka anlatımla katılımcılar bu spor aracılığı ile erkeklik inşasında bedenlerini kullanmaktadırlar.

¹ Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-3633-622X.

² Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-9117-4991.

Alıntımak için/Cite as: Subaşı Harmancı, B., Okray, Z. (2021), Construction of Masculinity through Bodybuilding: A Qualitative Study, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 83-91.

INTRODUCTION

Interest in bodybuilding is increasing day by day. Individuals who are interested in this sport are thought to be interested in such a sport with the aim of creating a more muscular, larger and stronger physical structure as well as creating a more aesthetic body shape (Tazegül and Güven, 2015; Ray, Demirkol, Tamam, 2012; Blouin and Goldfield, 1995). Individuals' efforts are towards looking more beautiful and they want to have an aesthetic body shape. Many studies show that people who are interested in bodybuilding sports care for their appearance and strive to have a good physical appearance (Tazegül and Güven, 2015). The main goal in bodybuilding is to have a symmetrical physical appearance that exhibits muscle size (Ploeg et al. 2001).

Muscle Dysmorphia (MD), which is a sub-type of Body Dysmorphia (BD), is a misperception of the body image, which is characterized by the fact that the person has a normal or muscular appearance and the body size is small and lean (Foster, Shorter, Griffiths and Griffiths, 2015). In men, body image disorder is suggested to be due to two factors: a desire to increase muscle and reduce fat (Santaracchi and Déttore, 2012; Cafri, et al. 2005). Bodybuilding is an ideal sport for these people. Because in body building, the goal is to create a more muscular, big and strong physical structure (Cafri, et al. 2005). In this aspect, bodybuilding has features that are identified with masculinity (Karaçam, 2015). Bodybuilders are interested with their physical appearance in a obsessive way, dealing with extreme physical appearance could increase narcissistic behavior (Miller and Mesagno, 2014, Back, Schmukle and Egloff, 2010; Vazire, Naum, Rentfrow, and Goslin, 2008; Buffardi and Campbell 2008).

Bodybuilding is one of the sports which is appearance oriented (Hallsworth, Wade and Tiggeman, 2005) and people try to shape their muscles and improve their muscle mass, (Stoviks, 2006). The body is actively used and exhibited in many sports branches. Among other sport branches, bodybuilding is a sport that the body is more exhibited (Aranyosi, 2018). Body is a factor that makes men feel masculine. In this aspect, the role of the body in the construction of masculinity cannot be denied. Bodybuilding has many features that are identified with masculinity such as performance, strength, muscular appearance, endurance (Gattario et al. 2015, Karaçam, 2015).

In other words, in bodybuilding it is especially focused on the muscular physical appearance (Hallsworth, Wade and Tiggeman, 2005). Athletes, interested with this sport, demonstrate their muscles (Gattario et al., 2015, Ploeg, et al. 2001), to have more muscle and less fat mass or seeks to increase muscle mass (Griffiths et al., 2015, Cafri et al. 2005). Bodybuilding differs from other weight lifting disciplines due to its aesthetic nature. Bodybuilding is a sports activity suitable for weight training and special nutrition programs to have a muscular physical appearance (Aranyosi, 2018, Mosley, 2009). Although there are female bodybuilders in bodybuilding, it is primarily one of the sports that is dominated by men (Mosley, 2009).

The studies show that the aesthetic sensitivity is high in BD. Aesthetic sensitivity shows that the value given to beauty and harmony is high (Ray et al. 2012). Researches indicate that athletes interested in bodybuilding sports are more interested in physical appearance than athletes interested in other sports (Blouin and Goldfield, 1995; Pasman and Thompson, 1998). Bodybuilding is one of the sports that people try to look more aesthetic and beautiful. In a study conducted by Tazegül and Güven (2015) in order to compare the levels of narcissism of athletes and non-athletes in different sports, the narcissistic characteristics of those who are engaged in bodybuilding are higher than other groups.

As the popularity of bodybuilders increases, it is suggested that a increasing number of young men are not satisfied with their physical appearance. The nature of this dissatisfaction is to be more muscular and larger (Devrim, Bilgic, Hongu, 2018, Pope, et al. 2000).

The research has identified a convincing positive relationship between narcissism and bodybuilding (Brown, 2000, Carroll, 1989). In a study conducted by Carroll (1989) with bodybuilders, the score obtained from the inventory of narcissism was found to be significantly higher than runners and psychology students. This result shows that those who are interested in bodybuilding have more narcissistic characteristics than those who are interested in other sports (Miller, Mesagno, 2014).

In the study conducted by Karaçam (2015), it was determined that males use nutritional supplements in order to have an ideal body and to obtain a muscular body image. In other words, these people use nutritional supplements in the bodily expression of the masculine features such as the muscular body and power. The ideal men body consists of biceps, V-shaped body type covering the chest and shoulders. Men's desire to gain weight is also related to having an ideal V-shaped body and having more muscles (Lefkovich et al 2017, Furnham, Badmin and Sneade, 2002). In Karaçam's study with men who do bodybuilding, it was determined that the ideal male body focuses on muscular arms, wide chest and shoulders

and muscle mass concentrating on the abdominal muscle. In same study, they stated that muscular body is a power symbol for men and it has a relationship with masculinity and body. In another study it is emphasized that men are associated with the relationship between the muscular body and the sense of power and confidence in the social environment (Lefkovich et al. 2017, Grogan and Richards, 2002). The objective of this study is to determine how distinguished male bodybuilders construct masculinity from their discourse and whether this sport has a meaning for masculinity.

METHODS

To gain a deeper understanding of the meaning they assign to bodybuilding for male bodybuilders, data were collected from qualitative research methods through focus group interviews. The focus group interview conducted with a social constructive stance and how their beliefs are conducted in a social context; and it is aimed to reveal the discussion. Interaction between participants in the focus group interview constitutes the data of the research (Arkonaç, 2017). The meaning attributed to bodybuilding for male bodybuilders in masculinity building is a focus group discussion with elite competitive bodybuilders who are believed to share certain traits and particular experiences in order to reach deeper and richer information about the place of bodybuilding for bodybuilding men.

Before the interview process, YDÜ/SB/2018/137 (Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler) numbered ethics committee approved taken from the Near East University Institute of Social Sciences in 06/04/2018. During the interview process, audio recording was taken with the permission of participants. In the interview, the personal characteristics of the participants, reasons for starting bodybuilding, the meaning of bodybuilding, forms of before and after bodybuilding, their perceptions about ideal male body, the views on such areas have been reached with the semi-structured interview form. Then, voice record analysis was performed by using discourse analysis method.

Participants

The number of participants in the focus group interview can vary from 2 to 8 (Arkonaç, 2017; Çokluk, 2011; Kitzinger, 1995). The participants of this study consisted of 4 elite male bodybuilders. The reason for choosing elite bodybuilder men for the study is the consideration that the most accurate and deepest information on this subject will be gained from them. Participants were included in the study on a voluntary basis.

FINDINGS

Reasons of Bodybuilding

Within the scope of the focus group interview the interviewed participants, who were four elite athletes stated that the reasons for starting bodybuilding are being more muscular and bulkier. Before starting this sport, despite each of them was interested in different sports, they described their previous body as thin and weak. In other words, they expressed their dissatisfaction with their previously thin and weak bodies. In addition to the desire to be muscular, '2 of them have expressed that, they have begun to have an interest in this sport by stubbornness'. Although each athlete has different reasons for starting bodybuilding, their common discourse is the 'desire to have a more muscular and bulky body'. This common ground for four of them, the reasons for starting this sport, merge on their bodies in the construction of masculinity. By increasing the muscle mass in their bodies, they describe the masculinity in their bodies with the goal of becoming bulky and muscular.

Views On The Ideal Male Body

When the participants are asked about their views on the ideal male body, their common discourse is that being a big one is scary, and the greatness is the symbol of power. The forms of qualifying the ideal male body reveal how they identify the masculinity and the body.

Participant (P)3 *'the ideal male body should be over 90 pounds and above. A man must have a weight in appearance, must have a specific body structure and width'.*

P2 *'Not just appearance matters. There are some things that this appearance brings to man. These are power, strength and respectability, and these are things that must a man has'.*

P1 *'a man must scare the outside world with his body. He must has a bulky body structure. He has to give his girlfriend confidence with his body as he walks with his girlfriend'.*

P4 *'must be bulky'* they have revealed themselves.

Participants' Body Shape Before Starting Bodybuilding

In focus group interview, questions are asked to participants about how they perceive and evaluate their body before they started to engage bodybuilding,

P2 *'I had a very thin body and I don't want to go back to my old physical appearance'*.

P3 *'I had a very thin body construction'*.

P4 *'I had a very thin body as well'*.

P1 *'I had a very thin body as well'*. As it can be clearly seen, a common discourse about their bodies before starting this sport is that they define their bodies as thin.

The Meaning Attributed To Bodybuilding

Bodybuilding is thought to be an area where participants can give their bodies the shape they want and can construct masculinity. Besides, it is seen as an art rather than a sport. Despite all of the participants have already had a history of sportsmanship with different sports, the reasons why none of them wanted to continue and the meaning they attach to bodybuilding was expressed as;

P3 he explained as, *'bodybuilding is an art'*. When he is asked what he meant by art he replied by saying *'it is an art you can play with every part of the body, it has an aesthetic aspect, it is not sports for me. Bodybuilding has an aesthetic aspect, every part in the body must be equal and from this perspective it is very appropriate for me'*.

P2, *"it is a very suitable branch of sports for my personality."* When I asked exactly what he meant by his personality, *"I have a bit of a nervous personality, a heavy body, an aesthetic image is important to me. I take my temper off my weights, will it beat me? Or will I beat it? I can give my body the shape I want. I enlarge my body if I want, or I can make it smaller. What I'm trying to say is that I can play as I want with the anatomy God gave me."*

P4 *"I forget everything when I go into the gym and start workout. I forget even the worst things. It's incredibly good for me. I get angry, but I leave the gym feeling comforted. When people get angry, they relax by using power. It is a very comforting process. I played basketball, I did athletics, but this kind of sport is something different, you're on your own, it's just your sport."*

P1 *"When I enter the hall, if I'm nervous, I take all my nerves out on the weights. Both my nerves become discharged and my body is shaped, and I gain a symmetrical appearance. In fact, this sport is not only for discharging one's nerves, but it also has an aesthetic aspect that shapes my body for me."*

Meaning and Gain Of The Body They Possess

Bodybuilders evaluate their body as an element of respect and a symbol of power due to the meaning they attach to their body which is developed by bodybuilding and a gain provided them by their body. They also state that they perceive themselves as more developed than other males due to their rebuilt bodies and an element which increases their self-esteem. When it is asked about their opinions on the meaning of their body shape for them and the gains it provides, they said:

P4, *"I had a very serious car accident and I was paralyzed below the chest. I was told I wouldn't be able to walk again."*

My doctor told me that my muscles served as an airbag, otherwise I would be dead. I stubbed and walked. I continued my bodybuilding and increased my muscle mass."

P3, *'I'm more self-confident when I go somewhere. The normal person enters a place where he / she goes, and sits in a corner. When we enter, it is not like this, everyone looks at us.'*

P2, *'there are advantages of having such a body.'* When it is asked what these advantages are, P2 said: *'you are popular everywhere, people are afraid of you because of your body structure, they respect you because they fear. In addition, we are more than other people with this body.'*

Changes In Their Body Caused By Bodybuilding

They interpret the changes that occur in the body they rebuild together with the body building as the symbol of masculinity, power, size and durability. Through this new body shape they obtain, they can establish a multidimensional relationship between masculinity and bodybuilding. When the participants are asked about changes in body size after starting bodybuilding they responded as:

P4, *'I was slim before. When I wore a t-shirt, the arms would stay plentiful, now it is not. I can fill the clothes now. My strength has changed, I feel stronger, more durable, aesthetically changed''.*

P1, continues, *'as you can see, I was so thin, and now I grew larger, I am more powerful and I feel bigger'.*

P3 shares the discourses of his friends: *"change in my strength and appearance. I also notice that when I go somewhere, I impress other people. They come to me and ask: how did you do this body, tell us about it so we can achieve it too. I like to hear these kind of compliments."*

P2 *'actually we were human beings, we have turned into animals.'*

The Impact Of Bodybuilding Athletes In Their Surrounding At The Beginning of Bodybuilding

The participants displayed in common how they were affected by being bulky and how their bulkiness intimidated others based on their own practical experiences. They expressed how they were affected by other bodybuilders by choosing this type of sport at the beginning of their bodybuilding venture as follows:

P4: *"I was impressed by the fact that one of my relatives, who was involved in bodybuilding and who participated in the bodybuilding competition, was huge. I also saw another relative who lived in the States and was a state champion when I was a kid for the first time. I've never forgotten when he lifted me up with one hand. When he lifted me I asked myself: what is it? What is it like? I couldn't believe how a person could be so powerful. Then I grew up and told my relative who lived in Cyprus that I wanted to get into this business."*

In addition, it is a common discourse that P1, P2, P3 and P4 were impressed by their elder brothers.

P3, *'When I saw P3 working out, I used to say that we should not go to the side where he was working out as he was huge.'*

P4, *"not only P2 does have huge body or bodybuilding life, but he also has life outside the gym and it affects me seriously. When asked about what he meant by his life outside the gym: When I needed help, P4 always created out of nothing and solved my problem."*

P1 said: *'The only person I saw alive working out and enjoyed is my brother, P2.'*

The Role Of Nutritional Support In Masculinity Construction

Regarding the additional nutrients used in the construction of masculinity, the participants stated that they were disturbed by the reactions they received from their environment.

They indicated that the people around them believe that the body shape they currently have is created by the additional nutrients they used, and that they are not happy with people clearly stating their opinions in this manner as they worked hard to have this body shape. In this way, they emphasize that the additional nutritional supplement they take is actually necessary to increase muscle mass and is inevitable in the construction of a masculine body.

P3 *'the people around us think we have this body because of the protein powders we drink. They say that we have been inflated with those protein powders. These are completely absurd and unnecessary approaches.'*

P1 *'everyone thinks that when you do few exercises, you can have a body like that. But that's not the case, you have to work. You can't grow where you sit as they think. It is essential to workout to develop. These additional foods only accelerate the growth. We have to take these because we spend more time on training rather than eating and our body needs additional food.'*

P2 *'they are completely nutritional supplements. People say:if you take protein, your kidneys get tired, it gets hurt. It's true, but if you know the dose you've taken and you throw it away with sport, it has no harm.'*

RESULTS AND DISCUSSION

Bodybuilding men want to grow and enlarge their muscles and have a larger, bigger body. Having a muscular and large appearance is interpreted as a symbol of aesthetics and power on the other hand. In other words, these individuals build masculinity through the body and emphasize the dynamics between the body and masculinity by addressing the definition of masculinity through their bodies. The findings of the study were collected under eight main headings.

In the focus group interviews, the ideal body descriptions of the bodybuilding elite athletes interviewed were developed around the muscles, especially the muscles of the arm, the large breasts and the shoulders, as well as the abdominal muscles. This finding is consistent with the literature. It has been suggested that, the reason for the fact that bodybuilding is a sport which is male dominated, is explained as an area for developed arm muscles and the chest, as well as where large shoulders can be shaped by tightening towards the waist. In addition, it is stated that this body shape is the body type which is associated with masculinity (Mellor et al., 2014, Mishkin et al.1986). The ideal men body consists of V-shaped body type covering biceps, the chest and shoulders. In a study by Karaçam (2015), it was determined that the ideal male body focuses on increasing muscle mass concentrating on muscular arms, large chest and shoulders and abdominal muscle. Particularly, bodybuilding men choose such a sport in order to have an ideal male body.

In addition, participants intend to increase the muscle mass of their bodies, to be bulkier, and define masculinity through their bodies by sharing the rhetoric that the larger you are, the more intimidating you become. Moreover, that bulkiness is the symbol of power. The ways of characterizing the ideal male body reveal how they identify the male and the body. The muscular body is also perceived as an ideal body shape for men. In addition, the body in question represents the features of strength,power and competence. These are associated with the type of man (Mishkind, Rodin, Silberstein and Striegel-Moore, 1986).

Bodybuilding is a sport that people try to look more aesthetic and beautiful (Tazegül and Güven, 2015; Ray, Demirkol and Tamam, 2012; Blouin and Goldfield, 1995). Because of its aesthetic quality, it is a sport that is separated from other weight lifting disciplines (Moosley, 2009). In this study, bodybuilding is considered as an area where participants can build the shape they want, and build masculinity. Although all of the participants had already had a history in different sports, none of them wanted to continue those sports. The reason for not wanting is the fact that bodybuilding is an individual sport which has the aesthetic aspect that can give the body the shape they want which is a common discourse. It is the common discourse that success in team sports is interpreted as team success, but success in bodybuilding is interpreted as their personal success. Also unlike team sports, bodybuilding is interpreted as an area where it can show its individual abilities. Many studies reveal that athletes interested in bodybuilding are more involved with their physical appearance than athletes interested in different sports (Blouin and Goldfield, 1995; Pasman and Thompson, 1998). Bodybuilding is inherently competitive and differs from other branches of sports based on a common goal.

Bodybuilding has an individualized character (Stoviks, 2006). Bodybuilding is thought to be an area where participants can demonstrate their individual strength by giving their body the shape they desire. The participants shared their dissatisfaction with their bodies before starting to develop and described their bodies as slim. Bodybuilding is thought to be an area that they can build a muscular image which is the ideal body shape of masculinity.

The body that bodybuilding athletes create by doing building puts a significant importance to the meaning of body. To put in other words, meaning given to them as the gain is important. They stated that they perceived their bodies as a symbol of respect, a symbol of power, and also because they were rebuilt by their body, they perceived that they were superior than other men. This perception increased their self-confidence. According to the participants, the muscular body is a symbol of power, a self-confidence-enhancing factor, which puts them in an outstanding position compared to other men. In a study carried out by Karaçam (2015) with bodybuilding men, males have established a relationship between their bodies and masculinity, suggesting that being muscular is the symbol of man's power. In another study, it was determined that men establish relationship between the muscular body and the feeling of power and confidence in the social environment (Grogan and Richards, 2002).

The participants expressed that they were uncomfortable with the reactions they received from their environment in regard to additional nutrients used in the construction of masculinity. They stated that the people around them thought that the body shape they had at the moment was created by the additional foods they used,

and that they were not happy with these expressions as they were working hard to obtain the body shape they currently have. One of the purposes of using Anabolic (muscle development), Androgenic (masculinity) steroids is to gain an athletic image and increase performance (Bahrke, 2005). In the study conducted by Karaçam (2015), it was determined that males use additional nutritional support in order to have an ideal body and to obtain a muscular image. Expressly, these people use nutritional supplements in somatization of the masculinity, such as muscularity and strength. However, they stated that their new body shape was not created by food nutrients rather than it was created thanks to their hardwork and their own efforts, which is considered to be a narcissistic feature. It is known that the narcissistic characteristics of bodybuilders with anabolic androgenic steroid use are higher than those who do not use (Porcerelli and Sandler, 1995).

What the participants displayed in common is, how they were affected by being bulky and how their bulkiness intimidated others as well as their increased self-esteem in the places they enter based on their own practical experiences. Studies showed that men created a relationship between strength and confidence in the muscular body and social environments (Christensen and Jensen, 2014, Grogan and Richards 2002). In other words, bodybuilding individuals appear to be stronger in their environment through the new bodies they have built which increases their confidence. Their bodies allow them to become powerful, a concept that is associated with masculinity.

REFERENCES

- Aranyosi, I. (2018). Body, Skill and Look: Is Bodybuilding a Sport? *Phenom Cog Sci.* 17, 401-410.
- Arknaç, SA (2017). *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi: Niteliksel Duruş*. Hiperlink Yayınları.
- Back, MD, Schmukle, SC, Egloff, B. (2010). Why are Narcissists so Charming at First Sight? Decoding The Narcissism-Popularity Link at Zero Acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology.* 98 (1), 132-145.
- Bahrke, SM (2005). Psychological and Behavioral Effects of Anabolic-Androgenic Steroids. *International Journal Of Sports And Exercise Psychology*, 3(4), 428-445.
- Blouin, GA, Goldfield, GS (1995). Body Image and Steroid Use In Male Bodybuilders. *International Journal of Eating Disorders*, 18(2), 159-165.
- Buffardi, LE, Campbell, WK (2008). Narcissism and Social Networking Web Sites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, 1303-1314.
- Brown, LB (2000). Powerful Physiques, Vulnerable Psyches: Narcissism, Body Image and Masculinity in Male Bodybuilders. *The Sciences and Engineering*, 61 (7-), 3833
- Cafri, G., Thompson, K., Ricciardelli, L., McCabe, M., Smolak, L. and Yesalis, C. (2005). Pursuit Of The Muscular Ideal: Physical and Psychological Consequences and Putative Risk Factor. *Clinical Psychology Review*, 25, 215-239.
- Carroll, L. (1989). A Comparative Study Of Narcissism, Gender, and Sex-Role Orientation Among Bodybuilders, Athletes, and Psychology Students. *Psychological Reports*, 64 (3), 999-1006.
- Christensen, A., & Jensen, SQ (2014). Combining hegemonic masculinity and intersectionality. *Nordic Journal for Masculinity Studies*, 9, 60-75.
- Çokluk, Ö. (2011). Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4 (1), 95-107.
- Devrim, A., Bilgic, P. and Hongu, N. (2018). Is There Any Relationship Between Body Image Perception, Eating Disorders, and Muscle Dysmorphic Disorders in Male Bodybuilders? *American Journal of Men's Health*, 12(5), 1746-1758

- Foster, CA, Shorter, WG, Griffiths, DG and Griffiths, DM (2015). Muscle Dysmorphia: Could it be Classified as an Addition to Body Image. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(1), 1-5.
- Furnham, A., Badmin, N. and Seneade, I. (2002). Body Image Dissatisfaction: Gender Differences in Eating Attitudes, Self Esteem and Reasons for Exercise. *The Journal of Psychology*, 136(6), 581-596.
- Gattario, KH, Frisén, A., Fuller-Tyszkiewicz, M., Ricciardelli, LA., Diedrichs, PC., Yager, Z. and Smolak, L. (2015). How is Men's Conformity to Masculine Norms Related to Their Body Image? Masculinity and Muscularity Across Western Countries. *Psychology of Men & Masculinity*, 16, 337-347.
- Griffiths, S., Murray, S., and Touyz, S. (2015). Extending the masculinity hypothesis. An investigation of gender role conformity, body dissatisfaction, and disordered eating in young heterosexual men. *Psychology of Men & Masculinity*, 16, 108-114.
- Grogan, S. and Richards, H. (2002). Body Image: Focus Groups with Boys and Men. *Men and Masculinities*, 4(3), 219-232.
- Hallsworth, L., Wade, T. and Tiggeman, M. (2005). Individual Differences in Male Body Image: An Examination of Self Objectification in Recreational Bodybuilders. *Br J Health Psychol*, 10(3), 453-65.
- Karaçam, MŞ (2015). *Vücut Geliştirme Alanında Erkeklik Kimliğinin İnşasında Besin Desteğini Yeri* [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Kitzinger, J. (1994). The Methodology of Focus Groups: The Importance of Interaction Between Research Participants. *Sociology of Health and Illness*, 16(1) 103-121.
- Lefkowich, M., Oliffe, LJ, Clarke, LH and Hannan-Leith, M. (2017). Male Body Practices: Pitches, Purchases, and Performativities. *American Journal of Men's Health*, 11(2) 454-463.
- Mellor, D, Hucker, A., Waterhouse, M., Mamat, NH, Xu, X., Cochrane, J., McCabe, M. and Ricciardelli, L. (2014). A Cross-Cultural Study Investigating Body Features Associated With Male Adolescents' Body Dissatisfaction in Australia, China, and Malaysia. *American Journal of Men's Health*, 8(6) 521-531.
- Miller, KJ and Mesagno, C. (2014). Personality traits and exercise dependence: Exploring the role of narcissism and perfectionism. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 12 (4), 368-381.
- Mishkind, ME, Rodin, J., Silberstein, LR and Striegel-Moore, RH (1986). The Embodiment of Masculinity: Cultural, Psychological, and Behavioral Dimensions. *American Behavioural Scientist*, 29, 545-562.
- Mosley, FE (2009). Bigorexia: Bodybuilding and Muscle Dysmorphia. *Eur Eat Disorders Rev.* 17, 191-98.
- Pasman, L., Thompson, JK (1988). Body Image and Eating Disturbance in Obligatory Runners, Obligatory Weightlifters and Sedentary Individuals. *Int J Eat Disord*, 7(6), 759-769.
- Ploeg, GE, Brooks, AG, Withers, RT, Dolman, J., Leaney, F. and Chatterton, BE (2001). Body Composition Changes in Female Bodybuilders During Preparation for Competition. *Eur J Clin Nutr.* 55, 268-77.
- Pope, HG, Jr., Gruber, AJ, Mangweth, B., Bureau, B., deCol, C., Jouvent, R. and Hudson, JI (2000). Body Image Perception Among Men in Three Countries. *American Journal of Psychiatry*, 157, 1297-1301.
- Porcerelli, HJ and Sandler, AB (1995). Narcissism and Empathy in Steroid Users. *Am J Psychiatry*, 152, 1672-1674.

Ray, ÇP, Demirkol, EM and Tamam, L. (2012). Beden Dismorfik Bozukluğu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4),547-565.

Santaracchi, E. And Déttore, D. (2012). Muscle Dysmorphia In Different Degrees of Bodybuilding Activities: Valifdation of the Italian Version of Muscle Dysmorphia Disorder Inventory and Bodybuilder Image Grid. *Body Image*, 9, 396-403.

Stoviks, R. (2006). The Emancipation of Bodybuilding. *Sports in Society*, 9(3), 463-479.

Tazegül, Ü. (2013). Farklı Branştaki Sporcuların Narsisizm Düzeyleri ile Sosyo-Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 23-32.

Tazegül, Ü. ve Güven, Ö. (2015). Vücut Geliştirme Sporcuları ile Farklı Spor Dallarındaki Elit Sporcuların Ve Spor Yapmayan Bireylerin Narsisizm Seviyelerinin Karşılaştırılması. *Journal of Academic Social Science Studies*, 33, 465-473.

Vazire, S., Naumann LP, Rentfrow, PJ and Gosling, SD (2008). Portrait of a Narcissist: Manifestations of Narcissism In Physical Appearance. *Journal of Research in Personality*, 42, 1439–1447.

Çalışmanın etik kurul onayı Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünün YDÜ/SB/2018/137 kararı ile 06/04/2018 tarihinde alınmıştır.

İKİLİ GELİR VERGİSİ SİSTEMİ VE TÜRKİYE'DE UYGULANABİLİRLİĞİ

Oğuzhan BOZATLI¹

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi
DOI: 10.35379/cusosbil.818358
Makale Geçmişi:
Geliş 30.10.2020
Kabul 24.11.2020

Anahtar Kelimeler:
İkili Gelir Vergisi Sistemi,
Kamu Maliyesi,
Türkiye.

ÖZ

Küreselleşmenin kamu maliyesi alanına bir yansıması olan ikili gelir vergi sisteminin hem büyüme dostu hem de vergilemede basitliği ve etkinliği sağladığı savunulmaktadır. İskandinav ülkeleri tarafından ilk uygulamalarının görüldüğü bu sistem her ne kadar teorik olarak tutarlı olsa da uygulamada bazı problemlere ve tartışmalara neden olmuştur. Özellikle vergilemede adalet ve gelir kaydırma konusundaki eleştiriler sistemin zayıf noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada yukarıda bahsi geçen durumlar göz önünde bulundurularak sistemin avantaj ve dezavantajlarının neler olduğu detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu bağlamda ikili gelir vergisi sisteminin tarihsel ve kurumsal sebepleri irdelenerek teorik yapı geniş kapsamda sunulacaktır. Ardından ikili gelir vergisi sistemini uygulayan ülkelerin birbirinden farklılaşan politikaları incelenecektir. Son olarak Türkiye'nin ilgili sisteme yakınsamasının veya uygulamasının kazanımları ve kayıplarının neler olacağı, sisteme yönelik getirilen eleştiriler noktasında nasıl bir politika izleyebileceği tartışılacaktır.

DUAL INCOME TAX SYSTEM AND APPLICABILITY IN TURKEY

Article Info

Research Article
DOI: 10.35379/cusosbil.818358
Article History:
Received 30.10.2020
Accepted 24.11.2020

Keywords:
Dual Income Tax System,
Public Finance,
Turkey.

ABSTRACT

It is argued that the dual income tax system, a reflection of globalization in the field of Public Finance, provides both growth-friendly and simplicity and efficiency in taxation. Although it was theoretically consistent in this system, where the first applications were seen by Nordic countries, it caused some problems and discussions in practice. In particular, criticism of the fairness in taxation and income shift issues constitute the weak point of the system. In the study, considering the above-mentioned situations, the advantages and disadvantages of the system will be examined in detail. In this context, the historical and institutional reasons of the dual income tax system will be examined and the theoretical structure will be presented in a wide scope. Then, the different policies of the countries implementing the dual income tax system will be examined. Finally, what would be the gains and losses related to the convergence of systems or applications in Turkey and discusses how a policy can watch the critics point to the system.

¹ Öğr.Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadiri MYO Muhasebe ve Vergi Bölümü, oguzhanbozatl@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5107-7225.

Alıntılanmak için/Cite as: Bozatl, O. (2021), İkili Gelir Vergisi Sistemi Ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 92-104.

GİRİŞ

Vergi politikasını dizayn eden politik karar alıcılar birbiriyle sıkı sıkıya bağlı üç farklı baskıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu baskı etmenleri; Küreselleşme, ülkelerin iç dinamikleri ve bütçesel kısıtlardır. Küreselleşme, “*dibe doğru yarış*” ile ilgilidir ki devletlerin vergi gelirlerini arttırma kapasitelerini sınırlandırmaktadır. İç dinamiklerden kaynaklanan iktisadi sorunlar ise küresel alanda rekabet içinde olan devletleri sermaye ve emek üzerindeki vergi yüklerini azaltmaya zorlamaktadır. Ayrıca, bütçesel kısıtlar ve özellikle kamunun borç stoku, vergi politikalarını düzenlemede ciddi zorluklar getirerek manevra imkânını daraltmaktadır (Öz, 2006, s. 72).

Öte yandan Gelir vergisi, tarihsel süreç içerisinde ulus devletlerin vergi devletinden mali devlete evriminde tarihsel koşulların etkisi ile farklılaşan taleplere paralel olarak bünyesinde yapısal dönüşümler yaşamıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarından itibaren 1980’li yıllara kadar revaçta olan Keynesyen politikaların etkisiyle artan müdahaleci devlet yaklaşımı kamu harcamalarında artışa ve dolayısı ile bu artışların finansmanını karşılayabilecek kaynaklar bulmaya yönelik çeşitli politika arayışlarına sebep olmuştur. Son yıllarda özellikle 1970’lerin sonu 1980’li yılların başlarında artan küreselleşme hareketlerinin kamu maliyesi üzerindeki menfi etkilerini gidermek isteyen devletlerde vergi sistemlerini reforma tabi tutma ihtiyacı da doğmuştur. Piyasa ekonomisine geçiş yapan eski Doğu Bloğu Ülkeleri düz oranlı bir vergileme sistemini tercih ederken, İskandinav ülkeleri ile bazı Avrupa ülkeleri ikili bir vergileme sistemini tercih etmişlerdir (Vural, 2009).

Çalışmada öncelikle ikili gelir vergisi sistemine duyulan ihtiyaç irdelenecek, ardından sistemin teorik temelleri ortaya konulacaktır. Sonra da sistemin avantaj ve dezavantajları tartışılacak ve öne çıkan ülke uygulamaları değerlendirilecek, özellikle Türkiye’deki mevcut durum ve kazanımları değerlendirilecektir.

1. İkili Vergileme Sistemine Duyulan İhtiyacın Tarihsel ve Kurumsal Sebepleri

Dünya ekonomisi gittikçe hızlanan bir şekilde birbirine bağımlı hâle geldikçe ülkelerin (özellikle AB, İskandinav ülkeleri), ulusal vergi sistemlerini uluslararası konjonktüre uyarlaması, bir ihtiyaçtan daha öte bir zorunluluk hâlini almaktadır (Boadway, 2005, s. 910-911; Sorensen, 1994, s. 57-58; Nielsen ve Sorensen, 1997, s. 312). Bu kaçınılmaz zorunluluğun bazı çıkmazları da söz konusudur. Zira bir yandan ulusal sanayinin rekabet edebilirliğine engel olmamak diğer yandan uluslararası hareketliliği dikkate alarak bir sistem oluşturmak oldukça zordur. Hemen hemen bütün OECD ülkelerinde, kamunun millî gelir içindeki payı az gelişmiş olan ülkelere nazaran önemli bir seviyededir. Artan kişi başına düşen gelir hükümetleri, sağlık, eğitim, işsizlik, sosyal hizmet gibi refah politikaları alanlarında önemli harcamalar yapmaya itmektedir. Bu sorumluluklar ülkeleri tüm ülkelerde var olan savunma ve alt yapı harcamalarıyla beraber azımsanamayacak derecede yük altına sokmaktadır. Bahsi geçen koşullar veya gereklilikler ülkeleri, maksimum gelir elde etme kapasitesine ulaşmak için vergi sistemlerini etkin, adil ve minimum maliyetli bir yapıda olmasına zorlamaktadır. Buradaki temel soru ideal vergi sisteminin nasıl olması gerektiğiyle bağlantılı olarak vergi karmaşasının tasarımıyla doğrudan ilgilidir (Boadway, 2005, s. 910-911).

Kapsamlı bir gelir vergisi sistemi bir yıl boyunca vergi mükellefinin elde ettiği gelirin servette yarattığı net büyümeyi dikkate alan Schanz/Haig/Simons tipi bir yöntemle tüm kaynaklardan elde edilen gelirlerin aynı vergi tarifesine tabi tutulmasıdır (Ancak optimal vergilendirme literatürü bütün vergi kollarını ayrı ayrı ele almayı önermektedir). Ayrıca bu tipteki kapsamlı gelir vergisi sistemi, ödeme gücünün bir göstergesini dikkate almakla beraber tüm kaynaklar arasında ayırım yapmak zorunda kalmamaları nedeniyle mükelleflerin arbitraj yapmasını teorik olarak engellemektedir. Ancak böylesi bir müspet tarafın varlığı göz önünde bulundurulduğunda neden bu kadar az sayıda ülkenin bu ülkelere bağlı kalmadığı sorusu gündeme gelmektedir (Eggert ve Genser, 2005, s. 41-42; Sorensen, 2001, s. 1).

Aslında kapsamlı bir gelir vergisinin uygulanmasındaki sorunlar esas olarak sermayenin vergilendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Zira sermaye geliri; faiz, temettü, kurum kazancı, menkul ve gayrimenkul ve her türlü sermaye kazancı gibi girift bir hal almıştır. Dahası sermaye geliri, ortaklıklar, şirketler, emeklilik fonları ve hayat sigortası vb. farklı organizasyon biçimlerinden kaynaklanabilmektedir. Özetle kapsamlı gelir vergisinin uygulanmasında ortaya çıkan en büyük sorun sermayenin vergilendirilmesi noktasında sermaye gelirinin çok farklı şekillerde ve organizasyonlar ile elde edilmesidir. Ayrıca sermaye geliri emek gelirine nazaran her zaman pozitif olmayıp negatif de olabilmektedir. Bahsi geçen olumsuzluklara pratik düzlemde bakıldığında ise öncelikle dağıtılmayan sermaye kazançları, emek gelirine uygulanan yüksek düzeydeki marjinal vergi oranlarına tabi olmaksızın biriktirilmiş olacaktır. Teorik olarak bu sorunu ortadan kaldırmanın yolu ise tahakkuk etmiş sermaye kazancı payları oranında vergi salınmasıdır. Ancak siyasetçiler genelde bu konuda oldukça çekingen davranmaktadırlar. Bir başka örneğe bakıldığında ise, borsaya kaydı olmayan şirketlerin hisselerinden elde edilen gerçekleşmemiş sermaye kazançlarının tespit edilmesindeki zorluklardır. Bu nedenlerdir ki sermaye

kazançları ya hiç vergilendirilmemekte ya da kazancın gerçekleşeceği tarihe kadar ertelenmektedir. Tüm farklı sermaye gelirleri için eşit bir oranda vergi tarifesinin uygulanması neredeyse imkânsız bir hâle bürünmektedir (Sorensen, 2001, s. 1-2; Çelikkaya, 2010, s. 148-150).

Kapsamlı gelir vergisi sisteminin belki de en önemli özelliği vergilemede adalet ilkesine önem vermesidir. Ayrıca kapsamlı gelir vergisi sistemi, gelirin tüm bileşenlerine aynı marjinal vergi oranları tarifesi uygulandığı için vergilemede tarafsızlık ilkesini de karşılamaktadır. Buna ilaveten farklı vergi türleri arasında bir ayırım yapılmadığı içindir ki mükelleflerin vergi arbitrajına yönelik vergiden kaçınma faaliyetlerine engel olmaktadır. Ancak teorik olarak müspet bulunan bu sonuçların pratikte karşılığını bulmak mümkün görünmemektedir (Sorensen, 2001, s. 1-2; Sorensen, 2007, s. 559; Çelikkaya, 2010, s. 148-150). Kapsamlı gelir vergisinin yarattığı sorun ve buna çözüm bulamaması nedeniyle radikal bir reform olarak bireylerin ve firmaların net nakit akışlarına uygulanacak olan bir harcama vergisi sistemini kabul etme ihtimali tartışılmıştır. 1980'lerin sonlarına doğru İsveç hükümet komitesi bu konu hakkında kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Komite, gelir vergisinden harcama vergisine geçişte ciddi teknik problemlerle karşı karşıya kalınacağı sonucuna varmıştır. Ayrıca harcama vergisi ilkelerinin geleneksel gelir vergisine dayanan diğer ülkelerle koordinasyonu sağlamayı da zorlaştıracağı ifade edilmiştir. Bu gibi nedenlerle hiçbir OECD ülkesi teorik haklılıklarına rağmen harcama vergisi sistemini dikkate almamışlardır (Sorensen, 2001, s. 5).

2. İkili Gelir Vergisi Sistemi Teorisi

İskandinav ikili gelir vergisi sisteminin temelini oluşturan fikir, aynı zamanda şimdilerde bu sistemin bir versiyonunu kullanan Danimarka menşelidir. Her ne kadar Danimarka bu sistemi tutarlı bir şekilde uygulamaya da temel düşünce Norveç, İsveç ve Finlandiya gibi diğer İskandinav ülkelerine ilham kaynağı olmuştur. İlk defa N. C. Nielsen tarafından ortaya atılan ikili vergileme sistemi, sermayenin düşük ve sabit, emeğin artan oranlı bir vergi tarifesi ile vergilendirilmesini önermektedir. Daha açık bir anlatımla ikili gelir vergisi ise sermaye gelirleri üzerindeki vergi oranının, hem ilk dilimde yer alan emek gelirine hem de kurumlar vergisine uygulanan en düşük marjinal vergi oranına eşitlenmesi şeklindedir (Sorensen 1994, s. 60-61; Sorensen, 2007, s. 564; Nielsen ve Sorensen, 1997, s. 315; Sorensen, 2001, s. 5-6).

İkili gelir vergisi sistemi diğer sistemlere olan üstünlükleri ile ön plana çıkmaktadır. Tek ve düşük oranda vergilendirilen sermaye, vergi tabanına genişlemesine katkı sağlamakla beraber, farklı vergilendirmelerden doğan çarpıklıkları azaltmaktadır. Ayrıca kaynakta kesilme yolu ile vergilendirilmenin yapıldığı bu sistemde gerek idarenin gerek mükelleflerin uyum maliyetleri minimize edilmektedir. Sermaye, emek ve kurumlar vergisi oranlarının ortak bir paydada entegrasyonu vergi arbitrajının önüne geçerek vergi gelirlerini korumaktadır. Sisteme yöneltilen temel eleştiri ise adalet perspektiflidir. Böylesi haklı bir itiraza karşı çözüm yolu olarak miras vergisinin ihdas edilmesinin alternatifler arasından en iyisi olacağı savunulmuştur. Nitekim kusursuz bir vergi sistemi diye bir argüman söz konusu olmamakla beraber, ikili gelir vergisi sistemi de buna dâhildir. Ekonomik ve idari açıdan mevcut sisteme göre üstünlükleri söz konusu olsa da adalet, idari kapasite, etkinlik ve belirlilik noktalarında bazı zayıf noktaları doğal olarak mevcuttur (Boadway, 2005, s. 923-924; Boadway, 2004, s. 7-8; Eggert ve Genser, 2005, s. 44-45; Sorensen, 2001, s. 11-12).

Genser (2006)'ya göre ikili gelir vergisi sisteminde genel kabul görmüş bir vergi oranı yoktur. Ancak genel kabul gören ilke sermayenin vergilendirilmesinde, emeğin vergilendirilmesinde öngörülen tarifedeki en düşük marjinal vergi oranına eşit olması dolayısıyla düşük düzeyde tutulması savunulmaktadır. Sermayenin emeğe nazaran daha düşük oranda vergilendirilmesinin ilk sebebi şöyle açıklanabilir; İşsizlik, hastalık ve iş göremezlik gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda emek gelirinin risk derecesi görece olarak sermaye gelirlerinin risk derecesinden daha yüksektir. Diğer yandan sermaye gelirlerinde ise riskli olmakla beraber herhangi bir koruma sağlanmamaktadır. Ancak özellikle İskandinav ülkeleri, refah devleti perspektifinde emek geliri sahiplerine cömert miktarda yardım sağlamaktadır. Sermaye gelirine uygulanacak düşük ve sabit oranlı bir vergi tarifesi de bir nevi sigorta görevini görerek riskleri minimize etmektedir. Bu açıdan bakıldığında vergi öncesinde eşit veya eşit düzeye yakın bulunan mükelleflere uygulanan vergi tarifelerinin, ikili gelir vergisi sistemini yatay eşitliği gözetilen bir kimliğe büründürüleceği savunulmaktadır. Bununla birlikte bazı yazarlar, sermaye üzerindeki vergi oranının emek gelirine uygulanan vergi oranının altında olması nedeniyle dikey adaleti sağlamadığını; çünkü genellikle sermaye geliri elde edenlerin yüksek gelirli kişiler olduğu gerekçesiyle sistemi eleştirmektedirler (Sorensen, 1994, s. 67-68; Keuschnigg ve Dietz, 2007, s. 192-193). Emek geliri üzerindeki toplam vergi yükünün sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünden fazla olması aslında rastlantısal değildir. Özellikle OECD ülkeleri düşünüldüğünde sosyal güvenlik katkı payları genellikle emek vergileri ile beraber ele alınmaktadır.

Ayrıca dolaylı vergiler, emek gelirleri elde edenlerin üzerinde ek bir yük olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla emeğin artan oranlı vergilendirilmesi bu koşullarla beraber düşünülmelidir (Sorensen, 1994, s. 58).

Diğer yandan kanaatimce küreselleşme ile beraber sermayenin artan akışkanlığı ve ülkelerin kıyasıya vergi rekabetine (literatürde *dibe doğru yarış* olarak tartışılmakta) girmeleri nedeniyle vergi oranlarında ve vergi gelirlerindeki aşağı yönlü bir eğilimin varlığı da önemlidir. Zira ülkelerin artan rekabet baskısı nedeniyle vergi sistemlerinde sermayenin esnekliğini dikkate alarak revize etmeleri ihtiyacı doğmaktadır. Bu rekabete duyarsız kalan devletler, iki yönlü bir gelir kaybı yaşamaları muhtemeldir ki, ilk olarak ülkeden dışarı sermaye ihracına, ikinci olarak sermaye ithalinin düşmesine neden olmaktadır. En nihayetinde bu durum iki yönlü ve güçlü bir gelir kaybına neden olacağından sermayenin esnekliği dikkate alınarak düşük ve sabit oranda vergilendirilmeyi öneren ikili gelir vergisi sistemi savunulabilir bir tezdır.

Düz ve artan oranlı üniter vergi sistemlerine paralel olarak ikili gelir vergisi sisteminde işletme zararlarının gelecek yıllara aktarılması veya cari dönem kazancından indirilmesi söz konusudur. Ancak zararın kaç yıla kadar taşınma hakkına sahip olduğu hakkında uzlaşma söz konusu değildir. Örneğin Finlandiya ve İsveç gibi ikili vergileme sistemini uygulayan ülkelerde negatif (zarar) sermaye gelirlerinin pozitif (kâr) emek gelirlerinden indirilmesine imkân tanınmaktadır (Cabre, 2003; Demirli, 2009, s. 106).

İkili gelir vergisi sisteminin tasarımında bazı temel politika açmazları da söz konusudur. Örneğin, düşük ve sabit vergi oranlarının sermaye gelirinin tüm bileşenlerine uygulanması veya sermaye gelirinin bazı bileşenlerinin tıpkı emek geliri üzerine uygulanan artan oranlı vergilendirmeye tabi olması gibi uzlaşmanın olmadığı konular açıklığa kavuşturulmamıştır (Sorensen, 2007, s. 566-567). Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, ikili vergi sistemin genel olarak temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Morinobu, 2004, s. 3):

- Faiz, kâr payı, temettü, kira gibi sermaye gelirli, ücret, aylık, serbest meslek kazancı ve sosyal güvenlik katkı payları emek geliri olarak ayrılarak farklı oranlarda vergilendirilmektedir.
- Sermaye gelirleri düşük ve sabit bir oranda, emek gelirleri ise artan oranda vergilendirilmektedir. Ayrıca sermayenin vergilendirilmesinde emek gelirine uygulanan en düşük marjinal oran dikkate alınmaktadır.
- Sermayenin vergilendirilmesinde ise mükellefin uğradığı zararlar mahsup edilebilmekte ve sonraki yıla veya yıllara taşınabilmektedir.
- Faiz ve kâr payları nihai vergileme olan stopaja tabi tutulmaktadır.
- Sermaye gelirine yönelik her türlü teşvik ve indirimlerin tamamen kaldırılması ya da en asgari seviyeye indirilerek vergi tabanının en azami seviyede genişletilmesi hedeflenmektedir.

Son olarak genel bir bakış açısı ile yorumlandığında ise İkili gelir vergisi sistemi, artan oranlı bir vergi tarifesinin olduğu üniter yapıdaki sistem ile sabit bir oran tarifesinin kullanıldığı düz oranlı vergi sistemlerine nazaran ara bir form niteliğindedir (Demirli, 2009, s. 101; Demirli ve Güran, 2009, s. 172; Öz, 2006, s. 74).

3. İkili Gelir Vergisi Sisteminin Avantajları

İçsel iktisadi büyüme literatürünün vurguladığı üzere inovasyon veya yaparak öğrenme gibi yatırımla ilişkili olan faktörler pozitif dışsallık yaratacaktır. Bu müspet sonuçların elde edilmesi ise tasarruflarla ilgilidir. Optimal bir vergi sistemi, tasarrufları teşvik edip yatırımların artmasını sağlaması hâlinde bu zeminin oluşması söz konusudur. Ayrıca bireylerin miyop diye tanımlanan (uzağı görememe veya öngörü yeteneğindeki zayıflık) sağlıklı olmayan kararlarının davranışsal iktisatçılar tarafından kanıtlanması göz önünde bulundurulduğunda vergi sistemlerinin tasarrufu teşvik edici misyonunun bir kez daha altının çizilmesini gerektirmektedir. Diğer yandan küreselleşme ile beraber artan sermayenin mobilitesi vergilendirmeyi zorlaştırmaktadır. Böylesi bir zorluğun aşılması ve aynı zamanda tasarrufları teşvik edici vergi sisteminin inşası düşük ve sabit bir oranda vergilendirmeye sağlanabilir. Böylelikle sermayenin vergilendirilmesinde önerilen yol, kaynak tahsisinde etkinlik sağlayarak tasarrufları teşvik ve yatırım kararlarını olumsuz etkilemeyecektir (Boadway, 2005, s. 914-915; Nielsen ve Sorensen, 1997, s. 328; Keuschnigg ve Dietz, 2007, s. 192-193).

İkili gelir vergisinin sistematik olarak özellikleri oldukça basit düzeydedir. Vergilendirilecek kaynakları sermaye ve emek faktörü olarak ikiye ayıran bu sistem tüm sermaye gelirlerini kapsamına dâhil etmektedir. Bu iki vergi tabanına ayrı bir vergi tarifesi uygulanmaktadır. Sermaye gelirleri, sermaye dışında tahakkuk eden tüm gelirlerinin vergilendirildiği en düşük tarifede vergilendirilmektedir. Ayrıca herhangi bir indirim söz konusu olmamakla beraber matrahın aşındırılmasına karşı koruma sağlamaktadır (Boadway, 2005, s. 923-924).

İkili gelir vergisini savunan düşünürler, vergi sisteminin gelir dağılımında adaleti sağlamak için miras veya servete ilişkin vergilerin sermaye geliri üzerindeki yüksek vergi oranlarından daha etkin olacağını savunmaktadırlar. Sermaye üzerindeki vergi oranları çok yüksek olarak uygulanırsa sermayenin ülkeden çıkışı söz konusu olur ki vergilendirilecek bir sermaye geliri söz konusu olamaz. Ayrıca sermaye ve kurumlar

vergisinin en düşük marjinal vergi oranında entegre edilmesi mükelleflerin farklı tarifedeki marjinal vergi oranlarından istifade etmesini engelleyerek vergi matrahını ve tabanını etkin bir şekilde kontrol etmeyi sağlamaktadır. Örneğin bu avantajdan (gelir kaydırma işlemi) yararlanmak isteyen mükelleflerin gelirlerini aile üyelerine aktarmasına engel olunarak vergiden kaçınma faaliyetlerini azaltmaktadır. Son olarak vergi oranının bu şekilde minimum düzeyde ayarlanmasının kayıt dışı ekonomiyi azaltarak vergi tabanını genişleteceği de vurgulanmaktadır (Sorensen, 1994, s. 67-68; Radulescu, 2007; Bird ve Zolt, 2011, s. 1697-1698).

İkili gelir vergisi sisteminin sağladığı avantajlardan en önemlisi sermayenin uluslararası hareketliliğiyle ilgili sorunları azaltmasıdır. Uluslararası iş birliğinin sağlanmasıyla mutabık kalınacak stopaj oranıyla vergilendirme yapılması durumunda ikili gelir vergileme sistemine katalizör etkisi sağlanmış olunacaktır. Ancak böyle bir uzlaşımın ve enformasyon birliğinin sağlanması zor olduğundan ikili gelir vergisi sisteminin bu misyonu tek başına üstlenmesi oldukça zor olmakla beraber sermayenin vergilendirilmesindeki yaklaşımı bu zorluğu azaltmakta oldukça önemlidir (Boadway, 2005, s. 925; Boadway, 2004, s. 7-8; Eggert ve Genser, 2005, s. 42-43; Sorensen, 2001, s. 7-9).

Diğer yandan emeğin artan oranlı vergilendirilmesi mükellefleri sermaye geliri elde etmeye veya etmiş gibi göstermeye iterek vergiden kaçınmayı teşvik etmektedir. Dolayısıyla sermaye ve emek gelirlerinin vergilendirilmesinde en düşük ile en yüksek marjinal vergi oranları arasında fark azaltılmalı veya yaklaşma sağlanmalıdır. Böylelikle idari maliyetlerin azaltılmasıyla birlikte basitlik ve etkinlik sağlanarak vergi arbitrajının önüne geçilebilecektir (Sorensen, 2007, s. 573; Boadway, 2005, s. 925-926).

İkili gelir vergisi sisteminin bir başka önemli özelliği kurumlar ve gelir vergisi ile kâr payları üzerindeki çifte vergilendirme sorununu çözüme kavuşturmasıdır. Kurumlar vergisi oranı ile sermayenin aynı oranda vergilendirilmesinin sağlanması hâlinde kâr paylarının vergilendirilmesinde ya mahsup sistemiyle ya da stopajdan muaf tutarak çifte vergilendirmenin önüne geçilmiş olunmaktadır (Genser ve Schinder, 2007, s. 4). Ancak Kurumlar vergisinin emek vergisinin en düşük oranına bağlanması, entegrasyonun getirdiği olumlu sonuçları ile birlikte ülkelerin başka ülkelere (yurt dışından) gelen rekabetçi baskılara cevap verememesi gibi olumsuzluklara yol açması da muhtemeldir. Zira kurumlar vergisi oranı yalnızca yatırım açısından değil, mevcut şirketler açısından kârlılığı da etkileyen bir faktördür ki küreselleşme ile birlikte daha yüksek kârlılık vaat eden bölgelere kaymalar söz konusu olabilmektedir (Boadway, 2005, s. 926).

İkili gelir vergisi sistemi idari basitliği nedeniyle de oldukça caziptir. Mevcut gelir vergisi kanunları çok karmaşık olmakla beraber, herhangi bir düzenleme yapıldığında mükelleflerin bunlara uyumu oldukça maliyetlidir veya uyum maliyetleri artmaktadır. İkili gelir vergisi bu türden sorunları aşarak vergi sistemini gerek mükelleflerin gerekse de hükümetin ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir. Ayrıca vergi tahsilatının maliyetini düşük tutarak iktisadilik ilkesini karşılamakta ve yönetsel bir kolaylık sağlamakla beraber vergi planlaması ve kaçınma faaliyetlerini azaltmaktadır (Çelikkaya, 2010, s. 48; Eggert ve Genser, 2005, s. 43; Boadway, 2004, s. 7). Zira iktisatçılar vergi sisteminin karmaşıklığını ve basitleştirme ihtiyacını değerlendirmek için vergileri toplama ve iade etmenin kaynak ve uyum maliyetlerini ölçüt olarak kullanmaktadırlar. Bir vergi sistemi ne kadar karmaşık, mükellefler vergi rehberleri ve bilgisayar yazılımları için daha fazla kaynak harcamaktadır. Gerekli belgeleri takip etmek, beyanname hazırlamak ve bunların denetimini sağlamak gerek mükellefler açısından gerekse de idare açısından zaman ve gelir kaybına neden olarak kaynakları etkin kullanmama gibi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bir vergi sistemi ne kadar tarafsız ve ne kadar basitse uyumluluk maliyetlerinin azaltılmasında o kadar katkı sağlayacaktır. Örneğin vergiler tarafsızsa, yatırım ve finansman kararlarına müdahale etmeyerek sofistike vergi mevzuatlarının oluşmasına neden olmaz. Bu bağlamda vergilemede basitlik ilkesi bir vergi reformu hedefi olmaktan ziyade vergilemede tarafsızlığın daha kapsamlı bir hedefinin bir parçası olmaktadır (Spengel ve Wiegard, 2004, s. 18).

İkili gelir vergi sisteminde sermaye gelirine düşük vergi oranları uygulandığından hem sermaye çıkışı caydırılmakta hem de sermaye girişi teşvik edilerek vergi tabanı genişletilmeye çalışılmaktadır. Vergi tabanını genişletmek ise gelir dağılımında adalet ve dolayısıyla yatay adalet ilkesine yaklaştırmaktadır. Zira bu sistem tercihli veya özel vergi rejimlerinin keskin bir şekilde önüne geçmekte veya onu en asgari düzeye indirmektedir. Vergi tabanını genişletmek aynı zamanda dikey adalet noktasında müspet etkilere neden olmaktadır (Karakurt ve Akdemir, 2010, s. 147).

Ayrıca altı çizilmelidir ki ikili vergileme sistemini eleştirenler vergi reformlarının odak noktasını kaçırmaktadır. Bu reformlar, ülkeyi iş olanakları adına daha cazip hâle getirmektedir. Zira yerli ve yabancı yatırımcıları hem bir kez daha vergilendirmek (var olan yatırımları) hem de ülkeye çekip vergilendirme (yeni yatırımları) adına oldukça değerlidir. Zira uluslararası düzeyde hareket eden sermayenin ülkeye herhangi bir faydası olmayacaktır. Sermaye üzerindeki vergi yükünü daha az veya hiç vergi ödemeyeceği bir ülkeye

kaydırma gücüne sahiptir. Dolayısıyla ikili gelir vergisi sistemi sermaye ve tasarrufları teşvik ederek büyüme ve refah üzerine odaklanmaktadır (ZEW, 2008, s. 9).

Genel olarak incelendiğinde ikili gelir vergisi sisteminin lehine yönelik temel argümanlar (Sorensen, 1994, s. 61-64; Nielsen ve Sorensen, 1997, s. 312; Sorensen, 2001, s. 1-9; Sorensen, 2009, s. 7-8; Bird ve Zolt, 2011, s. 1693-1694; Keuschnigg ve Dietz, 2007, s. 192-193; Genser ve Reutter, 2007, s. 5; Radulescu, 2007; Genser, 2006, s. 275; Spengel ve Wiegard, 2004, s. 21; Cabre, 2003, s. 11; Doğan, 2016, s. 55-63; Öz, 2006, s. 75):

- Sermayenin, ulusal sınırlardan uluslararası sınırlara doğru hızla artan hareketliliği ülkelerin vergi politikalarını gözden geçirme ihtiyacını doğurmuştur. Vergi idareleri ülkeden sermaye çıkışlarını önleme ve ülkeye sermaye girişini sağlamak adına, ikili gelir vergisinin önerdiği sermayeden düşük ve sabit oranda bir vergi alınması etkinliği ve küreselleşmenin bu etkilerini avantaja dönüştürerek politika esnekliği sağlayacaktır.
- Sermaye gelirinin birçok şekilde tahakkuk etmesi nedeniyle bazı sermaye gelirlerinin örneğin mülk sahibinin oturduğu evin emsal kirası gibi gelirlerin pratik ya da politik nedenlerden dolayı vergilendirilmesi oldukça zordur. Böylece vergi matrahına dâhil edilmeyen bu türden vergi gelirleri vergi tabanını daraltmaktadır. Ancak ikili gelir vergisi sistemi, önerdiği kapsayıcı, düşük ve sabit oranlı bir sermaye vergisi, kaynakta kesinti yolu ile etkinliği sağlayabilmekte ve böylelikle tarafsızlığı da sağlamaktadır.
- Geleneksel gelir vergisi sisteminin sermaye geliri üzerinde yarattığı enflasyonist etkileri dikkate almaması nedeniyle eleştirilirken ikili gelir vergisi sisteminin önerdiği sermayenin vergilendirme biçimi bu sorunla mücadele etmenin pragmatik bir yoludur.
- Kurumlar vergisi, emek vergisi ve sermaye üzerinden alınacak vergilerin en düşük marjinal vergi oranında entegre edilmesi vergi mükelleflerinin bu farklılıklarından yararlanarak vergi arbitrajına başvurmalarını engelleyecek, vergi kaçakçılığını azaltacak ve son olarak çifte vergilendirilme sorunu aşılacaktır.
- Tasarrufların vergilendirilmesinde sadece cari dönemi değil yaşam boyu bir perspektife sahip olan ikili gelir vergisi sistemi, sermayenin vergilendirilmesinde önerdiği yöntem ile tasarruf edenleri gelecek dönemlerde cezalandırmaktan ziyade daha çok tasarruf etmeyi teşvik edici özelliktedir.
- İkili gelir vergisi sisteminin temel felsefesi sermayenin vergilendirilmesinde mümkün olan en geniş tabanı oluşturmak ve sermayenin vergilendirilmesinde en üst derecede bütünlük (indirimlere hiç ya da en az düzeyde yer vererek) ve tarafsızlık sağlanarak etkinlik hedefine ulaşmaktır.

Sermayenin mobilitesi argümanı, ikili gelir vergisi sistemine muhalefet edenlerin kabul ettikleri ve sistemin diğerlerinden ayrılarak kabul görmesinde önemli bir role sahiptir. Zira mevcut vergileme sisteminin sürdürülemez olmasının sebebi vergi gelirlerinin çok keskin bir şekilde azalması ülkelerin ikili gelir vergisi sistemine doğru eğilimlerini güçlendirmektedir. Tüm bunlarla beraber İskandinav ülkeleri, geliri yeniden dağıtmanın bir aracı olarak sermayenin artan oranlı vergilemesinden vazgeçmişlerdir. Zira sermaye üzerindeki artan oranlı bir vergilemenin bu amacı sağlamada başarı sağlamadığı ve hatta olumsuz etkiler yarattıkları tecrübesini edinmişlerdir (Sorensen, 2007, s. 564-566). İkili gelir vergisi sisteminin avantajlarının yanı sıra dezavantajlarından da bahsetmek gereklidir.

4. İkili Gelir Vergisi Sisteminin Dezavantajları

İkili gelir vergisi sistemine yönelik eleştirileri veya sistemin dezavantajlarını iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki sistem tasarımcılarının vergilendirmede etkinliği ön planda tuttuğuna, vergilendirmede adaletin ihmal edildiğine veya arka plana itildiğine yönelik yapılan eleştirilerdir. İkinci dezavantaj ise üzerinde uzlaşılmayan veya gözden kaçırılan noktalar olarak ileri sürülen gelirin kaydırılması ve vergilendirilecek geliri ayırmadaki problemlerdir.

4.1. Adalet Eleştirisi

Tarihsel koşullar ülkeleri vergilemede adalet ve etkinlik arasında bir tercih yapmaya zorlamaktadır. Ancak bilinmelidir ki etkinliğin tercih edilerek adaletin dışlanması sistemin bir ayağını aksatmaktadır. Refah devletinin en bariz örnekleri olan İskandinav ülkelerinin etkinlik ve adalet arasındaki tercih dayatmasında geliştirdikleri sistem, birinci en iyi olmasa da ikinci en iyi sonuçtur diyebiliriz. Zira bu ülkelerde refah politikaları çerçevesinde yüksek vergilerle finanse edilen refah devleti uygulamalarının pozitif etkileri gözlemlenebilmektedir. Fakat bu husus dahi “*modern devletin fiyatı olarak görülen adil olmayan vergi sistemlerine anlam vermeyi gerekli kılmamaktadır*”. Nitekim refah devletinin uygulamalarını devam ettirmek için gelire ihtiyaç duyulmaktadır ki bu

da sistemin öngördüğü şekilde emek üzerinde artan oranlı bir vergilendirme ile sağlanmaktadır (Karakurt ve Akdemir, 2010, s. 151).

İkili vergilendirme sistemini eleştirenlerin genel odak noktası adalet perspektifindedir. İkili gelir vergisi sistemi mükelleflerin kapsamlı gelir vergisinde olduğu gibi ayırma kuramını dikkate alarak değil, bu gelirleri emeği artan oranlı, sermayeyi ise düşük ve sabit oranlı vergilendirmek üzere ikiye ayırarak vergilendirmektedir. Bu kapsamlı gelir vergisi sisteminin felsefesine aykırı olmakla beraber artan vergi yükü, esnekliği oldukça yüksek olan sermayenin yerine esnek olmayan emek üzerinde kalarak adalet prensibiyle çatışmaktadır (Sorensen, 1994, s. 61-62; Çalcalı ve Yılmaz, 2013, s. 249). Bununla birlikte Bø vd. (2012), Atkinson (1980)'e referansla yatay adalet kavramının kesin anlamını tespit etmenin zor olmasına rağmen politikaların değerlendirilmesinde hâlâ kilit bir rol üstlenmeye devam ettiğini öne sürmektedirler. Yazarlar, Norveç üzerine yaptıkları uygulamalı çalışmalarında 2006 reformundaki iyileştirmelerden önce uygulanmakta olan ikili vergi sisteminin neden olduğu yatay eşitsizliğin reformdan sonra azaldığını tespit etmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışma, ikili gelir vergisi sistemine yönelik vergilendirmede adaletin ihmal edildiğine yönelik eleştiriye ampirik bir temel sunmaktadır.

İkili gelir vergisi sistemine yöneltilen bir diğer eleştiri noktası, emeğin yüksek ve artan oranda vergilendirilmesinin yaratacağı sonuçlarla ilgilidir. Kimi düşünürlere göre (Frande, 2008'den aktaran Çelikkaya, 2010, s. 123) emeğin yüksek ve artan oranda vergilendirilmesi tıpkı sermayeye benzer şekilde ülkeden dışarıya beyin göçü yaratacağını ve aynı zamanda ülkenin diğer ülkelerle beyin göçü rekabetinde arka plana düşerek ekonomik etkinlik açısından olumsuz etkiler yaratılacağı savunulmaktadır.

Her ne kadar gerekçeleri kabul edilebilir sebeplere dayansa da ikili gelir vergisi sisteminin, vergilemede adalet ilkesini zedelemesi, vergi hasılatlarında belirsizlik yaratması, sistemin işlerlik kazanması için sosyal güvenlik sisteminin destekleyici nitelikte olması ve sermaye lehine ayrımcı vergilemenin vergi sisteminin tarafsızlığını zedelemesi önem arz eden konulardır. Dolayısıyla gelir dağılımının bozuk, refah ve sosyal devlet anlayışının zayıf olduğu ülkelerde ikili gelir vergisi sisteminin başarı şansı düşük olarak değerlendirilmektedir (Demirli, 2009, s. 116-117).

4.2. Gelir Kaydırma ve Vergilendirilecek Geliri Ayırmadaki Sorunsallar

İkili gelir vergisi sisteminin belki de en zayıf ve en çok eleştiri alan noktası emek ve sermaye gelirlerinin tespiti ve dolayısıyla gelirlerinin ayrıştırılma meselesidir. Zira kendi işini ifa edenler ve serbest meslek sahipleri kısmen sermaye kısmen emek faktörleriyle gelir elde etmektedir. Buradaki temel sorun sermayenin düz ve düşük oranda vergilendirilmesi öngörülürken emek gelirinin artan oranlı vergilendirilmesinin mükellefleri, gelirinin beyan edilmesinde emekten sermayeye doğru bir kaçınma yoluna itmektir. Bu sorunu çözenin yolu olarak ikili gelir vergisi sisteminin savunucuları, emek ve sermaye gelirlerini bileşenlerine ayırma yolunu önermişlerdir. Bu ayırım emek faktörünün gözlemlenmesinde ortaya çıkan idari zorluklar ve yüksek maliyetler sermayeye bir getiri oranı uygulayarak arta kalan geliri artan oranlı emek gelirine tabi olması gerektiğini ifade etmektedirler. Nitekim İskandinav ülkeleri böyle bir ayırma gitme zorunluluğunun farkına vararak sistemlerinde buna yönelik düzenlemeler yapmışlardır. Elbette ki böyle bir prosedür bir dizi sorunlar yaratmaktadır. Öncelikle işletme varlıklarının tanımlanması söz konusu olduğunda hem ticari hem de özel amaçlar için kullanılan varlıkların oluşturduğu keyfi bir tercih sorunu ortaya çıkmaktadır. İkinci bir sorun ise işletme varlıklarına uygulanacak getiri oranı ile ilgilidir ki piyasa faiz oranlarının homojen olmaması bunu zorlaştırmaktadır. Son olarak sermayenin fırsat maliyetine dikkat etmeyen bu yöntem, toplumsal bir mutabakatın şeffaflığını azaltmakta ve politik sürecin (lobicilik) etkin olmayan kararlarına indirgenmektedir. Böylesine sorunların olması sisteminin iktisadi verimliliğini aşındırarak hedefine tam anlamıyla ulaşmasını engellemektedir (Sorensen, 1994, s. 61-62, 73-76; Sorensen, 2001, s. 9-11; Sorensen, 2007, s. 568-574; Bird ve Zolt, 2011, s. 1694; Eggert ve Genser, 2005, s. 43-47; Pirttila ve Selin, 2011, s. 120-122; Boadway, 2004, s. 3-8). Yani bu sorunu çözmek için geliştirilecek yöntemlerde keyfilik söz konusu olabilir. Dolayısıyla nesnel bir zeminde değerlendirilmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Nitekim Norveç deneyimi bu türden vergi, kaçınmaların yalnızca teorik bir ihtimal olmadığını açıkça göstermektedir. 1992 yılında ikili gelir vergisi sistemine geçişle beraber aktif olarak vergilendirilen kurumların sayısında %50'ye yakın bir azalma söz konusu olmuştur (Sorensen, 2007, s. 575). Bu sonucu destekler biçimde Pirttila ve Selin (2011, s. 138-139), Finlandiya'ya yönelik çalışmalarında ikili vergileme sistemi reformu sonucunda reformun tasarrufları teşvik ettiği ancak emek gelirini daha az vergiye tabi olan sermaye gelirine doğru kaydırma noktasında bir artışa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yazarların ikinci tespiti, ücret geliri elde edenler ile serbest meslek sahipleri arasında kurduğu bağlantıda ücret geliri elde edenlerin

muhtemelen vergiden kaçınma gibi bir yollarının olmaması nedeniyle sermaye gelirlerinde belirgin bir artış olmadığını ancak serbest meslek ifa edenlerin vergi tabanını aşındıracak bir biçimde sermaye gelirlerinde artışın olduğudur. Yazarlar son olarak ikili gelir vergisi reformunun potansiyelinin vaat ettiği gibi müspet kazanımları olmasına rağmen bu kazanımların bir kısmının artan gelir kaydırıcı faaliyetlerle azaldığını öne sürmektedirler.

Sistem savunucuları, bahsi geçen gelir kaydırma faaliyetlerini ve karmaşıklığını önlemek adına iki prensip önermişlerdir. İlk olarak kaynak prensibine göre işletme varlıklarının tahmini olarak getirisi hesaplanarak sermaye geliri tespit edilmekte ve arta kalan kâr da emek geliri olarak vergilendirilmektedir. İkinci olarak ayırma prensibine göre ise, işletme gelir elde ettiği anda sermaye geliri olarak vergilendirilmekte, kâr ortaklara dağıtıldığında ise yasal hükümlere göre sermaye ve emek geliri olarak ayırma gidilmektedir. Bu çözüm yolları bir yandan sisteme işlerlik kazandırarak aksayan yönleri düzeltmeye olanak sağlarken, diğer yandan ayrımcılık ve aşırı kapitalizasyon gibi yeni sorunları beraberinde getirmektedir (Genser ve Schindler, 2007, s. 3-4).

5. İkili Gelir Vergisi Sisteminde Ülke Uygulamaları ve Değerlendirilmesi

Başlangıçta ikili vergileme sisteminin temel prensiplerini benimseyerek vergi sistemlerini reforme eden İskandinav ülkelerinde mevcut durumda bu sistemden kopmalar gerçekleşmiştir. Örneğin kurumlar vergisi en düşük marjinal emek ve sermaye vergisi oranına eşit değildir. Sistemin en büyük eleştirisi olan vergilemede dikey adaleti karşılamadığı göz önünde bulundurularak Boadway (2004, 2005)'in önerdiği gibi Norveç, artan oranlı servet vergisi ihdas etmiştir. İsveç ve Finlandiya ise belli bir süre servet vergisi ihdas ettikten sonra tekrar kaldırmışlardır. Danimarka'ya bakıldığında ise bambaşka bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Danimarka bu sistemin menşei ülkesi olmasına rağmen şimdilerde sistemden oldukça uzaklaşmıştır. Danimarka, emek ve tasarruf gelirini düşük ve ılımlı bir artan oranlı tarifeye göre vergilendirirken, diğer sermaye gelirlerini daha yüksek oranlarda vergilendirmektedir. Danimarka'da böylesi keskin bir sistem değişiminin olması düşündürücüdür. Bu keskin değişimin ise sermayenin artan oranlı bir vergiye tabi olmaması veya bir diğer ifadeyle ikili gelir vergisi sisteminin önerdiği gibi düşük ve sabit bir oranda vergilendirmenin gerek vatandaşlara gerekse de politika yapıcılara kabul ettirmenin zorluğundan kaynaklandığı öne sürülebilir. Ayrıca İskandinav ülkelerinin çoğunluğunda hem sermaye hem de emek gelirlerinden yüksek oranlarda yerel vergiler tahsil edilmektedir. İsveç ise gelir kaynaklarını ayrı vergilendirme yöntemini sürdürmesine rağmen sermayenin vergilendirilmesinde ikili gelir vergisi sisteminin önerdiğinin aksine yüksek oranda vergilendirme yapmaktadır. Norveç ise hâlâ ikili vergileme sistemini genel olarak muhafaza etmektedir. Finlandiya'da ise emek üzerinde artan oranlılığı düşürmesine rağmen sermaye üzerindeki vergi yükü önerilenin üstündedir. Bahsi geçen ülkelerdeki gerek küçük gerekse de büyük çaptaki değişiklikler vergilendirmede adalete yaklaşmak amacını gütmektedir (Randelovic, 2010, s. 191-193; Sorensen, 1994, s. 76-77).

İskandinav ülkelerini hariç tutmak gerekirse diğer AB üyesi ülkelerinin kahir ekseriyeti kapsamlı bir ikili gelir vergisi sistemini uygulamamışlardır. Ancak birçok AB üyesi ülke kapsamlı gelir vergisinden ikili gelir vergisi sistemine doğru bir eğilim göstermişlerdir. Avusturya, Belçika, İtalya, Portekiz, Litvanya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler, emek gelirleri üzerinde artan oranlı bir tarifeye göre vergilendirme yaparken sermaye geliri üzerinde nihai vergileme olarak kabul edilen stopaj uygulamasına göre vergilendirme yapmaktadırlar. Estonya ise farklı bir vergilendirme prosedürü izleyerek sermayeyi kişisel düzeyde vergilendirmeyerek kazanılan gelir üzerinden sabit vergi tarifesi uygulamaktadır. Hollanda ve Yunanistan'da ise yarı ikili vergileme sistemi denilen farklı bir yaklaşım söz konusudur. Fransa yalnızca bireysel anlamda faiz geliri elde edenler için nihai bir vergileme olarak stopaj uygulamaktadır. Ayrıca Litvanya dışındaki çoğu AB ülkelerinde düşük düzeyde sermaye geliri elde edenler için belli bir oranda indirimler söz konusudur. Avusturya ve Belçika ise nihai stopaj yerine beyan esasına göre vergilendirmeyi tercih ederek yine benzer şekilde belli oranda indirim hakkı tanımaktadır. Son olarak kurumlar vergisi oranı Avusturya, Litvanya ve Polonya'da sermayenin vergilendirilmesi ikili sisteminin önerdiğine benzer şekilde kişisel gelir vergisi oranına eşitlenmekle beraber diğer ülkelerde hâlâ farklılıklar söz konusudur (Genser ve Schindler, 2007, s. 6-7). Hollanda ise "*Kutu Sistemi*" (yarı ikili gelir vergisi) adını verdiği ikili gelir vergisi sistemine yakın bir uygulamayı 2001 yılında uygulamaya koymuştur. Uygulamanın temel motivasyonu vergi oranlarının düşürülmesi, vergi tabanının genişletilmesi, vergi kredisi sisteminin tahsis edilmesi ve sermaye üzerindeki vergilemenin gelir vergisi yerine tahmini olarak vergilendirilmesidir. Sistemdeki ana hedef ise değişik biçimlerde elde edilen sermaye gelirlerinin arasındaki uyumsuzlukları gidererek eşit oranda vergilendirmek ve arbitraj faaliyetlerini engellemektir. Hollanda yarı ikili gelir vergisi sisteminde, vergilendirilecek kaynaklar birbirinden ayırt edilerek üç kutuda toplanmakta ve her kategoriye farklı vergi oranları uygulanmaktadır; (Demirli, 2009, s. 108-109). Tablo 1'de Hollanda'nın uyguladığı kutu sistemi detaylı bir şekilde sunulmuştur:

Tablo 1. Hollanda’da Uygulanan Kutu Sistemi

Kutu 1: Emek ve Konut Gelirleri	Kutu 2: Büyük Ortaklık Hisselerinden Elde Edilen Kazançlar	Kutu 3: Tasarruf ve Yatırım Kazançları
<p>-Bu kutuya giren gelir türleri; ücretler, ticari faaliyetlerden elde edilen kârlar (gerçek kişi), serbest meslek kazançları, telif hakkı kazançları, ikamet edilen konutun emsal kira bedeli, sosyal sigorta ödemeleridir.</p> <p>-Bu kazançlardan medeni ve ailevi koşullara göre çeşitli indirimler söz konusudur.</p> <p>-Artan oranlı bir tarife söz konusu olup ilk dilim %33,65, son dilim ise %52 oranındadır.</p>	<p>-Hollanda vergi mevzuatına göre bir mükellefin bireysel ya da ortaklarıyla doğrudan veya dolaylı olarak bir işletmenin ortaklık payını temsil eden hisselerin asgari olarak %5’ine sahip olması hâlinde bu kategoriye girmektedir.</p> <p>-Bu kategoriye giren mükelleflerin elde ettikleri ortaklık geliri, kâr payı ve sermaye kazancı gibi gelirler üzerinden %25 oranında gelir vergisi tarifesi uygulanmaktadır.</p>	<p>-Bu kategoriye dâhil olan gelir türleri; mevduat, hisse senedi, bono, gayrimenkul ve ikinci kutudaki koşulu sağlamayan kazançlarıdır.</p> <p>-Bu kategoride bulunan unsuların yıllık ortalama iktisadi değerinin %4’ü kadar getir sağladığı varsayılarak bu getiri oranı %30 oranında vergilendirilmektedir.</p> <p>-Belli bir miktarı aşan kazançlarda beyan usulü kullanılmakla beraber çocuk sahibi olanların her bir çocuk için istisnadan yararlanma hakları söz konusudur.</p>

Kaynak: Demirli (2009), s. 108-109’den yararlanarak oluşturulmuştur.

6. Türk Vergi Sisteminin İkili Gelir Vergisi Sistemi Açısından Değerlendirilmesi

Türk vergi sisteminde toplam gelir, sermaye ve emek gelirlerinden oluşmaktadır. Kazanılan ve dolayısıyla vergilendirilen gelirler ağırlıklı olarak ticaret, ziraat, ücret ve serbest meslek kazancını oluşturan emek gelirlerini, menkul ve gayrimenkul mallardan ve diğer kazanç ve iratlardan elde edilen gelirler sermaye gelirleri olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk vergi sisteminin, ikili gelir vergisi sistemine benzer bir özellik taşıdığı söylenebilmektedir. Ancak diğer yandan bazı ticari, zirai ve serbest meslek kazançları sermaye ve emek unsurlarının birleşimiyle elde edilmektedir. Bu bileşik gelir unsuru ikili gelir vergisi sisteminde ayrı ayrı vergilendirmekteyken Türk vergi sisteminde durum böyle değildir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında ise ikili gelir vergileme sisteminin ayrılmaktadır (Çelikkaya, 2010, s. 56-57; Doğan, 2016, s. 74-75).

Diğer yandan 11.08.1999 tarihli ve 4444 sayılı kanun ile miktarı ne kadar olursa olsun mevduat faiz gelirleri beyan dışı bırakılarak söz konusu indirimler de uygulamadan kaldırılmıştır. Bu uygulama ülkemizde ikili vergileme sistemine geçişin ilk emareleri olarak göze çarpmaktadır (Çalçalı ve Yılmaz, 2013, s. 251). Türk vergi Sistemi’nde 2006 yılında yapılan reformla birlikte sermayenin vergilendirilmesi %15 oranında stopaja tabi tutulup emek gelirin uygulanması en düşük marjinal vergi oranına eşitlenmiştir. Ayrıca kurumlar vergisinde yapılan değişiklik de dikkate alındığında en düşük marjinal vergi oranına yakın bir düzey olan %20 olarak belirlenmiştir. Bu nedenledir ki Türk vergi sistemi, ikili gelir vergisinin temel felsefesini kısmen de olsa benimsemiş görünmektedir (Çelikkaya, 2010, s. 56-57).

Menkul sermaye iratlarının vergilendirilmesinde birbirinden farklı uygulama karmaşasını önlemekle beraber birlik ve basitliği sağlayan Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67. maddesi ile 2006 yılından itibaren 2015 yılının sonuna kadar %15 oranında ve kaynağa kesinti yolu ile vergilendirme hedeflenmiştir. İkili gelir vergisi sistemine, 1999 yılındaki bazı menkul sermayelerden elde edilen gelirin beyan dışı bırakılmasıyla atılan adım, tam mükellef kurumlardan elde edilen kar paylarının yarısının gelir vergisinden istisna olması ile beraber sermaye üzerindeki vergi yükünü düşürmektedir. Ayrıca kurumlar vergisi oranlarındaki indirimler ve vergi yükünü azaltan istisnalar ikili gelir vergileme sisteminin önerdiği en düşük marjinal orandaki entegrasyona yönelik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında Türk vergi sistemi, 2006 yılındaki mevzuat değişikliği ile beraber üniter yapıdaki vergi sisteminden ikili gelir vergisi sistemine doğru yakınlaşması söz konusudur (Çalçalı ve Yılmaz, 2013, s. 253-256; Çelikkaya, 2010, s. 172-173; Çelikkaya, 2010, s. 124-125; Doğan, 2016, s. 73; Öz, 2006, s. 75).

6.1. Gelişmekte Olan Bir Ülke Olarak Türkiye’de İkili Gelir Vergisi Sisteminin Uygulanması

İkili gelir vergisi sistemi literatürde tamamen İskandinav ülkelerinin vergi sistemleriyle bütünleşmiştir. Bu ülkelerde toplam vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payı %45 ile %50 arasında değişmektedir. İskandinav refah ülkeleri, zorunlu bir biçimde emek gelirin üzerindeki yük, toplam marjinal oranları ile sosyal sigorta katkılarıyla beraber ele alındığına oldukça yüksek seviyededir. Emek faktörünün hareket kabiliyetine bakıldığında ise esnekliğin katı düzeyde olduğu gözlemlenmektedir. İskandinav ülkelerinin aksine Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelere bakıldığında ise ulusal gelirler içinde vergilerin ağırlığı %38 bandındadır. Ayrıca bu

ülkelerde yüksek düzeyde emek hareketliliği söz konusudur. Dolayısıyla ikili gelir vergileme sistemi İskandinav ülkelerine uygun iken, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerin yapısal özelliklerinden dolayı etkin sonuçlar vermeyecektir. Sonuç olarak ikili vergileme sistemi ülkelerin yapısal özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Sorensen, 2009, s. 30; Çelikkaya, 2010, s. 123).

Türkiye'nin yapısal özellikleri dikkate alındığında şu değerlendirmeler yapılabilir;

- Türk vergi sisteminde finansal araçların vergilendirilmesine yönelik yasal düzenlemelerin oldukça karışık olduğu gözlemlenmektedir (Karadağ, 2014, s. 222). İkili gelir vergisi teorisinin önerdiği vergileme sisteminde istisna ve karmaşık düzenlemelerin ya tamamen ortadan kaldırılması ya da asgari bir seviyeye indirilmesi, vergi sistemimizi basitlik ve sadelik açısından anlaşılabilir bir zemine oturtacaktır. Bununla birlikte düşük tasarruf düzeyine sahip Türkiye'de, sermayenin düşük ve sabit oranda vergilendirilmesi (hatta sıfır oranda) tasarrufları teşvik edici nitelikte olacaktır. Özellikle son dönemde artan enflasyon oranları da dikkate alındığında sermayenin getirisi vergilerle birlikte azalmaktadır. Kaldı ki, tasarruf oranlarının artması sermaye piyasalarına derinlik kazandırarak yatırımları teşvik etmesinin yanı sıra dış tasarruf bağımlılığının azalmasına katkı sağlayacaktır. Kısa dönemde vergi geliri kaybı ihtimali söz konusu olabilecek iken uzun dönemde vergi matrahına genişletecek etkiler yaratılabilme ihtimalini de yadsımamak gerekmektedir.
- İkili vergileme sistemi reformunu benimsemek geliştirmekte olan ülkeler için oldukça değerlidir. Bu reformu gerçekleştirmek, ülkelerin vergi rekabetinde daha tutarlı ve rasyonel bir sistemin oluşturulmasında esneklik sağlayarak geliştirmekte olan ülkelerin vergi sistemlerini iyileştirme kabiliyetine sahiptir. Küreselleşmenin yarattığı esneklikle sermayenin, vergi rekabeti, vergi cennetleri, transfer fiyatlaması gibi yöntemler ile yurt dışına kaydırabilme yeteneği dikkate alındığında düşük ve sabit bir oranda sermayenin vergilendirilmesi hem ülke içinde sermayenin kalması hem de ülke dışından sermaye ithaline imkân tanıyacaktır (Bird ve Zolt, 2011, s. 1691-1693). Ancak diğer kurumsal faktörler olarak siyasi istikrar, hukuk sistemi, işlem maliyetleri de sermayeyi cezbedecek düzeye getirildiği takdirde daha büyük kazançlar söz konusu olabilecektir. Zira Türkiye kronik bir düzeyde cari açık veren bir ülke olarak her yıl yüksek düzeyde yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Son olarak tüm vergi gelirlerinde bir uyum ve entegrasyon, ikili vergileme sisteminin önerdiği biçimlerde dizayn edildiği takdirde kronik bir sorunumuz olan kayıt dışı ekonominin payı düşürülebilecektir.
- İkili gelir vergisi sisteminde, emek gelirini sermaye gelirinə dönüştürme eğilimi sistemin zayıf halkalarından biridir. Ancak, arbitraj problemi geliştirmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran daha az önem arz etmektedir. Zira gelişmiş ülkelerde emek ve sermaye gelirlerinin oranları arasında oldukça fazla bir fark söz konusu iken geliştirmekte olan ülkelerde çok az bir farklılık söz konusudur (Bird ve Zolt, 2008, s. 22-24'den aktaran Çelikkaya, 2010, s. 106-107). Bunların dışında gerçekleşmesi muhtemel arbitraj faaliyetleri için ikili sistemin önerdiği getiri oran ve türevi yaklaşımların daha da iyileştirilerek nesnel ve kapsamlı bir sistemin Türk vergi sistemine enjekte edilmesi bu aksaklığı kısmen de olsa giderecektir.
- İkili gelir vergisi sistemine getirilen en büyük eleştiriler perspektifinden bakıldığında ise Türk vergi sistemi, diğer uygulayıcı ülkelere nazaran daha eleştirilebilir bir konumdadır. Zira vergi yükü genellikle alt kesimlerin üzerindeki gelir vergisi ile genel tüketim vergileriyle oldukça ağır düzeydedir. Ayrıca Türkiye'de, İskandinav ülkelerindeki gibi güçlü bir refah ve sosyal güvenlik sisteminin olmadığı göz önünde bulundurulduğunda ikili gelir vergisi sisteminin, gelir dağılımı ve vergilemede adaleti daha da yıpratma ihtimali söz konusudur. Yapılması gereken diğer öneriler ile birlikte bu kesimlere uygulanacak negatif gelir vergisi, temel ihtiyaçlara yönelik indirimler ve rasyonel bir sosyal güvenlik sistemi gibi kurumsal faktörleri ikame etmektir. Böylelikle gerek sermayenin gerek emek faktörlerinin vergilendirilmesinde hem etkinliği sağlamak hem de mutlak bir adalete ulaşılmasa da olabildiğince yaklaşma fırsatı doğabilir.

SONUÇ

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla beraber etkileri de her zaman ve zeminde geniş kapsamda kendini hissettirmektedir. Özellikle sermayenin yüksek esnekliği, sermayeye sınır ve zaman tanımsız kazanç seçeneklerini rasyonel bir şekilde değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Sermayenin bu gücü, ülkelerin vergileme sistemlerini de etkisi altına alarak değişim ve dönüşüm ihtiyacını doğurmuştur. Ülkelerin vergi sistemlerindeki reform çabaları incelendiğinde, ilk olarak kapsamlı gelir vergisini yeniden düzenleme eğiliminin olduğu, ikinci olarak harcama ve düz oranlı vergileme sistemlerinin birbirleri yerine ikame edilebilirliği düşünülmekte ve son

olarak özellikle İskandinav ülkeleri tarafından öncülük edilen ikili gelir vergisi sisteminin uygulanması daha çok ön plana çıkmaktadır.

İkili gelir vergisi sistemi de aslında küreselleşmenin bu değişim ve dönüşüm atmosferine karşı bir nevi savunma refleksi olmakla beraber aynı zamanda bir fırsat ortamı da yaratmaktadır. Sermayenin bu esnekliğine karşı savunma refleksi olarak sermayenin düşük ve sabit bir oranda vergilendirilmesi düşünülmüştür. Bu düşüncenin perde arkasında sadece ülke içindeki sermayenin dışarı çıkışını engelleyici bir savunma refleksi olduğu düşünülse de bir diğer nokta ulusal sınırlar dışından sermayenin ulus sınırlarına çekilme fırsatı da aynı zamanda ortaya çıkmıştır.

Görünüşte rasyonel ve tutarlı bir sistem olarak değerlendirilebilecek ikili gelir vergisi sisteminin bir dizi avantajının yanında dezavantajları da söz konusudur. İkili gelir vergisi sisteminde vergilendirmede öncelikli hedefin iktisadi etkinlik olması nedeniyle iktisadi büyüme ve piyasa odaklı kimliği ön plana çıkmakla birlikte vergilemede adalet ilkesinden de uzaklaştığı söylenebilir. Ancak gerek ikili gelir vergisi sisteminde gerekse de diğer vergileme sistemlerinde hatta tüm maliye ve para politikalarında etkinlik ile adalet arasında bir çatışmanın her zaman için söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

Türk vergi sistemi ise özellikle 2006 yılında yapılan düzenlemelerle ikili gelir vergisi sistemine yaklaşmaktadır. İkili gelir vergisi sisteminin gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye’de benimsenmesinin kazanımları olabileceği gibi, elbette sorunlara da neden olacaktır. Ancak iktisadi etkinliği ve piyasa odaklı yaklaşımı yansıtan ikili gelir vergisi sistemini uygulamak, vergilemede adaletin dışlanacağı anlamına gelmemelidir. Etkinliği mutlak bir etkinlik olarak görmekten ziyade olabildiğince vergilemede etkinliğe yaklaşmak ve aynı zamanda vergilemede adaleti tamamen dışlamayan ılımlı, özgün ve kendi dinamiklerimize uygun bir sistem tasarlanması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle birinci en iyi olmasa da ikinci en iyiye ulaşmak önemlidir. Bu çerçevede gerek Hollanda’nın yarı ikili gelir vergisi sistemi gerekse de İskandinav ülkelerindeki tecrübeler dikkate alınarak iktisadi büyüme ve refah düzeyinde artış sağlayacak yeni bir Türk vergi sistemi inşa edilebilir.

KAYNAKLAR

- Bird, RM and Zolt, EM (2011). Dual income taxation: A promising path to tax reform for developing countries. *World Development*, 39(10), 1691-1703.
- Bø, EE, Lambert, PJ and Thoresen, TO (2012). Horizontal inequity under a dual income tax system: principles and measurement. *International Tax and Public Finance*, 19(5), 625-640.
- Boadway, R. (2004). The dual income tax system-an overview. *CESifo DICE Report*, 2(3), 3-8.
- Boadway, R. (2005). Income tax reform for a globalized world: the case for a dual income tax. *Journal of Asian Economics*, 16(6), 910-927.
- Cabré, JM (2003). The dual tax as a flat tax with a surtax on labour income. *Departamento de Economía Política y Hacienda Pública, Universidad de Barcelona*.
- Coşkun Karadağ, N. (2014). Finansal Araçların Vergilendirilmesi, İhtiyari Beyan ve Sağladığı Vergi Avantajları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 205-224.
- Çalcalı, Ö. ve Yılmaz, A. (2013). Sermayenin Vergilendirilmesinde Adaletten Etkinliğe Doğru Yaşanan Kayma: Türkiye’deki Durum. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 243-258.
- Celikkaya, A. (2010a). Dual income tax: A reform option for personal income tax in Turkey. *Business and Economic Horizons*, (3), 47-57.
- Çelikkaya, A. (2010b). OECD Ülkelerinde 1980 Sonrası Gelir Vergisi Reformlarının Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 143-176.

- Çelikkaya, A. (2010c). İkili Gelir Vergilemesi Modeli ve İskandinav Ülkelerindeki Uygulaması. *ESOGÜ, İİBF Dergisi*, 5(2), 101-128.
- Demirli, Y. (2009). *Gelişmekte olan ülkelerde vergi reformları ve Türkiye’de gelir üzerinden alınan vergiler açısından değerlendirme* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Demirli, Y. ve Güran, MC (2009). Gelir Vergisi Sisteminin Alternatifleri ve Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 161-192.
- Doğan, A. (2016). *İkili gelir vergisi, Türkiye’deki durumu ve uygulanabilirliği* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Eggert, W. and Genser, B. (2005). Dual income taxation in EU member countries. *CESifo DICE Report*, 3(1), 41-47.
- Genser, B. (2006). The dual income tax: Implementation and experience in European countries. *Ekonomski Pregled*, 57 (3-4), 271-288.
- Genser, B. and Reutter, A. (2007). Moving towards dual income taxation in Europe. *FinanzArchiv: Public Finance Analysis*, 63(3), 436-456.
- Genser, B. and Schindler, D. (2007). Dual income taxation as a stepping stone towards a European corporate income tax. *Cofe Discussion Papers*, 7(5), 1-10.
- Karakurt, B. ve Akdemir, T. (2010). İkili gelir vergisi sisteminin adalet ve etkinlik ilkeleri açısından değerlendirilmesi (Adalet Tartışmalarının Gölgesinde İkili Gelir Vergisi). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 129-154.
- Keuschnigg, C. and Dietz, MD (2007). A growth oriented dual income tax. *International Tax and Public Finance*, 14(2), 191-221.
- Morinobu, S. (2004). Capital income taxation and the dual income tax. *Policy Research Institute Discussion Paper Series*, (04A-17), 7.
- Nielsen, SB and Sørensen, PB (1997). On the optimality of the Nordic system of dual income taxation. *Journal of Public Economics*, 63(3), 311-329.
- Öz, NS (2006). *Gelir vergisinde vergiyi doğuran olay: elde etme*. Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Pirttilä, J. and Selin, H. (2011). Income shifting within a dual income tax system: Evidence from the Finnish tax reform of 1993. *Scandinavian Journal of Economics*, 113(1), 120-144.
- Radulescu, DM (2007). *CGE models and capital income tax reforms: The case of a dual income tax for Germany* (Vol. 601). Springer Science & Business Media.
- Randelović, S. (2008). Dual income tax-an option for the reform of personal income tax in Serbia?. *Ekonomski Anali/Economic Annals*, 53.
- Sørensen, PB (1994). From the global income tax to the dual income tax: Recent tax reforms in the Nordic countries. *International Tax and Public Finance*, 1(1), 57-79.
- Sørensen, PB (2001). ‘The Nordic Dual Income Tax—In or Out. *Speech to Working Party*, 2.

- Sorensen, PB (2007). The Nordic dual income tax: Principles, practices, and relevance for Canada. *Canadian Tax Journal*, 55(3), 557-602.
- Sorensen, PB (2009). Dual income taxes: A Nordic tax system. *Paper prepared for the conference on New Zealand Tax Reform – Where to Next? at the Victoria University of Wellington*, 2-34.
- Spengel, C. and Wiegard, W. (2004). Dual income tax: a pragmatic tax reform alternative for Germany. *CESifo DICE Report*, 2(3), 15-22.
- Vural, İY (2009). İkili gelir vergisi: Temel ilkeler ve uygulamalar, Prof. Dr. Mualla Öncel'e armağan Cilt I, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları* No: 243,179-210.
- Zew Economic Studies, (2008). *Dual income tax: a proposal for reforming corporate and personal income tax in Germany* (Vol. 39). Physica-Verlag.

“ÇOCUĞUYLA OYNAYAN ANNE” RESMİYLE MARY CASSATT

Ufuk ÇETİN¹

Makale Bilgisi

Kavramsal Makale

DOI: 10.35379/cusosbil.818801

Makale Geçmişi:

Geliş 30.10.2020

Düzeltilme 16.03.2021

Kabul 29.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Amerikan Resim Sanatı,

19. yüzyıl,

Kadın Ressamlar,

Cinsiyet Çalışmaları,

Mary Cassatt.

ÖZ

Bu makalenin konusunu ardından gelen pek çok sanatçı ve özellikle portre ressamına ilham veren, ilk kadın Kuzey Amerikalı feminist, aynı zamanda ünlü İzlenimci ressam Mary Cassatt ve “Çocuğuyla Oynayan Anne” isimli eseri oluşturur. Bu çalışmanın amacı Mary Cassatt’ın ilgili eseri ve konu seçkisi üzerinden ressamın sanat hayatını değerlendirmek ve ressamla ilgili alanyazına katkı sağlamaktır. Bu bağlamda Mary Cassatt’ın hem Amerikan kültüründe yetişmesi, hem de 19. yüzyıl ressamı olması nedeniyle, çalışma içinde 19. yüzyılda Amerikan resim sanatına yer verilmiştir. Mary Cassatt’ın eserlerindeki konu seçkisini yorumlamak, onun nasıl bir yaşantı sürdürdüğü konusunda bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bu nedenle ressamın biyografisine değinilmiş ve üslubunu belirgin biçimde ortaya koyan eserleri seçilerek, çalışmada bu eserler değerlendirilmiştir.

MARY CASSATT BY HER PAINTING “MOTHER PLAYING WITH CHILD”

Article Info

Conceptual Article

DOI: 10.35379/cusosbil.818801

Article History:

Received 30.10.2020

Revised 16.03.2021

Accepted 29.03.2021

Keywords:

American Painting Art,

19th Century,

Woman Painters,

Gender Studies,

Mary Cassatt.

ABSTRACT

The subject of this article is Mary Cassatt, the first woman North American feminist, and also the famous Impressionist, and the work “The Mother Playing With Her Child”, inspired many artists and especially for portrait painters. The aim of this article is Mary Cassatt’s art life through Cassatt’s related work and subject selection and to contribute to the literature on the artist. In this context, because Mary Cassatt was raised in American culture and a 19th century painter, the study included American painting in the 19th century. Interpreting the selection of subjects in Mary Cassatt’s works, commenting the selection of subjects in Mary Cassatt’s works requires knowledge of what kind of life she lead. For this reason, the artist’s biography was mentioned and the works that clearly revealed her style were selected and these works were evaluated within the study.

¹ Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Mühendislik Fakültesi, ucetin@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5102-8183

Alıntılanak için/Cite as: Çetin, U. (2021), “Çocuğuyla Oynayan Anne” Resmiyle Mary Cassatt, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (1), 105-118.

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. yüzyıl muazzam bir büyüme ve değişim dönemi idi. Yeni ulus, tarım ekonomisinden endüstriyel ekonomiye geçiş, batıya doğru büyük bir genişleme, yerli halkların yerinden edilmesi, teknoloji ve ulaşımında hızlı ilerlemeler ve bir iç savaş yaşadı.

İç Savaşı takip eden on yıllarda, Birleşik Devletler bir sanayi devi olarak ortaya çıktı. Eski endüstriler genişledi ve petrol rafinerisi, çelik üretimi ve elektrik enerjisi gibi birçok yeni endüstriyel alan görüldü. Demiryolları önemli ölçüde genişleyerek ülkenin en uzak kısımlarını bile ulusal bir pazar ekonomisine dönüştürdü (Nemser, 1973, s. 26).

Endüstriyel büyüme Amerikan toplumunun dönüşümüne de katkı sağladı. Yeni bir zengin sanayici sınıfı ve rahat bir orta sınıfın varlığı söz konusuydu. Aynı zamanda, oldukça geniş bir "mavi yakalı" işçi sınıfı da bulunuyordu. Sanayileşmeyi gerçekleştiren işgücü, ülkeye yeni gelen milyonlarca göçmenden ve hatta kırsal alanlarda yaşayan nüfustan daha fazla sayıda göçmenden oluşuyordu. Amerikan toplumu her zamankinden daha kozmopolit bir hâle geldi.

Bu dönemin ekonomik refahından herkes yararlanamıyordu. Çoğu işçi, tipik olarak, yılın en azından büyük bir bölümünde işsizdi ve çalıştıkları zaman maaşları da nispeten düşüktü. Bu durum, birçok işçinin işçi sendikalarını desteklemesine ve dolayısıyla üye olmasına yol açtı (Beverly, 1954, s. 55).

Bu arada, teknoloji ve artan üretim çiftlik ürünleri için daha fazla rekabete sürükleyen ve düşen fiyatlara yol açtığından çiftçiler de zor günler yaşadı. Çiftliklerdeki zor zamanlar birçok gencin, daha iyi iş fırsatları arayışıyla, büyümekte ve gelişmekte olan kentlere taşınmasına neden oldu.

1840'larda ve 1850'lerde doğan Amerikalılar, yaşamlarında önemli değişikliklere tanık olacaklardı. Bu değişikliklerin bazıları, kapsamlı bir teknolojik devrim nedeniyle gerçekleşmişti. Örneğin, bir neslin ana ışık kaynağı mumlardan gaz lambalarına ve ardından elektrikli ampullere geçmesi, ulaşımının yürüme ve beygir gücünden buharlı lokomotiflere, elektrikli tramvay arabalarına ve hatta benzinli otomobillere doğru transfer olacağını görecektirdi. 19. yüzyılın ortalarındaki nesil insanların büyük çoğunluğunun tarıma dâhil olduğu bir toplumda doğdular, milyonlarca insanın çalışma şeklini ve yaşadıkları yeri kökten değiştiren bir sanayi devrimi yaşadılar. Dahası, bu nesil milyonlarca insanın kırsal Amerika'dan ülkenin hızla büyüyen şehirlerine göçünü deneyimledi.

19. yüzyılda kadın ve erkek eşit değildi. Kadınlar 'zayıf cinsiyet' olarak görülüyordu. Bu bakış açısı özellikle orta sınıfa ait kadınları etkilemişti; çünkü evden ayrılmak veya işe gitmek için hiçbir nedenleri yoktu. Orta sınıf kadınlar rollerini çok ciddiye aldı; çünkü yoksulluk vb. durumlar için endişelenmeleri gerekmiyordu. Ya fabrikalarda ya da daha zengin haneler için ev işlerinde veyahut da aile işletmelerinde çalıştılar. Pek çok kadın ayrıca fabrikalar için giysi ve ayakkabı üretimi, çamaşır yıkama, çarşı veya sokaklarda satılacak atıştırmalıklar hazırlamak gibi ev eksenli işler yaptı. Viktorya toplumundaki kadınların hayatta tek bir temel rolü vardı; evlenmek ve kocalarının çıkarlarına, işlerine katılmak. Evlenmeden önce, zengin bir aileden olmadıkları sürece, örgü, yemek yapma, çamaşır ve bulaşık yıkama, temizlik gibi ev hanımı becerilerini öğrenirdi. Evli kadınlar kocaları çalışırken ve haftalık maaş getirirken çocuklara bakmak için evde kalıyorlardı. Bekarlarsa, garson olarak çalışmak, yemek pişirmek gibi bir nevi hizmete dayalı işler yapıyorlardı. Pek çok genç kadından, sadece evlenmeleri ve çocuk sahibi olmaları bekleniyordu (Cott, 1992).

19. yüzyılın sonu, bir kargaşa ve değişim dönemi idi. Bu dönemde kadınların yaşamlarında gerilimler görüldü. Yasaklanmış kadınlar olarak, anne rolü, evin ve ailenin korumasını sağlamak çoğunlukla kadınlar için çok ağır sorumluluklar getirmişti. Sonuçta fiziksel ve zihinsel sağlıkları bozulmaya başladı. Eğitim, istihdam ve sosyal pek çok konudaki yeni fırsatlar, birçok kadının toplumun kendilerine biçtiği rolü sorgulamasına neden olmuştu. Bu faaliyetlerden herhangi birine dâhil olmak, genellikle, o yıllarda kadınlar için yeni roller oluşturan beklenmedik sonuçlara ve eylemlere yol açmıştı (Clinton, 1984).

Bu dönemde toplumun sosyal ve ahlaki yapısının, günlük yaşantının ve hatta kadına bakış açısının belirgin bir biçimde resim sanatına yansımaları görmek mümkündür. Mary Cassatt, Berthe Morrisot, Marie Bracquemond, Cecilia Beaux, Laura Muntz Lyall gibi iyi yetişmiş ve belli bir ideolojiye sahip kadın ressamlar, resimlerinde kadına biçilen sosyal rolü eserlerinde açıkça yansıttılar.

19. yüzyılın İzlenimcileri arasında, özellikle kadınları ve anne-çocuk ikilisini ele aldığı çalışmalarıyla sanat tarihinde kendine önemli bir yer edinen Mary Cassatt resimlerinde dönemin geleneksel konu seçkisini takip etti. Kırdaki vakit geçiren, günlük işlerle ilgilenen, çocuğunu uyutan, yıkayan, çocuğuna kitap okuyan, çocuğuyla oynayan, örgü ören, dikiş diken, gazete okuyan sıradan kadınlar, bir başka söylemle kadın/anne-çocuk imgesi Cassatt'ın en çok resmettiği figürlerdi.

Cassatt'ın esas çalışma konusu portrelerdi; kucağında bebeğini tutan anne konusunu işlediği birçok resim yaptı. Degas, Cassatt'ın anne ve bebek resimlerinden birini gördüğünde, resimdeki biraz fazlaca güzel ve pak bebek karşısında büyük bir kızgınlıkla şöyle demişti: “*Bakin! Dadısıyla bebek İsa*” (Sérullaz, 1998, s. 70). Degas'ın ifadesi, Cassatt'ın anne-çocuk imgesini ele aldığı eserlerinde izleyiciye neyi hatırlattığını oldukça iyi özetlemektedir.

Bu makalenin konusunu ardından gelen pek çok sanatçı ve özellikle portre ressamına ilham veren, ilk kadın Kuzey Amerikalı feminist, ünlü İzlenimci ressam Mary Cassatt ve “Çocuğuyla Oynayan Anne” isimli eseri oluşturur. Çalışmanın amacı Mary Cassatt'ın biyografisi eşliğinde, resimlerdeki konu seçkisini ele alarak söz konusu eserin ikonografisini Meryem ve çocuk İsa tasvirlerinin paralelinde çözümlenektir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Hıristiyanların “koruyucu azize” olarak kabul ettikleri, “Tanrı Anası” (*Theotokos*), “Tümüyle Kutsal” (*Panagia*), “Lekesiz” (*Panamomitos*), “Tertemiz” (*Akhrantos*) gibi *epithet*lerle nitelenen Meryem'in çocuk İsa (*Immanuel*) ile birlikte temsili, Hıristiyan ikonografisinde çok yaygındır ve özellikle Orta Çağ boyunca, Doğu Ortodoks ikonografisinde geleneksel hâle gelen birçok alt kategoriye ayrılmıştır. Genellikle Bizans Sanatı'ndaki tasvir edilme biçimine göre Meryem, “Theotokos” veya “Panagia” *epithet*ine ek olarak, “Agiosoritissa”, “Blakhernitissa”, “Hodegitria”, “Eleousa”, “Deksiokratousa” gibi isimlerle adlandırılmaktadır (Earls, 1987, s. 174; Chaillot, 2019, s. 122; Kaya Zenbilci, 2020a, s. 103).

Hem “Tanrı Doğuran” ve “El Değmemiş” olarak kutsiyet atfedilen hem de Bizanslılar için imparatorluğun, başkent Konstantinopolis'in (*İstanbul*) ve Kudüs gibi diğer bazı kentlerin özel koruyucusu olduğuna inanılan Meryem'in, insan eliyle yapılan tasvirlerinin mucizevi olduğu düşünülmüştür (Kaya Zenbilci, 2020a, s. 103). Buna bağlı olarak Batı'da, Erken Orta Çağ'dan itibaren hiyeratik Bizans modelleri yakından takip edilmiştir. 11.-12. yüzyıllarda Meryem'e bağlılık önem kazanmış; Benedikten ile Şartrö manastırları ve sonrasında Dominikenler ile Fransiskanlar Meryem'e bağlılıklarını artırmışlardır (Kaya Zenbilci, 2019, s. 46).

12. ve 13. yüzyıllarda “Bakire” kültürünün artan önemi ile kişisel inanç biçimlerini vurgulamak için çeşitli tasvir biçimleri geliştirilmiştir. Buna göre; tipik Gotik ve Rönesans resim anlayışında, Meryem kucağında çocuk İsa ile birlikte; kollarında tuttuğu çocuğuna sarılmış vaziyettedir (Schiller, 1971, s. 112).

Hıristiyan resim sanatında alçakgönüllülüğü sembolize eden Meryem genelde tam boy betimlenen çocuk İsa'yı kucağında tutar ve büst halinde temsil edilir. Bu tasvir biçimi, Fransiskan inanç sisteminin bir ürünüdür ve Simone Martini'nin “Madonna” tasvirlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Geç Orta Çağ'da Madonna tiplerini hızla İtalya'ya yayılmış; 1375 dolaylarından itibaren İspanya, Fransa ve Almanya'da farklı Meryem tiplerini ortaya çıkarmıştır. Erken *Trecento* Sanat Dönemi'nde Meryem ve çocuk İsa tasvirleri popüler hâle gelmiştir (Rossi, 2005, s. 11).

“Anne ve çocuk” tasvirlerinin en eski temsilleri, V. Lasareff'in belirttiği üzere, Doğu Roma (*Bizans*) İmparatorluğu'nda geliştirilmiştir. Burada, -843'e kadar süren- fiziksel temsilleri “idol” olarak reddeden kültürdeki ikonoklastik/tasvir kırıcı duruma rağmen, anne ve çocuk tasvirlerine saygı duyulmuş, anne ve çocuk imgesi oldukça gelenekselleşmiş bir biçimde temsil edilmiştir. Simgesel anlamlar içeren ve birbirini tekrar eden bu görüntüler, Yunancada “*eikon*” (*ikona*) olarak tanımlanıyordu ve toplumun büyük bir kesimi için önem arz ediyordu. Sözelimi; 536 yılında Konstantinopolis'e yaptığı ziyarette Papa Agapetus, Meryem'e saygı duyulmasına ve Meryem'in kiliselerde tasvir edilmesine karşı olduğu için suçlanmıştı (Lasareff, 1938, s. 27).

Doğu Hıristiyanlığının tasvir örneklerinde, Meryem kucağındaki çocuk İsa ile, örtüsünün (*maphorion*) üstüne Bizans incileriyle süslenmiş (*pendulia*) taç takarken ve taht üzerinde otururken görülmektedir. Bizans sanatsal üslubu, Batı Avrupa'da, özellikle imparatorluğun hâkimiyeti zamanla Doğu Avrupa'nın bazı kısımlarına, Yunanistan'a ve İtalya topraklarının çoğuna yayıldığında, bu coğrafyalar için etkisini uzun süre devam ettirecek “kritik” bir rol oynamıştır. Bizans'ın el yazmaları, fildişleri, altın, gümüş eserleri ve lüks tekstiller Batı'ya yayılmıştır (Nees, 2002, s. 143-145). İmparatorluğun çöküşünden sonra uzun zaman Bizans üslubu Batı'daki tasvir sanatını etkilemiş ve dolaylı olarak varlığını sürdürmüştür.

İğinc gibi görünse de, Antik Dönem ve Erken Hıristiyan Dönemi tasvirlerinin konu seçkisindeki gelenek, sonraki dönemlerde, kesintisiz bir biçimde yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Yunan ve Roma mitolojisinin kahramanları, Tevrat ve İncil'den alıntılanan konular, Meryem ve İsa, Âdem ve Havva, Hıristiyan aziz ve azizeleri, sanatta “devrim”in gerçekleştiği Avrupa Rönesans'ından itibaren resimlere konu edinilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde konu seçkisi hareket/devinim, ışık-gölge etkisini en iyi biçimde yansıtabilecek her şeyi içine alsada; önceki dönemlerin klasik konuları biçim ve anlam değiştirerek resimdeki varlığını sürdürmüştür: Paul

Cezanne'nin (1839-1906) "Modern Bir Olympia" (yak. 1873), Édouard Manet'nin (1832-1883) "Olympia" (1863) ya da Mary Cassatt'ın anne-çocuk ikilisini resmettiği çoğu eserinde olduğu gibi.

19. Yüzyılda Amerikan Resim Sanatı

19. yüzyıl, Amerika Birleşik Devletleri'nde, alışılmışın ötesinde bir büyüme ve değişim evresini ifade eder. Yüzyılın sonlarına doğru, Birleşik Devletler, yeni teknolojiler (telgraf ve çelik gibi), genişleyen demiryolu ağı, kömür, kereste, petrol ve tarım arazileri gibi bol miktarda doğal kaynaklar üzerine inşa edilmiş, önde gelen bir küresel endüstriyel güç hâline dönüşmüştü. Bu dönüşüm nihai olarak Sanayi Devrimi'ni başlattı (Howat ve Pilgrim, 1973, s. 86).

Ülkedeki sanayi hamlelerine ek olarak kültür-sanat ortamının da geliştiği bir dönem olan 19. yüzyılda sanayicilerin sanatla olan ilişkisi incelemeye değerdir. Bu dönemde petrol yatırımcıları ülkenin sanat ortamına katkıda bulundular ve sanat eserlerini bir yatırım aracı olarak gördüler; ilk çağdaş sanat müzelerinin temellerini attılar.

İlk tanınmış ABD resim okulu olan Hudson River Okulu 1820'de kuruldu. Thomas Cole, bu okulun kurucusu olarak Albert Bierstadt, Frederic Edwin Kilisesi, Thomas Doughty ve diğerlerini içeren Hudson River hareketine öncülük etti. Müzik ve edebiyatta olduğu gibi, sanatın gelişimi, sanatçıların Yeni Dünya'nın kendine özgü konular sunduğunu algılayana kadar devam etti. Bu durumda yerleşimin batıya doğru genişlemesi, sınır manzaralarının sınırsız güzelliği ressamların da dikkatini çekmeyi başarmıştı.

Hudson River ressamlarının doğrudan gözlemedikleri basit şeylerin resimlerini yapmış John Kensett ve Luministler gibi daha sonraki sanatçıları etkileyerek, sonraki kuşaklara ilham vermişti. George Inness ve tonalistler (Albert Pinkham Ryder ve Ralph Blakelock'u da kapsayan) ve kırsal ABD'yi (deniz, dağlar ve yakınlarında yaşayan insanlar) tasvir eden Winslow Homer (1836-1910) dönemin önemli ressamı arasındadır. Hudson River Okulu manzara ressamı Robert S. Duncanson, ilk önemli Afro-Amerikan ressamlardan biriydi. Resimleri kuşları belgeleyen bir ornitolog olan John James Audubon, ABD'nin en önemli doğa bilimci sanatçıları arasındaydı. Büyük eserleri, Amerika Kuşları (1827-1839) başlıklı renkli bir dizi, en iyi ornitolojik çalışma olarak kabul edilmektedir. Edward Hicks, ABD halk ressamı ve Dostları Derneği'nin seçkin bir üyesiydi. Resimleri nedeniyle Quaker ikonu oldu (Sweet, 1954, s. 36).

Birçoğu arazinin genişliğini ve üzerinde yaşayan yerli halkın kültürünü vurgulayan Büyük Batı resimleri de ayrı bir tür hâline geldi. George Catlin, Batı'yı ve halkını mümkün olduğunca olduğu gibi tasvir etti. George Caleb Bingham ve daha sonra Frederick Remington, Charles M. Russell, fotoğrafçı Edward S. Curtis ve diğerleri, ABD Batılı mirasını ve Eski Amerikan Batısı'nı sanatlarıyla tarihe geçmişlerdi.

Tarihi konular 19. yüzyılda ABD sanatında popülerlik elde edememiş olmasına rağmen, Alman doğumlu Emanuel Leutze tarafından yapılmış "Washington Crossing the Delaware" ABD'nin en ünlü resimleri arasında yer almaktadır. William B. T. Trego'nun tarihî ve askerî resimleri de önemli çalışmalar arasında görülmektedir (Powel, 1954, s. 25).

19. yüzyılda ABD'deki portre ressamları genellikle, Ammi Phillips gibi herhangi bir akademik eğitim almamış ressamlardan ve Thomas Sully'nin çalışmalarından oluşuyordu. Orta sınıf şehir hayatı resimlerini, romantik dürüstlük için genel tercihleri altüst eden samimiyeti, tavizsiz bir Gerçekçi olan Thomas Eakins'de (1844-1916) bulmuştu. Sonuç olarak, o zamandan beri en önemli ABD sanatçılarından biri olarak tanınmasına rağmen, yaşamı boyunca önemli ölçüde başarılı değildi. Oysa Eakins'in öğrencilerinden biri, uluslararası beğeni kazanan ilk Afro-Amerikan ressam Henry Ossawa Tanner olmuştu.

Aslında Philadelphia'da yaşayan bir *trompe-l'oeil* tarzı natüremort resim, Raphaelle Peale (Peale ailesinin birkaç sanatçısından biri), William Michael Harnett ve John F. Peto'nun eserlerinden oluşuyordu (Taylor, 1950, s. 46).

Dönemin en başarılı Amerikan heykeltıraşı Hiram Powers, ABD'yi otuzlu yaşlarının başında, "Eve Tempted" gibi idealize görünen kadın nüleri için geleneksel bir stil benimsediği Avrupa'da yaşamını sürdürmek amacıyla terk etti. Amerikan olarak kabul edilen birkaç önemli ressam, hayatlarının çoğunu, özellikle de Fransız İzlenimciliğinden etkilenen Mary Cassatt, James McNeill Whistler ve John Singer Sargent'da dâhil olmak üzere Paris'te geçirdi. Theodore Robinson 1887'de Fransa'yı ziyaret etti; Monet ile arkadaş oldu ve yeni tekniği benimseyen ilk ABD ressamlarından biri hâline geldi. Yüzyılın son yıllarında Childe Hassam ve Frank W. Benson gibi sanatçıların uyguladığı Amerikan İzlenimciliği popülerlik kazandı.

Yüzyılın son yirmi yılında Amerikan toplumundaki önemli gelişmelerden biri, erkeklerle ekonomik ve politik eşitlik isteyen ve elde eden daha fazla kadının ortaya çıkması olmuştur.

Mary Cassatt, kadın hareketini coşkuyla onaylamıştı. Cassatt, birçok insanın özgürlüğüne kavuşan bir kadının rahat bir kadın ile aynı olduğuna inandığı veya inanmış gibi davrandığı bir zamanda özgürleşti. Cassatt Philadelphia'daki evini terk etti ve birçok Amerikalı tarafından sanattaki konumu ne olursa olsun "günahın başkenti" olarak görülen Paris'e gitti. Böylece kendini, sanatta olduğu gibi hayatta da "bağımsız" ilan etti. Asla evlenmedi, çalışmaları için sadece yaşadı ve sanat hayatının erken döneminde yaptığı resimleri satarak kendini profesyonel bir ressam olarak geliştirdi (Bachmann ve Piland, 1978, s. 62).

Mary Cassatt'ın kadınlarının sorumlulukları ve detaylı çalışmaları Picasso'nun sanatı gibi anlaşılabilir değildi. Fakat Picasso'nun çalışmalarıyla da yüzeysel bağlantısı vardı. Ancak Cassatt'ın düşünce ve politikadaki feminizmi, çalışmalarındaki feminizme tam olarak karşılık geliyordu. Cassatt ara sıra da olsa çoğunlukla ailesinin üyelerinden olan erkek figürlerini de resimlerinde kullanmıştı.

Figürlü resimlerini manzara içinde betimlemiş ancak hiç tek başına manzara resimleri yapmamıştır. Genellikle yaptığı figürler kadınlar ve çocuklardı, hatta annelerinin kollarındaki bebeklerdi.

Bazı çağdaş feminist teoriler, gerçekten özgürleştirilmiş kadın için bebek sahibi olmayı ve çocuk yetiştirmeyi kabul etmemektedir. Bu görüşün kesinlikle Mary Cassatt'ın yaşamı boyunca tüm çalışmalarında var olmadığı görülmektedir (Clinton ve Lunardini, 2000, s. 48).

1844'den 1926'ya kadar yaşamış, Philadelphia'ya çocukken gelmişti. Çalışma hayatını geçirdiği Paris'te Cassatt, bebeklerin ve çocuk bakımının "feminizm" in vazgeçilmez bir parçası olduğu toplumlarda yaşamıştır. Kadınların hayatlarının bu alanlarına aslında katılmadan girebilmeyi başarmış ve belki de hiçbir ressamın daha önce veya o zamandan beri olmadığı gibi yapmıştır.

Mary Cassatt

Mary Stevenson Cassatt (Şekil 1), 22 Mayıs 1844'te Pittsburgh'un bir parçası olan Allegheny şehrinde doğdu. Mary, Bay ve Bayan Robert Simpson Cassatt'ın hayatta kalan dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Babası emlak ve hisse senedi aracılığıyla para kazanmış, ancak her iki işine de gönülden kendini adanmıştı. Bir süre Allegheny şehrinin belediye başkanlığı yaptı ve belediyenin diğer görevlerini de üstlendi. Mary beş yaşındayken aile, Mary'nin Amerika'nın merkezi olarak gördüğü Philadelphia'ya taşındılar, Mary'nin kardeşleri Aleck ve Gardener da orada yaşıyordu. İki yıl sonra ise Cassatt Paris'e taşındı.

Mary Cassatt'ın ne zaman sanatçı olmak istediği konusunda bilgi sahibi değil; ancak çok genç yaşta sanat hayatına dâhil olmuştu. Paris'i henüz yedi yaşındayken görmüş ve görür görmez de kente hayran kalmıştı. İki yıl sonra aile, kardeşi Aleck'in mühendislik çalışmalarını ilerletmesi için önce Heidelberg'e, ardından Darmstadt'a geçmişti. Cassatt'ın diğer erkek kardeşi Robert, 1855'te Darmstadt'ta öldü ve aile, Ingres ve Delacroix'in egemen olduğu bünyesinde uluslararası bir sanat sergisi de bulunan Evrensel Sergi'yi görmek için Paris'e uğrayarak Philadelphia'ya döndü.

Mary Cassatt altı yıl sonra, iç savaşın ilk yılında, ülkenin en saygın sanat okulu kabul edilen Güzel Sanatlar Akademisi'ne kaydoldu. Orada dört yıl eğitim alarak, antik heykelden geleneksel çizim programına geçerek, günlük hayattan resimler yapmaya başladı (Baker ve Hess, 1973). Eski ustaları kopyalamanın ve eserlerini incelemenin sanata hâkim olmanın en iyi yolu olduğu düşüncesiyle, 1866'da Paris'e taşındı. Orada, yerleşik bir sanatçı olarak sonraki dört yılın çoğunu kendi başına müzelerde, eski ustaları kopyalayıp, eskiz gezileri yaparak geçirdi.

Zamanının kadınlarını kariyer yapmaktan caydırmış olsalar da, Cassatt 16 yaşında Philadelphia'daki Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'ne kaydolmuştu. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, erkeklerin eğitim aldığı fakülteye de diğer öğrenciler, onun aralarına katılmasına çok kızmışlardı. Cassatt ayrıca müfredatın yavaş temposu ve yetersiz özellikleri yüzünden hayal kırıklığına uğramıştı. Programdan ayrılmaya ve eski ustaların eserlerini ilk elden çalışabileceği Avrupa'ya taşınmaya karar vermişti. Ailesinin itirazlarına rağmen özellikle babası, bir "bohem" olarak yurtdışında yaşamaktansa kızının ölmesini tercih edeceğini açıklamıştı. Bütün bunlar feminist bir kişiliğe dönüşmesine yardımcı oldu. Erkekler her zaman Cassatt'a göre yoluna set çeken, ona zorluk çıkaran kişilerdi. Cassatt 1866 yılında Paris'e gitmişti. Öğrenimine Louvre'da özel sanat dersleri alarak başladı ve burada eğitim görüp, başyapıtları kopyalamıştı. Fransız hükümeti tarafından her yıl düzenlenen prestijli Paris Salonu'nda portrelerinden birinin seçildiği 1868 yılına kadar, belirsizlik içinde resim yapmaya devam etti. Cassatt, babasının kendisini onaylamayan sözlerinin kulaklarında yankılanarak, çok beğenilen bir tablosunu Mary Stevenson adıyla sunmuştu (Green, 1983).

Sadece başarılarını takdir etmek için sanatlarında kadınlığı ve annelik kavramlarını yücelten çağdaş resimle ilgilenen kişileri anımsamak önemlidir. Annelerin ve çocukların tasvirinde asla yanlış bir uygulama bulunmamaktadır.

Şekil 1. Mary Cassatt, 1914, Archives of American Art, Smithsonian Institution
(www.si.edu/object/mary-cassatt:AAADCD_item_4001).

Mary Cassatt gördüklerini ve ışığı, diğer İzlenimciler arasında alışılmış olduğu gibi resimlemiştir. “İzlenimci” terimini kullanmayı bırakmış ve hayatının sonuna kadar meslektaşlarına ve kendisine “Bağımsızlar” demiştir. Bununla birlikte, İzlenimci yaklaşıma sadakati ve psikolojik durumları ile ışığın durumunu yansıtmasını sağlayan duyarlılığı, anneleri ve çocukları benzersiz bir şekilde aktarmasını sağladı.

Resimlerinde kadınları genellikle evde veya evin bir bölümünde -örneğin bahçesinde- göstermiştir. Cassatt aslında kadınlarla çalışmayı seviyordu; onların sorumlulukları ve gündelik yaşantıları bir feminist olarak dikkatini çekiyordu. Mary Cassatt’ın resimlerinde kadınlar kimi zaman çay servis ederken (Şekil 7), operadaki locasında öne doğru eğilip, gördüğü ve duyduğu her şeyin tadını çıkarırken (Şekil 9), çayda otururken (Şekil 7), gazetesini okurken (Şekil 8), goblen çerçevesini dikerken veya çalışırken (Şekil 2), bahçede sohbet ederken (Şekil 10) ya da bunun gibi gündelik yaşam içinde sıradan işlerle uğraşırken betimlenmiştir (Stevenson ve Monro, 1948, s. 33). Her yaştan bu kadınlar kendi başlarına varlıklardır. Sanat ve edebiyattaki pek çok kadının yaptığı gibi, erkek sanatçı, erkek kahraman veya erkek alıcı uğruna orada mevcut değildir.

Şekil 2. Young Mother Sewing, Mary Cassatt, Yağlıboya, 92.4 x 73.7 cm, 1900, The Metropolitan Museum of Art
(www.metmuseum.org/art/collection/search/10425).

Şekil 3. Child in a Straw Hat, Mary Cassatt, Yağlıboya, 65.3 x 49.2 cm, 1886, National Gallery of Art, Collection of Mr. and Mrs. Paul Mellon (www.nga.gov/features/slideshows/mary-cassatt-selected-paintings.html).

Cassatt sadece Abbott Thayer'den değil, aynı zamanda Raphael gibi anne ve çocuk temasını işleyen büyük ressamlardan da ayrılmaktadır. Raphael, Mary Cassatt'tan daha büyük bir sanatçıydı ve bu nedenle tüm izlenimcilerden daha önemliydi. Ancak bir açıdan Viktoryen dönemde yaşamış olan Cassatt bir Amerikalı kadın ressam olarak, Rönesans İtalyanların yapmadığı şeyleri yapmayı başardı (Rewald, 1961, s.28).

Mary Cassatt'ın hassas ve derin tabloları, portre sanatını yeniden tanımladı ve sanatta kadınlar için hem sanatçı, hem de konu olarak engelleri aştı. Cassatt'ın çalışmaları günlük yaşamlarını yaşayan kadın ve çocukların iç görü tasvirine odaklanmaktadır. Çocuklar ise kimi zaman tek başlarına (Şekil 3), kimi zaman annelerinin yanında anneleriyle oynarken ve sohbet ederken (Şekil 10), ara sıra anneleri çalışırken yanlarında durarak (Şekil 2), kimi zaman sahilde oynarken (Şekil 3), bazen de anneleriyle yolculuk veya gezinti sırasında tasvir edilmişlerdir (Şekil 5).

Elli görkemli görüntü, Japon tahta bloklarına olan erken ilgiden modernist teknikleri keşfetmesine kadar Cassatt'ın çalışmasının kapsamını oluşturdu. Cassatt öncü bir kadın sanatçı ve İzlenimci resmin Amerikan yüzü olarak adlandırılmıştır. Eserlerinin bazıları tanınmış olup; bir kısmı özel koleksiyonlar için yapılmış ve nadiren çoğaltılmıştır. Fransız İzlenimciliği ve Post-Empresyonizm'in önemini yeniden vurgulamıştır. Cassatt, Fransız ve Amerikan sanatının erkek egemen dünyalarında kadın varlığını ve içinde yaşadığı, çalıştığı farklı dünyaları uzlaştırma yeteneğini gösteren ilginç bir ressamdır.

Şekil 4. Children Playing on the Beach, Mary Cassatt, Yağlıboya, 97.4 x 74.2 cm, 1884, National Gallery of Art, Ailsa Mellon Bruce Collection (www.nga.gov/features/slideshows/mary-cassatt-selected-paintings.html#slide_5).

İzlenimci ressamlardan biri olan Mary Cassatt'ın paradoks bir hayatı vardı: Amerika'da doğmuştur; ama Fransa'da yaşamış ve çalışmıştır. Klasik eğitimli bir sanatçı olmasına rağmen, radikal olmayı tercih ederek hiç evlenmemiştir. Klasik eğitimden kastedilen okuma yazma, Yunanca ve Latince, matematik ve fen bilgisi öğrenimi ile kız öğrenciler için ev işleri ve evle ilgili diğer tüm pratik bilgilerin edinilmesinden oluşuyordu. Bındaki amaç onların iyi birer ev hanımı olarak eşlerine ve çocuklarına, kısacası evlerine hizmet etmelerini sağlamaktı. O dönemde kadınlar temel bazı eğitimleri alıp iyi bir ev hanımı olmak için zamanlarını bekliyorlardı. Cassatt yaşamış olduğu dönemin kadınlara yüklediği rolleri tamamen reddetmiş hiç evlenmemiş ve kendi kararlarını alma yolunu tercih etmiştir. Yaşadığı dönemde kadınlar günlük ev işleri yapmakla yükümlüydüler. Kadınların sanatla ilgilenmesi bu konuda eğitim alması mümkün değildi. Kadınlar sadece okuma yazma Yunanca Latince matematik fen ve ev işleri gibi konularda klasik bir eğitim almak mecburiyetindeydiler. Özgür iradesini kullanarak tamamen erkek egemenliğinde olan bir dünyada ressam olarak erkek ressamlar arasına katılması, Avrupa'da okula devam etmesi onun toplum kurallarını hiçe sayarak kendi kararını alması çok hoş karşılaşılan bir durum değildi. Öte yandan, zarif, sevgisini açıkça gösteren annelerle çocuk portreleri çizmiştir. Çalışmalarıyla Amerikan resim sanatında sıra dışı bir kadın ressam olarak kişisel ve sanatsal çabalarına yeni bir bakış açısı sunmuştur.

Şekil 5. The Boating Party, Mary Cassatt, Yağlıboya, 90 × 117.3 cm, 1893, National Gallery of Art, Chester Dale Collection, Washington, D.C. (www.britannica.com/biography/Mary-Cassatt)

Mary Cassatt, Viktorya Dönemi olarak isimlendirilen bir dönemde resimlerini yapmaya başlamıştı. Bu dönem ismini 1819'dan 1901'e kadar İngiltere'yi yöneten kraliçe Victoria'dan almıştır.

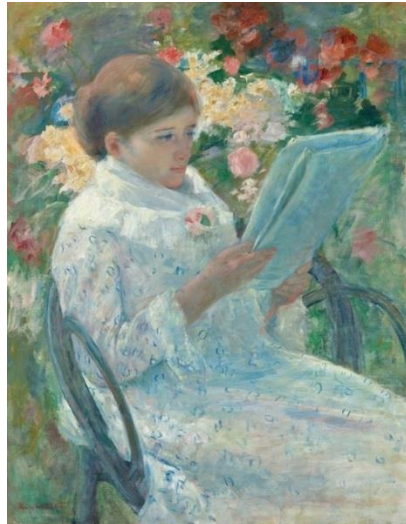
Cassatt'ın 1880'lerde yaptığı "Five O'Clock Tea" (Şekil 7), resmine bakalım. Kadınların öğleden sonra "evde" sosyal olarak toplanıp bir araya gelmeleri bir gelenektir. Ev sahipleri misafirlerini "misafir odası" adı verilen bir oturma odasına davet ediyordu. Buradaki çalışmalardan Mary Cassatt'ın, Five O'Clock Tea isimli 1880 yılına ait tabloda görülen konunun şapkasını, eldivenlerini veya paltosunu çıkarmadığını, bu yüzden ağırlanmasını abartmayacağı görülmektedir. Bu tip ev ziyaretleri genellikle yaklaşık 15 ile 30 dakika arasında sürüyordu. Bazen bazı ev sahipleri misafir kabul edecekleri belirli bir günü bile önceden belirliyorlardı. Viktorya döneminde ziyaretçilerin davet edilmesine gerek yoktu. Sadece kapıda görünmeleri yetiyordu. Ev sahibi eğer ziyaretçiyi görmek isterse, onu içeri davet ederdi. Eğer istemezse ziyaretçiye ev sahibinin evde olmadığı söyleniyordu. Ziyaretçiler bu durumda ev sahibine kendilerine uğradıklarını bildirmek için kartlarını bırakırlardı. Bu elbette telefonun icadından önceydi.

Şekil 6. A Woman Seated Beside a Vase of Flowers, Edgar Degas, Yağlıboya, 73.7 x 92.7 cm, 1865, The Metropolitan Museum of Art (www.metmuseum.org/art/collection/search/436121).

Şekil 7. Five O'Clock Tea, Mary Cassatt, Yağlıboya, 64.77 x 92.07 cm, 1880, Museum Of Fine Arts, Boston (www.artsy.net/article/artsy-editorial-mary-cassatt-painted-domestic-life-way-male-impressionists).

Şekil 8. On a Balcony, Mary Cassatt, Yağlıboya, 89.9 x 65.2 cm, 1878, Art Institute of Chicago (www.britannica.com/biography/Mary-Cassatt).

Şekil 9. The Loge, Mary Cassatt, Yağlıboya, 79.8 x 63.8 cm, 1882, National Gallery of Art, Washington, D.C (www.nga.gov/features/slideshows/mary-cassatt-selected-paintings.html#slide_4).

Mary Cassatt'ın İzlenimci etkiyi yansıttığı “Çocuğuyla Oynayan Anne” (Şekil 10) eserini incelediğimizde figürlerin giysilerinden mevsimin sonbahar, ilkbahar ya da yaz olduğu sonucuna varabiliriz. Tam olarak günün hangi zamanı olduğunu söylemek ise zordur; ancak öğleden sonra olma ihtimali kuvvetlidir. Ressamın bizi güneşin doğayı aydınlattığı ve çimenler üzerinde gezindiği bir arka plandan, bu sade betimlemede ön düzlemdeki iki figüre yönelttiğini görürüz. Çimenler üzerinde birbirlerine odaklanmış, sıradan bir günde, sıradan bir an içinde var olan bir anne ve çocuğu bulunmaktadır.

Anne sağda ve çimenler üzerinde oturur bir şekilde beyaz elbisesi, tül yeleği ve topuz saçlarıyla dönemin tipik bir kadın portresini yansıtmaktadır. Anne sol elini yanı başında oturan kısa dalgalı, sarı saçlı ve beyaz tülenden uzun kollu elbisesiyle oturan çocuğuna uzatmıştır. Annenin avucunda Kuzey Amerika'ya özgü sarı çiçekli Frenk üzümü (*Ribes odoratum*) vardır. Aslında Cassatt'ın bu eseriyle kendi çocukluğunun geçtiği topraklara göndermede bulunduğu düşünülebilir.

Şekil 10. Mother Playing with Child, (Çocuğuyla oynayan Anne), Mary Cassatt, karton üzerine monte edilmiş dokuma kağıt üzerine pastel, 64.8 x 80 cm, 1897, The Metropolitan Museum of Art (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/10404).

Öte yandan, Cassatt'ın bu eseri Meryem ve çocuk İsa ikonografisine bir gönderme olarak da yorumlanabilir. Burada annenin çocuğa uzattığı meyveler gibi; özellikle Rönesans Dönemi'nde ve sonrasında Meryem'i çocuk İsa'ya üzüm uzatırken ya da avuçlarında üzüm tutarken betimleyen çok sayıda resim vardır. Hans Burgkmair'in “Üzümlü Madonna” (*Madonna with Grape* 1510, Germanisches Nationalmuseum), Lucas Yaşlı Cranach'ın

“Üzümlü Meryem ve İsa” (*Madonna and Child with Grapes*, yak. 1537, Minneapolis Sanat Enstitüsü), Pierre Mignard’ın “Üzümlü Meryem” (*The Virgin with Grape*, 1640’lar, Louvre Müzesi, Şekil 11) gibi eserleri, Meryem ve çocuk İsa’yı üzüm salkımlarıyla betimleyen eserlere örnek verilebilir. Bu tasvirlerin ikonografisinde üzüm, Havarilerin Komünyonu’nda sunulan şarabı ve İsa’nın kanını sembolize eder.

Eski Ahit metinlerinde, şarap ve üzüm şarabı üzerinden İsa’ya atıfta bulunan pek çok âyet vardır. Bu âyetler İsa’nın kanı ile şarap arasında sembolik bir benzerlik ifade eder. Matta 26: 27-30, Markos 14: 23-25 ve Luka 22: 17-20’deki ayetlerde geçen şarap, İsa’nın çarmıha gerilmeden önce havarileri ile yediği son akşam yemeğinde (*Havarilerin Komünyonu*) İsa’nın kanını simgeler ve ayetlerde bu açıkça belirtilmiştir. Asma ve şarabın cennet bahçesi ile ilişkilendirilmesi Yahudi geleneklerinde mevcuttur. Bu gelenekler, bahçenin sakinlerinin kullanımı için bahçeden bir şarap nehrinin aktığını ve “Bilgi Ağacı”nın bir asma olduğunu ileri sürer. Tufandan sonra Nuh’un diktiği asmanın da cennet bahçesinden geldiği düşünülmüştür. (Kaya Zenbilci, 2020b, s. 120-121).

Şekil 11. The Virgin with grapes, Pierre Mignard, Yağlıboya, 121 x 94 cm, 1640’lar, Louvre Müzesi, Paris (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pierre_Mignard_-_The_Virgin_of_the_Grapes_-_WGA15663.jpg)

Cassatt, pastel boyayı yoğun bir şekilde kullanarak Edgar Degas gibi resimler yapmıştır (Şekil 6). Belli konuları (anne-çocuk ikilisi gibi) tekrarlaması, balerinler serisindeki gibi, belli temaları yineleyen Degas’dan da ilham almış olduğunu akla getirir. Degas bu konuda şöyle demiştir: “Aynı konuyu tekrar tekrar yapmak, on kez gereklidir, belki yüzlerce kez. Sanatta hiçbir şey şans değildir”. Cassatt, pastel tekniğini, bitmemiş bir çalışması olan “Tarlada Papatyalar” eserinde de kullanmıştır.

SONUÇ

Araştırmada Cassatt’ın “Çocuğuyla Oynayan Anne” isimli resmi hangi açılardan diğer çocuklu çalışmalarından ayrılmaktadır, Cassatt’ın bu eserini yapma amacı nedir ve içeriğinde sembolik bir anlam olup olmadığı soruları bu tablo üzerinden araştırılmaya çalışılıp cevaplandırılmıştır. Araştırma yapılırken resim betimlenilerek ikonografik çözümlene yapılmıştır. Mary Cassatt’ın ilgili eseri ve konu seçkisi üzerinden ressamın sanat hayatını değerlendirilmiş ve ressamın çalışmasıyla ilgili alanyazına Türkçe olarak ilk kez katkı sağlanmıştır. Bu bağlamda Mary Cassatt’ın hem Amerikan ve Avrupa kültüründe yetişmesi, hem de 19. yüzyıl ressamı olması nedeniyle çalışma içinde 19. yüzyılda Amerikan ve Avrupa resim sanatına da yer verilmiştir. Mary Cassatt’ın eserlerindeki konu seçkisini yorumlamak, onun nasıl bir yaşantı sürdürdüğü konusunda bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle ressamın biyografisine değinilmiş ve üslubunu belirgin biçimde ortaya koyan eserleri seçilerek, çalışmada bu eserler de değerlendirilmiştir.

Mary Cassatt, Paris’teki Fransız İzlenimcileriyle çalışmaları sergilenen tek Amerikan sanatçısıdır. Cassatt, kadınları, sanatçı neslinin enerjik bir grup olarak izlediğini belirtmiştir. Cassatt’a göre çocuklar doğal ve dürüsttür bu yüzden onları resimlerine konu edinmiştir. Seçkin bir ressam olarak Cassatt kariyeri boyunca pek

çok yağlıboya, pastel, çizim ve baskı çalışmaları yapmıştır. Dönemin tüm izlenimci ressamı manzara, eğlence hayatı, gece hayatı gibi çeşitli alanlarda çalışırken Cassatt kadın ve ev gibi geleneksel hayatın temsilciliğini yapmıştır. Bu durum onu en iyi kadın ve çocuk resimleri yapma noktasına getirmiştir. Hiçbir erkek izlenimci ressam kadın ve çocuk resimlerinde onunki kadar başarılı olamamıştır. Mary Cassatt hiçbir zaman manzara resmi veya diğer izlenimcilerin yaptığı türde resimler yapmamış kendi tarzını oluşturmuştur. İzlenimcilikle tanışmasını aslında hayranı olduğu ve etkilendiği Fransız izlenimci Edgar Degas'ya borçludur.

Araştırmamızda kullanılan Mary Cassatt resimlerinde çocuklar kimi zaman tek, kimi zaman ise yanında başka bir çocukla birlikte görülmektedir. Ayrıca çocuklar yanlarında anneleriyle de izlenilmektedir. Kadın figürleri ise bazen tek bazen de bir başka kadınla bir arada ortaya çıkar. Anneler çocuklarıyla bir aradayken ara sıra onları kucağında tutarlarken, ara sırada dizlerinin dibinde, kendi işleriyle uğraşırken, doğal halleriyle sunulmuştur. Resimleri günlük hayattan olabildiğince doğal ev halinden ve günlük yaşantıdan alınmış anlık fotoğraf görüntüsü gibidir. Figürlerdeki kişilikler gerçekçi olarak durmaktadır. Figürler izleyiciye doğrudan bakmamaktadır. Erkek figürü ise Cassatt'ın çok az çalışmasında görülmektedir. Bu durum feminist kişiliği ile ilişkilendirilebilir. Resimlerinde keskin çizgiler ve koyu renkler kullanmamıştır. Çocuklar ilgilerini çeken işleriyle meşgul olarak kimi zaman cepheden, kimi zaman yarı sırtı dönmüş durumdadır. Resimlerde doğrudan bir anlatım söz konusudur. Renkler canlı ve aydınlık olup; kompozisyonlar tuvale tam boyutta yerleştirilmiştir.

Kadınlar genellikle birbirleriyle yakın yaş grubundayken, çocuklar çeşitli yaş gruplarına ait durumdadır. Kadınlar tamamen dönemin uzun giysileri içerisindeyken çocuklar kısa kollu elbiseleriyle resimlenmiştir. Ortak bir özellik olarak kadınlar bazen şapkalı, bazen şapkasız durumdadırlar, çocuklar da bazen şapkalı bazen şapkasızdır.

Bizans'ta Meryem'in anlamı, Meryem Ana yerine "Theotokos" ya da "Tanrı'nın Annesi"ydi. Buna göre kurtuluşun Tanrı'nın reenkarnasyonu anında sadıklara teslim edildiğine inanılıyordu. Bu teolojik kavram, Meryem'in oğlunu tuttuğu imgesinde resimsel bir biçim almıştır.

15. ve 16. yüzyıllar, İtalyan ressamın repertuarlarını tarihî olayları, bağımsız portreleri ve mitolojik konuları içerecek şekilde genişlettikleri bir dönemken, Hıristiyanlık kariyerlerinde güçlü bir yer tutmuştu. Bu çağın çoğu sanat eseri kutsal kabul edilmektedir. Dinî konular arasında Eski Ahit'ten konular ve azizlerin görüntüleri yer alırken, Meryem Rönesans ikonografisinde baskın bir konu olarak kalmıştır.

Bu konuya yönelen en seçkin 16. yüzyıl İtalyan ressamlarından bazıları Leonardo da Vinci, Michelangelo, Raphael, Giorgione, Giovanni Bellini ve Titian'dı. Özellikle sayısız çalışmaları bulunan diğer ressamlar Fra Angelico, Fra Filippo Lippi, Mantegna ve Piero della Francesca tarafından 15. yüzyıl Meryem görüntülerinin temelleri üzerinde geliştirilmiştir. Meryem ve çocuk İsa konuları, Erken Hollanda resminde ve Kuzey Avrupa'nın geri kalanında da aynı derecede popüler olmuştur.

Araştırmada yer verilen "Çocuğuyla Oynayan Anne" isimli resimde figürlerin üzerindeki beyaz renk Antik Çağ'dan itibaren yüklenen anlamıyla kutsallığı, huzuru, saflığı ve masumiyeti temsil etmektedir. Figürler duruşları, giysilerindeki beyaz rengin ağırlığı, gösterilişleriyle izleyiciye aslında Meryem ve çocuk İsa ikonografisini sunar gibidir.

Sahne açık bir alanda, doğal bir anlık görüntü yansıtması nedeniyle de Meryem ve çocuk İsa sahnelerini düşündürmektedir. Cassatt'ın "Çocuğuyla Oynayan Anne" resmi diğer anne ve çocuk resimleri ile karşılaştırıldığında ise figürlerde beyaz renk kullanımının yoğunluğu göze çarpmamaktadır. Cassatt'ın diğer resimlerinde figürler başta olmak üzere, tamamen koyu renklerle donatılmış bir atmosfer söz konusudur. Figürler, günlük hayatın içindeki sıradan görüntüleri oluşturmaktadır. "Çocuğuyla Oynayan Anne" Meryem ve İsa ikonografisine gönderme yaparak çocukların geleceğin sembolü olduğunu, tüm insanlığın onların iyi yetişmesiyle, huzura ve mutluluğa ulaşacağını, kısacası varolabileceğini izleyiciye hatırlatır. Resim Meryem ve İsa figürünün sembolik modern bir dönüşümü olarak yorumlanabilir. Cassatt eski ustaların çalışmalarını kopyalamak için sık sık Avrupa'ya gitmiş orada eğitim almış, özellikle Rönesans Dönemi ressamlarının çalışmalarından çok etkilenecek, o çalışmaları yeniden yorumlamıştır. Rönesans ressamlarının da Meryem ve İsa figürlerini geniş çapta çalışmış olması, "Çocuğuyla Oynayan Anne" resminde Cassatt'ın eski ustalardan etkilenip yaşadığı çağda Meryem ve çocuk İsa figürü resmini yapmak istemiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Cassatt, aynı zamanda, kadının temel görevinin öncelikle ev ve çocuklar olduğunu resimlerinde anlatmaya çalışmış; fakat yaşadığı dönemin kadına yüklediği geleneksel rolleri kabul etmeyip, ressam olarak feminist yönünü ortaya koymuştur. Aslında hayatı boyunca hiç evlenmemiş olması; buna rağmen resimlerinde hep yaşadığı dönemin geleneksel konularını, başta annelik olgusu ve kadın imgesi olmak üzere, sık sık çalışmış olması çelişkilerle kuşatılmış bir kadın ressam olduğu gerçeğini akıllara getirmektedir.

KAYNAKLAR

- Bachmann, D. ve Piland, S. (1978). *Women Artists: An Historical, Contemporary and Feminist Bibliography*. Scarecrow Press.
- Baker, E. ve Thomas, B. (1973). *Art and Sexual Politics; Women's Liberation, Women's Artists, and Art History*. Collier.
- Beverly, H. (1945). *American Painting 1754–1954 Metropolitan Museum of Art Bulletin, New ser.* The Metropolitan Museum of Art.
- Chaillot, C. (2019). The Virgin Mary Theotokos In Orthodox Piety. C. Maunder (Ed.). In: *The Oxford Handbook Of Mary*. (pp. 122-139). Oxford University Press.
- Clinton, C. (1984). *The Other Civil War: American Women in the Nineteenth Century*. Hill and Wang.
- Clinton, C., & Lunardini, C. (2000). *The Columbia Guide to American Women in the Nineteenth Century*. Columbia University Press.
- Cott, N. (1992). *History of Women in the United States*. Part 6, Working the Land. K. G. Saur.
- Earls, I. (1987). *Renaissance art: a topical dictionary*. Greenwood Press.
- Green, H. (1983). *The Light of the Home: An Intimate View of the Lives of Women in Victorian America*. Pantheon Books.
- Howat, J., & Pilgrim, D. (1973). *American Impressionist and Realist Paintings and Drawings from the Collection of Mr. and Mrs. Raymond J. Horowitz*. The Metropolitan Museum of Art.
- Kaya Zenbilci, İ. (2019). Trabzon'da Geç Osmanlı Dönemine Ait Bir Kapusen Yapısı: Sancta Maria Trapezuntis Katolik Kilisesi. N. Karaer, K. Kartal, N. Nehir (Ed.) In: *Eskiçağ ve Sanat Tarihinde Yeni Yaklaşımlar* (pp. 37-91). Iksad Publications.
- Kaya Zenbilci, İ. (2020a). "Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi Koleksiyonunda Yer Alan Meryem 'Hodegitria Deksiokrstousa' İkonası ve Paralel Örnekler". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar-Özel Sayı I/I: 100-114.
- Kaya Zenbilci, İ. (2020b). "Meyvelerle Yaratılan Cennet: Bizans Sanatında Meyve İmgelerinin Anlamı". E. Beksaç ve diğerleri (Ed.). In: *Sanatta Tema: Yemek* (pp. 117-159). Hiperyayın.
- Lasareff, V. (1938). "Studies in the Iconography of the Virgin". *The Art Bulletin*, 20(1): 26–65.
- Nees, L. (2002). *Early medieval art*. Oxford University Press.
- Nemser, C. (1973). *The Journal of Aesthetic Education*. University of Illinois Press.
- Powel, L. (1954). "The American Wing". *Metropolitan Museum of Art Bulletin, New ser., 12*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Rewald, J. (1961). *The History of Impressionism*. Museum of Modern Art.
- Schiller, G. (1971). *Iconography of Christian Art* by Gertrud Schiller.
- Serullaz, M. (1998). *Empresyonizm Sanat Ansiklopedisi*. Remzi Kitabevi.

Stevenson, I., & Monroe, K. (1948). *Index to Reproductions of American Paintings: A Guide to Pictures Occurring in More Than Eight Hundred Books*. H.W. Wilson Company.

Sweet, A. (1954). *Sargent, Whistler and Mary Cassatt Art Institute*. Chicago: Art Institute.

Taylor, F. (1950). *A Report on American Art Metropolitan Museum of Art Bulletin*. The Metropolitan Museum of Art.

Verdon, T. ve Rossi, F. (2005). *Mary in Western Art*. Washington, D.C.

Görsel Kaynaklar

Şekil 1. Erişim adresi: <https://www.aaa.si.edu/collections/items/detail/mary-cassatt-4001>, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 2. Erişim adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/10425>, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 3. Erişim adresi: <https://www.nga.gov/features/slideshows/mary-cassatt-selected-paintings.html>, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 4. Erişim adresi: https://www.nga.gov/features/slideshows/mary-cassatt-selected-paintings.html#slide_5, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 5. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Mary-Cassatt>, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 6. Erişim adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436121>, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 7. Erişim adresi: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-mary-cassatt-painted-domestic-life-way-male-impressionists>, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 8. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Mary-Cassatt>, Erişim tarihi: 5.08.2020

Şekil 9. Erişim adresi: https://www.nga.gov/features/slideshows/mary-cassatt-selected-paintings.html#slide_4, Erişim tarihi: Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 10. Erişim adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/10404>, Erişim tarihi: 5.08.2020.

Şekil 11. Erişim adresi: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pierre_Mignard_-_The_Virgin_of_the_Grapes_-_WGA15663.jpg, Erişim tarihi: 08.02.2021.

GÜÇLENDİRİCİ LİDERLİĞİN YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞINA ETKİSİNDE BİLGİ PAYLAŞIMININ ARACILIK ROLÜ: BİLİŞİM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

Ahmet Tuncay ERDEM¹

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.824655

Makale Geçmişi:

Geliş 11.11.2020

Düzeltilme 11.03.2021

Kabul 16.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Güçlendirici Liderlik,

Bilgi Paylaşımı,

Yenilikçi İş Davranışı,

Aracı Rol.

ÖZ

Güçlendirici liderlik, örgütün verimliliği kapsamında ele alınan ve yöneticinin olumlu yönlerine ilişkin davranış durumları olarak nitelendirilebilir. Yenilikçi iş davranışı, çalışanların örgütte yeni süreçler oluşturarak verimli çalışmalarını şeklinde ifade edilebilir. Bilgi paylaşımı ise çalışanların tecrübe ve becerilerini diğer meslektaşlarına aktarması olarak görülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, olumlu liderlik davranışı olan güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde “bilgi paylaşımının” aracı bir işlev görüp görmediğini belirlemektir. Araştırmada “güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımı aracı bir değişken olarak rol oynamakta mıdır?” sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Araştırma nicel araştırma yöntemine göre tasarlanarak desenlenmiştir. Araştırma verileri basit tesadüfi örnekleme tekniğine göre Ankara’daki bir bilişim işletmesinden (n=412) toplanmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları kullanılarak fark ve ilişki testleri ile betimsel analizler yapılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde elde edilen bulgulara göre güçlendirici liderlik davranışı, bilgi paylaşımı ve yenilikçi iş davranışları arasında pozitif yönlü etkiler bulunmuştur ve güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde bilgi paylaşımının kısmi aracı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak güçlendirici liderlik davranışı örgütte çalışanlara yönelik olumlu davranışları etkilemektedir. Pozitif yönetim davranışı da çalışanlarda bilgi paylaşımı ve yenilikçi iş davranışı algılarının artmasını sağlamaktadır.

THE MEDIATING ROLE OF KNOWLEDGE SHARING IN THE EFFECT OF EMPOWERING LEADERSHIP ON INNOVATIVE WORK BEHAVIOR: A RESEARCH IN THE INFORMATION SECTOR

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.824655

Article History:

Received 11.11.2020

Revised 11.03.2021

Accepted 16.03.2021

Keywords:

Empowering Leadership,

Knowledge Sharing,

Innovative Work Behavior,

Mediator Role.

ABSTRACT

Empowering leadership can be described as behaviors related to the manager’s positive aspects, which are considered within the organization’s efficiency. Innovative work behavior can be expressed as employees working efficiently by creating new processes in the organization. Knowledge sharing is seen as the transfer of experience and skills of employees to other colleagues. This study’s main purpose is to determine whether “information sharing” functions as a mediator in the effect of empowering leadership, which is a positive leadership behavior, on innovative work behavior. In the study, “Does knowledge sharing play a role as a mediating variable in the effect of empowering leadership on “innovative business behavior,” the question has been tried to be answered. The research has been designed according to the quantitative research method. Research data have been collected from an informatics firm (n = 412) in Ankara according to the simple random sampling technique. In analyzing the data, descriptive analyses were made with difference and relationship tests using SPSS and AMOS programs. According to the findings obtained in the analysis of the research data, positive effects have been found between empowering leadership behavior, information sharing, and innovative work behaviors. It has been determined that information sharing had a partial mediating effect on empowering leadership on innovative work behavior. As a result, empowering leadership behavior affects positive behaviors towards employees in the organization. Positive management behavior also increases the perception of information sharing and innovative work behavior among employees.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ahmeterdem@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4573-8415.

Alıntılanmak için/Cite as: Erdem, A. T. (2021), Güçlendirici Liderliğin Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde Bilgi Paylaşımının Aracılık Rolü: Bilişim Sektöründe Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 119-131.

GİRİŞ

Küresel rekabet ortamında örgütlerin sürdürebilir rekabeti devam ettirebilmelerinde önemli olan yenilikçi iş davranışı kapsamında bilgi paylaşımına önem vermeleridir (Ellonen vd., 2008, s. 161). Bu noktada örgütlerde çalışanları motive eden ve algılarının güçlendirilmesini sağlayan etkenlerin bilinmesi önemli olmakla birlikte bu etkili unsurlar arasında etkili lider davranışları gösterilebilir. Liderin, çalışanların güçlendirme algılarını etkilemede başarılı olması amacına ulaşmasını da kolaylaştıracağı bilinir. Bu çerçevede Koçak (2016, s. 54), toplumların örgütlerden ve çalışanlardan beklentilerinin her geçen gün arttığını belirterek geleneksel çalışan nitelikleriyle günümüz müşteri isteklerinin karşılanamayacağını ve bu durumun örgütteki çalışanlarda güçsüzlük algısını meydana getireceğini belirtmektedir.

Gelişen teknolojinin müşteri tercihlerini daha zor tahmin ve tatmin edilir hâle getirmesiyle örgütte yenilikçilik davranışının bir zorunluluk hâline geldiği bilinir. Bu kapsamda örgütlerin doğru ve hızlı kararlar alması ile bu kararların sorumluluklarını üstlenecek çalışanlara duyulan ihtiyaç güçlendirme uygulamalarının yapılmasını gerekli kılmıştır (van Assen, 2020). Bu nedenle güçlendirici liderliğin örgütlerin gelişmelerine yönelik olumlu katkıların olacağı düşüncesiyle araştırma kapsamında güçlendirici liderlik davranışının olumlu katkılarına yönelik uygulama yapılmıştır. Bu kapsamda *araştırmanın sorunu*; çalışanlara davranışta yanlış liderlik tarzı belirlenmesinin, çalışanlarda güçsüzlük hissini oluşturması ve örgütleri olumsuz yönde etkilemesidir. Olumsuz etkilerin giderilmesi ve çalışanları motive etmek amacıyla yöneticiler, çalışanlara daha fazla sorumluluk yükleyerek çalışanlarına da söz hakkı verildiğini hissettirmek isterler. Güçlendirici liderliğin bu noktada önem kazandığı düşünülmektedir. Bu çerçevede *araştırmanın temel amacı*; güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışı ve bilgi paylaşımını ne yönde ve nasıl etkilediğinin belirlenmesi olup *araştırmanın temel sorusu*; “güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımı aracı bir değişken olarak işlev görmektedir mi?” olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın uygulaması bilişim sektöründe yapılmıştır. Bilgi iletişim teknolojilerinin hızla değişimi nedeniyle bilişim sektörü de değişmekte ve yenilenen sektör yapısı ile çalışanların çevresel değişimleri yakından takip edebilmeleri ve bu değişimlere hızlı ve doğru cevaplar verebilmeleri gerekmekte olup özellikle bilişim sektöründe bilgilerin elde edilip çalışanlar arasında paylaşılması önemlidir (İmamoğlu ve Turan, 2019, s. 30). Bilişim sektörüne yönelik çalışanların takım uyumu içerisinde çalışmaları, bilgilerini paylaşmaları, ürettikleri yazılım kodlarını örgütteki diğer çalışanlarla ortaklaşa oluşturmaları zorunluluğu nedeniyle ve belirlenen araştırma sorusunu cevaplamak amacıyla Ankara ilindeki bir bilişim işletmesi çalışanlarına yönelik uygulama yapılmıştır. Literatürde güçlendirici liderlik, bilgi paylaşım ve yenilikçi iş davranışı konularında yapılan araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilimsel bilgiler bir binanın tuğlaları gibidir ve önceki bilgiler ile deneyimlerin birleşiminden oluşarak geçmişteki bilgilere dayalı meydana gelmeleri nedeniyle bilimsel araştırmalar kuramsal yaklaşımlara dayandırılmalıdır (Tutar ve Erdem, 2020, s. 123). Bu çerçevede araştırmanın kuramsal temelleri güçlendirme teorisine dayandırılmaktadır.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Güçlendirici Liderlik

Güçlendirici liderlik; güçlendirme teorisi kapsamında ortaya çıkan bir konu olmakla birlikte teori olarak güçlendirme, ilk kez Conger ve Kanungo (1988) tarafından ortaya atılmıştır. Teoriye göre örgütteki çalışanlar, üstlendikleri görevleri yapmaları noktasında yetersizlik hissine kapılmaları veya fikirlerinin değersiz görülmesi durumlarında kendilerini güçsüz hissedeceklerdir. Güçlendirme ile çalışanlara yetki ve sorumluluk verilmek suretiyle bu kişilerin daha etkin ve verimli çalışmaları sağlanarak örgüte uyumları kolaylaşacaktır (Conger ve Kanungo, 1988, s. 473-474). Bu kapsamda örgütlerin yönetim kademelerinde, çalışanların işlerine yönelik daha etkili ve yetkin bir biçimde yönelmelerini sağlayacak güçlendirme uygulamalarını yapmaları gerekmektedir (Yukl, 2006, s. 78).

Çalışanların yaratıcılıklarından daha fazla yararlanabilmek için bu kişilere daha fazla sorumluluk yüklenmesi çalışanların verimliliklerini arttıran diğer bir yol olmakla birlikte bu durum çalışanların performanslarının daha da üstüne çıkmalarına imkân sağlamaktadır (Kim ve Beehr, 2020, s. 2018). Güçlendirme yöntemiyle çalışanların örgüte daha fazla katkı sağlamalarının yolu açılarak, yönetim kademelerinin çeşitli süreçlerinde yer almalarına imkân tanınmaktadır. Buna ek olarak yetki ve güçlendirme yapılmasıyla çalışanlar kendilerini geliştirme imkânı da bulabilmektedirler (Spreitzer, 1995).

İlgili literatürde güçlendirme kavramı “davranışsal boyutta güçlendirme” ve “bilişsel boyutta güçlendirme” olarak iki kapsamda ele alınmaktadır. Güçlendirmenin davranışsal boyutta incelenmesinde ortak nokta çalışanların güçlendirme rolü olmakla birlikte güçlendirmenin önündeki engeller ile yöneticilerin olumlu davranışlarına odaklanmaktadır (Bolat vd., 2009, s. 216-217). Minai vd. (2020) yöneticilerin çalışanları güçlendirmedeki rolünün önemli olduğunu belirterek, güçlendirmede üst yöneticilerin neler yapmaları gerektiği üzerine odaklanması gerekliliğini belirtmektedir. Aynı düşünceyle Honold (1997, s. 203) güçlendirici liderlik ile çalışanların güçlendirmedeki rolünün önemli olduğunu belirtmekte ve yöneticilerin üzerine düşen sorumlulukların neler olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Vu (2020) bu noktada, örgütlerde güçlendirmenin yöneticinin elde ettiği meşru gücü astlara paylaşması diğer bir ifadeyle yetki devriyle gücü çalışanlara aktarmasıyla güçlendirmenin meydana geleceğini belirtmektedir. Diğer yandan güçlendirmeyi bilişsel yönden ele alan araştırmalarda çalışanların psikolojik açıdan güçlendirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Güçlendirme bu kapsamda çalışanları psikolojik yönden ele alarak desteklenmesini içermektedir. (Spreitzer, 1995).

Literatürde güçlendirmenin bireysel algılamaları hakkında dört boyuttan bahsedilmektedir. Bunlar (Conger ve Kanungo, 1988; Spreitzer, 1995; Lee ve Koh, 2001): Anlam, hür irade, etki ve öz yeterlidir. *Anlam*, çalışanın kişisel çıkarları ile işe yönelik hedef ve planlarını karşılaştırmak suretiyle sonuç elde etme durumudur. *Hür irade*, çalışanın bir işi başlatma, görevini yerine getirme, örgütleme ve kontrol aşamalarında inisiyatif kullanabilme düzeyini göstermektedir. *Etki*, çalışanların örgütteki yönetim kararlarına yönelik tesir derecesini göstermektedir. *Öz yeterlilik*, işin en iyi biçimde yerine getirilebilmesi noktasında çalışanların kendilerinde gördükleri inanç düzeyini belirler.

Bilgi Paylaşımı

Bilgi, belirli tecrübelerin, değerlerin, amaca yönelik verilerin ve uzman görüşlerinin yeni tecrübelerle bir araya getirilip değerlendirilmesi olup ilgili verilerin insanların yararına kullanılabilmesi için birleştirilmesi biçimi olarak tanımlanmaktadır (Davenport ve Prusak, 2001, s. 27). Bu kapsamda bilginin bireyler tarafından üretildiği bilinir. Örgütlerde de bilgi çalışanlar aracılığıyla üretilir ve çalışanlar tarafından paylaşılır.

Bilgi paylaşımı, bireyin bildiği bir bilgiyi kullanıp sahiplenerek başka bireylerle değiş tokuş etmesi durumudur (Ipe, 2003, s. 341). Diğer bir ifadeyle bilgi paylaşımı, çalışanların tecrübelerini grup ve paydaşlar arasında gönüllü olarak paylaşmasıdır (Chen, 2006; Kim ve Lee, 2006). Çalışanların örgütle ilgili düşünce, bilgi ve deneyimlerini başka biriyle paylaşmaları da bilgi paylaşımı olarak ifade edilmektedir (Ardichvili vd., 2003).

Örgütlerin verimli bir biçimde faaliyet göstermelerinde en önemli etkenin çalışanlar arasındaki bilgi paylaşımı olduğu düşünülmektedir. Bilgi paylaşımında, bilgi belirli bir kaynaktan çıkarak hedefine ulaşması noktasında önemli olduğu belirtilerek bu noktada bilgi paylaşımı bilgi transferinden ayrılmaktadır (Karaaslan vd., 2009, s. 142). Ayrıca bilginin özelliği de paylaşım açısından süreç ve biçimini etkilemektedir. Bu kapsamda bilgi örtük veya açık olarak nitelendirilmektedir. Örtülü bilgi; gözlem, sosyalleşme ve çiraklık gibi araçlar ile paylaşılmaktayken açık bilgi ise sözlü iletişim yoluyla paylaşılmaktadır (Bartol ve Srivastava, 2002, s. 66)

Yenilikçi İş Davranışı

Yenilik; bir fikri veya yeni bir ürünü hizmet veya mala dönüştürmek amacıyla bir çıktıya dönüştürme süreçler bütünüdür (Ayhan, 1999, s. 5). Bu kapsamda yenilik bir dönüşüm süreci olarak düşünülebilir. Demirel ve Seçkin (2008, s. 189)'e göre yenilikçilik, risk alma, değişime ayak uydurma ve bilinen durumların dışına çıkma cesaretini bulma olarak da değerlendirilmektedir.

Yenilikçi iş davranışı ise çalışanların yenilik noktasında bir ürün veya hizmetin geliştirilmesinden bir fikrin geliştirilmesine kadar bütün süreçlerde çaba sarf etmeleriyle kapsamlı bir yapı meydana getirmeleridir (De Jong ve Den Hartog, 2007, s. 24). Yenilikçi iş davranışı, örgütün yararını sağlayan fikirlerin oluşturularak uygulanması, problemlerin tanımlanması ve bu problemlerin örgüt içerisinde uygulanmasını kapsayan süreçler olarak nitelendirilmektedir (Turgut ve Beğenirbaş, 2013, s. 108). Dyer vd. (2011, s. 124) yenilikçi liderlere yönelik araştırmasında yenilikçi davranışın gözlemeleme, sorgulama, deneyim yaparak bağdaştırma süreci olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda yenilikçiliği davranış hâline getiren çalışanların, mevcut durumu farklı açılardan değerlendirme yaparak sorguladıkları, meydana gelen sonuçları örgütün diğer çalışanlarıyla paylaşarak uygulamaya geçirdikleri görülmektedir.

Güçlendirici Liderlik, Bilgi Paylaşımı ve Yenilikçi İş Davranışı İlişkileri

Güçlendirme teorisine göre örgütte başarı ve etkililik için gereken fırsat, motivasyon ve güç bütün örgüt çalışanlarında bulunmalıdır (Manojlovich, 2007). Bunun olabilmesi için de örgütte bilgi paylaşımının sağlanması

gerekliliği kaçınılmazdır. Bilgi paylaşımı, en kısa tanımla bilginin bir birey veya örgütten diğerine aktarılması ile yaygınlaşması faaliyetleridir (Lee, 2001, s. 324). Bilginin paylaşılması için bilginin öncelikle üretilmesi gerekliği düşüncesiyle Nonaka ve Takeuchi (1995) bilgi üretme sürecinde çalışanların takım uyumu içerisinde çalışarak bilgiyi üretebileceklerini ve örgütlerin bireyler aracılığıyla bilgiyi üreteceklerini belirtmektedir. Ayrıca bilginin örgütte çalışanlar ve gruplar arasında paylaşılmadığı sürece örgütsel etkinliğin sınırlı olacağına vurgu yapılmaktadır.

Bilgi paylaşımı noktasında, örgütlerde birey ve grupların örgüt içerisinde birbirleriyle iletişim sağlayarak kolay erişim sağlaması, bilginin aktarılmasına, taşınmasının kolaylaşmasına (Töre, 2017, s. 66), bireyin başka çalışanlardan yeni bilgiler öğrenmesine ve becerilerin geliştirilmesine imkân sağlamaktadır (Yang, 2007, s. 84). Güçlendirme bu noktada önemli olmakla birlikte temel olarak çalışanların işlerine veya işlerinin sonuçlarına yönelik daha fazla sorumluluk üstlenmelerini sağlamak, bir bilgi paylaşımı meydana getirerek örgüt performanslarına katkıda bulunmak olarak belirtilmektedir (Ford ve Fottler, 1995, s. 25). Literatürde yenilikçi iş davranışı bir fikir üretmekten başlayarak üretilen bu fikri uygulama noktasında grup oluşturma ile üretim faaliyetine yönelme, problem tanımlama ve çözme gibi durumları kapsamaktadır (Ceylan, 2013; Çapraz vd., 2014, s. 27). Bu noktada yenilikçi iş davranışı bir grup içerisinde meydana gelen üretim faaliyeti olarak güçlendirme kapsamında ortaya çıkan bir kavram şeklinde düşünülmektedir. Diğer yandan bilgi paylaşımı olmadan da yenilikçilik faaliyetlerinin olması beklenemez.

Literatürde güçlendirici liderlik ile bilgi paylaşımı ilişkisini inceleyen araştırmalarda (Srivastava vd., 2006; Xue vd., 2011; Kasemsap, 2013; Lee vd., 2014; Wu ve Chen, 2015; Wu ve Lee, 2017; Bucher vd., 2020; Sönmez Çakır ve Adigüzel, 2020), güçlendirici liderlik ile yenilikçi iş davranışı ilişkisini inceleyen araştırmalarda (Slåtten vd., 2011; Sagnak, 2012; Gkorezis, 2016; Hassi, 2019; Mutonyi vd., 2020; Stanescu vd., 2020) ve bilgi paylaşımı ile yenilikçi iş davranışı ilişkilerini inceleyen araştırmalarda (Kim ve Park, 2017; Akram vd., 2018; Hassan vd., 2018; Akram vd., 2020) her üç değişkenin de birbirleri ile pozitif yönde etkileşimlerinin olduğu belirtilmektedir.

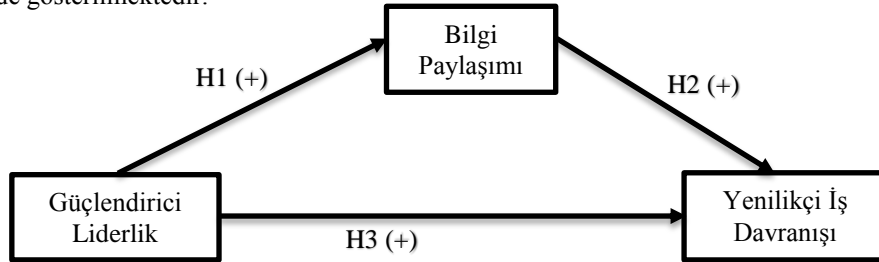
YÖNTEM

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Çerçevesi

Araştırma verileri toplanırken tesadüfi örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın hedef evrenini Türkiye'deki bütün bilişim firma çalışanları oluştururken uygulanabilir evrenini ise, Ankara'daki bir bilişim firmasında faaliyet gösteren 427 çalışan oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında örneklem çerçevesini bu işletmedeki çalışanlar oluşturmakla birlikte işletme dâhilinde bu çalışanlardan 412 adet uygun biçimde doldurulan kullanılabilir anket formu elde edilmiştir. Anket formlarının dönüş oranının %96 olması araştırmanın bilimsel yeterliliği sağladığının göstergesidir (Baş, 2013, s. 43). Araştırma verileri 21.08.2019-30.08.2019 tarihleri arasında ilgili bilişim firması çalışanlarından elde edilmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırma kapsamında güçlendirici liderlik, yenilikçi iş davranışı ve bilgi paylaşımına ilişkin araştırmanın modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1'deki araştırma modeline göre güçlendirici liderlik (bağımsız değişken), bilgi paylaşımı (aracı değişken) ve yenilikçi iş davranışı (bağımlı değişken) olarak kurgulanmıştır. Araştırma modeli doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

Hipotez 1: Güçlendirici liderliğin bilgi paylaşımı üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 2: Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 3: Güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 4: Güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerine etkisinde bilgi paylaşımı aracı rol oynamaktadır.

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analiz Sonuçları

Araştırmada kullanılan anket formu, üç ölçekten oluşmaktadır. Bu kapsamda Konczak vd. (2000) tarafından geliştirilen, Konan ve Çelik (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan 17 maddelik “Güçlendirici Liderlik Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın ikinci ölçeği De Jong ve Den Hartog (2010) tarafından geliştirilen ve Çimen ve Yücel (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan 10 ifadeli “Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği” ile Wang ve Wang (2012) tarafından geliştirilen 13 maddelik “Bilgi Paylaşımı Ölçeği” kullanılmıştır.

Araştırmada uygulanan ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek için Cronbach Alfa testinden yararlanılmıştır. Alfa katsayıları; güçlendirici liderlik ölçeği için $\alpha = 0.966$, yenilikçi iş davranışı ölçeği $\alpha = 0.894$ ve bilgi paylaşımı ölçeği $\alpha = 0.853$ olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında yapılan temel bileşen analizine göre, tek faktörlü araştırma yapısının geçerliliğini belirlemek için AMOS programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizine (DFA) tabi tutulmuştur. İyi uyum ve geçerlilik ölçüleri ile araştırma modeli Tablo 1’de belirtilmektedir.

Analiz kapsamında araştırmada kullanılan ölçeklerin yer aldığı örtük değişkenler doğrulayıcı faktör analizi yapılmak suretiyle incelenmiştir. Akabinde tek faktörlü yapı incelemesi yapılmış ve elde edilen Ki-Kare (χ^2) değerleri değişkenler arasında kıyaslanarak anlamlı fark bulunup bulunmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde araştırmada soru ifadelerinin ölçümünde ortak yöntem sapmasının bulunup bulunmadığı belirlenmeye çalışılmıştır (MacKenzie ve Podsakoff, 2012). Tablo 1’de doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 1. Model-Veri Uyum Değerleri ile Tek Faktör Modeli-Veri Uyum Değerleri

Veri-model uyum indisleri	Tek Faktör Modeli-Veri-uyum indisleri	Karşılaştırmalı Model Uyumu
Ki-Kare (χ^2) = 1177,73	Ki-Kare Tek Faktör (χ^2) = 4369,58	$\Delta\chi^2 = 3191,85$
DF = 500, p<0,01	DF = 594	
GFI = 0.897	GFI = 0.459	
NFI = 0.941	NFI = 0.585	
CFI = 0.965	CFI = 0.408	
TLI = 0.961	TLI = 0.479	
RMSEA = 0.057	RMSEA = 0.124	
CMIN/SD = 2.355	CMIN/SD = 7.357	

*RMSEA (Root mean square error of approximation); 0.08 altında iyi bir model kabul edilir (Browne ve Cudeck, 1993)

χ^2/SD (Relative Ki-Kare); 1 ile 5 arasında olmalıdır (Marsh ve Hocevar, 1985)

GFI (Goodness of fit index); 1’e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Tanaka ve Huba, 1985)

NFI (Normated fit index); 1’e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Bentler ve Bonett, 1980)

CFI (Comperative fit index); 1’e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (McDonald ve Marsh, 1990)

TLI (Tucker-Lewis indeksi); 1’e yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Bentler ve Bonett, 1980)

GFI, NFI, CFI, TLI ve RMSEA değerleri ile elde edilen sonuçlar ile iyi uyum ve geçerlilik ölçüleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’de 3 faktörlü modele ilişkin χ^2 değerlerinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, χ^2/SD değerinin (2,355) 5’in altında olması nedeniyle model geçerlilik açısından uyum ölçütünü sağlamaktadır. Bunun yanı sıra GFI = 0.897, CFI = 0.965, TLI = 0.961, NFI = 0.941 ve RMSEA = 0.057 göstergeleri açısından da verilerin uyum gösterdiği belirlenmiştir (Tablo 1). Bu değerlere göre araştırma modelinin kuramsal olarak uyum değerleri yönünden iyi uyum sağladığı söylenebilir. Bu bulgu, araştırma modeline yönelik ortak yöntem sapmasının bulunmadığını göstermektedir (MacKenzie ve Podsakoff, 2012). Araştırma kapsamında verilerin analizine göre çok faktörlü model ile tek faktörlü model arasındaki uyumu belirlemek için χ^2 değerlerine “Ki-Kare Fark Testi” analizi yapılmış ve anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). Bu sonuç araştırma model verilerinin daha iyi uyumlu olduğunu göstermektedir.

Çalışmaya üç faktörlü (ilişkili) model ile devam edilmiştir. Analiz kapsamında yenilikçi iş davranışı algısı ölçeğine yönelik sorularda faktör yükleri düşük olan 3. ve 5. sorular ile bilgi paylaşımı ölçeği 1, 2 ve 3. sorular analiz kapsamından çıkarılmıştır. Araştırmada kullanılan araçların araştırma modeline yönelik yapıyı ölçüp ölçmediğine ilişkin yakınsama geçerliği (convergent validity) ve iraksama geçerliği (discriminant validity) yöntemleri uygulanmıştır (Churchill Jr, 1979; Erdem, 2019, s. 90). Araştırma ifade ölçeklerine ait maddelerin standartlaştırılmış faktör yükleri 0,5 değeri üzerindedir. Buna ek olarak, faktör yüklerinin parametrik değerleme

noktasında t değerleri 8,92 ile 26,52 arasında değişmektedir. Bu değerlere göre araştırma modelinin anlamlı olduğu görülmektedir (Hair vd., 2006).

Tablo 2. Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort	S. S	CR	AVE	1	2	3
1. Güçlendirici Liderlik	3.44	.942	.848	.564	-		
2. Yenilikçi İş Davranışı	3.31	.875	.774	.512	.722**	-	
3. Bilgi Paylaşımı	3.44	.918	.816	.537	.693**	.779**	-

Not: SD, standart sapma; *0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü). **0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Tablo 2’de ilgili ölçekten elde edilen veriler için, Average Variance Extracted-(AVE) değerlerine göre yakınsama geçerliliği belirlenmiştir. Modelin AVE değerinin 0,5 değerinden yüksek olması ilgili maddelerin örtük değişkenlerinin geçerli olduğunu göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981; Hu ve Bentler, 1999) Ayırt edici geçerlilik için değişkenler arası korelasyonun 0,80’den küçük olması iraksama, ayırt edici geçerliliğin sağlandığını gösterir (Kline, 2014; Abubakar ve Ilkan, 2016; Erdem, 2019). Tablo 2’de görüleceği üzere korelasyon değerlerinin 0,80’den düşük olması ve anlamlı bir ilişkinin bulunması nedeniyle iraksama ayırt edici geçerliliği sağlamıştır.

Tablo 2’de Pearson Korelasyon analizine göre güçlendirici liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür ($r=.722$, $p<.001$). Güçlendirici liderlik ile bilgi paylaşımı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır ($r = .693$, $p<.001$). Son olarak yenilikçi iş davranışı ile bilgi paylaşımı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkinin olduğu görülmüştür ($r= .779$, $p<.001$). *Korelasyon değerlerine bakıldığında, değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu anlaşılmıştır.*

ARAŞTIRMA BULGULARI

Demografik Bulgular

Araştırmadaki katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş ve kıdem gibi demografik bilgileri, Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Demografik Bulgular

Cinsiyet	F (Sıklık)	% Yüzde	Medeni Durum	F (Sıklık)	% Yüzde
Kadın	173	41,9	Bekâr	111	26,9
Erkek	239	58,1	Evli	301	73,1
Toplam	412	100,00	Toplam	412	100,00

Yaş	F (Sıklık)	% Yüzde	Eğitim Düzeyi	F (Sıklık)	% Yüzde
18-25	78	18,9	İlköğretim	70	17,0
26-35	144	35,0	Lise	214	51,9
36-45	105	25,5	Lisans	128	32,1
46-55	68	16,5			
56- üstü	17	4,1			
Toplam	412	100,00	Toplam	412	100,00

Tablo 3’e göre katılımcıların yaklaşık %41,9’u kadınlardan, %58,1’i erkeklerden oluşmaktadır. Medeni duruma göre dağılım incelendiğinde katılımcıların %26,9’u bekâr, %73,1’i evli bireylerden oluştuğu görülmektedir.

Katılımcıların yaş aralığına göre %35’inin, 26-35 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer yaş oranları ise %18,9’u 18-25 yaş, %25,5’i, 36-45 yaş arası, %16,5’inin 46-55 yaş arası ve %4,1’inin 56 ve üzeri olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeylerine göre katılımcıların yaklaşık %52’sinin lise derecesinde mezun oldukları görülmektedir. Diğer yandan %17’sinin ilköğretim, %32,1’inin lisans derecesinde mezuniyeti olduğu belirlenmiştir (Tablo 3).

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Tablo 4’te güçlendirici liderlik, yenilikçi iş davranışı ve iş performanslarına ilişkin etkiler görülmektedir.

Tablo 4. Doğrudan etki

Değişkenler	β	t değeri	SH	p
H1: Güçlendirici liderlik – Bilgi paylaşımı	.914	19.300	.048	***
H2: Yenilikçi İş Davranışı – Bilgi Paylaşımı	.080	3.162	.025	.002
H3: Güçlendirici liderlik – Yenilikçi İş Davranışı	.936	21.178	.044	***

Not: SD, standart sapma; *0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü). **0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü) ***0,001 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü).

Tablo 4'e göre güçlendirici liderliğin bilgi paylaşımı üzerinde pozitif yönde bir etkisinin bulunduğu belirlenmiştir ($\beta=.0914$, $t=19.300$, $p<0.001$). **H1 hipotezi desteklenmektedir.**

Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta=0.080$, $t=3.162$, $p=0.002<0.01$). Dolayısıyla **H2 hipotezi desteklenmektedir.**

Son olarak güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışını pozitif yönlü etkilediği görülmektedir ($\beta=-.936$, $t=21.178$, $p<0.001$). Bu sebeple **H3 hipotezi desteklenmektedir.** Bu sonuca göre güçlendirici liderlik davranışı yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırma kapsamında güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımının aracı etkisi incelenmektedir.

MacKinnon vd. (2007, s. 594)'a göre aracı değişken, iki değişken arasında bulunan neden sonuç ilişkisini belirlemek amacı ile kullanılan analiz yöntemidir. Araştırmada aracılık etkisinin ölçülmesi için (Baron ve Kenny, 1986);

- 1) Bağımsız değişkenin aracı değişkene etkisinin bulunması gerekmektedir.
- 2) Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olması gerekmektedir.
- 3) Aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi olmalıdır, şartlarını sağlaması gerekmektedir.

Araştırma kapsamında değişkenlere yönelik aracı etki analizi uygulanmıştır. Tablo 5'te aracı etki değerleri belirtilmektedir.

Tablo 5. Aracı etki

Değişkenler	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Aracı Etki	Alt Sınır	Üst Sınır	p	Karar
Güçlendirici liderlik – Bilgi paylaşımı	0,802	0,802	-				
Güçlendirici liderlik – Yenilikçi İş Davranışı	0,980	0,910	0,071	0,016	0,129	.013 R ² =0,64	Aracı etki var. (Kısmi)
Yenilikçi İş Davranışı – Bilgi Paylaşımı	0,088	0,088	-				

*0,1 düzeyinde anlamlı (çift-yönlü) **0,05 düzeyinde anlamlı (çift-yönlü) ***0,01 düzeyinde anlamlı (çift-yönlü)

Tablo 8'de görüleceği üzere bilgi paylaşımının dolaylı yündeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Güven aralığı alt sınır=0,016 üst sınır=0,129 açıklanan varyans oranı %64'tür ($p=0,013<0,05$). Bu sonuca göre güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımı kısmi olarak aracı rol oynamaktadır. Diğer bir ifadeyle güçlendirici liderlik bilgi paylaşımı aracılığıyla yenilikçi iş davranışını etkilemektedir sonucuna ulaşılmıştır. **H4 hipotezi desteklenmektedir.**

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma kapsamında, Ankara ilinde bilişim sektöründe faaliyet gösteren bir işletmedeki görevli personellerin güçlendirici liderlik, yenilikçi iş davranışı ve bilgi paylaşımı etkileşimlerini belirlemek amacıyla bir uygulama yapılmıştır. Bu noktada “güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımı aracı bir değişken olarak işlev görmekte midir?” sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucuna göre güçlendirici liderlik bilgi paylaşımını pozitif yönde ($p<0.001$) ve bilgi paylaşımı yenilikçi iş davranışını pozitif yönde ($p<0.01$) etkilediği görülmektedir. Ayrıca güçlendirici liderlik yenilikçi iş davranışına pozitif yönde ($p<0.01$) etki etmektedir. Araştırma sorusunu cevaplayabilme doğrultusunda kurgulanan hipotezlerin tümü desteklenmiştir.

Alan yazında güçlendirici liderlik konusu hakkında yapılan araştırmalarda (Srivastava vd., 2006; Arslantaş, 2007; Bolat vd., 2009; Aslan, 2013; Koçak, 2016; Konan ve Çelik, 2018; İmamoğlu ve Turan, 2019; Alotaibi vd., 2020; Kim ve Beehr, 2020; van Assen, 2020), bilgi paylaşımı hakkında yapılan araştırmalarda (Bartol ve Srivastava, 2002; İpe, 2003; Chen, 2006; Yang, 2007; Wang ve Wang, 2012; Lee vd., 2014; Bhatti vd., 2020; Sönmez Çakır ve Adigüzel, 2020) ve yenilikçi iş davranışı konularında yapılan araştırmalarda (De Jong ve Den Hartog, 2007; Ellonen vd., 2008; De Jong ve Den Hartog, 2010; Akram vd., 2020) her üç kavramın da örgütleri olumlu yönde etkileyen kavramlar olduğu görülmekle birlikte bu kavramların gerek örgüt ve gerekse çalışanların performanslarını artırdığını gösteren davranış türleri olduğu belirtilmektedir. Lee vd. (2014) bilişim teknolojisi alanında faaliyet gösteren bir işletmede yaptıkları araştırmada güçlendirilmiş liderliğin bilgi paylaşımını ve yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Srivastava vd. (2006) Amerika'daki otel çalışanlarına yönelik yaptıkları araştırmada güçlendirici liderlik davranışının çalışanlarda bilgi paylaşma

davranışını arttırdığını belirlemişlerdir. Tian ve Zhang (2020) Çin'deki bir işletmede yaptıkları araştırmada güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışını pozitif yönde etkilediğini belirlemiştir. Sönmez Çakır ve Adigüzel (2020) lojistik sektörüne yönelik yaptıkları araştırmada, güçlendirici liderlik davranışının bilgi paylaşımını olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Bu kapsamda araştırmamızın ilk üç hipotezinin literatürle örtüştüğü belirlenmiştir.

Araştırmamızın son hipotezinde güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerine etkisinde bilgi paylaşımının kısmi aracı rol oynadığı belirlenmiştir ($p=0,013<0,05$; $R^2=0,64$). Akram vd. (2020) Çin'deki telekomünikasyon sektöründe yaptığı araştırmada bilgi paylaşımının örgütsel adalet ve yenilikçi iş davranışı ilişkisinde aracılık rolünün olduğunu belirlemiştir. İmamoğlu (2019) bilişim sektöründe çalışanlara yönelik yaptığı araştırmada güçlendirici liderlik ile yenilikçi iş davranışı algısındaki ilişkide bilgi paylaşımının aracı rol oynamadığını belirlemiştir. Bu kapsamda araştırmamızın son hipotezi literatürle kısmi olarak örtüşmektedir.

Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileriyle birlikte bilişim sektörünün de hızla değiştiği bilinir. Bu kapsamda bilişim sektöründeki örgütlerin hızlı gelişen dış çevrelerine ayak uydurabilmeleri için örgüt içi takım uyumu ile çalışmanın gerekliliği, bilgi paylaşımının geliştirilmesinin önemli hâle geldiği düşünülerek araştırmada bilişim sektörüne yönelik uygulama yapılması uygun görülmüştür. Araştırma bulguları kapsamında çalışanların yetki bakımından güçlendirilmesi ile örgüt iklimi olumlu etkilenerek çalışanların pozitif yönde verimlilikle daha yeniliğe açık bir biçimde çalışacakları görülmektedir. Çalışanların verimli çalışmaları sebebiyle yenilikçilik davranışları gelişecek ve bilgi paylaşımı da olumlu yönde etkilenecektir. Bu kapsamda yetki devri yaparak çalışanları motive ederek değer verildiğinin hissettirilmesiyle örgütler başarıya ulaşabileceklerdir.

Araştırmamızın sadece bilişim işletmelerinde ve Ankara ilinde yapılması, elde edilen sonuçların diğer örgütlere ve endüstrilere genellenmesini engellediği düşünülmektedir. Diğer yandan literatürde yapılan araştırmalarda güçlendirilmiş liderliğin diğer örgütsel davranış konularıyla ilişkilendirilmesine rağmen araştırma kapsamında sadece iki değişkenle ilişkilendirilmesi bu araştırmamızın kısıtları arasında gösterilebilir. Bu nedenle gelecekte ilgili konular hakkında araştırma yapacak kişilerin farklı illerde ve farklı endüstri alanlarında daha fazla örnekleme araştırmalar yapmaları öneri niteliğinde olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abubakar, AM & Ilkan, M. (2016). Impact of online WOM on destination trust and intention to travel: A medical tourism perspective. *Journal of Destination Marketing & Management*, 5(3), 192-201.
- Akram, T., Lei, S., Haider, MJ & Hussain, ST (2018). Exploring the impact of knowledge sharing on the innovative work behavior of employees: A study in China. *International Business Research*, 11(3), 186-194.
- Akram, T., Lei, S., Haider, MJ & Hussain, ST (2020). The impact of organizational justice on employee innovative work behavior: Mediating role of knowledge sharing. *Journal of Innovation & Knowledge*, 5(2), 117-129.
- Alotaibi, SM, Amin, M., & Winterton, J. (2020). Does emotional intelligence and empowering leadership affect psychological empowerment and work engagement? *Leadership & Organization Development Journal*, 41(8), 971-991. <https://doi.org/10.1108/LODJ-07-2020-0313>
- Ardichvili, A., Page, V. & Wentling, T. (2003). Motivation and barriers to participation in virtual knowledge sharing communities of practice. *Journal of knowledge management*. 7(1), 64-77.
- Arslandaş, CC (2007). Güçlendirici lider davranışının psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik görgül bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 227-239.
- Aslan, Ş. (2013). Geçmişten günümüze liderlik kuramları sağlık yönetimi bakış açısıyla. Eğitim Yayınevi.
- Ayhan, A. (1999). *Yenilik (İnovasyon)*. Kocaeli, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Basımevi.

- Baron, RM & Kenny, DA (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.
- Bartol, KM & Srivastava, A. (2002). Encouraging knowledge sharing: The role of organizational reward systems. *Journal of leadership & organizational studies*, 9(1), 64-76.
- Baş, T. (2013). *Anket: Anket nasıl hazırlanır?: anket nasıl uygulanır?: anket nasıl uygulanır?* Seçkin yayıncılık.
- Bentler, PM & Bonett, DG (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological bulletin*, 88(3), 588-606. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.88.3.588>
- Bhatti, SH, Vorobyev, D., Zakariya, R. & Christofi, M. (2020). Social capital, knowledge sharing, work meaningfulness and creativity: evidence from the Pakistani pharmaceutical industry. *Journal of Intellectual Capital*. 22(2), 243-259.
- Bolat, Oİ, Bolat, T. & Seymen, OA (2009). Güçlendirici Lider davranışları ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin sosyal mübadele kuramından hareketle incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 215-239.
- Browne, MW & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. *Testing structural equation models*, 154, 136.
- Bucher, J., Burmeister, A., Osland, JS, & Deller, J. (2020). The influence of empowering leadership on repatriate knowledge transfer: understanding mechanisms and boundary conditions. *The International Journal of Human Resource Management*, 1-26.
- Ceylan, C. (2013). Algılanan bağlılık tabanlı insan kaynakları sisteminin algılanan gelişim kültürü ve yenilikçi iş davranışına etkisi. *Is, Guc: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 15(1). 42-58.
- Chen, LY (2006). Effect of knowledge sharing to organizational marketing effectiveness in large accounting firms that are strategically aligned. *Journal of American academy of business*, 9(1), 176-182.
- Churchill Jr, GA (1979). A paradigm for developing better measures of marketing constructs. *Journal of marketing research*, 16(1), 64-73.
- Conger, JA & Kanungo, RN (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *Academy of management review*, 13(3), 471-482.
- Çapraz, B., Ünnü, NAA, İlic, DK, Kocamaz, M., Çiçekli, UG, Aracıoğlu, B., Koçak, A., Kesken, J. & Soyuer, H. (2014). Çalışanlar perspektifinden inovatif iş davranışının belirleyicileri: İzmir ilindeki öncelikli sektörlerle ilişkin bir araştırma. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 3(1), 49-72.
- Çimen, İ. & Yücel, C. (2017). Yenilikçi davranış ölçeği (YDÖ): Türk kültürüne uyarlama çalışması. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 6(3), 365-381.
- Davenport, T. & Prusak, L. (2001). *İş Dünyasında Bilgi Yönetimi* (Çev. Günhan Günay). Baskı, Rota Yayınları.
- De Jong, J. & Den Hartog, D. (2010). Measuring innovative work behaviour. *Creativity and innovation management*, 19(1), 23-36.
- De Jong, JP & Den Hartog, DN (2007). How leaders influence employees' innovative behaviour. *European Journal of Innovation Management*. 10(1), 41-64.

- Demirel, Y. & Seçkin, Z. (2008). Bilgi ve bilgi paylaşımının yenilikçilik üzerine etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 189-202.
- Dyer, J., Gregersen, H. & Christensen, C. (2011). *The innovator's DNA: Mastering the five skills of disruptive innovators* Harvard Business Press Boston MA USA.
- Ellonen, R., Blomqvist, K. & Puumalainen, K. (2008). The role of trust in organisational innovativeness. *European Journal of Innovation Management*. 11(2), 160-181.
- Erdem, AT (2019). *X ve Y kuşakları açısından kurumsallaşma, kurumsal girişimcilik ve örgütsel yenilikçilik arasındaki ilişkilerin analizi: Küresel doğan aile işletmelerinde bir araştırma* [Doktora Tezi, Aksaray Üniversitesi]
- Ford, RC & Fottler, MD (1995). Empowerment: A matter of degree. *Academy of Management Perspectives*, 9(3), 21-29.
- Fornell, C. & Larcker, DF (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Gkorezis, P. (2016). Principal empowering leadership and teacher innovative behavior: a moderated mediation model. *International journal of educational management*.
- Hair, JF, Black, WC, Babin, BJ, Anderson, RE & Tatham, R. (2006). *Multivariate data analysis*. Uppersaddle River. In: NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hassan, HA, Asif, J., Waqar, N. & Abbas, SK (2018). The impact of knowledge sharing on innovative work behavior. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 6(5). May, 2018.
- Hassi, A. (2019). Empowering leadership and management innovation in the hospitality industry context. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 31(4), 1785-1800.
- Honold, L. (1997). A review of the literature on employee empowerment. *Empowerment in organizations*. 5(4), 202-212.
- Hu, Lt. & Bentler, PM (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- İmamoğlu, EB (2019). *Güçlendirici Liderlik İle Yenilikçi İş Davranışı Arasındaki İlişkide Algılanan Örgütsel Destek Ve Bilgi Paylaşımı Davranışının Aracı Rolü: Bilişim Sektöründe Bir Çalışma* [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].
- İmamoğlu, EB & Turan, AD (2019). Güçlendirici Liderlik ile Bilgi Paylaşımı Davranışı Arasındaki İlişkide Algılanan Örgütsel Desteğin Aracı Rolü: Bilişim Sektöründe Bir Araştırma. *Institute of Business Administration-Management Journal/İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi* (87), 27-48.
- Ipe, M. (2003). Knowledge sharing in organizations: A conceptual framework. *Human resource development review*, 2(4), 337-359.
- Karaaslan, A., Özler, DE & Kulaklıoğlu, AS (2009). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 135-160.

- Kasemsap, K. (2013). Strategic business management: A practical framework and causal model of empowering leadership, team cohesion, knowledge-sharing behavior, and team performance. *Journal of Social and Development Sciences*, 4(3), 100-106.
- Kim, M. & Beehr, TA (2020). Empowering leadership: leading people to be present through affective organizational commitment? *The International Journal of Human Resource Management*, 31(16), 2017-2044.
- Kim, S. & Lee, H. (2006). The impact of organizational context and information technology on employee knowledge-sharing capabilities. *Public administration review*, 66(3), 370-385.
- Kim, W. & Park, J. (2017). Examining structural relationships between work engagement, organizational procedural justice, knowledge sharing, and innovative work behavior for sustainable organizations. *Sustainability*, 9(2), 205.
- Kline, P. (2014). *An easy guide to factor analysis*: Routledge.
- Koçak, S. (2016). *Ortaöğretim kurumlarındaki psikolojik sözleşme üzerinde güçlendirici liderlik davranışlarının rolü* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Konan, N. ve Çelik OT (2018). Güçlendirici liderlik ölçeğinin eğitim örgütleri için Türkçe'ye uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 26(4), 1043-1054. doi:10.24106/kefdergi.434140.
- Konczak, LJ, Stelly, DJ & Trusty, ML (2000). Defining and measuring empowering leader behaviors: Development of an upward feedback instrument. *Educational and Psychological measurement*, 60(2), 301-313.
- Lee, J., Lee, H. & Park, JG (2014). Exploring the impact of empowering leadership on knowledge sharing, absorptive capacity and team performance in IT service. *Information Technology & People*. 27(3), 366-386. <https://doi.org/10.1108/ITP-10-2012-0115>
- Lee, JN (2001). The impact of knowledge sharing, organizational capability and partnership quality on IS outsourcing success. *Information & management*, 38(5), 323-335.
- Lee, M. & Koh, J. (2001). Is empowerment really a new concept? *International journal of human resource management*, 12(4), 684-695.
- MacKenzie, SB & Podsakoff, PM (2012). Common method bias in marketing: Causes, mechanisms, and procedural remedies. *Journal of retailing*, 88(4), 542-555.
- MacKinnon, DP, Fairchild, AJ & Fritz, MS (2007). Mediation analysis. *Annu. Rev. Psychol.*, 58, 593-614.
- Manojlovich, M. (2007). Power and empowerment in nursing: Looking backward to inform the future. *The Online Journal of Issues in Nursing*, 12(1).
- Marsh, HW & Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First-and higher order factor models and their invariance across groups. *Psychological bulletin*, 97(3), 562-582. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.97.3.562>
- McDonald, RP & Marsh, HW (1990). Choosing a multivariate model: Noncentrality and goodness of fit. *Psychological bulletin*, 107(2), 247- 255. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.247>

- Minai, MH, Jauhari, H., Kumar, M. & Singh, S. (2020). Unpacking transformational leadership: dimensional analysis with psychological empowerment. *Personnel review*, 49(7), 1419-1434. <https://doi.org/10.1108/PR-10-2019-0580>
- Mutonyi, BR, Slåtten, T. & Lien, G. (2020). Empowering leadership, work group cohesiveness, individual learning orientation and individual innovative behaviour in the public sector: empirical evidence from Norway. *International Journal of Public Leadership*, 16(2), 175-197. <https://doi.org/10.1108/IJPL-07-2019-0045>
- Nonaka, I. & Takeuchi, H. (1995). *The knowledge-creating company: How Japanese companies create the dynamics of innovation*: Oxford university press.
- Sagnak, M. (2012). The empowering leadership and teachers innovative behavior: The mediating role of innovation climate. *African Journal of Business Management*, 6(4), 1635-1641.
- Slåtten, T., Svensson, G. & Sværi, S. (2011). Empowering leadership and the influence of a humorous work climate on service employees' creativity and innovative behaviour in frontline service jobs. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 3 (3), 267-284.
- Sönmez Çakır, F. & Adigüzel, Z. (2020). Evaluation of empowering leadership and knowledge sharing on organization and organization employees. *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2). 593-612.
- Spreitzer, GM (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Srivastava, A., Bartol, KM & Locke, EA (2006). Empowering leadership in management teams: Effects on knowledge sharing, efficacy, and performance. *Academy of management Journal*, 49(6), 1239-1251.
- Stanescu, DF, Zbucea, A. & Pinzaru, F. (2020). Transformational leadership and innovative work behaviour: the mediating role of psychological empowerment. *Kybernetes*. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/K-07-2019-0491>
- Tanaka, JS & Huba, GJ (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British journal of mathematical and statistical psychology*, 38(2), 197-201.
- Tian, G. & Zhang, Z. (2020). Linking empowering leadership to employee innovation: The mediating role of work engagement. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 48(10), 1-8.
- Töre, E. (2017). Entelektüel Sermayenin Yenilikçi İş Davranışına Etkisinin Bilgi Paylaşımı, Öz-yeterlilik ve İç Denetim Odağı Perspektifinden İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma [Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Turgut, E. & Beğenirbaş, M. (2013). Çalışanların yenilikçi davranışları üzerinde sosyal sermaye ve yenilikçi iklimin rolü: Sağlık sektöründe bir araştırma. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 23(2), 101-124.
- Tutar, H. & Erdem, AT (2020). *Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve - SPSS uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık.
- van Assen, MF (2020). Empowering leadership and contextual ambidexterity–The mediating role of committed leadership for continuous improvement. *European Management Journal*, 38(3), 435-449.
- Vu, HM (2020). Employee empowerment and empowering leadership: A literature review. *Technium: Romanian Journal of Applied Sciences and Technology*, 2(7), 20-28.

- Wang, Z. & Wang, N. (2012). Knowledge sharing, innovation and firm performance. *Expert systems with applications*, 39(10), 8899-8908.
- Wu, CM & Chen, TJ (2015). Psychological contract fulfillment in the hotel workplace: Empowering leadership, knowledge exchange, and service performance. *International Journal of Hospitality Management*, 48, 27-38.
- Wu, WL & Lee, YC (2017). Empowering group leaders encourages knowledge sharing: integrating the social exchange theory and positive organizational behavior perspective. *Journal of knowledge management*. 21(2), 474-491. <https://doi.org/10.1108/JKM-08-2016-0318>
- Xue, Y., Bradley, J. & Liang, H. (2011). Team climate, empowering leadership, and knowledge sharing. *Journal of knowledge management*.
- Yang, Jt (2007). The impact of knowledge sharing on organizational learning and effectiveness. *Journal of knowledge management*, 11(2), 83-90.
- Yukl, G. (2006). *Leadership in organizations*. Paramus, NJ: Prentice Hall.

DÖVİZ KURUNUN BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN PETROL ŞİRKETLERİNİN PAY GETİRİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

Ecem ÖZHAN¹, Serkan Yılmaz KANDIR²

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.824910

Makale Geçmişi:

Geliş 12.11.2020

Düzeltilme 30.03.2021

Kabul 09.04.2021

Anahtar Kelimeler:

Borsa İstanbul 100 Endeksi,

Döviz Kuru,

Petrol Sektörü,

Regresyon Analizi.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, döviz kurunun petrol ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren BİST şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Döviz kuru olarak nominal dolar kuru verileri kullanılmıştır. Analiz, 2000:07 – 2019:08 dönemi için petrol ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren 5 BİST petrol şirketi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan çoklu regresyon modelinde; petrol şirketlerinin pay getirileri bağımlı değişken, döviz kuru verileri ve BİST 100 endeksi bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, BİST 100 endeksi istatistiksel bakımdan anlamlı bulunurken; döviz kuru değişkeni istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmamıştır.

INVESTIGATION OF THE IMPACT OF EXCHANGE RATES ON STOCK RETURNS OF OIL COMPANIES IN BORSA İSTANBUL

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.824910

Article History:

Received 12.11.2020

Revised 30.03.2021

Accepted 09.04.2021

Keywords:

Borsa İstanbul 100 Index,

Exchange Rate,

Oil Industry,

Regression Analysis.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the impact of exchange rates on stock returns of Borsa Istanbul companies that engage in oil related business. Nominal dollar rate data is used as the exchange rate. The sample includes 5 oil companies during 2000:07 – 2019:08 period. In the multiple regression model, stock returns of oil companies are used as dependent variable, while exchange rates data and returns of BIST100 index are used as independent variables. Empirical findings reveal that BIST 100 index is found to be statistically significant at 1% level, while exchange rate does not seem to be statistically significant.

¹ Arş. Gör., Toros Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ecem.ozhan@toros.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1528-9460.

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, skandir@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7686-1099.

Alıntılanmak için/Cite as: Özhn, E., Kandır, S.Y. (2021), Döviz Kurunun Borsa İstanbul'da İşlem Gören Petrol Şirketlerinin Pay Getirileri Üzerindeki Etkisinin Araştırılması,

GİRİŞ

Günümüzde piyasaların birbirine bağlılığının artmasının bir sonucu olarak yatırımların daha geniş tutulabilmesi açısından istikrarlı bir ortama ve istikrarlı döviz kuruna ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, döviz kurunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi büyük önem arz etmektedir (Pekkaya ve Bayramoğlu, 2008, s. 164).

Pay fiyatı ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi açıklamak için yapılan çalışmalarda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Çalışmalar incelendiğinde belirtilen değişkenler arasında anlamlı ilişki bulunan çalışmalar olduğu gibi aralarında anlamsız ilişki bulunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu durumun nedeni ülkelerin uyguladığı döviz politikalarının farklılıkları, uygulamaya konu olan sektörlerin yapısı ve yapılan çalışmaların farklı ekonomik gelişmişliğe sahip ülkeleri konu alması olabilir (Polat, 2018, s. 211).

Bu çalışmada döviz kurunun BİST’de işlem gören petrol şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde döviz kurunun, BİST 100 endeksiyle birlikte BİST’de işlem gören pay getirilerine etkisinin araştırıldığı çalışmaya rastlanmamakla birlikte genel itibarı ile döviz kuru değişimleri ile pay fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışma, ilgili alanda belirli bir sektördeki şirketlerin paylarını konu alması ve uygulanan model bakımından literatürde yer alan çalışmalardan farklılık göstermektedir. 2018 yılı Haziran ayına göre 2019 yılı Haziran ayında Türkiye’nin ham petrol ithalatı % 15,53 oranında artarak 2.116.479,418 ton olarak belirlenmiştir. Ek olarak; 1.777.719,319 ton ile toplam petrol ithalatının % 62,36’sı TÜPRAŞ A.Ş.’ye (TUPRS) aittir (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Petrol Piyasası Sektör Raporu, 2019). İlgili sektörde yer alan şirketlerin ithalatının yüksek olması ve şirketlerin faaliyet alanları bakımından döviz kuru hareketliliğinden önemli derecede etkilenme potansiyeli göstermesi çalışmanın incelendiği sektörün belirlenmesinde belirleyici olmuştur.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde ilk olarak literatürde yer alan benzer çalışmalar özetlenmiş, sonrasında çalışmaya ilişkin veri seti ve kullanılan yöntem açıklanmıştır. Diğer bölümlerde ise analiz bulguları değerlendirilmiş ve son bölümde çalışmanın sonucuna yer verilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Pay getirileri üzerinde döviz kuru başta olmak üzere makroekonomik faktörlerin etkisinin araştırıldığı çalışmalar finans literatüründe geniş bir yer tutmaktadır. Ancak; Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde döviz kurunun, BİST 100 endeksiyle birlikte BİST’de işlem gören pay getirilerine etkisinin araştırıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmaların önemli bir kısmı döviz kuru değişimleri ile pay fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik çalışmalardır. Franck ve Young (1972), çalışmada döviz kurlarındaki değişimlerin şirketlerin pay fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda ise iki değişken arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir. Solnik (1987), çalışmada döviz kurları dâhil olmak üzere çeşitli ekonomik değişkenlerin pay fiyatları üzerindeki etkisini saptamaya çalışmıştır. Çalışmanın sonunda makroekonomik değişkenlerden biri olan döviz kurlarındaki değişikliklerin pay fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Bahmani-Oskooee ve Sohrabian (1992), çalışmalarında 1973-1988 dönemleri arasında S&P 500 endeksi ile ABD doları efektif döviz kuru değerleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda değişkenler arasında kısa vadede çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Roll (1992), çalışmada ABD pay fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Uygulama neticesinde iki değişken arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Mok (1993), 1986-1991 dönemi için uygulanan çalışmada, Hong-Kong piyasasında işlem gören paylar ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada Granger nedensellik testi uygulanmış ve çalışma sonucunda değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir. Ratner (1993), çalışmada ABD doları döviz kurlarının pay fiyatlarına etkisini test etmiştir. 1973-1989 dönemi için yapılan çalışma sonunda döviz kurları ile ABD pay fiyatları arasında sistematik olmayan bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Abdalla ve Murinde (1997), çalışmalarında 1985-1994 dönemleri arasında Hindistan, Pakistan, Güney Kore ve Filipinler piyasalarında işlem gören pay fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Granger nedensellik testi uygulanmış ve Hindistan, Güney Kore ve Pakistan için döviz kurlarından pay fiyatlarına tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ek olarak Filipinler’de pay fiyatlarından döviz kurlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu gözlemlenmiştir. Yu (1997), çalışmada 1983-1994 dönemi için Hong Kong, Tokyo ve Singapur piyasaları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Günlük verilerden yararlanılarak yapılan çalışma sonucunda değişkenler arasında; Tokyo piyasasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu, Singapur piyasalarında herhangi bir nedenselliğin bulunmadığı ve Hong Kong piyasasında ise döviz kurlarındaki değişikliklerin pay fiyatları üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ajayi vd. (1998), çalışmalarında ABD ve Kore gibi bazı gelişmiş ekonomilerin pazarları ve Malezya gibi gelişmekte olan ekonomileri incelemişlerdir.

1985- 1991 dönemi için ABD, İngiltere, Almanya'da; 1987-1991 dönemi için Kore, Hong Kong, Malezya, Singapur piyasalarında işlem gören pay fiyatları ile döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Gelişmiş ekonomilerde (Almanya, ABD, İngiltere) pay fiyatlarından döviz kurlarına tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde (Malezya, Singapur ve Hong Kong) ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Granger vd. (2000), çalışmalarında belirlenen Asya ülkelerinden Hong Kong, Malezya, Singapur, Tayland ve Filipinler piyasalarında işlem gören paylar ile döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Bulgular neticesinde Hong Kong, Malezya, Singapur, Tayland'da değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu; Filipinler'de ise pay piyasasından döviz kuruna doğru bir nedensellik olduğu gözlenmiştir. Mansor (2000), çalışmasında Malezya piyasasında işlem gören pay fiyatları ile değişen döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda değişkenler arasında kısa vadeli nedensellik ilişkisinin bulunduğu; uzun vadede herhangi bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir. Nieh ve Lee (2001), çalışmalarında 1993-1996 dönemi için G-7 ülkelerinde pay fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Uygulamadan elde edilen sonuçlarda Bahmani-Oskooee ve Sohrabian (1992)'in bulguları desteklenmiş ve G-7 ülkeleri pay fiyatları ve döviz kurları arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunmadığı ancak kısa vadede anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Bhattacharya ve Mukherjee (2003), çalışmalarında Hindistan piyasalarında işlem gören pay fiyatları üzerinde makroekonomik değişkenler arasında olan döviz kurlarındaki değişimin etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda döviz kurlarındaki değişimlerin, pay fiyatları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Rashid vd. (2002), çalışmalarında Güney Asya ülkelerinden Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri-Lanka piyasalarında işlem gören pay fiyatları ile döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda Hindistan ve Pakistan ülkelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunamazken, Bangladeş ve Sri-Lanka ülkelerinde çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir. Rahman ve Uddin (2009), çalışmalarında Bangladeş, Hindistan ve Pakistan piyasalarında pay fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 2003 ile 2008 dönemi için yapılan çalışmada Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Analizler neticesinde pay fiyatları ve döviz kurları arasında çift yönlü bir ilişki olmadığı görülmüştür. Ayrıca pay fiyatları ile döviz kurları arasındaki nedenselliği belirlemek için Granger testi uygulanmış ve uygulama sonucunda pay fiyatları ile döviz kurları arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Kutty (2010), çalışmasında Meksika piyasasında işlem gören pay fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada, bu iki değişken arasında uzun dönem bir ilişkinin bulunmadığı ancak kısa dönemde paylardan döviz kurlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır. Hassanain (2017), çalışmasında Körfez İş Birliği Konseyi (GCC) için ABD doları ve borsa endekslerinin pay fiyatlarındaki dalgalanma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda döviz kuru dalgalanmalarının Kuveyt'te işlem gören paylar üzerinde önemli olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde ise Ayvaz (2006), çalışmasında pay piyasası ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi zaman serisi yöntemiyle incelemiştir. Uygulanan eş bütünleşme testinden elde edilen bulgularda, döviz kuru ile BİST100 endeksi, döviz kuru ile mali sektör endeksi ve döviz kuru ile sanayi sektör endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Ek olarak; Hsiao (1981) testinden yararlanarak, döviz kuru ile pay fiyatları arasında iki yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir. Pekkaya ve Bayramoğlu (2008), çalışmalarında 1990-2007 dönemi için YTL/USD döviz kuru, İMKB 100 endeksi, S&P 500 endeksinden döviz kuruna nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca çalışmanın bulgularından diğeri döviz kuru ile İMKB 100 endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğudur. Doğanlı, Özmen ve Yücel (2010), çalışmalarında İMKB'deki pay endekslerinin döviz kuru duyarlılıklarını test etmişlerdir. Ocak 1999-Haziran 2009 dönemi için yapılan çalışmada eşbütünleşme testi sonucunda, sektörler arasında döviz kuru duyarlılıklarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Berke (2012), çalışmasında kur ile BİST 100 ilişkisini FMOLS, CCR ve DOLS yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Yapılan üç testin bulguları incelendiğinde döviz kuru ile BİST 100 arasında portföy dengesi yaklaşımının desteklediği belirlenmiştir. Aydın (2015), çalışmasında uygulamaya konu olan Arjantin, Brezilya, Çin, Endonezya, Filipinler, Meksika ve Türkiye'deki pay fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Nedensellik analizi uygulanan çalışmanın bulgularının kıyaslanabilmesi amacıyla değişkenler arasındaki ilişki simetrik ve asimetrik nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ilgili ülkeler için değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Belen ve Karamelikli (2015), çalışmalarında BİST'de işlem gören pay getirileri ile döviz kurları arasındaki ilişkinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Çalışmada ARDL eşbütünleşme yaklaşımı kullanılarak Türkiye'de BİST 100 Endeksi ile ABD doları kuru arasında eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçları, döviz kurunun pay fiyatlarını beklentiye paralel olarak negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Abdioğlu ve Değirmenci (2014), çalışmalarında hisse senedi fiyatlarından petrol

fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Ceylan ve Şahin (2015), çalışmalarında döviz kuru ile pay fiyatları ilişkisini araştırmışlardır. 2006:01-2015:04 arasında uygulanan çalışmada eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre, döviz kuru ve pay fiyatları aynı seviyede durağan ve eşbütünleşiktir. Ayrıca paylardan döviz kurlarına doğru nedensellik ilişkisi olmadığı bulunmuştur. Boyacıoğlu ve Çürük (2016), çalışmalarında döviz kurundaki değişimlerin pay getirisi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, 2006-2014 dönemi için BİST’de işlem gören imalat ve ticaret sektörlerinde faaliyet gösteren 42 şirket belirlenmiş ve reel döviz kuru endeksindeki değişimler ve pay getirileri hesaplanmıştır. Panel veri analizi neticesinde, pay getirileri ile döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018), çalışmalarında 03/01/2011-26/05/2016 dönemi için Borsa İstanbul endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ARDL modelinden yararlanılan çalışmanın sonuçlarından biri BİST Tekstil Deri endeksi ile Euro/TL döviz kuru arasında uzun dönemli anlamlı ilişki olduğudur. Ek olarak döviz kurları ile üç endeks arasında kısa dönemde negatif, uzun dönemde ise pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İlarşan (2018), çalışmasında 2007-2016 dönemleri için kur ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz neticesinde kur ve borsa endeksi arasında kısa dönemde negatif, uzun dönemde pozitif yönde ilişki bulunmuştur.

YÖNTEM

Çalışmada 2000:07 – 2019:08 dönemleri için döviz kurunun BİST’de işlem gören petrol şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada döviz kuru olarak nominal dolar kuru verileri kullanılmıştır. Çalışmada yer alan paylar; AYGZ, IPEKE, PETKM, TRCAS ve TUPRS olarak belirlenmiştir. Çalışmaya dâhil edilen paylara ait veriler ve piyasayı temsil eden BİST 100 endeks verileri Finnet resmî adresinden, nominal dolar kuru verileri ise TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) adresinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan araştırma yöntemi çoklu regresyon modelidir. Regresyon modelinde değişkenlerin aylık verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. 2000:07 – 2019:08 dönemlerinde uygulanan çoklu regresyon modelinde petrol şirketlerinin pay getirileri bağımlı değişken; döviz kurunda değişim ile BİST 100 endeksindeki değişim bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışmada şirketlerin pay getirilerini hesaplamak için aşağıdaki formülden yararlanılmıştır:

$$R_{i,t} = [(P_{i,t} - P_{i,t-1}) / P_{i,t-1}] \quad (1)$$

Burada;

$R_{i,t}$: i payının t dönemdeki getirisini,

$P_{i,t}$: i payının t dönemdeki fiyatını,

$P_{i,t-1}$: i payının t-1 dönemdeki fiyatını ifade etmektedir.

Pay getirileri ile piyasa getirileri arasında doğrusal ilişki olması varsayımında bulunan piyasa modeline aşağıda yer verilmiştir (Bodie vd., 2014, s. 259):

$$R_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_{i,t}R_{m,t} + e_{i,t} \quad (2)$$

Burada;

$R_{i,t}$: İlgili finansal varlığın t dönemdeki getirisi,

$\alpha_{i,t}$: Piyasa getirisi sıfır iken menkul kıymetin beklenen getirisinin en yüksek değeri,

$\beta_{i,t}$: İlgili finansal varlığın t dönemdeki sistematik riskini,

$R_{m,t}$: t dönemdeki piyasa getirisi,

$e_{i,t}$: Hata terimidir.

Beklenen getiri ve risk arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için tekli endeks modelleri (single index model) ve çoklu endeks modelleri (multi-index veya multi-factor model) geliştirilmiştir. Getirinin tek bir risk faktörüne bağlandığı tekli endeks modelinin uygulamada yetersiz sonuçlar vermesiyle birlikte modele birtakım yeni risk faktörleri eklenerek çoklu endeks modeli geliştirilmiştir (Yolsal, 2005, s. 180-181).

Menkul kıymetler ile piyasa arasındaki doğrusal ilişkinin varlığı tekli endeks modelinin temelini oluşturmaktadır. Pay getirilerini ilişkili buldukları bir faktöre bağlama varsayımıyla Sharpe (1963) tarafından

geliştirilen tekli endeks modeliyle birlikte pay getirileri pazar endeksi getirisine bağlanmıştır (Birgili ve Tuna, 2010, s. 4).

Chen vd. (1986) tarafından geliştirilen çoklu endeks modelinde ise tekli endeks modelinin aksine pazar endeksi dışında pay getirilerini etkileyen birçok makroekonomik faktör bulunmaktadır. Bu model, menkul kıymet getirileri bağımlı değişken ve piyasa endeksinin getirileri bağımsız değişken olarak tanımlanan çoklu regresyon modelidir (İskenderoğlu ve Karadeniz, 2011, s. 237-238).

Birden fazla açıklayıcı değişkenin yer aldığı çoklu regresyon modelinde bağımlı değişken birden çok bağımsız değişkenin etkisi altındadır. $Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_K X_K + \varepsilon_i$ kullanıldığı eşitlikte; k bağımsız değişken sayısını, α sabit terimi ve β bağımsız değişkenlere ilişkin katsayıları göstermektedir. Ayrıca bu modelde bağımsız değişkenler arasında ilişki bulunmadığı varsayılmaktadır (Göktaş ve İşçi, 2010, s. 4-5).

2000:07 – 2019:08 dönemleri arasında BİST’de işlem gören petrol şirketlerinin pay getirilerini etkileyen faktörlerin araştırılmasına yönelik oluşturulan regresyon modeline aşağıda yer verilmiştir.

$$R_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \text{DövizKuru}_t + \beta_2 \text{BİST100}_t + e_{i,t} \quad (3)$$

- $R_{i,t}$: i payının t dönemindeki getirisi,
 α_i : i varlığı veya portföyünün alfası,
 β_1 : Pay getirisinin döviz kuruna olan duyarlılığı,
 DövizKuru_t : Nominal dolar kurunun t dönemindeki getirisi,
 BİST100_t : BİST 100 endeksinin t dönemindeki getirisi,
 β_2 : Pay getirisinin BİST 100 endeksine olan duyarlılığı,
 $e_{i,t}$: Hata terimidir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada döviz kurunun BİST’de işlem gören petrol şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisi regresyon analizi ile incelenmiştir. 2000:07 – 2019:08 dönemleri için yapılan çalışmada kullanılan regresyon modeli sonuçları ile çalışmada kullanılan test sonuçlarına ilişkin bulgulara ilgili bölümde yer verilmiştir.

Tablo 1. Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testinin Sonuçları

Gözlem	F-istatistik	Olasılık
AYGAZ	0,4227	0,6558
İPEKE	1,0443	0,3537
PETKM	1,6556	0,1933
TRCAS*	1,9626	0,0386
TUPRS*	7,8186	0,0005

*İlgili regresyon modelinde otokorelasyon mevcuttur.

Tablo 2. Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testinin Sonuçları

Gözlem	F-istatistik	Olasılık
AYGAZ	0,0763	0,9266
İPEKE*	3,1151	0,0463
PETKM	2,0880	0,1263
TRCAS	0,5487	0,5784
TUPRS	0,4735	0,6234

*İlgili regresyon modelinde değişen varyans mevcuttur.

Çalışmanın analizinde kullanılan veri setinin durağanlığının test edilmesi için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi gerçekleştirilmiş ve analiz sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli	Olasılık (Sabit Terimli ve Trendli)
BİST 100	-17,37033	-17,41177	0,0000
DÖVİZ KURU	-12,48151	-12,47262	0,0000
AYGAZ	-16,84698	-16,86885	0,0000
İPEKE	-13,70126	-13,75278	0,0000
PETKM	-17,62427	-17,59940	0,0000
TRCAS	-17,94601	-17,99675	0,0000
TUPRS	-8,726430	-8,912119	0,0000

Tablo 3'te çalışmada yer alan tüm değişkenler üzerinde birim kök testi uygulanmış ve serilerin durağanlığı ADF ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre kullanılan veri setinde birim kök bulunmadığı ve analizde yer alan serilerin durağan olduğu belirlenmiştir. Test edilen tüm değişkenler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4. Regresyon Modeli Sonuçları

Firma	Sabit Terim (α)	β_1 (BİST)	β_2 (KUR)	Düzeltilmiş R ²	F İstatistiği
AYGAZ	0,0095 [1,4706] (0,1428)	0,8033* [12,4582] (0,0000)	-0,0359 [-0,4604] (0,6456)	0,4087	79,8219 (0,0000)
IPEKE ^b	0,0177 [1,2682] (0,2060)	0,8422* [5,5203] (0,0000)	0,1348 [0,6353] (0,5259)	0,1252	17,1865 (0,0000)
PETKM	0,0055 [0,9150] (0,3611)	0,8234* [13,5951] (0,0000)	-0,1091 [-1,4875] (0,1383)	0,4592	97,8334 (0,0000)
TRCAS ^a	0,0344 [1,7476] (0,0819)	0,3184* [-0,9981] (0,0000)	-0,1440 [-0,8547] (0,3912)	0,4236	86,221 (0,0000)
TUPRS ^a	0,0141 [1,7018] (0,0902)	0,7836* [9,2391] (0,0000)	-0,0151 [-0,2232] (0,8236)	0,2141	31,9284 (0,0000)

*Belirtilen katsayının %1 önem düzeyinde istatistiksel bakımdan önemli olduğunu gösterir.

^a Belirtilen firma için hesaplanan değerlerin, Newey-West ile düzeltmeyi yansıtmaktadır.

^b Belirtilen firma için hesaplanan değerlerin, White Değişken Varyansla Uyumlu Standart Hatalarına göre düzeltmeyi yansıtmaktadır. Parantez içindeki rakamlar, ilgili katsayılarla ilişkin olasılık (p) değerlerini göstermektedir. Köşeli parantez içindeki rakamlar, ilgili katsayıya ilişkin t-istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo 4'te gösterilen regresyon modellerinde; BİST 100 endeksine ait olasılıkların tümü %1 önem düzeyinde istatistiksel bakımdan önemli bulunmuştur. Döviz kuruna ait olasılıkların hiçbiri önem düzeyinde istatistiksel bakımdan önemli bulunmamıştır.

Regresyon sonuçları incelendiğinde; AYGAZ, IPEKE, PETKM, TRCAS ve TUPRS paylarına ait regresyon analizlerinde F istatistik değerleri %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Analiz sonuçları incelendiğinde döviz kurunun belirlenen şirketlerin pay getirileri üzerinde önemi oldukça düşük çıkmıştır. Bunun sebebi olarak belirtilen firmaların kur riskine karşın türev araçlar kullanarak korunma sağlaması gösterilebilir. Firmaların faaliyet alanları incelendiğinde petrol ithalat ve ihracatı yapması sebebiyle döviz kuru değişimlerinin yaratacağı riskten korunma amaçlı türev araçlar kullanımına ağırlık verilmiştir. Analizde döviz kuru değişimlerinin firmalarının pay getirileri üzerindeki etkisinin BİST 100'e göre daha düşük olmasının sebebi yukarıda belirtilen sebeplerden kaynaklanabilir.

Tablo 5. Açıklayıcı Değişkenler Arasında Korelasyon Katsayısı

	BİST 100	Döviz Kuru
BİST 100	1	-0,13697

Döviz Kuru	-0,13697	1
------------	----------	---

Açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi Tablo 5’te yer almaktadır. BİST 100 ve döviz kuru değişkeni arasındaki korelasyon katsayısı oldukça düşük seviyededir. Bu sebeple tahmin edilen çoklu regresyon modelinde çoklu doğrusal bağlantı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 6. Açıklayıcı Değişkenler için Çoklu Doğrusallık (Multicollinearity) Testi

Değişkenler	Varyans Katsayısı	Merkezsiz(VEF)	Merkezli(VEF)
BIST100	0,052239	1,112399	1,095540
KUR	0,078716	1,102395	1,095540
C	0,000491	1,030065	NA

Tablo 6’da açıklayıcı değişkenlere ilişkin çoklu doğrusallık (multicollinearity) testi yapılmış ve merkezli Varyans Enflasyon Faktörleri’nde (VEF) (centered Variance Inflation Factors) yer alan değerler incelendiğinde aralarında çoklu doğrusallık bulunmadığına ilişkin bulgu bu testle de desteklenmiştir.

2000:07 – 2019:08 dönemlerinde uygulanan çoklu regresyon modelinin sonuçları incelendiğinde döviz kuru belirlenen şirketlerin pay getirileri üzerinde önemli bulunmamıştır. Bunun sebebi olarak belirtilen firmaların kur riskine karşın türev araçlar kullanarak korunma sağlaması gösterilebilir. Firmaların faaliyet alanları incelendiğinde petrol ithalat ve ihracatı yapması sebebiyle döviz kuru değişimlerinin yaratacağı riskten korunma amaçlı türev araçlar kullanımına ağırlık verilmiştir. Analizde döviz kuru değişimlerinin firmalarının pay getirileri üzerindeki etkisinin BİST 100’e göre daha düşük olmasının sebebi yukarıda belirtilen sebeplerden kaynaklanabilir. Çalışmada BİST 100 bağımsız değişkeni firmaların pay getirileri üzerinde önemli bulunurken kur değişimlerinin ilgili firmaların pay getirileri üzerinde önemli bulunmaması firmaların kur riskini türev araçlar ile kontrol ettiğini göstermektedir. Ek olarak, firmaların faaliyet raporları incelendiğinde, IPEKE ve TRCAS dışındaki firmaların genel olarak türev işlemlere ağırlık verdikleri ve kur riskini sınırlandırmak amacıyla kurdaki değişimlerin ürün satış fiyatlarına yansıtılması yoluyla sağlanan doğal hedge yöntemini kullandıkları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, döviz kurunun BİST’de petrol ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Döviz kuru olarak nominal dolar kuru verileri kullanılmıştır. Çalışmada, 2000:07 – 2019:08 dönemleri için döviz kurunun BİST’de işlem gören petrol şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın örnekleme; AYGZ, IPEKE, PETKM, TRCAS ve TUPRS payları olarak belirlenmiştir. Çalışmada değişkenlerin aylık verileri kullanılarak çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çoklu regresyon modelinde petrol şirketlerinin pay getirileri bağımlı değişken; döviz kuru verileri ile BİST 100 endeksi bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın analizinden edinilen bulgulara göre döviz kurunun incelenen şirketlerin pay getirileri üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular Ceylan ve Şahin (2015), Boyacıoğlu ve Çürük (2016) ve İlarlan (2018) çalışmalarından elde edilen bulgular ile uyumluluk göstermektedir. Çalışmanın finans literatürüne ve pay yatırımcılarına yönelik katkı sağlaması beklenmektedir. Bu katkı, BİST’de işlem gören petrol şirketlerinin paylar ile ilgilenen yatırımcılara, payların döviz kuruyla arasındaki ilişkiye yönelik bilgiler sağlamasından kaynaklanmaktadır. Sonraki çalışmalarda, farklı makroekonomik faktörlerin petrol şirketleri getirileri üzerindeki etkisi incelenebilir.

KAYNAKLAR

Abdalla, S. & Murinde, V. (1997), Exchange rate and stock price interactions in emerging financial markets. *Applied Financial Economics*, 7, 25-35.

Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2014). Petrol fiyatları-hisse senedi fiyatları ilişkisi: BİST Sektörel Analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8): 01-24.

- Ajayi A., Friedman J. ve Mehdian M. (1998). On the relationship between stock returns and exchange rates: tests of granger causality, *Global Finance Journal*, 9(2), 241-51.
- Aydın, M. (2015). Gelişmekte olan ülkelerde borsa ile döviz kurları arasındaki ilişki: Simetrik ve asimetrik nedensellik analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (27), 1-15.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz kuru ve hisse senetleri fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-14.
- Bahmani-Oskooee, M. & Sohrabian, A. (1992), Stock prices and the effective exchange rate of dollar. *Applied Economics*, 24(4), 459-464.
- Belen, M. & Karamelikli, H. (2015). Türkiye’de hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 34-42.
- Berke, B. (2012), Döviz kuru ve İMKB100 Endeksi ilişkisi: Yeni bir test. *Maliye Dergisi*, 163(1), 243-257.
- Bhattacharya, B. & Mukherjee, J. (2003). Casual relationship between stock market and exchange rate, foreign exchange reserves and value of trade balance. *Presented in 5th Annual Conference on Money and Finance in India*.
- Birgili, E. ve Tuna, G. (2010). Markowitz ve Tek Endeks modellerinin uygulanması: İMKB 30 Endeksi üzerinde karşılaştırmalı analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-18.
- Bodie, Z., Kane, A. & Marcus, A. (2014). *Investment*. McGraw-HillInc.
- Boyacıoğlu M. ve Çürük, D. (2016), Döviz kuru değişimlerinin hisse senedi getirisine etkisi: Borsa İstanbul 100 Endeksi üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 144-146.
- Ceylan, S. ve Şahin, B. (2015). Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru ilişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 400-407.
- Dickey, D., Fuller, W. (1979), Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427–431.
- Doğukanlı, H., Özmen, M. ve Yücel, E. (2010). İMKB’de sektörel açıdan döviz kuru duyarlılığının incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 63-86.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2019). Haziran 2019 Petrol Piyasası Sektör Raporu.
- Eyüboğlu S. ve Eyüboğlu K. (2018). Borsa İstanbul Sektör endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: ARDL Modeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 8-28.
- Franck, P. & Young, A. (1972), Stock prices reaction of multinational firms to exchange realignments. *Financial Management*, 1(3), 66-73
- Göktaş, A. ve İşçi, Ö. (2010). Türkiye’de işsizlik oranının temel bileşenli regresyon analizi ile belirlenmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20, 279-294.
- Granger, W., Huang, B. ve Yang, C. (2000), A bivariate causality between stock prices and exchange rates. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 40, 337-354.

- Hassanain, K. (2017). Stock prices and real exchange rate movements in the Gulf Cooperation Council, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 92-96.
- İlarslan, K. (2018). Kısa ve uzun dönemde döviz kurları ile borsa endeksi arasındaki ilişkinin açıklanmasına yönelik ampirik bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(1), 83-104.
- İpek Doğal Enerji Kaynakları (2019). Finansal Bilgiler. <http://ipekenerji.com.tr/yatirimci-iliskileri/finansal-bilgiler/> Erişim Tarihi: 01.07.2019
- İskenderoğlu, Ö. ve Karadeniz, E. (2011). Optimum portföyün seçimi: İMKB 30 üzerinde bir uygulama. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 235-255.
- Kutty, G. (2010). The relationship between exchange rates and stock prices: The case of Mexico. *North Americal Journal of Finance and Banking Research*, 4(4), 1-12.
- Mansor, İ. (2000). Cointegration and granger causality tests of stock price and exchange rate interactions in Malaysia. *Asean Economic Bulletin*, 17(1), 36-47.
- Mok, H. (1993). Causality of interest rate, exchange rate and stock prices at stock market open and close in Hong Kong. *Asia Pacific Journal of Management*, 10, 123-143.
- Nieh, C., Lee, C. (2001). Dynamic relationship between stock prices and exchange rates for G-7 countries, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 41(4), 477-490.
- Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol fiyatları ile BİST 100 endeksi kapanış fiyatları arasındaki ilişki. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(1).
- Pekkaya, M. ve Bayramoğlu M. (2008). Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi: YTL/USD, İMKB 100 ve S&P 500 Üzerine Bir Uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 38(1), 163-176.
- Polat, M. (2018). Döviz kurunun hisse senedi fiyatına etkisi: OECD ülkelerinde güncel bir yaklaşımla panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2): 211-230.
- Rahman, M. & Uddin, J. (2009). Dynamic relationship between stock prices and exchange rates: evidence from three south asian countries. *International Business Research*, 2(2). 167-174.
- Rashid, A., Muhammad, N. & Rasheed, A. (2002). Stock prices and exchange rates: are they related? Evidence from South Asian countries. *Pakistan Development Review*, 41(4), 535-550.
- Ratner, M. (1993). A cointegration test of the impact of foreign exchange rates on U.S. stock market prices, *Global Finance Journal*, 4(2), 93-101.
- Roll, R. (1992). Industrial structure and the comparative behavior of international stock market indices. *Journal of Finance*, 47(1), 3-41.
- Solnik, B. (1987). Using financial prices to test exchange rate models: A Note. *The Journal of Finance*, 42(1), 141-149.
- Turcas Petrol A.Ş. (2019). Faaliyet Raporu. <https://www.turcas.com.tr/yatirimci-iliskileri/mali-tablolar-ve-denetci-raporlari/faaliyet-raporlari> Erişim Tarihi: 01.07.2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 30, Sayı 1, 2021Yıl, Sayfa 132-141

Yolsal, H. (2005). Hisse senetlerinin beklenen getiri ve risklerinin tahmininde alternatif modeller. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*. 47. Seri. 180-198.

Yu, Q. (1997), Stock prices and exchange rates: Experience in leading east Asian financial centers. *Singapore Economic Review*, 41, 47-56.

<https://www.kap.org.tr/tr/> Erişim Tarihi: 03.07.2019

<https://evds2.tcmb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.07.2019

<https://www.finnet2000.com/F2000Plus> Erişim Tarihi: 01.07.2019

İŞE BAĞLI DUYGUSAL TÜKENMİŞLİK: BİR ÖLÇEK UYARLAMA ÇALIŞMASI

Ahmet GÜNAY¹

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.828921

Makale Geçmişi:

Geliş 20.11.2020

Düzeltilme 23.02.2021

Kabul 16.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Tükenmişlik,

Duygusal Tükenmişlik,

İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik.

Jel Sınıflandırma Kodları: M10,
M50

ÖZ

Bu araştırmanın amacı "İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği"nin (Job-Related Emotional Exhaustion Scale) Türkçe uyarlamasını yapmak, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerini gerçekleştirmektir. Araştırmanın örneklemini Isparta ili hizmet sektöründe çalışmakta olan çalışanlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda 411 katılımcıya ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi neticesinde toplam varyansın %68'ini açıklayan 6 ifadeli ve tek boyutlu bir yapıya ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ölçme aracının iyi uyum seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe dair gerçekleştirilen güvenilirlik analizi neticesinde ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .903 olarak bulunmuş ayrıca iki yarı güvenilirliğe ait değerlerden madde korelasyonu .839, Spearman-Brown katsayısı ise .913 olarak bulunmuştur. Bu bilgiler ışığında "İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği"nin Türk kültürüne uygun, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ifade etmek mümkündür.

JOB-RELATED EMOTIONAL EXHAUSTION: A SCALE ADAPTATION STUDY

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.828921

Article History:

Received 20.11.2020

Revised 23.02.2021

Accepted 16.03.2021

Keywords:

Burnout,

Emotional Exhaustion,

*Work-related-Emotional
Exhaustion*

JEL Classification Codes: M10,
M50

ABSTRACT

The aim of this study is to adapt the "Job-Related Emotional Exhaustion Scale" to Turkish and to perform validity and reliability analysis. The sample of the study consists of employees in the service sector of Isparta. In this context, 411 participants were reached. As a result of the exploratory factor analysis, a one-dimensional structure with 6 expressions that explains 68% of the total variance emerged. As a result of the confirmatory factor analysis carried out, it was determined that the measuring tool has a good level of adaptation. With this reliability analysis of the scale, the Cronbach alpha internal consistency coefficient was found to be .903. The item correlation among the two-half reliability values was found to be .839 and the Spearman-Brown coefficient as .913. Therefore, it is possible to state that the "Job-Related Emotional Exhaustion" is a valid and reliable measurement tool suitable for Turkish culture.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ahmetgunay@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7826-3682
Alıntılanmak için/Cite as: Günay, A., İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 142-149.

GİRİŞ

İlk olarak Bradley (1969) tarafından ortaya atılan tükenmişlik kavramı özellikle sağlık hizmetleri, kolluk kuvvetleri ve sosyal hizmet gibi insan odaklı mesleklerde çalışanları ilgilendiren psikolojik bir gerginlik türü olarak ifade edilmiştir. Zamanla gerçekleştirilen çalışmalar hemen hemen tüm meslek gruplarında farklı şiddetlerde de olsa, iş gereksinimleri ve çalışanların algılanan yeteneklerinin uyuşmadığı her türlü örgütte tükenmişliğin mevcudiyetini ortaya koymuştur (Brown, 2012).

Sözlük anlamı gücünü yitirmiş olma ve çaba göstermeme durumu olarak tanımlanan tükenmişlik (sozluk.gov.tr), duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma (diğerlerinden uzaklaşma) ve düşük kişisel performansla karakterize edilen bir kavramdır (Maslach ve Jackson, 1984). Bireyin içsel enerji kaynaklarının giderek azalmasını ifade eden bu kavram (Shirom ve Cooper, 1989), bireyin kendisi ya da toplum tarafından bireye dayatılan aşırı taleplerin neden olduğu ve kişinin motivasyonunu, tutumlarını ve nihayet davranışlarını etkileyen bir unsurdur (Freudenberger ve North, 1986).

İş yerindeki kronikleşmiş olan duygusal ve kişilerarası stres faktörlerine bağlı olarak uzun sürede ve yavaş bir şekilde gelişen duygusal tükenmişlik (Maslach ve ark., 2001), iş performansını etkileyebilirken aynı zamanda personel değişimini hızlandırarak örgütün sahip olduğu insan sermayesini de zayıflatabilir (Burke ve Richardsen, 1993). Buradan hareketle duygusal tükenmişliğin yalnızca bireyleri ilgilendiren bir unsur olmadığını, örgütleri de en az çalışanlar kadar ilgilendirdiğini söylemek mümkündür (Schulz ve ark., 1996).

Duygusal tükenmişliğe yönelik gerçekleştirilen mevcut araştırmalar pek çok farklı neden ortaya koysa da bu nedenlerin temelinde genellikle işle ilgili faktörler, örgütsel faktörler ve kişisel faktörler olmak üzere üç temel kategori ortaya çıkmıştır (Cooper ve ark., 2001). İşle ilgili faktörler; çalışma saati, çalışma düzeni, işin niteliği, rol belirsizliği, fiziki konfor gibi işin getirdiği fiziksel ve ruhsal zorlukları barındırmaktadır (Wittmer ve Martin, 2010). Örgütsel faktörler; çalışma ortamı, dayanışma, adalet, algılanan sosyal destek, iş fırsatları, kariyer engelleri gibi örgütün genel doğasını ve iklimini yansıtan özellikleri barındırmaktadır (Lee ve Ashforth, 1996). Son olarak kişisel faktörler ise bireyin kişiliği, hedefleri, örgüte olan uyumu, arkadaşları, ailesi, demografik özellikleri gibi doğrudan kişiyle ilgili olan özellikleri kapsamaktadır (Ghorpade ve ark., 2007). İşle ilgili, örgütsel ya da kişisel faktörlerin tamamı hem doğrudan hem de dolaylı olarak duygusal tükenmişliği etkileyebilmektedir (Schaible ve Gecas, 2010).

Maslach (1978) tarafından genellikle düşük iş tatmini ve performanstaki kötüleşmeyle işaretlenen duygusal tükenmişlik; yorgunluk, işten kopma, aidiyet hissini kaybetme, yönelim bozuklukları, somatik şikâyetler, depresyon ve bazen de fiziksel problemler şeklinde kendini göstermektedir (Reiner ve Hartshorne, 1982). Her ne kadar Maslach (2001), tükenmişliğin üç yordayıcısının da eşit nitelikte olduğunu ve tükenmişliği anlayabilmek için adı geçen değişkenlerin eksiksiz incelenmesi gerektiğini ifade etse de özellikle son yıllarda yapılan çalışmaların duygusal tükenmişlik üzerine yoğunlaştığı, belirtilen kişisel başarı ile duyarsızlaşmanın duygusal tükenmişlik kapsamında incelendiği ve hatta tükenmişlik denince akla yalnızca duygusal boyutun geldiği ifade edilebilir (Shirom, ve Cooper, 1989).

Türkçe yazın incelendiği zaman duygusal tükenmişlikle ilgili ortaya koyulan ölçüm araçlarının genellikle meslek gruplarına dair özelleştiği anlaşılmaktadır. Tümkaya (2000) tarafından Akademik Tükenmişlik Ölçeği, Aypay (2011) İlköğretim 2. Kademe Öğrencileri İçin Okul Tükenmişliği Ölçeği, Kelecek ve arkadaşları (2016) tarafından uyarlanan Sporcu Tükenmişlik Ölçeği Türkçe Uyarlaması, Secer ve Halmatoc (2013) tarafından uyarlanan Okul Tükenmişlik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması mevzu bahis ölçüm araçlarından bazılarıdır. Ayrıca Türkçe yazında Tümkaya ve arkadaşları (2009) tarafından uyarlanan Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonunun Türkçe'ye Uyarlama Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması bu çalışmaya benzer olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışma ise 6 ifadeden oluşması ve tek bir meslek grubuna ait olmaması nedenleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

Duygusal tükenmişlikle ilgili gerçekleştirilen çalışmalar incelendiği zaman Uluslararası ve Türkçe yazında kişilik (Edwards ve ark, 1990), iş stresi (Cherniss ve Cherniss, 1980; Cox ve ark., 1993), örgütsel bağlılık (Omdahl ve O'Donnell, 1999; Brown ve Roloff, 2011; Yeniçeri ve ark,2009), iş yaşam dengesi (Shanafelt ve ark., 2012), iş-aile çatışması (Burke ve Greenglass, 2001; Wang ve ark., 2011), performans (Halbesleben ve Brown, 2007), duygusal zekâ (Moon ve Hur, 2011), örgütsel vatandaşlık (Cropanzano ve ark., 2003), duyarsızlaşma (West ve ark., 2009), liderlik (Stordeur ve Vandenberghe, 2001), sinizm (Gkorezis ve ark., 2015), örgütsel adalet (Cole ve ark., 2010), işten ayrılma niyeti (Houkes ve ark., 2003), motivasyon (Halbesleben ve Bowler, 2007; Skaalvik ve Skaalvik, 2016), psikolojik iyi oluş (Jeon ve ark., 2016), depresyon (Schermuly ve Meyer, 2016), kariyer (Bozionelos, 2006), iyimserlik (Mäkikangas ve Kinnunen, 2003), özgüven (Papatthanasio ve ark., 2014) ve demografik değişkenlerle (Garrosa ve ark., 2008) anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınan 11.11.2020 Tarih 87432956-050.99-E sayılı, 30.06.2020 tarihli Etik Kurul Onayı ile yürütülen bu çalışmada kullanılan orijinal ölçeğin Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik analizine dair yapılan işlemler bu başlık altında sırası ile verilecektir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmanın örneklemini Isparta ili hizmet sektöründe çalışanlar oluşturmaktadır. Hizmet sektörü çalışanları, sağlık sektörü çalışanları ile birlikte duygusal tükenmişliğin yoğun olarak gözlenebildiği sektörlerden olduğu gerekçesi ile tercih edilmiştir (Salanova ve Llorens, 2008). Çalışma kapsamında kolayda örnekleme yoluyla hizmet sektöründe çalışmakta olan 411 kişiye ulaşılmış ve bunlardan geliş güzel ya da eksik dolduran 25 anket çalışma dışında bırakılmıştır. 2020 Yılında Isparta ili hizmet sektöründe çalışan kişi sayısına dair yeterli veri olmamakla birlikte ulaşılan kişi sayısı itibarıyla (n=385) ölçekteki ifade sayısı da göz önünde bulundurularak yeter sayıya ulaşıldığına kanaat getirilmiştir. Nitekim Kline (1994) ölçekte bulunan ifade sayısının mümkünse 10 katı sayıya ulaşmasının evrenin temsili açısından yeterli olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların 220'si (%57,1) kadın, 165'i (%42,8) erkeklerden oluşmaktadır.

Orijinal Ölçme Aracı

Maslach (1986) tarafından geliştirilen Tükenmişlik Ölçeği (Burnout Scale) 3 boyut ve 22 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte 9 ifadeden oluşan duygusal tükenmişlik, 8 ifadeden oluşan kişisel başarı ve 5 ifadeden oluşan duyursuzlaşma boyutları bulunmaktadır. Wharton (1993), Maslach tarafından geliştirilen bu ölçekten esinlenerek 6 ifade ve tek boyutlu İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğini (Job-Related Emotional Exhaustion Scale) geliştirmiştir. Ölçekteki ifadelerin 5 tanesi Maslach tarafından geliştirilen Tükenmişlik Ölçeğinin duygusal tükenmişlik boyutu ile birebir aynı olup yalnızca 1 ifadede değişikliğe gidilmiştir. İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin alfa katsayısı .87 olup, ölçekteki ifadeler 5'li likert tipi olarak geliştirilmiş ve 0= iş yerinde asla bu şekilde hissetmiyorum, 4 = her gün bu şekilde hissediyorum olacak şekilde dizayn edilmiştir.

İşlem

Orijinal ölçek olan İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğindeki ifadeler Türkçeye çevrilmiş ve ardından çevirmeleri için 5 öğretim üyesine gönderilmiştir. Öğretim üyeleri ve araştırmacı tarafından yapılan çevirilerin büyük oranda benzer olması üzerine Türkçe ifadeler yeniden kaynak dile çevrilmesi amacıyla Süleyman Demirel Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'nda görev yapmakta olan 3 öğretim elemanına gönderilmiştir. Dil uzmanlarının yaptığı çeviriler ile orijinal ölçekteki ifadelerin hemen hemen aynı olduğuna kanaat getirilerek ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizine geçilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğinin sınanması amacıyla hem açıklayıcı faktör analizi (AFA) hem de doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ayrıca İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin güvenilirliğinin sınanması amacıyla iç-tutarlılık ve madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyonları incelenmiştir. Belirtilen işlemleri gerçekleştirmek üzere SPSS 26 ve AMOS paket programlarından faydalanılmıştır.

BULGULAR

İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçe uyarlaması için öncelikle yapı geçerliliğine, sonrasında ise güvenilirliğine bakılmıştır. Yapılan işlemler ve detayları aşağıda sırası ile verilmiştir.

Yapı Geçerliliği

İşe Bağlı Tükenmişlik Ölçeğinin yapı geçerliliğinin sınanması amacıyla ilk olarak AFA uygulanmıştır. Gerçekleştirilen AFA neticesinde ölçeğin orijinaline uygun şekilde tek boyutlu bir yapıda olduğu görülmüştür. Tablo1'de AFA'ya dair detaylar yer almaktadır.

Tablo 1. İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği AFA Sonuçları

Madde No	Madde	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yüklü
1	İşimden dolayı duygusal olarak tükenmiş hissediyorum	2.79	1.215	.910
2	İş gününün sonunda kendimi bitkin hissediyorum	3.30	1.186	.869
3	Sabah kalkmaktan ve iş yerinde yeni bir günle yüzleşmek zorunda olmaktan yıldıım	2.44	1.341	.858
4	İşimden dolayı psikolojik olarak yıpranmış hissediyorum	2.64	1.391	.843
5	İşimden dolayı hayal kırıklığına uğramış hissediyorum	2.30	1.382	.840
6	İşimde çok çalıştığımı hissediyorum	3.45	1.347	.614

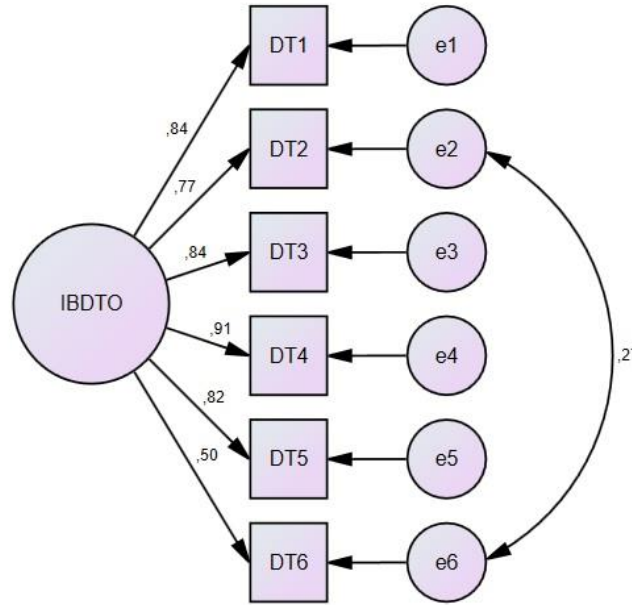
Tablo 1’den de anlaşılacağı gibi İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğine ait ifadelerin faktör yükleri .910 ile .614 arasında değişen değerler almaktadır. İfadelere ait faktör yüklerinin .50’nin üzerinde olması yeterli görüldüğü için (Nunnally, 1978) maddelerin hiçbiri analiz dışında bırakılmamıştır. Gerçekleştirilen AFA neticesinde tek boyutlu bir yapı olarak karşımıza çıkan ölçeğin açıklanan toplam varyansı 68.533, özdeğer ise 4.112 olarak tespit edilmiştir.

İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğine uygulanan AFA’dan elde edilen sonuçlardan hareketle DFA gerçekleştirilmiş olup ölçeğe dair uyum iyiliği değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği DFA Uyum İyiliği Değerleri

		$\chi^2/(df)$	RMSEA	NFI	GFI	AGFI	TLI	CFI	RFI
İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği		2.982	.078	.982	.977	.939	.975	.987	.966

Tablo 2’de görüleceği üzere gerçekleştirilen DFA neticesinde ölçeğe ait uyum iyiliği değerlerinin iyi uyum seviyesinde (Forza ve Filipini, 1998) olduğu anlaşılmaktadır. 6 ifade ve tek boyuttan oluşan İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin yol analizi Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. DFA Sonuçları

Şekil 1’den anlaşılacağı gibi İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğine ait ifadelerin faktör yükleri .50 ile .91 arasında değişmektedir. Uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almasına karşın birbirine yakın 2 (iş gününün sonunda kendimi bitkin hissediyorum) ve 6 (işimde çok çalıştığımı hissediyorum) numaralı ifadelerin hata kovaryanslarının bağlanması yoluyla uyum iyiliği değerleri iyi uyum seviyesine getirilmiştir. Bu bağlama neticesinde özellikle $\chi^2/(df)$ değerinin 4.872’den 2.982’ye ulaşması sağlanmıştır.

Güvenilirlik Analizi

İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğine dair gerçekleştirilen güvenilirlik analizi neticesinde elde edilen değerler ve ifadelere ait istatistik bilgileri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğine İlişkin Madde Analizi Sonuçları

Madde No	Ort.	S.S.	Çarp.	Bask.	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Maddelerin Silinmesi Durumunda Alfa
1	2.79	1.215	.234	-.765	.789	.879
2	3.30	1.186	-.219	-.755	.763	.883
3	2.44	1.341	.550	-.895	.776	.880
4	2.64	1.391	.358	-.987	.851	.868
5	2.30	1.382	.714	-.762	.756	.883
6	3.45	1.347	-.409	-.941	.505	.920

Tablo 3 incelendiği zaman ölçeğe dair madde ortalamalarının 2.30 ile 3.45 arasında değişen değerler aldığı görülmektedir. Ölçeğe ait ifadelerin çarpıklık basıklık değerlerinin ise -1 ile +1 arasında değişen değerler olması nedeniyle normal dağılıma uygunluğu ifade edilebilir. İfadelere dair düzeltilmiş madde toplam korelasyonları .505 ile .851 arasında değişmektedir. Nitekim Büyüköztürk (2003)'e göre ölçeğe dair maddelerin ayırt etme seviyesinde olması için .30'dan büyük değerlere sahip olması gerekmektedir. İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .903 olarak tespit edilmiş olup yüksek güvenilirlik seviyesine sahip olduğu ifade edilebilir. Ölçeğe dair maddelerin silinmesi durumunda ise elde edilecek olan değerlerin mevcut katsayıya oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekleştirilen analizler neticesinde ölçeğe dair elde edilen iki yarı güvenilirliğine ait değerlerden madde korelasyonu .839, Spearman-Brown katsayısı ise .913 olarak bulunmuştur.

SONUÇ

Wharton (1993) tarafından geliştirilen İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin (Job-Related Emotional Exhaustion Scale) Türkçe uyarlamasının amaçlandığı bu çalışmada ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği sınınanmıştır. Ölçeğin geçerliliğinin sınılanması maksadıyla yapılan AFA ve DFA neticesinde ölçeğin orijinalinde olduğu gibi tek boyutlu ve 6 ifadeden oluşan yapısı muhafaza edilmiş ve yalnızca iki madde arasında hata kovaryans bağlamasına başvurulmuştur.

İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin güvenilirliğinin sınılanması neticesinde Cronbach alfa katsayısının .903 olduğu tespit edilmiş, iki yarı güvenilirliğine ait değerlerden madde korelasyonu .839, Spearman-Brown katsayısı ise .913 olarak bulunmuştur.

Gerçekleştirilen analizler neticesinde elde edilen bulgulardan hareketle İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğinin Türk kültüründe rahatlıkla kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Ölçeğe dair ifadelerin yer aldığı Tablo 4 nihai hal olarak kullanıma uygun şekilde verilmiştir.

Tablo 4. İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği Türkçe Uyarlaması İfadeleri

Madde No	İfadeler
1	İşimden dolayı duygusal olarak tükenmiş hissediyorum
2	İş gününün sonunda kendimi bitkin hissediyorum
3	Sabah kalkmaktan ve iş yerinde yeni bir günle yüzleşmek zorunda olmaktan yıldım
4	İşimden dolayı psikolojik olarak yıpranmış hissediyorum
5	İşimden dolayı hayal kırıklığına uğramış hissediyorum
6	İşimde çok çalıştığımı hissediyorum

Ölçek orijinaline sadık kalınarak 5'li likert tipinde ve 1 = iş yerinde asla bu şekilde hissetmiyorum, 5 = her gün bu şekilde hissediyorum şeklinde dizayn edilmiştir.

KAYNAKLAR

Aypay, A. (2011). İlköğretim II. kademe öğrencileri için okul tükenmişliği ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 511-527.

- Bozionelos, N. (2006). Mentoring and expressive network resources: Their relationship with career success and emotional exhaustion among Hellenes employees involved in emotion work. *The International Journal of Human Resource Management*, 17(2), 362-378.
- Brown, CG (2012). A systematic review of the relationship between self-efficacy and burnout in teachers. *Educational and Child Psychology*, 29(4), 47.
- Brown, LA & Roloff, ME (2011). Extra-role time, burnout, and commitment: The power of promises kept. *Business Communication Quarterly*, 74(4), 450-474.
- Burke, RJ & Greenglass, ER (2001). Hospital restructuring, work-family conflict and psychological burnout among nursing staff. *Psychology & health*, 16(5), 583-594.
- Burke, RJ & Richardson, AM (2000). Psychological burnout in organizations. *Handbook of organizational behavior*, 2, 327-368.
- Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cherniss, C. & Cherniss, C. (1980). *Staff burnout: Job stress in the human services* (p. 21). Beverly Hills, CA: Sage publications.
- Cole, MS, Bernerth, JB, Walter, F. and Holt, DT (2010). Organizational justice and individuals' withdrawal: Unlocking the influence of emotional exhaustion. *Journal of Management Studies*, 47(3), 367-390.
- Cooper, CL, Cooper, CP, Dewe, PJ, O'Driscoll, MP & O'Driscoll, MP (2001). *Organizational stress: A review and critique of theory, research, and applications*. Sage.
- Cox, T., Kuk, G. and Leiter, MP (1993). *Burnout, health, work stress, and organizational healthiness*.
- Cropanzano, R., Rupp, DE & Byrne, ZS (2003). The relationship of emotional exhaustion to work attitudes, job performance, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Applied psychology*, 88(1), 160.
- Edwards, JR, Baglioni, AJ & Cooper, CL (1990). Examining the relationships among self-report measures of the Type A behavior pattern: The effects of dimensionality, measurement error, and differences in underlying constructs. *Journal of Applied Psychology*, 75(4), 440-454.
- Forza, C. & Filippini, R. (1998). TQM impact on quality conformance and customer satisfaction: a causal model. *International journal of production economics*, 55(1), 1-20.
- Freudenberger, HJ (1986). The issues of staff burnout in therapeutic communities. *Journal of psychoactive drugs*, 18(3), 247-251.
- Garrosa, E., Moreno-Jimenez, B., Liang, Y. & Gonzalez, JL (2008). The relationship between socio-demographic variables, job stressors, burnout, and hardy personality in nurses: An exploratory study. *International journal of nursing studies*, 45(3), 418-427.
- Ghorpade, J., Lackritz, J. & Singh, G. (2007). Burnout and personality: Evidence from academia. *Journal of career assessment*, 15(2), 240-256.
- Gkorezis, P., Petridou, E. & Krouklidou, T. (2015). The detrimental effect of machiavellian leadership on employees' emotional exhaustion: organizational cynicism as a mediator. *Europe's journal of psychology*, 11(4), 619.

- Halbesleben, JR & Bowler, WM (2007). Emotional exhaustion and job performance: the mediating role of motivation. *Journal of applied psychology*, 92(1), 93.
- Houkes, I., Janssen, PP, De Jonge, J. & Bakker, AB (2003). Specific determinants of intrinsic work motivation, emotional exhaustion and turnover intention: A multisample longitudinal study. *Journal of Occupational and organizational Psychology*, 76(4), 427-450.
- Jeon, L., Buettner, CK & Grant, AA (2018). Early childhood teachers' psychological well-being: Exploring potential predictors of depression, stress, and emotional exhaustion. *Early education and development*, 29(1), 53-69.
- Kelecek, S., Kara, FM, Çetinkalp, FZK & Aşçı, FH (2016). "Sporcu Tükenmişlik Ölçeği" nin Türkçe uyarlaması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 27(4), 150-161.
- Kline, P. (1994). A general description of factor analysis. *An Easy Guide to Factor Analysis*.
- Lee, RT & Ashforth, BE (1996). A meta-analytic examination of the correlates of the three dimensions of job burnout. *Journal of applied Psychology*, 81(2), 123.
- Mäkikangas, A. & Kinnunen, U. (2003). Psychosocial work stressors and well-being: Self-esteem and optimism as moderators in a one-year longitudinal sample. *Personality and individual differences*, 35(3), 537-557.
- Maslach, C. & Jackson, SE (1984). Burnout in organizational settings. *Applied social psychology annual*.
- Maslach, C., Schaufeli, WB & Leiter, MP (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, 52(1), 397-422.
- Moon, TW & Hur, WM (2011). Emotional intelligence, emotional exhaustion, and job performance. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 39(8), 1087-1096.
- Nunnally, JC (1978). *Psychometric theory*. McGraw-Hill.
- Omdahl, BL & O'Donnell, C. (1999). Emotional contagion, empathic concern and communicative responsiveness as variables affecting nurses' stress and occupational commitment. *Journal of Advanced Nursing*, 29(6), 1351-1359.
- Papathanasiou, IV, Fradelos, EC, Kleisariis, CF, Tsaras, K., Kalota, MA & Kourkouta, L. (2014). Motivation, leadership, empowerment and confidence: their relation with nurses' burnout. *Materia socio-medica*, 26(6), 405.
- Salanova, M. & Llorens, S. (2008). Current state of research on Burnout and future challenges. *Papeles del psicólogo*, 29(1), 59-67.
- Schaible, LM & Gecas, V. (2010). The impact of emotional labor and value dissonance on burnout among police officers. *Police Quarterly*, 13(3), 316-341.
- Schermuly, CC & Meyer, B. (2016). Good relationships at work: The effects of Leader-Member Exchange and Team-Member Exchange on psychological empowerment, emotional exhaustion, and depression. *Journal of Organizational Behavior*, 37(5), 673-691.
- Schulz, R., Greenley, JR & Brown, R. (1995). Organization, management, and client effects on staff burnout. *Journal of health and social behavior*, 333-345.
- Seçer, İ., Halmatoc, S., Veyis, F. & Bümyamin, ATES (2013). Okul tükenmişlik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Turkish Journal of Education*, 2(2), 16-24.

- Shanafelt, TD, Boone, S., Tan, L., Dyrbye, LN, Sotile, W., Satele, D., ... & Oreskovich, MR (2012). Burnout and satisfaction with work-life balance among US physicians relative to the general US population. *Archives of internal medicine*, 172(18), 1377-1385.
- Shirom, A., Cooper, CL & Robertson, IT (1989). International review of industrial and organizational psychology.
- Skaalvik, EM & Skaalvik, S. (2016). Teacher stress and teacher self-efficacy as predictors of engagement, emotional exhaustion, and motivation to leave the teaching profession. *Creative Education*, 7(13), 1785.
- Stordeur, S., D'hoore, W. & Vandenberghe, C. (2001). Leadership, organizational stress, and emotional exhaustion among hospital nursing staff. *Journal of advanced nursing*, 35(4), 533-542.
- Tümkiye, S. (2000). Akademik tükenmişlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(19).
- Tümkiye, S., Sabahattin, ÇAM, & Çavuşoğlu, I. (2009). Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu'nun Türkçe'ye uyarılma, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 387-398.
- Wang, Y., Liu, L., Wang, J. & Wang, L. (2012). Work- family conflict and burnout among Chinese doctors: the mediating role of psychological capital. *Journal of occupational health*, 54(3), 232-240.
- West, CP, Dyrbye, LN, Sloan, JA & Shanafelt, TD (2009). Single item measures of emotional exhaustion and depersonalization are useful for assessing burnout in medical professionals. *Journal of general internal medicine*, 24(12), 1318.
- Wharton, AS (1993). The affective consequences of service work: Managing emotions on the job. *Work and occupations*, 20(2), 205-232.
- Wittmer, JL & Martin, JE (2010). Emotional exhaustion among employees without social or client contact: The key role of nonstandard work schedules. *Journal of Business and Psychology*, 25(4), 607-623.
- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. & Seçkin, Z. (2009). Örgütsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki: İmalat sanayi çalışanları üzerine bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(1), 83-99.

REJİ ŞİRKETİ TARİHİ ÜZERİNE BİR KURGU: “VAR OLMAK” ROMANI

Cumali BOZPİNAR¹

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.830264

Makale Geçmişi:

Geliş 23.11.2020

Düzeltilme 14.01.2021

Kabul 19.01.2021

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı,

Reji Şirketi,

Var Olmak.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin borçlanması sürecinde devlet, tütün sektörü gelirleri üzerindeki yetkisini kaybetmiştir. Bu gelirler sırasıyla Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Reji Şirketi tarafından yönetilmiştir. Reji Şirketi'nin kapitalist bir işletme anlayışıyla faaliyette bulunduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Şinasi İlhan Tarus'un *Var Olmak* adlı romanı incelenmiştir. Şöyle ki romanda Reji Şirketi'yle ilgili olarak yapılan kurgu, iktisat tarihi literatürü çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen temel sonuç, iktisat tarihi literatüründe geçerli kabullere roman kurgusunda yer verildiğidir. Başka bir sonuç tütün kaçakçılığı konusunda Reji Şirketi'nin devletten destek alamadığıdır. Son olarak roman başkışısının Reji Şirketi misyonu ile örtüşmeyen fakat tarihsel gerçeklikle örtüşen yurtsever bir kişilikte olmasıdır. Elde edilen bu sonuçlara göre *Var Olmak* romanının, hem Kurtuluş Savaşı tarihi hem de Reji Şirketi tarihinden birer kesit olarak da okunabileceği kabul edilmelidir.

A FICTION ON THE HISTORY OF THE REGIE COMPANY: THE NOVEL “TO EXIST”

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.830264

Article History:

Received 23.11.2020

Revised 14.01.2021

Accepted 19.01.2021

Keywords:

Ottoman,

Regie Company,

To Exist.

ABSTRACT

During the Ottoman State's borrowing process, the state lost its authority over the revenues of the tobacco sector. These revenues were managed by Düyun-ı Umumiye Administration and the Regie Company, respectively. It is known that the Regie Company operated with a capitalist management approach. In this study, Sinasi İlhan Tarus's novel *To Exist* was examined. That is to say, the fiction made about the Regie Company in the novel is handled within the framework of the economic history literature. The main result obtained in the study is that valid acceptances in the economic history are included in the fiction of the novel. Another result is that the Regie Company could not get support from the state for tobacco smuggling. Finally, the main character of the novel is a patriotic personality that does not coincide with the mission of the Regie Company but coincides with the historical reality. According to these results, it should be accepted that the novel *To Exist* can be read both as a section from the history of the War of Independence and the Regie Company.

¹ Dr., Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Milli Emlak Genel Müdürlüğü), cumalispontik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8760-5253.

Alıntılanmak için/ Cite as: Bozpınar, C. (2021), Reji Şirketi Tarihi Üzerine Bir Kurgu: “Var Olmak” Romani, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 30 (1), 150-156.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında 1854 yılında ilk defa dış borç almış ve sonrasında borçlanmaya devam etmiştir. İzleyen süreçte Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Arasında tütün gelirlerinin de bulunduğu bazı devlet gelirlerinin Osmanlı devlet borçlarının ödenmesinde kullanılmak üzere yabancı sermayenin temsilcileri tarafından yönetilmesi için 1881 yılında Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu kuruluşu ortaya çıkaran anlaşma 20 Aralık 1881 tarihinde *Muharrem Kararnamesi* adıyla bilinen düzenlemeyle onaylanmıştır.

Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından Osmanlı tütün gelirleri iki yıl yönetildikten sonra bu gelirleri yönetmek üzere 27 Mayıs 1883'te *Memalik'i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül-menfaa Reji İdaresi* adlı şirket (Reji Şirketi) kurulmuştur. Bu şirket Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki 1925 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu çalışmada Şinasi İlhan Tarus'un 1957 yılında yayımlanan *Var Olmak* romanı üzerinden Osmanlı tütün sektörü ve Reji Şirketi incelenecektir. Çalışma iktisat tarihi dalında olup Osmanlı tütün sektörü ve Reji Şirketi üzerine literatüre, *Var Olmak* romanı özelinde belirtilen görüşlerle sınırlı olarak yer verilecektir.

Çalışmada karşılaştırmalı yöntem ve kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda ağırlığı *Var Olmak* romanında Osmanlı tütün sektörü ve Reji Şirketi'ne ilişkin olduğunu kabul ettiğimiz iktisat tarihi anlatısı ortaya koyulup, bu açıklamalar gerektiğinde iktisat tarihi literatürü başta olmak üzere konu üzerine literatürde yapılmış çalışmalarda belirtilen düşüncelerle karşılaştırılarak değerlendirilecek ve bazı teorik çıkarımlarda bulunulacaktır.

Mondros Mütarekesi Öncesi Dönem Osmanlı Tütün Tarihi: Reji Şirketi ve Biga Sancağı

Var Olmak romanında Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası dönem anlatılmıştır. Bu nedenle bu alt bölümde mütareke öncesi dönem gelişmeleri genel itibarıyla Reji Şirketi ve Biga kazasında tütün sektörü merkezinde ortaya koyulacaktır. Burada karşılaştırmalı yöntemden yararlanılması amaçlanmaktadır.

XIX. yüzyılda Batı Avrupa'da birikmiş sermaye daha yüksek kâr elde edebileceği bölgelere yani sömürge ve yarı-sömürge ülkelere yönelmiştir. Doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve devlet borçları biçiminde gelişen sermaye ihracı sömürge ve yarı sömürge ülkelerde ham madde kaynakları üzerinde yoğunlaşmıştır (Kurmş, 2007, s. 65). Osmanlı Devleti de önce borçlandırılarak bu sürece dâhil olmuştur.

Osmanlı tütün sektörüyle ilgili olarak Reji Şirketi'nin kuruluşuna varan sürecin, devletin dış borçlanmasıyla başladığı kabul edilebilir. Osmanlı Devleti 75 milyon Frank tutarındaki ilk dış borcu Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında 1854 yılında almıştır. Sonrasında devlet, yeni dış borçlar almaya devam etmiştir (Noviçev, 1979, s. 82). Bu sürecin sonunda Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti gelir kalemlerinin -arasında tütün gelirleri de bulunan- bir kısmının devlet borçlarının ödenmesinin tekrar başlatılmasında kullanılmak üzere yabancı sermayenin temsilcileri tarafından yönetilmesi için 1881 yılında Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Yaklaşık dört ay süren müzakerelerden sonra Osmanlı Devleti ile başlarında Osmanlı Bankası'nın bulunduğu alacaklılar arasında anlaşma sağlanmıştır. İmzalanan anlaşma 20 Aralık 1881 tarihinde *Muharrem Kararnamesi* adıyla bilinen düzenlemeyle onaylanmıştır (Noviçev, 1979, s. 86; Blaisdell, 2008, s. 14). Düyun-ı Umumiye İdaresi Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısının içinde fakat büyük ölçüde bağımsız bir birim olmuştur (Blaisdell, 2008, s. 18). Böylece Osmanlı yönetiminden farklı olarak etkin biçimde faaliyette bulunabilmiştir. Öyle ki Ramber (1976)'in muhtelif örneklerini verdiği kısaca bozulmuş Osmanlı bürokratinin tersine Blaisdell (2008, s. 18-9)'e göre dürüst ve etkin çalışmasıyla gerek halk gerek devlet nezdinde "Avrupa mali idaresinin en iyi bir örneği"ni teşkil etmiştir. Bu kapsamda; *öşür*'ün zamanında ihaleye çıkarılmasını ve hesapların zamanında kapanmasını sağlarken memurunun ihmalciliği hâlinde taviz vermemiş ve sorunların ivedi çözümü noktasında hızlı bir şekilde Osmanlı yönetimi üzerinde ağırlığını koymuş, bunun yanında personelinin maaşlarını tatminkâr düzeyde olmak üzere zamanında ödeyerek teşkilatında herhangi bir rüşvet ve yolsuzluğun ortaya çıkmasına mahal vermemiştir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından Osmanlı tütün gelirleri iki yıl yönetildikten sonra gelirleri yönetmek üzere Osmanlı Devleti, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve ortaklıklar arasında 27 Mayıs 1883'te *Memalik'i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül-menfaa Reji İdaresi* (*Societe de la Regie Cointeressee de Tabacs de L'Empire Ottoman*; Reji Şirketi) adlı şirketi kurmuştur (Altun, 1995, s. 15; Blaisdell, 2008, s. 127; Quataert, 2008, s. 219).

Osmanlı toplumunda tütün kullanımının yaygın olduğu kabul edilmektedir. O kadar ki kadınlar ve çocuklar dahi tütün tiryakisidir. Reji Şirketi faaliyete geçtiği yıllarda Osmanlı toplumunda kişi başına tütün tüketim miktarının yılda 937 gr ila 1500 gr arasında olduğu tahmin edilmektedir (Quataert, 1987, s. 25). Osmanlı toplumunda tütün tüketim miktarının 1887 yılında yaklaşık 5,9 milyon kg, 1888'de yaklaşık 6 milyon kg ve 1889 yılında yaklaşık 5,8 milyon kg olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan aynı yıllarda ihracat miktarları

sırasıyla yaklaşık 10,3 milyon kg, 8 milyon kg ve 10,4 milyon kg olarak gerçekleşmiştir (Dığıroğlu, 2007, s. 135). Belirtilen bu iç tüketim miktarlarına kayıtlara girmeyen miktarlar yani kaçakçılık miktarları dâhil değildir. Bu konuda Quataert (1987) şu bilgileri vermektedir:

Kaçakçılık, Reji'ye karşı gösterilen tepkilerin en yaygın olanıydı. Örneğin, 1890'da, Osmanlı uyruğu bir Reji görevlisi, 6 milyon kg'a yaklaşan resmi tütün satışlarının, 12-13 milyon kg hacmindeki yasadışı ticaret yanında pek düşük kaldığını açıklamıştır. 1897 tarihli bir Fransız raporunda, başlıca merkezlerde yetiştirilen tütünün 'hemen hemen tamamı'nın –aslında yüzde 70 ilâ 85'inin- Reji tescilinden geçtiği belirtiliyor. Diğer bölgelerde, üretilen tütünün yarısı kadarı tescil ediliyordu. 1891 yılında Karasu'da üretilen tütünün dörtte bir ilâ yarısının denetimden kaçırıldığı iddia ediliyor. Başka bir kaynağa göre ise, 1896'da Reji'nin toplam tütün satışı 8 milyon kg iken, kaçak tütün satışları 10 milyon kg'dı. 1900 yılında, Sivas Vilayeti'nde tütünün yüzde 60'ı Reji'den kaçırılıyor, İzmit'te ise nüfusun yine yüzde 60 kadarının kaçak tütün içtiği bildiriliyordu. (s. 29)

Tütün sektörüyle ilgili olarak yukarıda anlatılanlar Biga sancağı için de geçerli olmuştur.

Osmanlı devlet yönetiminde sancak merkezi olan Biga kazasıyla aynı adla anılan Biga'nın sınırları Marmara Denizi'ne, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kesimine ve Ege Denizi'ne uzanmaktadır (Öztürk, 2016, s. 208). İdari taksimat içerisinde Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti içerisinde yer alan Biga sancağı Biga, Balya, Çan, Ezine-Bazarı, Lapseki ve Çatal-Bergos (Burgaz) kazalarından oluşmuştur (Öztürk, 2016, s. 208-9). Ege Denizi ve Marmara Denizi ile kıyısının olmasına bağlı olarak sancak tarih boyunca ticarete bağlı olarak ekonomik yönden önemli bir gelişme göstermiştir. Bu özelliği aynı zamanda, aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere, kaçakçılığın önemli bir sorun olarak yer almasını da gündeme getirmiştir (Öztürk, 2016, s. 209).

XIX. yüzyılda Biga sancağında eşkıyalığın yaygın olduğu ve devletin bunun önüne geçemediği görülmektedir. Başka bir deyişle XIX. yüzyılda Biga sancağında eşkıyalık kurumsallaşmış bir durumdadır. Mutasarrıflığa gönderilen 14 Ekim 1837 tarihli bir belgede; Saruhan sancağından bazı kişilerin Biga sancağının Balya kazasında bulunan Araplı Aşireti'nden Hacı Pehlivanoglu Halil ve karısını öldürüp 6 evi de tahrip ettiklerinden failerin bulunup haklarında gerekli muamelenin yapılması emredilmiştir. 1883 yılı Mayıs ve Haziran aylarına ait iki belgeden; Biga'da eşkıyalık yapan Muhsin b. Osman'ın çıkan çatışmada ölü ele geçirildiğinin Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan eşkıyalığın münferit niteliğinin ötesine geçerek kitlesel hâle geldiği de görülmektedir: Sancağın merkezi Biga kazası ve çevresinde eşkıyalığın artması üzerine özellikle kırsal kesimde ahalinin zor durumda olduklarından bahisle askerî kuvvetin arttırılması gerektiği Biga mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığı'na 17 Temmuz 1885 tarihinde bildirilmiştir (Öztürk, 2016, s. 219).

Diğer taraftan bu dönemde Biga sancağında kaçakçılığın, silahlı bir nitelik taşımaya bağlı olarak eşkıyalık kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Biga sancağı ve yöresinde -Ayvalık ve yakın adalarda- silah başta olmak üzere zahire ve diğer malların kaçakçılığı yapılmıştır. Kaçakçılığın önlenmesi adına sahilde güvenliği sağlayacak bir gözetleme vapuru 1909 yılı Kasım ayında bölgede görevlendirilmiştir. Bu vapur esas olarak Midilli ve Ayvalık sahillerini gözlem altına alarak buralardan Biga yöresine silah kaçakçılığı engellenmeye çalışılmıştır. Bunların dışında tütün kaçakçılığı da yapılmıştır. Yaptırım olarak kaçakçılık yapan kişiler başka yere sürülmüşlerdir yani *kalebend* cezası uygulanmıştır. Bu kapsamda 1900 yılı Nisan ayında tütün kaçakçılığından yakalanan bazı kişilerin çeşitli vilayetlere sürüldüğü belirtilmektedir (Öztürk, 2016, s. 220).

Yukarıda anlatılanlardan Mondros Mütarekesi öncesi dönemde Osmanlı toplumunda tütün kullanımının ve üretiminin yaygın olduğu hatta tütün kaçakçılığının kurumsal bir nitelik kazandığı anlaşılmaktadır. Bu tespit dönemin Biga sancağı için de geçerli olmuştur. Böylece önemli bir tespit, Osmanlı ülkesinde tütün kaçakçılığının Reji Şirketinin kuruluşundan çok önce kurumsal bir hâle geldiğidir.

Var Olmak Romanı: Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Tütün Tarihi Kurgusu

Şinasi İlhan Tarus (1907-1967), 6 yaşına kadar Tekirdağ'da yaşamış, sonrasında ise reji müdürü olan babasının tayini dolayısıyla çocukluğunun geri kalanını Biga'da geçirmiştir (Arslan, 2005, s. 4). Babasının işinden dolayı Anadolu'nun birçok yerini dolaşmıştır (Arslan, 2005, s. 5). Eserlerinde kurguladığı mekânların, babasının işi nedeniyle görev yaptığı şehirlerden alındığı belirtilmektedir (Arslan, 2005, s. 8).

Şinasi İlhan Tarus'un 1957 yılında yayımlanan *Var Olmak* adlı romanında İstanbul ve Çanakkale'nin işgal altında olduğu Mondros Mütarekesi sonrası 1919-1922 döneminde Biga sancağında esas olarak tütün faaliyetlerinden geçinen insanlar ile Kuvayımillîye'nin oluşumu hikâye edilmiştir (Aliş, 2007, s. 251).

Bu alt bölümde *Var Olmak* romanı üzerinden Osmanlı tütün sektörü ve Reji Şirketi incelenecektir. Bu kapsamda karşılaştırmalı yöntem ve kaynak tarama yöntemi kullanılarak romanda Osmanlı tütün sektörü ve Reji

Şirketi'ne ilişkin olduğunu kabul ettiğimiz iktisat tarihi anlatısı parça parça ortaya koyulup iktisat tarihi literatürü başta olmak üzere konu üzerine literatürde yapılmış çalışmalarda belirtilen düşüncelerle karşılaştırılarak sonrasında bütünsel bir şekilde değerlendirilecek ve bazı tespitlerde bulunulacaktır.

Reji Şirketi, Osmanlı tütün ihracatı konusunda imtiyaz sahibi olmamıştır (Doğruel ve Doğruel, 2000, s. 67; Dıġırođlu, 2007, s. 35). Başka bir deyişle hem Reji Şirketi hem de yerli ve yabancı tüccarlar Osmanlı ülkesinden tütün ihracatı yapabilmislerdir. Romanda Biga yöresinin önemli bir tütün üretim merkezi olduğu, tütününün kaliteli olmasına bağlı olarak ihracat da yapıldığı ve bu bağlamda yabancı tüccarların tütün hasat mevsiminde Őehre doluştuğu betimlenmektedir:

Mevsimi geldi mi, kasabanın denizi yelkenlilerle, motorlu gemilerle dolardı. Kerli ferli yabancılar, l hana dolması kalınlığında purolarını tüttürerek, sokaklarda dolaşmağa, başlarlardı. İngiliz lordlarının, Amerikan milyonerlerinin aradığı tütün Karabiga topraklarında yeşerirdi  nk ... Altın torbaları g r l g r l akardı iskeleye... O, dünyaları satın alacak kıratteki şapkalılar, vızır vızır dolaşırlardı depoları, d kk nları...  nleri sıra Ermeni, Rum simsarlar... Ceplerinde  ek defterleri... (Tarus, 2009, s. 10).

Reji Şirketi taşra örgütlenmesinin büyüklüğü, üretim yapılan yörenin üretim yoğunluğuna bağlı olarak Őekillenmiřtir (Dıġırođlu, 2007, s. 48-9). Bu durum romanda da betimlenmiştir:

... Reji Müdürü, tütün varlığının, tütün zenginliğinin tek başına h kimi, sahibiydi. Kasabada olsun, k yl klerde olsun; tütünle uzaktan veya yakından ilđisi olmayan tek insan akla gelemezdi Biga'da...  ay kenarına doğru inen caddede, iki kat üzerine ahşap, beyaz boyalı dairesinde, sekiz on kadar memuru, alt kat koğuşlarda barınan kırk kadar kolcusu ile reji müdürü, hemen hemen tek kuvvetiydi Şehrin ... (Tarus, 2009, s. 19-20).

Bu betimlemede kırk kadar kolcu personelin bulunduğuna yer verilmesi aynı zamanda Biga yöresinde tütün ka ak lığı yapıldığı anlamına da gelmektedir. Nitekim romanda eşkiya Kara Hasan'ın tütün ka ak lığı (*ayıngacılık*) yaptığı ifade edilmiştir (Tarus, 2009, s. 37). Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus Reji Şirketi'nin ülke genelinde örgütlenmiş olsa da tütün ka ak lığını ortadan kaldıramıyor olmasıdır. Romanda bu durumu ticaretin yoğun olduğu görece büyük yerleşimlerden biri olan  an örneğinde görebilmekteyiz. Dahası romanda  an örneğinde yapılan betimlemede eşkiyanın durumu, tütünün toplumun tüketim maddeleri arasında yer aldığını göstermektedir:

-T t n m z de kalmadı ağa...-Ne demek? Rejiden alsana... Paran yok mu?-Var ya, Dimetoka memuru vermez tütün bize...-D kk nlardan alsana?-On paketten fazla vermiyorlar. Bize yevmiye altmış paket l zım.-O kadar da fosurtmasın deyyuslar... Fırsat düştü diye keyfe dalacak değiliz...-çok değil be ağam... Yevmiye bir paket dörtlük içerler...Onu da vermezsek?-Buradan da vermezler...-Acap derim,  an taraşlarına birini salsak, ayıngacılarla alış veriş etsek...-Deli misin sen kel? Kolcular kuş u urtmuyorlar...-...Dimetoka'da bir tanesi yok.-E, oralardan bulamaz mısınız tütünü?-Korkar millet be ağa...Müdürün korkusu bekler dağları be paşam...- an'da korkmazlar mı ki?-İşlektir oraları...Acardırlar...Paraya da düşkündürler...Uğraştırırlar Rejiyi, senelerdir...Buluruz gibime gelir... (Tarus, 2009, s. 100-1).

Esasnda Reji Şirketi döneminde tütün ka ak lığını, devletin istediği takdirde üstesinden gelebileceği bir olgu olarak değerlendirmek mümkündür. Devletin bu olguya iaşe ilkesi çerçevesinde baktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki devlet tarafından ka ak lık Şeklinde de olsa halkın *iaşesinin* teminine daha çok önem verildiği görülmektedir (Dıġırođlu, 2007, s. 105). Burada belirtilen iaşe ilkesi, Osmanlı Devleti'nde geçerli  c iktisadi zihniyet ilkesinden biridir. M. Genç kapitalizm öncesi bir iktisadi yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde bazı iktisadi zihniyet ilkeleri bulunduğunu ortaya koymuştur. Bunlar iaşe (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizm ilkeleridir. Iaşe ilkesi "iktisadi faaliyetlerde t ketickiye öncelik verilerek üreticisinden nihai t ketickiye ulaşmasına kadarki tüm aşamalarında sıkı bir devlet m dahaleciliğiyle piyasada mal ve hizmet arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması", gelenekçilik ilkesi "iktisadi ilişkilerde daima kurulu düzenin korunması ve geleneksel kuralların gözetilmesi" ve fiskalizm ilkesi "iktisadi faaliyetlerde devlet gelirlerinin mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarılması ve ulaştığı düzeyin altına inmesinin engellenmesi amacının güdülmesi" olarak ifade edilebilir (Genç, 2012; Bozpınar, 2020, s. 129).

Var Olmak, savaş ortak paydası altında bireysel ve toplumsal çıkarların irdelendiği Kurtuluş Savaşı konusunda yazılmış bir romandır. Romanın başkişisi Hamdi Bey ülkenin bağımsızlığı için mücadele ederken kişisel zaaflarına zaman zaman yenik düşer (Arslan, 2005, s. 48). Bağımsızlık mücadelesi uğrunda iken kişisel zaaflarının da mevcut olması bir reji müdürü kişiliğiyle bağdaşmaz. Prensip olarak Reji Şirketi kapitalist bir ruha sahiptir. Bu ruh personelini de kapsamıştır. Rüşvet konusundaki Reji Müdürü Hamdi Bey'in sergilediği şu tutum söz konusu kapitalist ruhu ifade etmektedir:

... tek kelimededen ibaret cevaplar verirdi. Bu kelimenin yanına bir ikincisinin katılmayacağını veya bu kelimenin tam tersine değil de, tıpkısı mânada başka bir kelimeye çevrilmeyeceğini hepsi bilirlerdi. Yoksa bu uğurda Arif Ağanın olsun, Yahya Beyin olsun, yapmıyacakları fedakârlık yoktu. Hamdi Beyin, ilk söylediği kelimeyi tersine çevirmek için, Hacamatlızadenin Margosyan aracılığıyla beş yüz altın teklif ettiği zaman, aldığı cevap dillere destan olmuştu: -Akılsız eşek! (Tarus, 2009, s. 21).

Reji Müdürü Hamdi Bey'in başka bazı özellikleri temelinde de Reji Şirketi'nin yine dejenere olmuş Osmanlı yönetiminden olumlu anlamda farklılaştığı yani personeline dolgun ücret verdiği gibi liyakata önem verip kariyer imkânı sağladığı anlaşılmaktadır: "Hamdi Bey, yetmiş iki meci diye aylık alırdı...hamamcının evi denilen şöhretli bir binada otururdu. Beş meci diye ev kirası, Biga'da, o zamanda pek görülüş şey değildi. ... Hamdi Bey Biga'ya Tekirdağ'dan gelmişti. Orada rejinin avukatı imiş." (Tarus, 2009, s. 22-3).

Diğer taraftan şirketin gerektirdiği misyonun yanında ülke bağımsızlığı uğrunda gizli den mücadele etmesi yönünde Hamdi Bey, Reji Şirketi gerçekliğiyle örtüşmez. Romanda Hamdi Bey'in ne derece kapitalist bir girişimci anlamında işine önem verdiği, Mondros Mütarekesi sonrası Çanakkale ve İstanbul'un işgali sonrası dönemde ahalinin kasaba meydanında toplanıp radyo haberlerini dinlerken Hamdi Bey'in de ahaliye katılmasının inanılmazlığı ile betimlenmiştir:

... Siyah redingotu, aşağı sarkmış pos bıyıkları ile, Reji Müdürü Hamdi Bey de vardı. Hamdi Beyin böyle halk arasına girmesi, onlarla aynı şeyleri merak edip aynı şeyleri düşünmesi, aynı duygularla duygulanması, kasabanın alışmadığı, görmediği bir şeydi. Hemen hemen inanılmaz bir şey... (Tarus, 2009, s. 19).

Reji Müdürü Hamdi Bey'in işin gerektirdiği kadarıyla sınırlı olmak üzere insanlarla ilişki kurduğuna dair bazı betimlemeler de Reji Şirketi'nin yönetim anlayışının kapitalist bir tarzda olduğunu göstermektedir: "Kaymakam, hangi kaymakam olursa olsun, Hamdi Beyin yanına, pek öyle sık giremezdi. Oysaki kibar bir adamdı. Kolculara bile 'siz...zatiâliniz...' diye söz ederdi. ... Kasabanın ileri gelen tütüncüleri... müdürün odasına girip dertlerini anlatmak için, bitişikte oturan muhasebeci Margosyan Efendinin yanında saatlerce beklesirlerdi" (Tarus, 2009, s. 20). Bununla birlikte aşağıda anlatılacağı üzere Reji Şirketi kaynaklarının Kuvayimilliyeye ihtiyaçları yolunda kullanıldığı ve ilerleyen süreçte şirketin yeni kurulan Büyük Millet Meclisi (B.M.M.) Hükümeti'ne bağlandığı anlaşılmaktadır. Böylece Tarus'un Reji Şirketi ile örtüşmeyen Hamdi Bey'in Kuvayimilliyeci yönünün tarihsel gerçeklikle örtüştüğü görülmektedir.

Romanda, tütün kaçakçılığın sebepleriyle ilgili olarak herhangi bir kurgusal açıklama yapılmamıştır. Tarihsel olarak eldeki bulgulara göre tütün kaçakçılığı kısaca devletin sektörü vergilemesinden kaynaklanmıştır. İktisat tarihi literatüründe Doğruel ve Doğruel (2000), Yılmaz (2005) ve Dıñoğlu (2007) bu yönde değerlendirmelerde bulunurken, Quataert (1987) ise kaçakçılığı neredeyse toplumun bir yurtsever tepkisi olarak kabul etmektedir.

Diğer taraftan literatürde tersi değerlendirmelerin de yapıldığı görülmektedir. Quataert (1987, s. 27-8)'a göre halk ve Osmanlı yönetimi Reji Şirketi'ne karşı kesinlikle olumsuz tutum sergilemiştir. Öyle ki birçok kimse tarafından Reji Şirketi'nin varlığına ve uygulamalarına etkin bir şekilde direnilmesi ve mümkünse ortadan kaldırılması gerektiğine inanılmıştır. Bu kapsamda birçok kimse Reji Şirketi'ne karşı olumsuz tutumunu göstermek üzere ya tütün kaçakçılığı yapmış ya da bu tür faaliyetlere göz yummuştur. Osmanlı yönetimi mevcut yetkilerini kullanmak yoluyla uyruklarını yabancı bir şirketin yetkisi altına sokan anlaşmaların uygulanmasına engeller çıkardığı gibi tütün kaçakçılığıyla mücadele edilmesi noktasında Reji Şirketi ile tam bir iş birliği yapmamıştır. Böylece devlet, Reji Şirketi'ne karşı bir direniş telakki ettiği tütün kaçakçılığına göz yummuş ve tütün kaçakçılığı II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yönetim değişikliğine kadar genişlemeye devam etmiştir. Dıñoğlu (2007, s. 105)'nun da belirttiği üzere Osmanlı ülkesinde Reji Şirketi öncesi dönemde de tütün kaçakçılığının mevcut olduğu dikkate alındığında Quataert (1987)'in "tütün kaçakçılığının toplumsal bir protesto"yu ifade ettiği iddiasına ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Bu konuda daha önce anlatılan Biga tarihi de bu tespitiyi doğrulanmaktadır.

Kurtuluş Savaşı döneminde Reji Şirketi'nin Milli Mücadele'den yana olduğu anlaşılmaktadır. Ankara Hükümeti ile Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Ankara temsilcisi Ali Cevat Bey arasında yapılan görüşmenin sonucunda 28 Şubat 1920 tarihli ve 103 sayılı Muvazene-i Umumiye Kanununun 22. maddesinde "Reji İdaresi, B.M.M. Hükümetinin egemen olduğu yerlerdeki idare ve teşkilatına zarar vermemek şartıyla çalışmalarını sürdürür" şeklinde düzenleme yapılmıştır. Buna dayanılarak Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından gönderilen 18 Mart 1920 tarihli şifre telgrafta Reji İdaresi'nin mevcutlarının da en büyük mülkiye ve maliye memurlarına bildirilmesi ve İstanbul'a para gönderilmemesi istenilmiştir (Ünal, 2007, s. 30). Bu kapsamda Osmanlı Bankası, Reji Şirketi'nin şubelerinin hesaplarını bloke etmiştir (Öztürk, 2007, s. 110). Savaş sonrasında hesaplaşmak üzere, vergiler Ankara Hükümeti'ne verilmiş, buna karşılık Reji Şirketi'nin varlığı kabul edilmiştir ve şirket eskiden olduğu gibi faaliyetine devam etmiştir (Ünal, 2007, s. 30). Burada belirtilmesi gereken önemli

bir husus TBMM Hükümeti'nin 1920 yılından itibaren Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni ve Reji Şirketi'ni kendi bütçesi kapsamına alarak neredeyse birer devlet kurumu hâline getirdiğidir. Bundan böyle Düyun-ı Umumiye İdaresi kendisine tahsis edilmiş geliri TBMM Hükümeti adına toplar, her türlü gideri genel bütçeden karşılanır duruma gelmiştir:

Reji İdaresi de, 1920 Muvâzene-i Umûmiye Kanunu ile Maliye Vekâletine bağlı olarak faaliyet göstermeye başlamıştı. Buna paralel olarak Reji, 1921 yılı başından itibaren, Maliye Vekâletinin sorumluluk ve denetimi altında bir Müdüriyet-i Umûmiyeye dönüştürülmüştü. Bu yapılanmadan sonra, elde ettiği gelirleri adı geçen vekâlete teslim etmiş; buna karşılık, tüm giderleri aynı vekâlet tarafından karşılanmıştı. 1338 Senesi Birinci Avans Kanunu ile 1922 malî yılı başından itibaren Rejinin mülhak bütçeyle yönetilmesi kararlaştırılmıştı. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, Reji personelinin maaş ve masrafları da diğer kamu personeli için geçerli genel mevzuata uygun olarak ödenecekti ... (Öztürk, 2007, s. 112).

Bu arada barış sağlanıncaya kadar her türlü dış borç ödemesi durdurulmuştur (Öztürk, 2007, s. 111). Romanda benzeri bir durumu Hamdi Bey'in Kuvayimilliyeye oluşumu için çaba göstermesinde buluyoruz. Şöyle ki hem şirket gelirlerini bu yönde kullanmış hem de şirket kolcu gücünü Kuvayimilliyeye'dâhil etmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sırasında 1854 yılında başlayan dış borçlanma serüveni devletin iflasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin tekrar borçlarını ödeyebilir duruma gelmesi için bütün gelirlerinin de bulunduğu bazı devlet gelirlerini yönetmek üzere alacaklıların temsilcilerinden oluşan Düyun-ı Umumiye İdaresi 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'yle kurulmuştur. Osmanlı bütün gelirlerinin yönetimi iki yıl sonra kurulan Reji Şirketi'ne devredilmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı tütün sektörü ve Reji Şirketi, Şinasi İlhan Tarus'un 1957 yılında yayımlanan *Var Olmak* romanında iktisat tarihi özelinde belirtilen görüşlerle sınırlı olarak teorik düzeyde karşılaştırmalı yöntem ve kaynak tarama yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmada elde edilen temel sonuç, iktisat tarihi literatüründe konuyla ilgili genel kabullere roman kurgusunda yer verildiğidir. Şöyle ki romanda Reji Şirketi'nin kapitalist niteliği genel olarak romanın başkışisi Reji Müdürü Hamdi Bey üzerinden görülebilmektedir. Kapitalist bir meslek ahlakı, kapitalist bir liyakata dayalı mesleki kariyer ilerlemesi, Biga kazasındaki Reji Şirketi müdürlüğünün kapitalist bir örgütlenme anlayışıyla ve dejenere olmuş Osmanlı bürokrasinin tersine etkin bir şekilde faaliyet göstermesi. Başka bir sonuç şudur ki, tütün kaçakçılığı konusunda Reji Şirketi devletten destek alamamıştır. Devletin konuya bakışı iase ilkesi çerçevesinde, halkın iasesinin sağlanmasının öncelik arz ettiği noktada olmuştur. Tütün kaçakçılığıyla ilgili diğer sonuç ise, Biga sancağı örneğinden hareketle, Osmanlı ülkesinde tütün kaçakçılığının Reji Şirketi öncesi dönemde kurumsal bir nitelik kazandığıdır.

Son olarak roman kurgusunda Reji Şirketi'nin gerektirdiği misyonun yanında Kuvayimilliyeye'nin kuruluşu için gizli bir şekilde mücadele etmesi yönüyle Reji Müdürü Hamdi Bey'in, Reji Şirketi gerçekliğiyle örtüşmediği belirtilebilir. Bununla birlikte iktisat tarihi literatüründe Reji Şirketi kaynaklarının başlarda Kuvayimilliyeye ihtiyaçları yolunda kullanıldığı ve ilerleyen süreçte ise şirketin yeni kurulan TBMM Hükümeti'ne bağlandığı hususlarında mutabakat bulunduğu dikkate alındığında Reji Şirketi misyonu ile örtüşmeyen Hamdi Bey'in Kuvayimilliyeye yönünün tarihsel bir gerçeklik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Elde edilen bu sonuçlara göre *Var Olmak* romanının Kurtuluş Savaşı yanında Reji Şirketi tarihinden bir kesit olarak da okunabileceği kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

Aliş, Ş. (2007). Edebiyatımızda tütün ekicileri ve tütün işçileri. İçinde *Tütün Kitabı* (2. baskı). E. G. Naskali (Ed.). Kitabevi, 249-276.

Altun, M. (1995). *Osmanlı tütün tekeli: Memalik-i Osmaniye duhanları müşterek'ül-menfaa reji idaresi* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].

Arslan, F. (2005). *İlhan Tarus: İnsan ve eser* [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi].

Blaisdell, DC (2008). *Düyun-ı Umûmiyye: Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa mali denetimi* (3. baskı). (Çev. A. İ. Dalgıç). Nesnel Yayınları.

- Bozpinar, C. (2020). Weberyen subjektif rasyonalite: Osmanlı iktisadi zihniyeti. *Efil Journal*, 3 (9), 126-145.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye duhanları müşterekü'l menfaa reji şirketi Trabzon reji idaresi: 1883-1914*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Doğruel, F. ve Doğruel, AS (Eds.). (2000). *Osmanlı'dan günümüze TEKEL*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Genç, M. (2012). Osmanlı iktisadi dünya görüşünün ilkeleri. İçinde *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. Ötüken Neşriyat. 45-69.
- Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. Yordam Kitap.
- Noviçev, AD (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleştirilmesi*. (Çev. N. Dinçer). Onur Yayınları.
- Öztürk, C. (2007). Millî Mücadele döneminde reji sorunu. İçinde *Tütün Kitabı* (2. baskı). E. G. Naskali (Ed.). Kitabevi. 107-118.
- Öztürk, İ. (2016). Biga Sancağı'nda XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarında asayiş bozukluğu. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 5 (14), 207-222.
- Quataert, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa iktisadi yayılımı ve direniş: 1881-1908*. (Çev. S. Tekay). Yurt Yayınları.
- Quataert, D. (2008). *Anadolu'da Osmanlı reformu ve tarım: 1876-1908*. (Çev. N. Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ramber, L. (1976). *Gizli notlar*. N. A. Banoğlu (Ed.). Tercüman Gazetesi.
- Tarus, İ. (2009). *Var olmak*. Kavis Kitap.
- Ünal, M. (2007). Tütünün dört yüz yılı. İçinde *Tütün Kitabı* (2. baskı). E. G. Naskali (Ed.). Kitabevi. 17-33.
- Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün: Sosyal, siyasi ve ekonomik tahlili-1600-1883* [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].

NAMIK KEMAL'İN MEKTUPLARINDAN YANSIYAN KIBRIS YAŞAMI

Bedri AYDOĞAN¹

Makale Bilgisi

Kavramsal Makale

DOI: 10.35379/cusosbil.848537

Makale Geçmişi:

Geliş 28.12.2020

Düzeltilme 15.02.2021

Kabul 16.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Namık Kemal,

Kıbrıs,

Sürgün,

Mektup.

ÖZ

Tanzimatla birlikte Batıya açılan Türk edebiyatının önemli sanatçılarından olan Namık Kemal, Vatan yahut Silistre oyununun sahnelenmesinden sonra halkın coşkuya kapılması ve gösterilerde bulunması sonucu kalebent olarak Kıbrıs'a sürülmüş ve orada 38 ay kalmıştır. Namık Kemal, edebî eserlerinin çoğunu bu sürgünlük sırasında yazmış ve yayımlamıştır. Namık Kemal'in sürgünlük yaşamı en geniş biçimde Magosa mektuplarına yansımıştır. Gündelik yaşamı, yakınmaları, çektiği sıkıntılar, Kıbrıs yöneticileri ile olan ilişkileri, Kıbrıslı sanat çevreleriyle görüşmeleri, diğer edebiyatçılarla kurduğu her türlü iletişim, ülkesi ve kendisiyle ilgili siyasal gelişmeler, özel yaşamı, ailesi ile ilişkileri ve bunun dışında daha pek çok konu mektuplara yansımış, Namık Kemal'le ilgili merak edilen hususlar mektuplarda yer almıştır. Bu yazıda Namık Kemal'in Kıbrıs'taki yaşamı ve yukarıda saydığımız konular, başta Fevziye Abdullah Tansel'in hazırladığı Namık Kemal'in Mektupları'na ve diğer kaynaklara dayanılarak değerlendirilecektir.

CYPRUS LIFE REFLECTED BY NAMIK KEMAL'S LETTERS

Article Info

Conceptual Article

DOI: 10.35379/cusosbil.848537

Article History:

Received 28.12.2020

Revised 15.02.2021

Accepted 16.03.2021

Keywords:

Namık Kemal,

Cyprus,

Exile,

Letter.

ABSTRACT

Namık Kemal, one of the important artists of Turkish literature that opened to the West with the Tanzimat, was exiled to Cyprus as an imprisoned in the castle after the staging of the play Vatan Yahut Silistre, and as a result of the enthusiasm of the public and the show, and stayed there for 38 months. Namık Kemal wrote and published most of his literary works during this exile. Namık Kemal's life in exile is most widely reflected in the Magosa letters. His daily life, his complaints, his troubles, his relations with the Cypriot administrators, his meetings with Cypriot art circles, all kinds of communication he had established with other literary figures, political developments about his country and himself, his private life, his relations with his family and many other issues were reflected in the letters, the curious matters about Namık Kemal were included in the letters. In this article, the life of Namık Kemal in Cyprus and the issues we have listed above will be evaluated on the basis of Namık Kemal's letters prepared by Fevziye Abdullah Tansel and other sources.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, baydogan@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5450-551X.

Alıntılanmak için/Cite as: Aydoğan, B. (2021), Namık Kemal'in Mektuplarından Yansıyan Kıbrıs Yaşamı, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (1), 157-165.

GİRİŞ

Türk edebiyatında vatan ve özgürlük şairi olarak tanınan 1840'ta Tekirdağ'da doğan, 1888'de Sakız'da ölen Namık Kemal 48 yıllık yaşam sürdü. Kısa sayılabilecek ömrünü gurbet, sürgün ve hapiste geçirdi. Bu durumu bir mektubunda "Ben anamdan doğdum doğalı gezmeye alıştım" diyerek ifade eden Namık Kemal'in (Kuntay, 1956, s. 674) çocukluğunda ve gençliğinde dedesi Abdülatif Paşa ile birlikte Afyon, Kars, Sofya gibi yurdun çeşitli yerlerinde dolaştıktan sonra (Akün, 1988, s. 55-56) 1857'de İstanbul'a babasının yanına geldi ve memuriyete başladı. Çeşitli görevler yaptığı konusunda değişik görüşler olan Namık Kemal (Akün, 1988, s. 57) memuriyetinin çoğunu Tercüme Odasında geçirdi. Ebuzziya Tevfik'e göre 1857'de 17 yaşındayken göreve başlayan Namık Kemal, 1867 yılında Erzurum Vali muavinliğine atandı. Bu göreve başlamayan Namık Kemal gurbete çıktı. Paris ve Londra'da Hürriyet gazetesinde muhalefetine sürdürdü. 6 Eylül 1870'te Hürriyet'ten ayrılan Namık Kemal yazı yazmamak koşuluyla affedildi ve 24 Kasım 1870'te İstanbul'a döndü. Ali Paşa'nın ölümüyle yeniden gazeteciliğe dönen Kemal, İbret'in başyazarı oldu. 26 Eylül'de Gelibolu mutasarrıflığına başlayan Kemal, azledildiği için 25 Aralıkta İstanbul'a döndü ve cezası erken bitirilen İbret'te yazmaya başladı. 1 Nisan 1873'te Vatan Yahut Silistre oyununun Gedikpaşa Tiyatrosunda sergilenmesi üzerine halkın coşkuya kapılması sebep sayılarak dört arkadaşıyla birlikte tutuklandı ve kalebent olarak Magosa'ya gönderildi (Aydoğan, 2003, s. 17-19). 6 Nisan'da tutuklanan Kemal ve arkadaşları 9 Nisan'da İstanbul'dan ayrılmak üzere vapura bindirildiler. Çanakkale'de başka bir karakol vapuruna aktarılıp üç gün bekletildikten sonra özel bir vapur onları sürgün yerlerine dağıtmaya başladı. Önce Rodos'ta Ahmet Mithat ve Ebuzziya Tevfik indirildiler. Diğerleri geceyi vapurda Rodos'ta geçirdiler. Ertesi gün Kıbrıs açıklarında sandala aktarılan Namık Kemal, adaya çıkarıldı ve 38 ay sürecek Kıbrıs yaşamına ilk adımı attı (Aydoğan, 2003, s. 19).

Adaya Çıkış Lefkoşa Yerine Magosa'ya Gidiş

Namık Kemal'e başta Lefkoşa'ya gideceği söylenmiştir. Sonradan ceza yerinde bir değişiklik yapıldığından Magosa'ya götürülür. Kemal Magosa'nın Lefkoşa'ya göre daha olumsuz bir sürgün yeri olduğunu düşünmektedir. Namık Kemal bu düşüncesini bir mektubunda Magosa ve Akka için "*Magosa gibi* (Akün'e göre "gibi" mektubun orijinalinde yok), *Akkâ gibi üfnet ve kerâhetlerine nazaran rüy-i arzın kurtlaşmış iki çibani denilmeğe lâyık olan yerler*" nitelemesini yaparak ortaya koyar (Tansel, 1967, s. 237). Aynı mektupta Magosa hakkında başka pek çok bilgiye daha yer verir. Bu bilgiler Magosa'yı her yönüyle tanıtan bilgilerdir. Bir kısmı Magosa'nın coğrafyasına ve iklimine yöneliktir. Namık Kemal'in üç yıl yaşadığı yeri ve oraya ilişkin duygularını anlatması açısından bu mektup son derece önemlidir.

İlk olarak "*Pencereden bakıp da sahrâlar dolu harâbelerini, dağlar parçalanmışçasına taş yığınlarını gördükçe, Sûr-ı İsrâfil çalınmış, fakat ben işitemişim zannediyorum*" (Tansel, 1967, s. 238) diyerek Magosa'nın doğal yapısından söz eder. Kaldığı kaledeki evleri mezara, içindeki insanları ölüye, giysilerini de yırtık kefene benzetir. Olumsuz hava ve iklim koşulları nedeniyle Kıbrıs halkını gerçek bir mücahit olarak görür: "*Çünkü havasından dört tarafa eslâha-i cedîde sadâsı kadar mütenevvi' ile-i mühlike dağılıyor ve hattâ içlerinden en hafîfi olan ısıtma bile insanı, şîşhâne (şeshâne) kursunu kadar sür'atle öldürüyor.*" (Tansel, 1967, s. 238)

Namık Kemal, bu olumsuz iklim ve doğa koşullarına ek olarak, her şeyin Londra'dan bile pahalı olduğu tespitini yapıp, halkın yoksulluğunu, bu yüzden arpa ekmeğini bile zor bulduklarını anlatır. Suyu için de şu belirlemelerde bulunur:

Kuyulardan çektilirip de içtiğimiz sudaki şâb ile küherçileyi bir yere toplasalar, Mısır Çarşısı'nı değil, Kâhire'nin barut-hâneleri ile Tanta mevlidi'nin şâhid-i pazar olan çingânelerini, asırlarca idare eder. Evvel ağızdaki acılığı def için rakı üzerine su içiyorduk; şimdi bi'l'akis su üzerine rakı içiyoruz. (Tansel, 1967, s. 239)

Namık Kemal, havası ve suyundan sonra sözü Magosa'nın böcek, sürüngen ve kuşlarına getirir:

Buranın nevâdirinden olmak üzere devlet-i dünya kadar müzeyyen, bîvefâ eviddâ kadar zehr-âkin yılanları var. Hele kertenkelelerini Peder Paşa hazretlerinin şerîk-i mihnetleri olan Emin Beyefendi timsah zannemiş; fakat bendeniz cesâmetlerine, zarâfetlerine, u'cûbe-i kıyâfetlerine, eğilip bükülmekte ve insanın yüzüne baktıkça ağızlarını kulaklarına değdirmekte hâletlerine, bir taraftan koğuldukça diğer taraftan baş göstermekte mahâretlerine nazaren, dünyada dört ayaklı birçok Lâstik Sa'id peydâ olmuş kıyâs ediyorum.

Bundan başka, eâlimizin haremelerindeki Hadım Ağaları'ndan, selâmlıklarındaki musîbet dellallarından ziyâde kargası, baykuşu var." (Tansel, 1967, s. 239)

Namık Kemal,

Fâresi zümre-i küttâb gibi nâ- mahdûd (nâ-ma'dûd)

Pîresi leşker-i küffâr gibi bî-pâyân (Tansel, 1967, s. 239)

beytiyle de Magosa'nın faresi ve piresinin sınırsız olduğunu belirtir. Bunlara ek olarak sivrisinek ve tatarcıkların da insanın hatırını hemencecik sorduğunu söyledikten sonra bitki örtüsüne geçer. Bu bakımdan da görüntü olumsuzdur. Hanzel (portakal büyüklüğündeki meyvesi acı bir bitki) ve mugeylanlarıyla (deve diken) çölle yarışır özellikte bir bitki örtüsüne sahiptir. Bu coğrafya ve toprak yapısından da daha iyi, daha gönül açıcı bir görüntü beklemek olası değildir.

Kemal, son olarak Ada'nın madenlerden yana nasipsiz olduğu üzerinde durur. Kayda değer bir maden yoktur, ama başta da söylediği gibi bolca taş ve kaya vardır. Bunların en ufak parçası insana "işkence" etmekte bir "cellat" ayarındadır. Toprağının İran çöllerinden Magosa'ya atıldığını düşünen Kemal, "göz çıkartmakta kızgın milden geri kalmıyor" diyerek kendince en temel özelliğini belirler.

Namık Kemal'in ilk izlenimlerinin ve bu yolda aktardıklarının hiç de iç açıcı olmadığı görülüyor. Onun verdiği bu bilgiler, doğal çevre, iklim, hava ve su açılarından Magosa'nın yaşanacak bir yer olmadığını ortaya koyuyor.

Namık Kemal mektuplarında kaledeki yaşayışa ve duruma dikkati çeker. Bu noktada da yaşadığı, gördüğü, tanık olduğu olay ve durumlar iç açıcı değildir. Namık Kemal kaleye geldiği ilk gün mezar gibi bir yere konulur. Kaleyi de bir bütün olarak mezara benzetir zaten. Kaledeki evler için de mezar nitelemesinde bulunur. Orada yaşayanları ise yırtık kefenleriyle mezara girmiş ölümlere benzetir.

Namık Kemal mektuplarında kaleye gelişini de anlatır. Bir süvari yüzbaşı, dört süvari ve iki topçu erinden oluşan yedi kişilik bir gözetim birimi kendisine eşlik eder. Bu büyük güvenlik önlemleri yolda kaçmaması için alınmıştır. Konulduğu yerin özelliğini "Buraya geldim; heman o gece, asker için yapılmış, tamam mezar kadar bir yere tıktılar." (Tansel, 1967, s. 247) cümlesinden öğreniyoruz. Kapının önüne iki de nöbetçi konulmuştur. Kemal ilk gecesini geçirdiği "mezar"ı, kendi durumu ve duyguları hakkında kısa bir bilgi verir: "Altım taş olarak, üzerinde bir hasır ile, bir asker fanilâsı var idi. Sonradan fanila inceliğinde bir de şilte getirdiler. Setremi yastık, paltomu yorgan ettim; fâsilâsızca dokuz saat rahat rahat uyudum;" (Tansel, 1967, s. 247)

Odasına ilk geldiği zaman Namık Kemal durumunu ve yaşadıklarını değerlendirmiş, duygularını mektuplarına, bu yolla yakınlarına, sevenlerine aktarmıştır. Çektiği sıkıntılar onun inandığı yoldaki gücünü ve kararlılığını pekiştirmiş, kendisine olan güvenini artırmıştır. Yaşadıkları, yürüdüğü yola ve inandıklarına ne kadar sadık kaldığını denediği bir mihenk taşı olmuştur. Başına gelenler nedeniyle hiçbir üzüntü ve pişmanlık duymamaktadır. Yürüdüğü yolda karşısına çıkacak zorlukları başından beri bilmekte ya da en azından tahmin edebilmektedir. İlk gece hiç uyanmadan dokuz saat uyuması, üzüntü ve pişmanlık duymayışının ve endişesizliğinin bir göstergesidir. Boru sesleri, askerlerin hareketliliği bile Namık Kemal'i uyandırmamış, hatta öldüğü kuşkusu yaratmıştır. Bunun da nedeni daha önce burada sürgün olan Emin Bey'in tepkisidir.

Namık Kemal bir başka mektubunda daha odasından söz eder. Merdiven altındaki kararlık odayı bu mektubunda da mezara benzetir. Ona göre Magosa bütünüyle harabe gibi bir yerdir. Kale topçuları için yapılmış olan bina oturulmaya uygun değildir. Namık Kemal burada bir müddet oturmak durumunda kalmıştır.

Mahbesimin, 'kışlanın iki dirseği arasında yapılmış bir penceresi, bir de eğilmeden girilmesi muhâl bir kapusu var idi. İçine girdim. Kenardaki taş dirseği üzerine yorgana benzer bir şilte serdiler; bir tarafına da çârşaf inceliğinde bir yorgan, bir tarafına şilte kalınlığında bir yastık koydular.'; Ben ise o câme-ha'b-ı huzur üzerine uzandım. Baktım ki odanın tülû boyuma göre yapılmış, her taraf toprak. Bir cihette iğne deliği kadar menfez yok. Âdetâ yeryüzünde bir lahd içindeyim. (Tansel, 1967, s. 254)

Genel olarak Magosa, kale ve kaldığı ev çok uygunsuz da olsa, Namık Kemal bulunduğu yere uyum göstermeye çalışır, moralini yüksek tutar. Öte yandan vatan, özgürlük yolunun çeşitli engellerle dolu olduğunu bilir. Bu yola girenlerin böyle sıkıntıları kabul etmeleri gerektiğinin farkındadır. Bununla birlikte zaman zaman evinin değiştirilmesi için girişimlerde bulunur. Veys Paşa zamanında İstanbul'a bu dileğini iletmiştir. Şirvanizade Rüştü Paşa sadrazam olunca Namık Kemal, onun oğlu Hakkı Bey'in kendisine yakınlık göstermesine bakarak ümitlenir. Ev konusunda bir cevap beklemektedir. Hakkı Bey'e yazdığı mektubunda şunları söyler:

Evvelâ arkadaşlarım zarûrette kalmamak; sâniyen bir eve çıkıp oturabilmek. Bu ikinci mürâcaat zaten kararlaştırılmış olduğunu, şu arzâmı takdim eden zât, zâten tebşîr etmiş idi. Postayı bekliyorum, eğer kararlaştı ise febihâ! Kararlaştırılmadı ise, himmet, memlekete sarf buyurulmalıdır; çünkü, bulunduğum yerin rutûbet ve bürûdetinden vücutta fevka'l-gâye muztaribim. Şu iş kararlaştınca, bayağı hayatım kurtarılmış olur. (Tansel, 1967, s. 281)

Görüldüğü gibi Namık Kemal kaldığı yerden şikâyetçidir. Soğuk, rutubet gibi olumsuz koşullar onu sıkıntıya sokmuştur. Sağlığı açısından kaygılıdır. Veys Paşa ile Rüştü Paşa'ya bir dilekçe göndermiştir. Oradaki üslubunun biraz sert olduğunu düşündüğü için mazur görülmesini ister. Bu ev işinin kendisi için ne kadar önemli olduğu “*Hele şu eve oturmak hâsıl olur ise, şimdilik nefsimce en büyük bahtıyarlıklardan olur.*” (Tansel, 1967, s. 281) demesi gösteriyor.

Namık Kemal'in Magosa hakkında aktardıkları genellikle olumsuz izlenimlerdi. Magosa hakkında olumlu sözler yazdığı da olmuştur. Kızı Feride'ye yazdığı bir mektubunda bunu görüyoruz:

Ben burada o kadar rahattayım ki ta'rif edemem. Her akşam denize giriyorum; Magosa'da bir koca liman var; beyaz kum içinde.. İnsan, Unkapanı'ndan Galata'ya kadar bir (yer) gidiyor, yine deniz, boğazına kadar çıkmıyor.. Hele bilsen, o beyaz kum, suyun içinde ne güzel görünüyor.. Tıpkı tıpkısına, sizin İstanbul hanımefendilerinin yaşmak altında parlayan çehreleri gibi.. (Tansel, 1967, s. 288)

İnsanın psikolojik durumu ile olaylara bakışı arasında bir koşutluk olması doğaldır. Kemal kızından mektup aldığı için sevinmiştir. Üç yeni oyun yazdığı için de mutludur. Bu çevreye bakışını değiştiriyor. Daha önce Magosa'nın olumsuzluklarını anlatmış ve yakınmıştı. En çok üzerinde durduğu hususlar ise iklim ve doğal çevreye ait olumsuzluklardı.

İlk günlerdeki alışma devresinden sonra Namık Kemal'in Kıbrıs'taki yaşamı biraz daha olağanlık ve düzenlilik kazanmıştır. Mektuplar aracılığıyla ailesi ve dostlarıyla iletişim kurmaktadır. En büyük sıkıntısı gazetelere ulaşmadaki güçluktur. Bu nedenle siyasi ve edebî havayı koklayamamaktadır. Buna karşılık istediği kadar verimli olmasa da edebî çalışmalarını sürdürmektedir.

İstanbul'dan ve başka yerlerden çeşitli gereksinimlerini karşılamaktadır. İçki de bunlar arasında önemli bir yer tutar. Mektubunda bir cins Kıbrıs mantarı olan Kafkarit ismarladıklarını yazıyor. Şarabı da Limasol'a sipariş etmişlerdir. Bütün bunlar Ada'ya uyum sağladığını gösteriyor. Ancak haşerat konusundaki yakınmaları sürmektedir.

Kıbrıs'ta mutasarrıf olan Veys Paşa, Namık Kemal'in ailesi ile haberleşmesinde kolaylık sağlamıştır. İlk olarak İstanbul'dan gelen uşağıyla, kaymakam ve bir subay gözetiminde konuşmuş, uşağa bir de açık mektup vermiştir. Özel bir görüşme olanağı tanınmasa da bir adım atılmıştır. Bu adım dolayısıyla Veys Paşa'ya teşekkür için bir mektup yazar ve çektiği sıkıntılar nedeniyle üzülmeyeceğini, İstanbul'a dönmek gibi bir arzu duymadığını belirtir. Veys Paşa'dan özellikle gazete ister. Okunmuş gazetelere bile razıdır. Magosa'ya vapur on beş günde bir uğradığından Lefkoşa'dan gelen okunmuş gazeteler daha taze kalmaktadır.

Veys Paşa'nın oğlu Zeynelabidin Reşid'in Kıbrıs'a geleceğini Veys Paşa'nın muavini Mustafa Efendi'den öğrenen Kemal çok sevinir. Zeynelabidin Reşid'e yazdığı mektupta kendisi gelemezse Reşid'in Magosa'ya gelmesini istediğini söylüyor. Bu cümleden Kemal'in kaleden ayrılabilirdi anlamı çıkabilir. Ancak Kemal'in kaleden çıktığına dair pekiştirici bir bilgiye rastlayamadım. Sadece kızına yazdığı bir mektupta denize girdiğini söylemişti. Zeynelabidin Reşid'in İstanbul'dan bir şey isteyip istemediği sorusuna ise “*Bir şey istemekliğimi teklif buyurmuşsunuz. Bir şeye muhtâcım; o da mevadd-ı havâdis.. Mükemmel, mufassal isterim..*” diye yanıt veriyor (Tansel, 1967, s. 266). Kemal'i en çok yalnızlık ve dostlarından doyumcu haber alamaması üzüp yıpratmaktadır. Beklenti ve istekleri maddi değil manevidir.

Bir süre sonra Veys Paşa Kıbrıs'tan ayrılır. Bu ayrılık bazı sıkıntıları da beraberinde getirdiğinden Kemal'i çok üzer. Kendisine hayat veren gazeteler gelmez olmuştur. “*Veys Paşanın infisâlinde beri, gazete görmekten bütün bütün mahrum gibiyim*” (Tansel, 1967, s. 292) sözleri bu konudaki sıkıntısını ortaya koyuyor. Posta gelince oradan çıkacak gazeteler için müteşekkir olacağını belirtiyor. Yeni atanan Nazif Paşa'ya yazdığı kutlama mektubunda Kemal, bu sıkıntılarını dile getirir. Ayrıca Veys Paşa'nın kendisiyle konuşmaktan, ilişki kurmaktan çekinmediğini söyler. Nazif Paşa ile görüşmekten memnunluk duyacaktır. Kemal, Nazif Paşa'yı görmekle İstanbul'a gitmiş kadar sevineceğini de söyler (Tansel, 1967, s. 292). Tabii bu ilişkide Nazif Paşa'nın tutumu belirleyici olacaktır. Suçu olmasa da neticede Kemal bir mahkûmdur.

Namık Kemal'in Magosa'daki yaşamı genellikle sıkıntılı geçmiştir. Kemal büyük bir maddi sorunla karşılaşmaz. İstanbul'dan Veliâht V. Murat tarafından destek almakta, babası kendisine birçok konuda olduğu gibi maddi konularda da yardımcı olmaktadır. Sürgündeki diğer arkadaşları maddi açıdan daha çok sıkıntı çekerler. En çok sıkıntı çekenler Akka'da olanlardır. Bir mektuplarında eti unuttuklarını, et yerine işkemmeden başka bir yiyecek görmediklerini yazarlar. Kemal onlar için üzülür ve elinden geldiğince yardımda bulunur. Rodos'takiler ile Kemal, Nuri ve İsmail Hakkı Beylere paraca yardım ederler. Buna ek olarak Kemal, Tasvir-i Efkâr matbaasını satın parasını Akka'ya göndermek ister, ama bu gerçekleşmez. Belki de buna gerek kalmamıştır. Namık Kemal'in matbaayı satın arkadaşlarına yardım etme düşüncesi, onların birbirlerine ne kadar sıkı ve candan bir sevgiyle bağlandıklarını göstermektedir.

Namık Kemal Magosa'ya geldikten on dört ay sonra Hüsnü Paşa'ya yazdığı bir mektupta sorunlarının bitmediğini, çok ıstırap çektiğini anlatır. Kıbrıs mutasarrıflarının iyi tutumu karşısında geçici olarak rahat ve huzura kavuşur. Ancak bu rahatlık kişilere bağlıdır ve sürekli olmaz. Hâlâ kaçabileceği endişesi ile aşırı baskı altında tutulmaktadır. Vaktiyle Kıbrıs'ta sürgün olarak bulunan Hüsnü Paşa şimdi Zaptiye Müşiri olmuştur. Bu yeni görevini kutlamak için Hüsnü Paşa'ya yazdığı mektupta Kemal sıkıntılarının ne derece arttığını ve ruh durumunu ortaya koyuyor:

Kulunuzun fermanında kal'ebend olduğum ve kal'ebendlik nizâmına tevfikân muâmele görmekliğim musarrâh iken, burada bulunan kâtillerden ve hattâ Bâbîler'den şeni' tutularak, tevkîf-i askerî tahtında bulunuyorum. Nizâmât-ı askerîye'nin şiddeti ve kışlanın rutûbeti, havanın zâten der-kâr olan vahâmetine munzam olarak, arada sırada şedît şedît keyifsizliklere uğramaktayım. Allâh bilir ki, yine kalben münkesir değilim; fakat vücûdüm tahammül (İki kelime bozulmuştur.)

...
Vaktiyle ordular batıran zâtlar buraya nefyedilmiş, yine tevkîf-i askerî (iki kelime bozulmuştur), böyle muhâkemesizce bir yere gönderilen adamın, bu derece tazyik olunmasına ne İslâmiyet, ne insâniyet, ne hükûmet kâ'il olur zannedirim.

...
Eğer firârımdan ihtirâz buyuruluyor ise, onu, iki delil ile te'min edebilirim. Evvelâ kulunuz öyle bir şeni'ayı irtikâp edip de, şerik-i felâketim olan dört arkadaşımı belâ içinde iken, belâ-ender-belâ hâline düşürecek kadar denî olmadığımı, Efendilerimiz de tasdik buyururlar sanırım. Sâniyen ondört aydan beri bu hâl içinde iken, muhâfazama me'mur olanlarca öyle bir işe kalkışabileceğimden zerre kadar şüphe verecek bir harekette dahi bulunmadım. Firar niyetinde bulunmuş olsa idim, böyle bir zindân-ı belâ içinde ondört ay bekleyecek kadar ahmak veya korkak olmadığımı da, âsâr ü ef'âl-i kemterânem gösterebilir. Bu kadar tafsilâtın neticesi olan hulâsa-i murâd-ı kemterânem, sair arkadaşlarım gibi (İki kelime bozulmuştur.) ve kal'ebendlik nizâmı ne ise ona göre muâmele görmekliğim husûsunda, emr-i âli-i müşîrânelerini istid'âdan ibârettir.

...
İstid'â-yı kemterânem nizâm ü insâfa muğâyir ise, tervic buyurulmasın. İ'dâm ile mahkûm isem, kulunuzca böyle rutûbetçe tesmîm ve habs ile tazyik olunarak ölmekten, kurşuna dizilmek evlâdır. (Tansel, 1967, s. 298-9)

İdarecilerin tutumuna bağlı olarak zaman zaman rahat günler de geçiren Kemal'in bu mektubu çok sıkıntıda olduğunu gösteriyor. Neredeyse isyan noktasına gelmiştir. Bir kez daha ağır koşullardaki hapislikten şikâyet eder. Rutubet onu yavaş yavaş zehirlemektedir. Sinek ve sıtma en çok uğradığı belalar arasındadır. Sık sık hastalanıp yatağa düşer. Bu durumda edebî çalışmaları sekteye uğrar. Bazen doktor yazı yazmasına bile izin vermez. Hatta bir keresinde hastalıktan ve yitirdiği iki arkadaşının üzüntüsünden kör olma tehlikesiyle karşılaşır.

Magosa, Namık Kemal için pek çok yönden bir çöl kuraklığındadır. Gazete bulmakta güçlük çeker. İsteddiği kitaplara ulaşması zaman alır. Oysa eserlerini yazmak için kitaba gereksinimi vardır. Bunu sağlamak için arkadaşlarına başvurur, İstanbul'a, Avrupa'ya sipariş verir. Magosa'da onun en büyük tesellisi kitaplar ve dostlarından aldığı mektuplardır. "Kâğıdımın kısalığına bakmayınız; cevap-nâmelerinizi uzun isterim; çünkü zannıma göre burada aldığımız mektuplarla konuşacağız." (Tansel, 1967, s. 319) yazması en önemli iletişim aracının mektuplar olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Rezaizade Mahmut Ekrem'in mektubu için üç sahifecik demesi çok uzun mektuplar beklediğinin, buna gereksinim duyduğunun bir ifadesidir (Tansel, 1967, s. 344). Kızından mektup aldığına sevincini çok açık ve samimi olarak gösterir. Kızına yazdığı otuz altı mektubun hepsinde bu sevinç görülmektedir.

Namık Kemal'in suçsuz yere Magosa'da otuz sekiz ay geçirmesi fiziksel ve ruhsal yönden kendisini yıpratmıştır. Ancak ruhsal yönden direnç göstermeye çalışır. Bu hem karakterinin güçlüğünden hem de yakınları ve dostlarının kendisine olan desteğinden kaynaklanır. Ona direnç veren çok önemli bir şey de edebiyattır. Namık Kemal Magosa'da edebiyatla sıkıntılarını hafifletmiştir. Edebiyat aracılığıyla düşüncelerini halkla paylaşmış ve onlara bu araçla yol gösterici olmaya çalışmıştır. Magosa sürgünlüğünün Kemal'e en büyük katkısı edebiyatla uğraşma olanağı sunması olmuştur. Gerçekten de Kemal edebî ürünlerinin çoğunu bu otuz sekiz ay içinde verir.

Sürgün Arkadaşlarıyla Mektuplaşmaları ve İlişkileri

Namık Kemal sürgüne birlikte çıktıkları arkadaşlarıyla sık olmamakla birlikte mektuplaşır. Onların sürgünlük yaşamından haberdar olur, kendisinin Kıbrıs yaşamından kesitler sunar. Mektuplaşmaların ilki Kıbrıs'a

gitmeden, Rodos'ta vapurda kaldıkları gece olur. Namık Kemal gurubu anlatır, uyumazsa tuluu da anlatacağını söyler. Uyur da tuluu göremezse orada kalan Mithat ve Tefvik'in anlatmalarını ister. İkinci mektubu Kıbrıs'a çıkınca Nuri Bey'e yazarak kendisinin Lefkoşa değil, Magosa'ya doğru götürüldüğünü bildirir.

Bundan sonra Ebuzziya Tefvik'e ilk mektubunu sürgünlüğün 18. ayında 1874 Eylül'ünde yazar (Tansel, 1967, s. 306-7). Kardeşim diye mektubu bitirmedikten Ebuzziya Tefvik gücenmiştir. Kemal, duygusal mektubunda onu gücendirmeyi aklından bile geçirmedikini, böyle düşünmenin kendisi için bir ceza olduğunu söyler. Ebuzziya Tefvik iletişimi kesme yolunda hakkı olduğunu söylemesine üzülür. Neyse ki Ebuzziya Tefvik'ten hemen bir mektup daha gelmiştir de bu Kemal'i ferahlatır. Tefvik'e sevgisini bir kez daha belirtir. Ancak güceniklik henüz tam olarak aşılmamıştır. Bir ay sonra Kemal bir mektup daha yazarak vatanın içinde bulunduğu koşullar nedeniyle de gücenikliği uzatmamak gerektiğini ve birbirlerine iletcek çok haberin olduğunu söyler (Tansel, 1967, s. 307-8)

Bir mektubunda Ebuzziya Tefvik Mâhiyât-ı Ulûm adlı bir kitap yazacağından Kemal'e söz etmiş, Kemal bununla ilgili görüşlerini yazmıştır. Namık Kemal'in görüşleri Ebuzziya Tefvik tarafından bir takdir ve tazir olarak görüldüğünden yine bir gücenikliğe yol açmıştır. Kemal bu gücenikliği gidermeye çalışır. Sözlerinde bir takdir ve tazir olmadığını yalnızca görüşlerini belirttiğini söyler. Bu başlık Namık Kemal'e çok geniş ve kapsamlı olduğundan altını doldurmak güçtür. Böyle bir kitap yazmak, Şark ve Garp bilimlerinde on sene okumayı gerektirir.

Mâhiyât unvanlı bir eserde, ulumun mahiyetinden bahs olunur. İnsan hatasında ashab-ı insafın müsamahasına mazhar olur; fakat Mâhiyât-ı Ulûm unvanlı bir kitap meydana çıkarılınca, onun hakkını ifade etmek, hiç olmazsa bizi ulûm-ı Şarkîye ve Garbiyede on sene okutmağa tevakkuf eder. Bence ya Mevzuat veya Seyyid'in Tarifat'ı yolunda bir şey yapmalı; hatta baksan a, koca Seyyid bile Tarîfât demiş; Tarifat-ı Ulûm dememiş.. Hasılı birader biz Sokrat gibi bir hakim, Russo gibi bir edip olabiliriz; fakat İbn-i Sina gibi, Seyyid gibi, İbn-i Kemal gibi, Humbolt gibi bir alim geçinmeğe kalkışır isek haddimizi bilmemiş ve Ahmet Mithat'lar, Ali Suaviler gibi şarlatanlara bu yolda şerik oluruz. (Tansel, 1967, s. 415)

Namık Kemal, uğraşı alanlarının edebiyat olduğunu, bu yüzden Russo kadar bir yazar olabileceklerini ancak Seyyid, Humbolt kadar bir bilgin olamayacakları gerçeğine işaret edip haddi aşmamak gerektiğini söyler. Kendini ve sınırlarını bilmeyip haddi aşmayı şarlatanlık olarak görür. Bu arada Ali Suavi ve sürgün arkadaşı Ahmet Mithat'ı ağır bir biçimde eleştirir. Sadece Mahiyat denilerek konuyu daraltmayı önerir. Böyle bir başlıkla çıkacak kitaba imzası ile katılabileceğini söyler.

Namık Kemal'in Magosa'dan mektup gönderdiği diğer kişiler Türk edebiyatında üstad namıyla tanınan Recaizade Mahmut Ekrem ile dâhi namıyla tanınan Abdulhak Hamit'tir. Namık Kemal'in ise bir unvanı yoktur. O kendini bir öğretmen olarak görür, en büyük arzusu da yeni edebiyatı savunacak, bu yolda örnekler verecek sanatçıları keşfetmek ve edebiyata kazandırmaktır. Sürgünde olduğu için bunu mektuplarıyla yapmaya çalışır. Ekrem, edebiyatın henüz başındadır ve ilk iki şiir kitabı Nağme-i Seher ve Yadigar-ı Şebab'ı, çeviri olarak da Atala ile Me Pirsons'u yayımlamıştır. Ekrem'le mektuplaşmaları onu sürgünlüğünde mutlu etmekte ve Kemal'e moral vermektedir.

Biraderim Ekrem'im Efendim,

Mektubunu aldım; teşekkür ederim. Teşekkür ederim ki o meşagil-i takatfersadan bir saat kadar bile olsun vakit bulabilmişsin de, bana üç sahifecik mektup yazmışsın. Eğer o da gelmese idi, bayağı canım sıkılacak idi; vefasız olmadığını bilmesem, daima.... halinde bulunmazdım. (Tansel, 1967, s. 344)

Kemal bu mektupla birlikte Me Pirsons'u almış ve okumuştur. Bu eserini diğer eserlerinden aşağı bulur ve eleştirir, ancak eleştirilerinin Ekrem'den çok çeviri eserin sahibine yönelik olduğunu belirtir. Bununla birlikte Ekrem'in çevirisinde de kusurlar bulur. Bunlar kafiye-perdazlığa ve zincirleme tamlamaların aşırılığına yöneliktir. Ekrem'i bir noktada daha eleştirir, o da kalemimi telif eserler yerine çeviriye hasretmesidir. Namık Kemal çevirinin önemini bilse de Ekrem'den telife ağırlık vermesini bekler.

Namık Kemal daha önceki bir mektubunda Atala'yı okumuş, beğenmiş, duygulanmış ve ağlamıştır. Ağlamasının sebebi "Allah, büyüktür, vatan mukaddestir" sözünü "Vatan büyüktür, vatan mukaddestir" biçimine getirip yazma cesaretini göstermesindedir. Kemal, vatanın böyle sözleri söyleyenlerle iftihar etmesi gerektiğine inanır ve Ekrem'i övgü ve takdirle karşılar. Bununla birlikte iki noktada eleştirmekten geri durmaz. Birincisi Ekrem'in Ebuzziya Tefvik'i Ecel-i Kaza nedeniyle eleştirmesidir. Çünkü Ebuzziya Tefvik hapistedir ve kendini savunma olanağı yoktur. Bunu Ekrem'e yakıştıramaz. İkinci eleştiri noktası Atala'da gördüğü bir teknik kusurla, pek çok dil kusurudur: "*Gülmüyor değil, kan ağlıyor.. İfade muvazzah değil; ben olsam gülmek şöyle dursun kan ağlıyor ve yahut gülmek nerede kalır, kan ağlıyor der idim. Matem kasidesi yerine, bilmem ki niçin mersiye demedin?"* (Tansel, 1967, s. 286)

Alıntıladığımız bu bir örnek dahi Kemal'in haklılığını gösterir. Kemal eleştirmekle kalmaz, düzeltmeler yapar ve isabetli önerilerde bulunur. Eleştirileri son derece dostane ve yapıcıdır.

Namık Kemal, Ekrem'e yazdığı bir başka mektupta Abdulhak Hamit hakkında bilgi ister. Çünkü Hamit'le bir kere yüz yüze gelmiş bir kere de uzaktan görmüş, ancak yazdığı eserlerin bazılarını görmüştür. Gördüğü kişinin piyeslerini beğendiği Hamit olup olmadığını merak eder. Ekrem'e onu tanımak amacıyla bazı sorular sorar:

Hamit Bey'in, Macera-yı aşk ve İçli Kız ünvanlı iki eserini gördüm. Benim tahminime göre bu Hamit Bey, Nasuhi Bey'in küçük biraderi olacak. Avrupa'ya gitmeden bir kere, Tercüme Odası'nda görmüş idim. Avdetimden sonra da bir kere sokakta gördüm. Müshadedatımdan anlayışım, şimdi ondokuz veya yirmi ve nihayet yirmibir yaşında olacak! Bu halde oyunları kendi yazdı ise, yani sen tashih etmedin ise (İstanbul'da senden başka o şivede adam yoktur) demek ki çocuk, hiç olmazsa bizim kadar bir edip olacak.. Oyunlarını, heyet-i umumiyesi ile kabul ettim zannetmezsin !.. Eserlerin gerek tertip ve tasvirce, pek çok muaheze götürür yerleri var; fakat teşbih ve tahayyül ve ara sıra teşrih-i vicdan cihetleri, bizim mesleki pek ziyade andırıyor. (Tansel, 1967, s. 378)

Bu alıntı Namık Kemal'in edebiyattan ve gelecek vaat eden yazarlardan ne kadar iyi anladığını gösterir. İki oyunuyla Hamit olduğunu düşündüğü kişinin yeni edebiyatın büyük bir yazarı, temsilcisi olacağını tahmin eder. Kemal, Ekrem'e şu dört soruyu yöneltir.

Hamit Bey benim bildiğim çocuk mudur?

Sinni tahmin ettiğim derecede midir?

Eserler tashihten beri midir?

Kitaplarında onun neşriyatına dair ilanlar görüyorum; daire-i ülfet ve mahremiyetinde midir?

İlk üç soruya evet cevabı verilmesi hâlinde, Kemal'e göre edebiyat dünyasına ikinci bir Ekrem gelmiş demektir. Kemal, Hamit'e her konuda öğretmenlik yapmak istediğini belirtir ve onunla yakından tanışmak için aracılık yapıp yapmayacağını sorar. Kendileri gibi düşünen ve yazan birini kardeş olarak görmekten mutlu olur.

Namık Kemal Magosa'da tanıdığı ve edebiyat açısından gelecek gördüğü başka gençleri de destekler ve edebiyat dünyasına katılmaları için İstanbul'daki dostlarından ilgi ve yardım bekler.

Namık Kemal'in Ailesi ile İletişimi

Namık Kemal, ailesi ile iletişimini kızı Feride'ye yazdığı mektuplarla gerçekleştirir. Feride'ye yazdığı mektup sayısı 36'dır. Bu sayı elde olan mektupların sayısıdır. Namık Kemal'in mektuplarının dörtte biri kadarı elimizde olduğuna göre, kızı Feride'ye daha pek çok mektup yazdığını düşünebiliriz. Mektupların çoğunda pek sevdiği ve düşkün olduğu kızından sık sık mektup yazmasını ister. Mektuplar geciktiğinde ona sitem eder, darılır ve kızı için endişelenir. Aşağıdaki 207 numaralı mektup, bu söylediklerimizi yansıttığı gibi bazen mektupların arasının açıldığını da gösterir:

Maşallah Feride Hanımefendi,

Sen bana altı ay mektup yazma da, sonra ben sana bir iki hafta kağıt göndermemekle sitemlere kalkış!.. İşte ben sana hiç mektup göndermeyeceğim; fakat yine senden her posta mektup isteyeceğim. Ne diyeceksin bakayım? Yalan, yalan, iki gözüm kızım! Söylediğime pişman oldum; ben de sana her posta mektup yazarım. Senin de Erkem'in de, gözlerinizi öperim.

KEMAL (Tansel, 1967. s. 473)

Burada altı aylık bir kopukluk olsa da Kemal, 187 numaralı mektubunda Kıbrıs'a gelen postalar hakkında kızına bilgi verir. Buna göre iki haftada bir Arabistan tarafından bir vapur Kıbrıs'a uğrayıp İstanbul'dan geçer. İstanbul'dan da her Çarşamba Kıbrıs'a bir vapur vardır. İletişim bu sıklıkta olabilir. Bu bilgi mektup trafiğine ışık tutar. Buna göre kendi yazdığı mektuplar İstanbul'a ulaşmadan kızının mektubu gelmektedir. Kendi mektubu İstanbul'a ulaşmadan merak ettiği hususların, istediği bilgilerin yanıtı gelir.

Namık Kemal'in kızına yazdığı mektupları kısadır. Çoğu 3-7 satırlıktır. En uzununu hitapla birlikte 14 satırdır. Her mektupta gecikme ve aksamadan söz edilerek mektubun önemi vurgulanır. Hemen hemen her mektupta "Ekrem ve Naşid'in gözlerinden öperim" der. Bazı mektuplarında "Validene selam" ve benzeri sözlerle eşine selam gönderir. Bunun nedenini 183 numaralı mektupta açıklar:

İki Gözüm Feride'ciğim,

Bu haftaki mektubunu aldım; şimdilik bir başka delilik tutturdum: Yalnız kaldıkça muttasıl mektuplarının aynını yazıyorum. Yazarken, seninle konuşmuş kadar eğleniyorum. Yedi-sekiz gündür rüyama girmiyorsun; sen de mi vefasızlığa başladın? İnşallah keyifsiz ve sıkıntıda değilsin! Hayır elhamdülillah değilsin.. Eğer hasta veyahut sıkıntıda olsa idin, benim yüreğimde bu kadar emniyet olmak mümkün mi idi.

Bu mektubumu aldığın gibi doğru gidersen, benim tarafımdan valide'nin gözlerini öpersin. Kendisine dersin ki, 'Şimdiye kadar mektup veyahut selam gönderemediğim, kağıtlarımın açıldığından ve benim harem lakırdısını kimseye duyurmamak istediğimden idi; bana hatırı kalmasin!

KEMAL (Tansel, 1967. s. 466)

Mektupların hepsinde sağlık ve sıhhat üzerinde durulur. Bazen nezle, iklime bağlı baş ağrısı gibi hastalıklar o hafta mektup yazmalarını engeller. Yine mektuplarda Kemal, kızını rüyasında gördüğünden söz eder. Oğlu Ekrem onun kadar rüyalarına girmez. Mektuplarda sürekli geçen Naşid, Namık Kemal'in Dilber Hanım'dan olan kardeşidir. Ekrem kendisinden iki yaş küçük Naşid için anılarında "Hakiki amcam" demektedir. Namık Kemal, Feride'ye mektuplarında babası ve onun eşi için Beybaba ve Hanımnine diye hitap eder. Rüyalarında göremediği Ekrem'i resimlerde görmek arzusuyla Feride'den onun resmini göndermesini defalarca ister.

Feride Hanım'a,

Ekrem'in bana resmini göndermiyorlar. Git, beybaban ile hanımninen ile kavga et de, mutlak göndersinler. Bu iş için senden başka güvenecek adamım kalmadı. Bakayım kendine 'Kemal'in kızı' dedirtecek kadar şirretlik edebilir de, çocuğumun bir resmini aldırmağa muvaffak olur musun? (Tansel, 1967. s. 466)

Namık Kemal resmin gelmemesini resim çıkartmanın günah olduğuna dair anlayışa bağlar ve "günahattan korkuyor iseniz benim boynuma olsun" dedikten sonra Nuri ile resim gelmezse, bir daha mektup yazmamakla kızı Feride'yi tehdit eder.

Mektuplarda üzerinde en çok durulan hususlardan biri de Feride'nin yazı ve imlasıdır. Namık Kemal zaman zaman onu yüreklendirmek için yazısının düzelip güzelleştiğini, ama imlasında sorunların bulunduğunu söyler:

Hanım Kızım,

Fakat ben İstanbul'dan çıktım çıkalı, daha yazıyı düzeltmedin. Hem Kemal'in kızı olup da, güzel yazı yazmamak sana yakışır mı? Biraz çalışsan ne olur? (Tansel, 1967. s. 470)

İki gözüm Ferideciğim,

Mektubunu aldım. Yazın güzelleşmeğe başlamış; fakat ben yine kanaat etmem! Yazını da senin kadar güzel isterim. Yazın biraz güzelleştikten sonra imlaya çalışacağız. (Tansel, 1967. s. 470)

Namık Kemal uzakta da olsa kızının eğitimiyle, yazısıyla ilgilenir. İmla konusunda dedesinden yardım ve ders almasını öğütler. Yazılarını dedesine tashih ettirerek kendini geliştirebileceğini söyleyip çokça çalışmasını ister. Çok kitap okuması gerektiğini de buna ekler. Yazı konusunda bir mektubu daha alıntılar isterim:

İki gözüm Ferideciğim,

Sakin geçen hafta sana mektup yazmadığıma gücenme! Pek aceleye geldi. Mektubunu almıştım; yazını sormuşsun; düzelmemiş.. Bahusus satırları pek eğri gidiyor. Beybabandan çizgili kağıt al da, yazıyı ona yaz! Lakin sözlerin fena değil; gönlündekini yazıyorsun.. Ona pek memnun oluyorum Şu kadar var ki hâk-i pâyiniz gibi siz gibi tabirler kullanıyorsun; imzani da, cariyeniz diye koyuyorsun. Sen benim cariyem değil, kızsın; öyle hâk-i pâyiniz gibi tabirler de, yabancı arasında kullanılır. Baba, evlat arasında yapılmaz.. İmzani Feride koy; lakırdılarını da benim ile konuşur gibi senli benli yaz!..

Validene selam ederim. Ekrem'in, Naşid'in gözlerini öperim. Mektuplarını ne kadar uzun tutarsan, beni o kadar memnun edersen; senin kağıtların ile her şeyden ziyade eğleniyorum...

Baki gözlerini öperim kızım. (Tansel, 1967. s. 476-7)

Bu mektupta önce yazısı üzerinde durur ve nasıl güzelleştireceği yolunda yeni önerilerde bulunur. Ardından üslubuna değinerek gönlündekilerini içtenlikle yazmasını takdirle karşılar. Ancak "hâk-i pâyiniz, siz" gibi hitapların daha resmî mektuplarda kullanılacağını, baba evlat arasında böyle mesafeli hitapların uygun olmadığını söyler. İmza konusundaki söyledikleri de önemlidir. "Cariyeniz değil Feride olarak imza at" diyerek onun öncelikle özgür bir kız, bir birey olduğuna vurgu yapar. Konuşur gibi yazmasını istemesi de onun sade, anlaşılır, akıcı ve halk için yazma düşüncesine uygun bir tutumdur.

Bu mektubun son kısmı da önemlidir. Çünkü Namık Kemal Magosa'da bu mektuplarla avunmakta ve moral bulmaktadır. Ailesiyle ilişkisinin en samimi yansıması bu mektuplardadır. Mektuplardaki hitaplar da bunu göstermektedir. Genellikle "iki gözüm kızım, iki gözüm Ferideciğim" hitabını tercih eden Kemal, biraz gücenik ve sitemli olduğunda "Hanım kızım, hanım kız, maşallah Feride Hanımefendi" gibi mesafeli hitaplar kullanır.

Bir başka noktayı da belirlemek gerekir ki Namık Kemal Magosa'dan babasına dahi mektup yazmamıştır. Ekrem Rüştüye başlamasına rağmen henüz ona da mektup göndermez. Mektup yazmak için bir koşul koyar, sınıfında birinci hiç değilse ikinci olursa ona ayrı mektup yazacağı mesajını gönderir. Namık Kemal, gurbette olduğu zaman bile çocuklarının gelişmesini yakından izler. Yaşlarına uygun olan bir biçimde diyalog kurar. Bu onun çocuk ruhundan, gereksinmelerinden haberli olduğunu gösterir. Onlarla çocuklaşmaktan çekinmez.

SONUÇ

Namık Kemal, yaşamını Avrupa’da bir tür siyasi kaçak, sürgün, hapis, ikamete memur olması ve resmî görevler nedeniyle İstanbul’dan uzakta geçirmiştir ve son görev yeri olan Sakız Adası’nda vefat etmiştir. Orada defnedilen Namık Kemal’in naaşı, yakın arkadaşı Ebuzziya Tevfik’in bir cins vasiyet kabul ettiği Bolayır’da gömülmek istediğini II. Abdülhamit’e aktarması üzerine Padişahın da onayıyla Süleyman Paşa’nın türbesinin bahçesine nakledilmiştir. Kabrinin tasarımını ise Tevfik Fikret yapmıştır. Ömrünün çoğunu ailesinden, sevdiklerinden, dostlarından ayrı, bitmeyen bir gurbet içinde geçiren Namık Kemal iletişimini mektuplarla sağlamıştır. Namık Kemal’in çok sayıda mektup yazdığı bilinmektedir. Çeşitli nedenlerle bu mektupların önemli bir kısmı yok olmuştur. Sayısının birkaç bine ulaştığı tahmin edilen mektuplardan 1043 tanesi bugüne ulaşmış ve Fevziye Abdullah Tansel tarafından dört cilt olarak yayımlanmıştır.

Her bir ciltte Avrupa ve Magosa Mektupları, İstanbul ve Midilli Mektupları I, Midilli Mektupları-II, Rodos ve Sakız Mektupları başlıklarıyla yer alan 1029 mektup bulunmaktadır. Daha sonra bulunan 13 mektup bir ek bölümüyle dördüncü cilde eklenmiştir. Böylelikle elde edilen ve kayıt altına alınan mektup sayısı 1043’e ulaşmıştır. Bundan sonra da bazı mektuplar ortaya çıkabilir. Bu yazıda Namık Kemal’in Magosa mektuplarına yansıyan yaşamı aktarılmıştır.

Namık Kemal’in mektupları ona ilişkin pek çok bilgiyi içermektedir. Mektuplar aracılığıyla onun, siyasi, edebî yanı, ailevi hayatı ve dostları ile ilişkilerine dair pek çok şeyi öğrenebiliyoruz. Bugün kâğıt üzerine elle mektup yazmak, hatta mektup yazmak neredeyse unutuldu, yerine başka araçlar konuldu; ama o yıllarda en önemli iletişim aracı mektuptu. İyi ki Namık Kemal çok mektup yazmış. Bunların çoğu siyasi nedenlerle yok edilse de kalanlar bize epey malzeme ve bilgi sağlamaktadır. Bunun için kendisine müteşekkirimiz. Bu mektupları yayımlayan Fevziye Abdullah Tansel’e de teşekkür borçluyuz. Namık Kemal’in mektuplarını büyük emek sonucu dört cilt halinde yayımladığı için. Bu sayede biz Namık Kemal hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşma ve bir kısmını paylaşma olanağına kavuştuk. Mektuplar bunlardan başka pek çok bilgiyi içerdiğinden yeni incelemelere açıktır.

KAYNAKLAR

Akün, ÖF (1972). *Namık Kemal’in Mektupları*. No: 1669, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Akün, ÖF (1988). Namık Kemal. *İslam Ansiklopedisi*, 9, 54-72, Millî Eğitim Basımevi.

Aydoğan, B. (2003). Namık Kemal’in Magosa sürgünlüğü. *Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 12, 15-28.

Aydoğan, B. (2010). Namık Kemal’de gerçeğe uygunluk, anlam ve süs ilişkisi. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*, Tekirdağ.

Kuntay, MC (1956) *Namık Kemal (Devrinin insanları ve olayları arasında)*, II, Maarif Vekaleti.

Tansel, FA (1967). *Namık Kemal’in husûsî mektupları C. I*. Avrupa ve Magosa Mektupları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tansel, FA (1969). *Namık Kemal’in husûsî mektupları C.II*. İstanbul ve Midilli Mektupları-I, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tansel, FA (1973). *Namık Kemal’in husûsî mektupları C.III*. VI. Midilli Mektupları-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tansel, FA (1986). *Namık Kemal’in husûsî mektupları C. IV, VII-VIII*. Rodos ve Sakız Mektupları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KÜRESEL REKABETİN BÖLGESEL GÜVENLİĞE YANSIMALARI: ÇİN DENİZİ'NDE ABD-ÇİN MÜCADELESİ

Haluk KARADAĞ¹

Makale Bilgisi

Kavramsal Makale

DOI: 10.35379/cusosbil.903172

Makale Geçmişi:

Geliş 25.03.2021

Düzeltilme 09.04.2021

Kabul 29.04.2021

Anahtar Kelimeler:

Çin-ABD Mücadelesi,

Saldırgan Realizm,

Güney Çin Denizi,

Dokuz Çizgi Hattı,

Tukidides Tuzağı.

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), küresel güvenlik perspektifinden hareketle dünyayı çeşitli coğrafi bölgelere ayırmış ve bu bölgelerde askerî komutanlıklar ihdas ederek bahse konu komutanlıklar altında birçok askerî üs tesis etmiştir. Bu sürecin ardından tek kutuplu dünya düzenine geçiş yapılmış ve ABD hegemonik bir güç olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin kendi çıkarlarını önceleyerek küresel güvenliğin tek hâkim koruyucu gücü olarak dünyayı güvenlikleştirme çabaları Asya'da yeni ve kendisine rakip bir gücün ortaya çıkışıyla birlikte risk altına girmeye başlamıştır. 2000 yılı sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin özellikle ekonomik alanda başlattığı kalkınma hamleleri "Barışçıl Yükseliş" sloganı altında başarılı olurken gerçekleştirmeye başladığı askerî modernizasyon süreçleri ABD tarafından kendisine doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu çalışmanın temel varsayımı askerî güç artırımına giden ÇHC'nin Çin Denizi'nde ABD çıkarlarını tehdit edip etmediğini ortaya koymak ve her iki ülke arasındaki sert güç unsurlarının kullanılmasıyla başlayan sürecin bir analizini yapmaktır. Makale, ABD ve ÇHC arasında giderek artan bölgesel mücadelenin sadece askerî yönünü kapsama dâhil ettiği için devlet seviyesinde analiz yapılmıştır.

THE REFLECTIONS OF GLOBAL RIVALRY OVER REGIONAL SECURITY: STRUGGLE OF THE UNITED STATES-CHINA IN THE CHINA SEA

Article Info

Conceptual Article

DOI: 10.35379/cusosbil. 903172

Article History:

Received 25.03.2021

Revised 09.04.2021

Accepted 29.04.2021

Keywords:

China-U.S. Competition,

Offensive Realizm,

South China Sea,

Nine Dash Line,

Thucydides Trap.

ABSTRACT

The United States separated the world into several geographical commands from the perspective of global security and built military commands in these bases after the Second World War. Following that period monopolar World system had been started and the United States has emerged as a hegemonic power. The securitization process of the world by the United States as a sole prevailing protective power has been going under risk by the emergence of a rival state popped up in Asia. While development moves of the People's Republic of China (PRC) especially in the economics has been successful under the slogan of "peaceful rise", the military modernization processes of it were being perceived as a direct threat by the United States after 2000. The main hypothesis of this study is to clarify whether China's increase in its military power would threatening the national interests of the United States in the China Sea and to analyze the period which has been started by usage of the hard power assets of both states. In this article a state-level analysis had been made and only the military side of the competition between the United States and PRC had been focused.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hkaradag@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7577-763X.

Alıntılanmak için/Cite as: Karadağ, H. (2021), Küresel Rekabetin Bölgesel Güvenliğe Yansımaları: Çin Denizi'nde ABD-Çin Mücadelesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 166-174.

GİRİŞ

Güney Çin Denizi'nde 2020 yılının Temmuz ayı içerisinde ABD donanmasına ait USS Ronald Reagan ve USS Nimitz uçak gemilerinin müştereken katıldığı bir askerî tatbikat icra edilmiş (Correll, 2020), boyutu itibarıyla bir gövde gösterisi niteliğine haiz olan bu tatbikat tüm bölge ülkelerinin dikkatini çeken önemli bir askerî hareketlilik olmuştur. Aynı anda iki uçak gemisinin katıldığı müşterek askerî tatbikat aslında bir ilk değil, 2016 yılından itibaren ABD Silahlı Kuvvetleri tarafından Çin Denizi'nde başlatılan tatbikatlar zincirinin önemli bir halkasını teşkil etmektedir. (Parameswaran, 2016) Burada ABD'nin amacı Çin Halk Cumhuriyeti'nin (bundan sonra Çin olarak ifade edilecektir) bölgede artan askerî hareketliliğine karşı ondan daha üstün bir caydırıcılık sağlamak ve bölge ülkelerine hâlen ABD'nin bölgede en güçlü askerî varlığa sahip vurucu güç olduğunu ortaya koymaktır. Günümüzde büyüklüğü itibarıyla ele alındığında ABD donanması dışında sadece Çin Deniz Kuvvetleri'nin (PLAN-People's Liberation Army Navy) birden fazla uçak gemisine (Lianoning ve Shandong) sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Jackson vd., 2020, s. 37) ABD'nin icra ettiği ikili uçak gemisi görev grubu tatbikatlarının önemi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Çin'in Doğu ve Güney Çin Denizi'nde ABD'ye rakip askerî bir güç olarak ortaya çıkışı ve önümüzdeki yıllarda ABD'nin bölgesel askerî üstünlüğünü sona erdirip erdiremeyeceği hususu makalenin temel sorunsalını teşkil etmektedir. Bahse konu sorunsal incelenirken iki ülkenin politik ve küresel ekonomik rekabet dinamikleri çalışma kapsamına dâhil edilmemiş, ancak onun tetiklediği bölgesel askerî rekabet koşulları esas alınmıştır.

Kuramsal açıdan incelendiğinde Graham Allison'un "Tukidides Tuzağı" olarak adlandırdığı, bugünün ABD ve Çin'inin tıpkı antik Yunan'daki Atina ile Sparta şehir devletleri arasında yaşanan Peleponezya Savaşları benzeri bir askerî çatışmaya gireceğini öngören teorisi bu çalışmanın temel varsayımı ile paralellik arz etmektedir (Allison, 2018). Bununla birlikte John Mearsheimer gibi realist düşünürler Çin'in uyguladığı dış politikanın "saldırgan realizm" olarak adlandırılacağı ve bu ülkenin güçlenen ekonomisini sürdürülebilir kılmak amacıyla "küresel hegemon" olmak zorunda olduğunu ifade etmektedir. Mearsheimer, hegemonik güç olmanın temel destekleyici aracı olarak Çin'in askerî gücünü sürekli artıracak argümanını ileri sürmektedir (Mearsheimer, 2001, 21). Bununla birlikte bazı akademisyenler Çin'in yaklaşımını "savunmacı" realist paradigma adı altında değerlendirmekte ve askerî güç artırımının bölge ülkelere bir tehdit teşkil etmeden gerçekleşeceği yönünde analizler yapmaktadırlar (D'anieri, 2012, s. 71-72; Dye, 2008; Liebenberg & Merwe, 2020, p. 189).

Burada önemli bir noktayı hatırd tutmakta fayda olduğu mülahaza edilmektedir. Çin'in, Çin Denizi özelinde diğer bölge ülkeleriyle çıkar çatışmaları yaşadığı ve bu gerginliklerin bölge ülkeleri ve Çin arasında yapısal ve kalıcı dostluk ilişkilerinin kurulmasını engelleme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla coğrafi, ekonomik ve askerî gücü nedeniyle Çin'in diğerlerinden üstün olan görünümü ve söylem bazında "barışçıl" olarak ifade ettiği dış politika süreçlerinin reel politikada bir tehdit olarak algılanması söz konusu devletlerde çekincelere yol açmaktadır. Buna mukabil dış politikasında Çin ile sorun yaşayan devletler için İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgede etkin ve dengeleyici bir aktör olan ABD'nin Çin'e karşı bölgede askerî varlık göstermesi Çin tarafından yaşamsal çıkarlarına bir tehdit olarak algılanmaktadır. Söz konusu güvenlik ikilemi günümüzde çeşitli şekillerde ve boyutlarda artarak devam eden ve kısa vadede çözümü olmayan bir sarmal hâlini almıştır. Dolayısıyla hem ABD için statükonun bozulmaması adına Çin, hem Çin için kendi coğrafyasında rakip bir güç istememesi açısından ABD birer hasım görünümüne kavuşmuşlardır. Özellikle ABD'nin dünya üzerinde geçmişte Soğuk Savaş döneminden itibaren gerçekleştirdiği pratiklerde yaptığı gibi olası sorunları askerî kuvvet göndermek suretiyle çözüme kavuşturması ve caydırıcılık sağlaması Çin açısından kabul edilebilir görülmemektedir.

Çin, 2019 yılında yayımladığı 'Beyaz Kitap' olarak nitelendirilen dokümanda kendisine yönelik tehditlere açıkça yer vermektedir. Tayvan'ın Çin ana karasının bir parçası olarak açıkça ifade edildiği dokümanda aksi durumda askerî müdahalede bulunacağından açıkça bahsetmektedir (The State Council Information Office of the PRC, 2019, p. 7). "Tek Çin Politikası" bağlamında Çin'in Tayvan'ı kendi ülkesinin toprağı olarak kabul etmesi ve söz konusu ülkeyi işgal yönünde tehdit içerikli resmî açıklamalarda bulunması başta ABD olmak üzere Japonya'da da huzursuzluk yaratmaktadır (Wang, 2000, s. 353; Balzevic, 2010, s. 144). Burada Japonya'nın ABD'nin stratejik müttefiki olarak onunla birlikte Çin'e karşı duruşunun yanı sıra Tayvan'ın jeopolitik olarak Çin'in eline geçmesinin Japonya için ortaya çıkaracağı ekonomik ve güvenlik kökenli problemlerin önemli olduğu görülmektedir.

Çin Denizi kapsamında yukarıda bahsedilen sorunların irdelenmesinin ardından ABD ve Çin'in bölgede bu sorunları da içerisine alacak biçimde ne şekilde bir rekabet içerisinde olduklarının analizi yapılacaktır. Çalışmanın buradan sonraki kısmı ABD ile Çin arasında potansiyel çatışma riskini içerisinde barındıran Çin ile

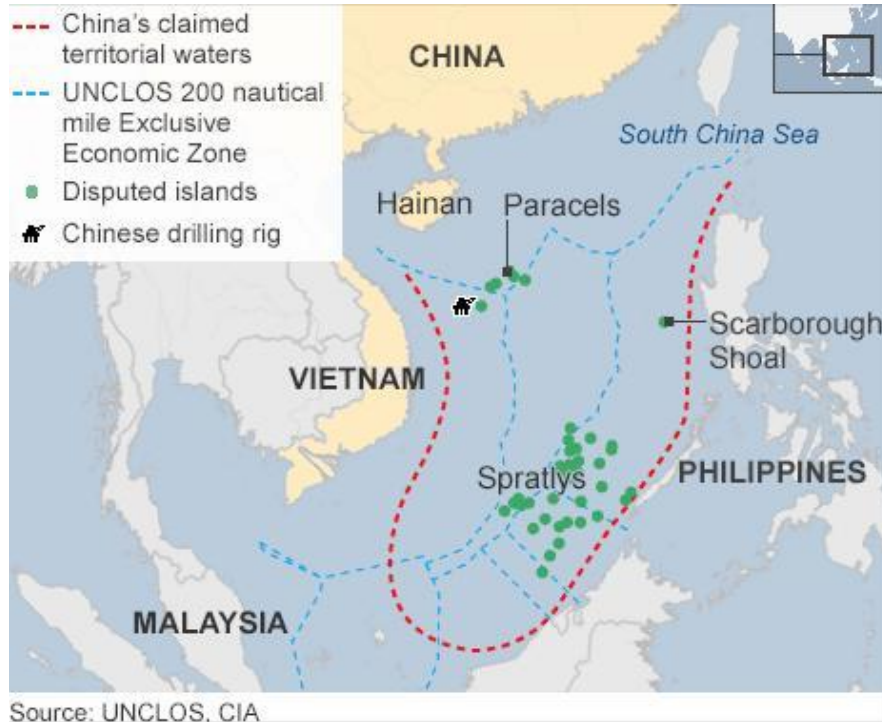
bölge ülkeleri arasında yaşanmakta olan deniz sorumluluk alanlarının paylaşılması sorunu ve ardından bölgede oluşmaya başlayan askeri ittifakların yarattığı sorunlar başlıkları altında incelenecektir.

Çin Denizi ve Barındırdığı Sorunlar

Çin Denizi olarak genel biçimde ifade edilen coğrafya aslında Doğu ve Güney Çin Denizi'ni içerisine almaktadır. Doğu Çin Denizi'nde devletlerin egemenlik sorunları genelde Çin ile Japonya arasında cereyan ederken Güney Çin Denizi'nde durum daha kaotiktir. Burada Çin'in egemenlik iddialarına karşı çıkan devletler Malezya, Vietnam, Tayvan, Brunei ve Filipinler'dir. Özellikle deniz yetki alanlarında karşılaşılan sorunların başında münhasır ekonomik bölgelerin paylaşımı ile çoğunlukla kayalık ve resiflerden oluşan adaların aidiyeti başı çekmektedir. Ayrıca Güney Çin Denizi'nde bulunan zengin hidrokarbon yatakları ve bölge insanının temel geçim kaynağını oluşturan balıkçılık faaliyetleri söz konusu gri bölgelerdeki aidiyet sorunu nedeniyle önemli problem sahalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Greer, 2016).

Deniz yetki alanlarında aslan payını Çin almaktadır. 1947 yılında ortaya koyduğu dokuz çizgi hattı (nine dash line) olarak tabir edilen hat ile kendi kara sularından güneye doğru büyük bir cep oluşturmak suretiyle diğer ülkelerin deniz alanlarını kendi bölgesine dâhil etmiş durumdadır. Her ne kadar bu durum bölgedeki diğer ülkelerin tepkisini çekse de fiili olarak Çin'in tarihsel olarak Güney Çin Denizi'nde hak iddiasında bulunması soruna müşterek çözüm bulma arayışını güçleştirmektedir. Filipinler devlet başkanı Benigno Aquino III döneminde bu konuda uluslararası düzeyde önemli adımlar atılmıştır. 2 Mart 2011 tarihinde Filipinler Enerji Bakanlığı'na ait bir araştırma gemisinin Filipinler münhasır ekonomik bölgesinde doğal gaz araştırma faaliyetinde bulunurken Çin'e ait devriye gemileri tarafından taciz edilmesi (Castro, 2020, s. 339) üzerine iki ülke arasında başlayan gerilim Filipinler'in Uluslararası Tahkim Mahkemesine başvurmasına yol açmıştır. Başvurunun ardından 2016 yılında çıkan kararla Spratly adalarının bir kısmı ile bölgedeki münhasır ekonomik bölgenin aidiyeti konusunda mahkeme Filipinler lehine karar vermiştir (Perlez, 2016). Ancak Çin, bu kararı tanımadığını açıklamıştır (Phillips, Holmes & Bowcott, 2016). Aşağıdaki haritada söz konusu alanlar ve bahse konu olan Çin'e ait güneye doğru sarkan cep görülmektedir (BBC, 2014).

Güney Çin Denizi'nin özellikle uluslararası taşımacılık bakımından jeopolitik önemi çok büyüktür. Bölge, buradan yapılan taşımacılık yoluyla yıllık yaklaşık 5,3 trilyon ABD doları tutarında ticaret hacmine sahip konumdadır (Panda, 2017). Bunun yanı sıra zengin hidrokarbon yataklarına sahip olması da bu bölgeyi ziyadesiyle önemli kılmaktadır (Owen & Schofield, 2012, p. 809).

Harita 1. Güney Çin Denizi ve Aidiyet Sorunları

Çin'in Tayvan konusunda takip ettiği "Tek Çin Politikası" yukarıda kısaca zikredilmişti. Ancak burada Çin dış politikasının en önemli sorunu olan Tayvan konusuna tarihsel perspektiften bakılarak derinlik kazandırılacaktır. Resmî adı Çin Cumhuriyeti olan Tayvan 1912 yılında işgalci Japonya'ya karşı ana kara Çin'de kurulmuştur. Komünizmin Çin'de yükselmesiyle birlikte komünistlerle gerçekleştirilen mücadeleyi kaybeden Çin Milliyetçi Partisi (Kuomintang) Çan Kay Şek liderliğinde Formoza adasına geçerek burada yeni bir devlet kurmuştur. Batı dünyasının komünizm ile yönetilen Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımaması nedeniyle Tayvan, bağımsızlığının ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi sıfatını haiz olmuştur. Soğuk Savaş döneminde meydana gelen konjonktürel değişim neticesinde Tayvan Birleşmiş Milletler üyeliğinden çıkarılmış ve yerine Çin Halk Cumhuriyeti üyeliğine kabul edilmiştir (Rubinstein, 2015, s. 438, 521). Tayvan'ı devlet olarak tanıyan ülke sayısı Çin'in baskıları neticesinde 2020 yılı itibarıyla 15'e düşmüştür. (Martin, 2020) Dolayısıyla Pekin hükümeti tarafından siyasi alanda Tayvan'ı uluslararası ortamda izole etme çabaları devam eden bir süreç biçiminde sürdürülmektedir. Fakat Çin Tayvan meselesine sadece politik olarak bakmamaktadır. Formoza adasının sağladığı jeopolitik avantajdan da yararlanmak istemektedir. Buradaki en önemli husus ekonomik olarak gücünü büyüten Çin'in ihtiyacı olan ham maddeleri getirebilmesi ve ürettiği malları küresel piyasalara ulaştırabilmesi için lojistik açıdan önemli bu ülkeyi kendi kontrolü altında tutmak istemesidir. Bu itibarla Tayvan'ın Batı ile ve özellikle de ABD ile içerisinde bulunduğu yakın ilişki Çin'i rahatsız etmektedir. Çin'in Tayvan ile ilgili bir diğer önemli motivasyonu da Tayvan'ın yarı iletken olarak bilinen mikro çip teknolojisinin çok gelişmiş olması ve dünya pazarının yarısından fazlasının (%51,5) Tayvan tarafından üretilen ve günümüzün en gelişmiş teknolojisi olan 10 nanometreden küçük boyutlara sahip olan çipleri kullanmasıdır. Akıllı telefonlardan bilgisayarlara, elektronik cihazlardan uçaklara, silah sistemlerinden havacılık ve uzay sanayisine kadar tüm alanlarda kullanılan bu küçük cihazların ithalatçıları arasında Çin gelmektedir. Dünya elektronik sanayisinde önemli bir pazara sahip olan Çin, üretimini sürdürebilmek için 2020 yılında yurt dışından 350 milyar ABD doları tutarında mikro çip ithal etmiştir. Bunun da büyük bir kısmı ABD ve Tayvan'daki firmalardan sağlanmıştır. Çin'in özellikle ABD'ye karşı olan bağımlılığını azaltması için mikro çip üretim teknolojisinin en az 5 ila 10 yıla ihtiyacı olduğu değerlendirilmekte ve bu konuda Tayvan'ın mikro çip teknolojisi ve üretimi Çin için önemli ölçüde kıymetli olmaktadır (Foreign Policy Analytics, 2021). Hatta sırf bu hususun bile Çin'in Tayvan'ı işgal etmek için yeterli olabileceğini savunan görüşler mevcuttur (Lee & Kleinhaus, 2020).

Japonya ile Çin arasında mevcut olan Senkaku adalarının aidiyet problemi de süregelen bölgesel sorunlar arasında yer almaktadır. Japon akademisyen Koichi Sato'ya göre Çin'in ada üzerindeki hak iddialarının temelinde ada yakınlarında petrol rezervlerine rastlanması yatmaktadır. Bununla birlikte tarihsel bağlamdaki iddialar, balık rezervlerinin fazla olması ve Komünist Parti'nin halkın milliyetçilik duygusunu tatmin etmek gibi hususlar da Çin'in söz konusu adalar konusundaki ısrarlı tutumunu açıklayan diğer argümanlardır (Sato, 2019, s. 50). Çin için önemli bir diğer sorun tarihsel Japon yayılmacılığının tekrar gün yüzüne çıkma ihtimalidir. Özellikle iki dünya savaşı arası dönemde Japon işgali ile karşılaşan Çin için bu durum travmatik sonuçlara yol açmıştır. Fakat günümüzde Japonya'nın askerî gücünün bulunmaması bu ülkeyi kısa vadeli tehdit kategorisine sokmaz iken Japonya'daki üslerde konuşlu ABD birlikleri Çin, Çin askerî gücü (PLA) de ABD unsurları için doğrudan tehdit olarak algılanmaktadır (Reynolds & Calozzo, 2019; Johnson, 2019).

ABD ve Çin: Bölgesel Askerî Rekabet

ABD'nin bölgedeki askerî varlığı Soğuk Savaş dönemindeki "komünist" tehdit algılamasına dayanmakla birlikte söz konusu dönemin ardından ABD'nin bu gücünde ciddi bir azalma meydana gelmemiştir. Hatta ABD toprakları dışında mevcut olan donanmaların en büyüğünün hâlihazırda Çin Denizi bölgesinde bulunan 7. Filo olması bahse konu argümanı destekler niteliktedir (The U.S. Seventh Fleet, 2020). ABD dış politikasının sonuçları açısından Afganistan ve Irak özelinde Ortadoğu'da şekillenen belirsizlik, istikrarsızlık ve çok yönlü tehdit algısı dahi ABD'nin Uzakdoğu'daki askerî kuvvetlerinde bir indirime gitmesine yol açmamış ve ABD askerî gücü dünyanın bu bölgesinde Soğuk Savaş dönemindeki kuvvet yapısını korumuştur. Yirmi Birinci yüzyıla girildiğinde ABD için belirginleşmeye başlayan yeni tehdit algısı Çin Halk Cumhuriyeti olmuş ve bu minvalde ABD askerî gücü Çin Denizi'nde faaliyetlerini artırmıştır. 2017 yılında yayımlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji dokümanında açıkça Çin, Rusya ile birlikte, ABD'nin rakibi olarak ifade edilmiş ve her iki ülkenin de Amerika Birleşik Devletleri'nin refahı ve güvenliğine tehdit teşkil ettiği belirtilmiştir (National Security Strategy of the U.S.A., 2017, p. 2). 2018 yılında yayımlanan ABD Ulusal Savunma Strateji özet dokümanında ise ABD'nin ulusal güvenliği için en öncelikli tehdidin terörizmin yerine bundan sonra devletlerarası stratejik rekabetin olacağı ifade edilmiştir. Anılan dokümanda Çin'in artan ekonomik gücü ile

uyguladığı politikalar yoluyla komşularına gözdağı vermeye çalıştığı ve Güney Çin Denizi'ni askerileştirdiği hususlarına yer verilmiştir (National Defense Strategy of the U.S.A.-Summary: 2018, p. 1). Bahse konu stratejik dokümanlardan anlaşıldığı üzere Çin ile stratejik rekabete girmeye hazırlanan ABD öncelikle Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki askerî varlığını artırma çabası içine girmiştir. Bunun yanı sıra ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapmak suretiyle bölge ülkelerini kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Bu hususa ABD'nin Japonya, Güney Kore, Avustralya, Tayland ve Filipinler ile ikili savunma anlaşmaları yapması (The U.S. Seventh Fleet, 2020) ve var olanları muhafaza etmek suretiyle bölgede etkinliğini sürdürmesi örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte yine Güney Çin Denizi bölgesinde kısaca QUAD olarak adlandırılan ve ABD, Japonya, Avustralya ve Hindistan'dan oluşan dörtlü güvenlik işbirliği mekanizması teşkil edilmiştir (Almen, Englund & Ottoson, 2021, p. 56).

Bu durumun bir örneği de Vietnam-ÇHC ilişkilerindeki gerilim nedeniyle ortaya çıkmıştır. Vietnam topraklarında ABD ile uzun süren bir savaş yaşayan Vietnam bu savaşın ardından ABD ile ilişkilerini dondurmıştır. Komünist ideolojiye karşı yürüttüğü bu savaşın ardından ABD de, ÇHC ile birlikte hareket eden Vietnam'dan uzak bir siyaset takip etmiştir. Ancak yaşadığı sınır sorunları ve ilan edilen dokuz çizgi hattı yüzünden deniz alanlarında kendi haklarının gasp edildiğini düşünen Vietnam'daki komünist yönetim ile ÇHC arasındaki ilişkilerde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Çin ile gerginleşen ilişkilerin ardından Vietnam, ABD ile olan ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Uluslararası İlişkiler literatüründe "çıkarların uyumu" (harmony of interests) olarak ifade edilen durum Güney Çin Denizi üzerinde de geçerliliğini korumuş ve ABD, bir yandan Çin ile küresel alanda doğrudan rekabet ederken diğer taraftan rakibinin elini güçlendirecek hamleleri engelleme çabalarına girişmiştir. Bu itibarla, 2016 yılında Başkan Obama döneminde onlarca yıldır Vietnam üzerine uygulanan askerî silahların satışı hakkındaki ambargoyu sona erdirerek iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bunun ilk adımı olarak günümüzde Vietnam donanmasındaki en büyük sahil güvenlik botu olan geminin Vietnam'a satışına onay verilmiştir. Ayrıca toplamda Vietnam ile ABD arasında 2016-2019 yılları arasında 70 milyon dolar tutarındaki askerî silah ve malzeme satış anlaşması imzalanmıştır. Bununla birlikte dönemin ABD Savunma Bakanı James Mattis 2018 yılında Vietnam'ı ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması yönünde çaba sarf edildiğini açıklamıştır (Ball, 2019). ABD-Vietnam güvenlik işbirliğinin diğer göstergesini ise Vietnam Savaşı'ndan sonra ilk defa bir Amerikan uçak gemisinin Vietnam'ı ziyaret etmesi teşkil etmiştir. 2018 yılında USS Carl Vinson uçak gemisinin gerçekleştirdiği ziyaret bu açıdan önemli bir yer tutmaktadır. 2020 yılında gerçekleşen USS Theodor Roosevelt uçak gemisinin Da Nang'a yaptığı ziyaret ise ABD'nin Güney Çin Denizi'nde Çin'in realist politikalarının ve askerî güç kullanma girişimlerinin önüne geçmek istediği ve bölge ülkelerine destek vereceği anlamını taşımaktadır (Pitlo, 2020).

Bölge devletleri yukarıda kısmen bahsedildiği üzere her ne kadar Çin ile ASEAN benzeri örgütler yoluyla ekonomik işbirlikleri tesis etseler de bölgesel sorunların çözümü sürecinde Çin'in saldırgan tutum takınması hâlinde ABD'nin dengeleyici bir aktör olarak bölgede olmasına özel önem atfetmektedirler. Burada Uluslararası İlişkiler kavramlarından realist paradigmanın bir uzantısı olan "güç dengesi" ilişkisinin Çin'in bölge devletlerine sağladığı finansal destekler nedeniyle değişkenlik arz edebileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Fakat her şekilde söz konusu fiilî durumun hem bölge ülkelerinin hem de ABD'nin çıkarlarına uygun düştüğü görülmektedir. ABD'nin, ikili savunma anlaşmaları ve QUAD gibi bölgesel mekanizmalar yoluyla Çin'i dengeleme gayretlerini artırması Çin tarafından düşmanca algılanmaktadır. Çin, provokatif olarak nitelendirdiği bu tür girişimlere karşı bağlantısızlık politikası sürdüreceğini ve ABD'nin ittifak kurma faaliyetlerinin bölgenin istikrarını tehlikeye attığını ifade etmektedir (Larson, 2020, p. 172). ABD ile bölgesel siyasi ve askerî rekabete hazırlanan Çin bir yandan dünya üzerindeki ekonomik nüfuz ve etkinliğini diğer yandan askerî savunma harcamalarını artırmaktadır. Özellikle son yıllarda savunma bütçesine daha fazla pay ayıran Çin dünya sıralamasında ABD'nin ardından ikinci sırada yer almakta ve üçüncü sıradaki Rusya ile arasındaki fark her geçen yıl büyümektedir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI)'nin yayımladığı raporda yer alan Çin'in resmî 2019 yılı askerî harcama bütçesi 175 milyar ABD doları olarak açıklanmıştır. Aynı yıla ait askerî harcamalar ABD Savunma Bakanlığı tahminlerine göre 200 milyar dolar, Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü (IISS)'ne göre 225 milyar dolar ve SIPRI'ye göre ise 261 milyar dolardır. Rakamlar arasındaki farklılık, Çin'in resmî verileri tam olarak yansıtmadığı ve bazı harcama kalemlerini açıklanan resmî rakama dâhil etmediği yönündeki kanaatlerden kaynaklanmaktadır (Tian & Su, 2021, p. 1). 2019 yılında ABD'nin savunma bütçesinin 687 milyar ABD doları olduğu (U.S. DoD FY 2021 Budget Request, 2019, p. 3) göz önünde bulundurulduğunda iki ülke arasındaki askerî rekabetin personel, silah ve teknoloji artışı ile birlikte "caydırıcılığa" dayanmakta olduğu ifade edilebilir.

Ancak PLA'nın artan teknik imkânları ve kapasitesi caydırıcılık faktörünün de ötesinde anlamlandırılabilen, özellikle uzayda meydana gelen rekabette Çin önemli başarılarla imza atmaktadır. Atmosferin dışında bir ulusal uzay istasyonu oluşturmanın yanı sıra, 2007 yılında karadan fırlattığı bir anti-uydu füzesiyle (ASAT-anti-satelitte missile) yörüngede dolaşan işlevini kaybetmiş, bir uydusunu vurarak düşürmüştür (Lewis, 2007, p. 1). Bu durum Pentagon'da önemli alarm zillerinin çalmasına neden olmuş ve Çin'in sahip olduğu askerî teknolojilerin daha yakından takip edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Günümüz muharebelerinin siber alanda uydular üzerinden gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda söz konusu gelişme ABD ordusunu Çin ile meydana gelebilecek olası askerî bir çatışma için uyarıcı etki yapmıştır (Office of the Secretary of Defense, 2020, p. 65, 81). Bununla birlikte küresel ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Çin ilk defa sınırları dışında başka ülke topraklarında, Cibuti'de askerî üs tesis etmiştir. Bu üste sadece deniz unsurları değil kara unsurları ve özel kuvvet birlikleri de olmak üzere yaklaşık 2000 kişilik bir askerî kuvvet bulundurmaktadır (Cabestan, 2020, p. 731). ABD'yi endişelendiren bu durum, Çin'in yayılmacılığı üzerindeki önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Yukarıdaki satırlarda bahsedildiği üzere Tayvan üzerindeki askerî güç kullanma tehditleri de ABD tarafından Çin'in yayılmacılığının göstergesi olarak algılanmakta, dolayısıyla ABD'nin Tayvan hükümetine verdiği askerî yardımları artırma ile sonuçlanmaktadır (Haverty, 2020). Bu durum Çin Denizi'ndeki mevcut durumu istikrarsızlaştırmakta ve olası bir krizde ciddi ölçüde askerî bir hareket ile neticelenebilecek gelişmeleri beraberinde getirmektedir.

SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik yükselişinin garantörü olan askerî gücündeki artış doğu ve güney Çin Denizi'nde ABD ile çıkar çatışması içerisine girmesine yol açmış görünmektedir. Savunma teknolojilerine yapmış olduğu yatırımlar ile kara, deniz ve hava kuvvetlerinin modernizasyon süreçlerinde büyük gelişme kaydeden ÇHC, uzay teknoloji ve sanayiinde de önemli aşamalar kaydetmiştir. Çin'in komşu coğrafyalarda bulunan bazı devletlere finansman desteği sağlama biçimindeki ilişkisi ise yumuşak güç yaratma bağlamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte deniz yetki alanlarını gösteren dokuz çizgi hattını güneye doğru derin bir cep şeklinde uzatması ve bu kapsamda bölgedeki Malezya, Vietnam, Tayvan, Brunei ve Filipinler gibi ülkelerle sorunlar yaşaması Çin'e karşı güvensizlik duyulmasına yol açmaktadır. Özellikle bu bölgede denizin altında mevcut hidrokarbon yataklarının, bölge halklarının temel geçim kaynağı olan balıkçılık faaliyetlerinin, bölgeden geçen yoğun deniz taşımacılığının ve bölgede mevcut Spratly takımadalarının Çin'in tahakkümü altına girmesi ve hatta askerî gücü ile bu bölgeleri fiziken elinde bulundurması diğer devletler tarafından hasmane bir tutum olarak algılanmaktadır. Ayrıca Çin'in Tayvan üzerindeki hak iddialarını açıkça dillendirmeye başlaması ve bu maksatla gerektiğinde askerî güç kullanmaya kararlı olduğunu dile getirmesi Tayvan ile ikili savunma anlaşması bulunan ABD tarafından rahatsızlıkla karşılanmaktadır. Ortaya çıkan bu tabloda ÇHC'nin bir yandan askerî gücünde artışa gitmesi, diğer yandan Soğuk Savaş döneminden itibaren bölgedeki askerî varlığını domine edici biçimde sürdüren ABD'nin bu durumdan kaynaklanan rahatsızlığı Çin Denizi'nde iki devleti askerî olarak karşı karşıya getirecek olası bir krizin ön habercisi olarak algılanmaktadır. Haddizatında ABD'nin caydırıcılık sağlamak amacıyla son yıllarda başlattığı iki uçak gemisinden müteşekkil filoların bölge ülkelerinin deniz kuvvetlerinin katılımıyla icra ettikleri askerî tatbikatlar ve buna mukabil ÇHC Deniz Kuvvetleri (PLAN)'inin de kendi uçak gemileriyle ABD'ye karşılık verdiği tatbikatlar bu durumun sahadaki ifadesi olmaktadır. Netice itibarıyla her iki ülkenin Çin Denizi'nde sonucu önceden kestirilmeyen bölgesel askerî bir rekabete giriştiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Allison, G. (2018). *Destined for war: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Mariner Books.

Almen, O., Englund, J. & Ottoson, B. (2021). *Great power perceptions: How China and the U.S View Each Other on Political, Economic and Security Issues*. FOI: Swedish Defence Research Agency.

Ball, J. (2019). The U.S. And Vietnam Are Expanding Areas of Military Cooperation. <https://globalsecurityreview.com/u-s-vietnam-expanding-areas-military-cooperation/> (Erişim: 29.10.2020)

- BBC (2014). China to Build School in Contested Parcel Islands <https://www.bbc.com/news/world-asia-27856082> (Erişim: 02.09.2020)
- Blazevic, JJ (2010). The Taiwan Dilemma: China, Japan, and the Strait Dynamic. *Journal of Current Chinese Affairs*. 39 (4), 143-173. <https://doi.org/10.1177%2F186810261003900406>
- Cabestan, JP (2020). China's Military Base in Djibouti: A Microcosm of China's Growing Competition with the United States and New Bipolarity. *Journal of Contemporary China*, 29(125), 731-747. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10670564.2019.1704994>
- Castro, RCD (2020). The Limits of Intergovernmentalism: The Philippines' changing strategy in the South China Sea Dispute and Its Impact on the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 39(3), 335–358. <https://doi.org/10.1177%2F1868103420935562>
- Correll, DS (2020). “Nimitz, Reagan Carrier Strike groups pick up dual-carrier exercises in South China Sea again”. NavyTimes. <https://www.navytimes.com/news/your-navy/2020/07/17/nimitz-reagan-carrier-strike-groups-pick-up-dual-carrier-exercises-in-south-china-sea-again/#:~:text=The%20Nimitz%20and%20Ronald%20Reagan,China%20Sea%20are%20completely%20unlawful.%E2%80%9D> (Erişim: 14.08.2020)
- D'Anieri, P. (2012). *International Politics: Power and purpose in global affairs*. Wadsworth Cengage Learning.
- Dye, TR & Harrison, BC (2008). *Power and society: An introduction to the social sciences*. Thomson Wadsworth.
- Foreign Policy Analytics. (2021). Semiconductors and the U.S.-China Innovation Race: Geopolitics of the Supply Chain and the Central role of Taiwan. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2021/02/16/semiconductors-us-china-taiwan-technology-innovation-competition/> (Erişim: 18.02.2021)
- Greer, A. (2016). The South China Sea Is Really a Fishery Dispute. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2016/07/the-south-china-sea-is-really-a-fishery-dispute/> (Erişim: 19.08.2020)
- Haverty, D. (2020). U.S. Plans to Send New Weapons to Taiwan. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2020/09/17/u-s-plans-to-send-new-weapons-to-taiwan/> (Erişim: 12.11.2020)
- Jackson, K., Scobell, A., Webber, S. & Ma, L. (2020). *Command and control in U.S. Naval competition with China*. Rand Corporation.
- John L. & Jan-Peter Kleinhans. (2020). “Would China Invade Taiwan for TSMC?” *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/12/would-china-invade-taiwan-for-tsmc/> (Erişim: 18.02.2021)
- Johnson, J. (2019). U.S. Needs New Bases and New Capabilities in Asia to Counter China Threat, Defense Chief Nominee Says. *The Japan Times*. <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/07/17/asia-pacific/u-s-needs-new-bases-new-capabilities-asia-counter-china-threat-defense-chief-nominee-says/> (Erişim: 21.10.2020)
- Larson, DW (2020). Can China Change the International System? The Role of Moral Leadership. *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 13, No. 2. 163-186. <https://doi.org/10.1093/cjip/poaa002>
- Lewis, J. (2007). Celebrating the Space Age: 50 Years of Space Technology, 40 Years of the Outer Space Treaty—Conference Report 2–3 April 2007, UNIDIR.

- Liebenberg, I. and Merwe, JVD (2020). 'China in a Global World'. In *Defence Diplomacy and National Security Strategy: Views From the Global South* Edited by Liebengerg, Ian. Krujit, Dirk & Paranjpe, Shrikant. Sun Press.
- Martin, X. (2020). Taiwan's Competition For Diplomatic Recognition Mainland China. *Clingendael Magazine*. <https://www.clingendael.org/publication/taiwans-competition-diplomatic-recognition-mainland-china> (Erişim: 14.09.2020)
- Mearshiemer, JJ (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. Norton Publishing.
- Nan, T. & F, S. (2021). "A New Estimate of China's Military Expenditure". SIPRI https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-01/2101_sipri_report_a_new_estimate_of_chinas_military_expenditure.pdf (Erişim: 01.11.2020)
- National Defense Strategy of the United States of America - Summary (2018). <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (Erişim: 24.10.2020)
- National Security Strategy of the United States of America (2017). <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (Erişim: 24.10.2020)
- Office of the Secretary of Defense. (2020). Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020. <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF> (Erişim: 04.11.2020)
- Owen, NA & Schofield, CH (2012). Disputed South China Sea Hydrocarbons in Perspective. *Marine Policy*, 36(3), 809–822. <http://dx.doi.org/10.1016/j.marpol.2011.11.010>
- Panda, A. (2017). How Much Trade Transits the South China Sea? Not \$5.3 Trillion a Year. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2017/08/how-much-trade-transits-the-south-china-sea-not-5-3-trillion-a-year/> (Erişim: 07.09.2020)
- Parameswaran, P. (2016). "Two US Aircraft Carriers Launch Joint Exercises Off Philippines Ahead of South China Sea Verdict". *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2016/06/two-us-aircraft-carriers-launch-joint-exercises-off-philippines-ahead-of-south-china-sea-verdict/> (Erişim: 14.08.2020)
- Perlez, J. (2016). Tribunal Rejects Beijing's Claims in South China Sea. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2016/07/13/world/asia/south-china-sea-hague-ruling-philippines.html> (Erişim: 20.08.2020)
- Phillips, T., Holmes, O. & Bowcott, O. (2016). Beijing rejects tribunal's ruling in South China Sea case. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/12/philippines-wins-south-china-sea-case-against-china> (Erişim: 02.09.2020)
- Pitlo, LB (2020). What Does a Second U.S. Aircraft Carrier Visit Mean for U.S.-Vietnam Relations? <https://amti.csis.org/what-does-a-second-u-s-aircraft-carrier-visit-mean-for-u-s-vietnam-relations/> (Erişim: 29.10.2020)
- Reynolds, I. & Calonzo, A. (2019). U.S. Military Says Japan Must Inform Public of China Threat. *Bloomberg Politics*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-21/u-s-military-says-japan-must-inform-public-of-china-threat> (Erişim: 21.10.2020)
- Rubinstein, MA (2015). *Taiwan: A New History*. Routledge Publishing.

Sato, K. (2019). The Senkaku Islands Dispute: Four Reasons of the Chinese Offensive - *A Japanese View*, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 8(1), 50-82. <https://doi.org/10.1080/24761028.2019.1626567>

The State Council Information Office of the PRC. (2019). *China's National Defense in the New Era*. Foreign Languages Press Co. Ltd.

The U.S. Seventh Fleet. (2020). <https://www.c7f.navy.mil/About-Us/Facts-Sheet/> (Erişim: 23.10.2020)

U.S. DoD FY 2021 Budget Request. (2020). Defense Budget Overview. DoD. https://comptroller.defense.gov/Portals/45/Documents/defbudget/fy2021/fy2021_Budget_Request_Overview_Book.pdf (Erişim: 04.11.2020)

Wang, QK (2000). Taiwan in Japan's Relations with China and the United States after the Cold War. *Pacific Affairs*, 73(3), 353-373. <https://doi.org/10.2307/2672024>

ANAZARBOS MOZAIKLERİ ÜZERİNE NOTLAR

Faris DEMİR¹

Makale Bilgisi

Kavramsal Makale

DOI: 10.35379/cusosbil.906948

Makale Geçmişi:

Geliş 31.03.2021

Düzeltilme 27.04.2021

Kabul 24.04.2021

Anahtar Kelimeler:

Ovalık Kilikya,

Anazarbos,

Oppian,

Tethys,

Balık,

Mozaiik.

ÖZ

Kilikya ve ona komşu bölgelerde deniz tasvirlerine özel bir ilgi vardır. Bu ilgiyi deniz canlılarının özelliklerinin doğru tasvir edilmesi ve Kilikyalı Ozan Oppian'ın balıklar üzerine yazdığı Halieutiká adlı eseri kanıtlamaktadır. Anazarbos antik kentinde deniz canlılarının betimlendiği iki adet mozaik döşemesi bulunmaktadır. Mozaikler kentin güneybatı bölümünde yer alan villalara ait havuzların tabanlarını süslemektedir. Kentin önemli eserlerinden olan bu mozaikler Tethys Mozaığı ve Balıklar Mozaığıdır. Deniz tanrıçası Tethys, Yunan tanrıalarının hiyerarşisinde yüksek bir konuma sahiptir. Ancak daha sonraları Yunan ve Roma sanatında denizin kişileştirilmesi olarak anılacaktır. Deniz Tanrıçası genellikle denizden çıplak omuzlu olarak yükselen, sağ omzuna karşı bir açıda duran altın bir dümen ile tasvir edilmiştir. Kanatlı bir deniz tanrıçası olan Tethys figürünün Anazarbos kentinde farklı tarzda verilmesi, balıkların büyük boyutlu olarak tasvir edilmesi klasik ikonografi için önemlidir. Anazarbos mozaiklerinin tarzı Klasik Natüralizm'in belirli özelliklerini korumaktadır. Bu makalede Anazarbos Tethys Mozaığı ve Balıklar Mozaığı tanıtılarak, stil kritiği ile mozaik sanatındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

NOTES ON THE ANAZARBOS MOSAICS

Article Info

Conceptual Article

DOI: 10.35379/cusosbil.906948

Article History:

Received 31.03.2021

Revised 27.04.2021

Accepted 24.04.2021

Keywords:

Cilicia Pedias,

Anazarbos,

Oppian,

Tethys,

Fish,

Mosaic.

ABSTRACT

There is a special interest in sea depictions in Cilicia and neighboring regions. This interest is evidenced by the correct depiction of the characteristics of the sea creatures and the work Halieutiká written about fish by the Cilician poet Oppian. In the ancient city of Anazarbos, there are two mosaic floors depicting sea creatures. Mosaics decorate the floors of the pools belonging to a villa in the southwestern part of the city. These mosaics, one of the important works of the city, depict Tethys and fish. The sea goddess Tethys occupied a high state in the hierarchy of the Greek gods. In later Greek and Roman art, however, she was referred to as the personification of the sea. Sea goddess is often depicted rising bare shoulders from the sea with a golden rudder leaning at an angle to her right shoulder. It is of importance for the classical iconography, to give figure of Tethys, a winged sea goddess, in the city of Anazarbos in a different style, and to depict the fish in large size. In its style the Anazarbos mosaics retain certain features of classical naturalism. In this article, Anazarbos Tethys mosaic and fish mosaic are presented and their state in mosaic art is tried to be determined by style criticism.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, farisdemir@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8370-4350.

Alıntılanak için/Cite as: Demir, F. (2021), Anazarbos Mozaikleri Üzerine Notlar, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 175-182.

GİRİŞ

Ovalık Kilikya'nın önemli kentlerinden biri olan Anazarbos'ta deniz tasvirlerinin betimlendiği iki adet mozaik döşemesi bulunmaktadır. 1961 yılında Balıklar Mozaïği, 1963 yılında Tethys Mozaïği açığa çıkarılmıştır. Bu figürlü mozaikler Adana Arkeoloji Müzesi Müdürü M. Hadi Altay (1968, s. 49-54) tarafından incelenmiş ve bir ön rapor hazırlanmış, Ludwig Budde (1972, s. 83-94) tarafından belgelenerek yayımlanmış ve birkaç yayında da bahsedilmiştir (Balty 1981, s. 407; Tülek 2004, s. 56-65; Eraslan 2015, s. 4-5). Kilikya mozaiklerinin büyük bir bölümü stil kritiği yolu ile tarihlendiği için kronolojik sorunlar bulunmaktadır. Bu makalede Anazarbos mozaikleri tanıtılmış olup detaylı stil kritiği ile mozaik sanatındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Mozaikler kentin güneyinde yer alan villalara ait havuzların tabanlarını süslemektedir (Şekil 1). Kentin önemli eserlerinden olan mozaikler canlı renkleri ve doğal yapıda verilen figürleri ile dikkat çekmektedir. Uzun yıllar buluntu yerinde sergilenen mozaikler tahribata uğramış, 2015 yılında Adana Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır.

Şekil 1. Anazarbos Kent Planı ve Mozaiklerin Konumu.

Kilikya ve çevresinde deniz tasvirlerine özel bir ilgi vardır. Çeşitli balık ve deniz canlıları türlerinin doğal biçimde betimlenmesi bu ilgiyi kanıtlamaktadır (Budde 1972, s. 83). Balıkların önemli özelliklerinin bilinmesinde ve ilginin artmasında Oppian'ın katkısı büyük olmalıdır. Oppian, M.S. 2. yüzyılda yaşamış Kilikyalı bir ozandır ve doğum yeri Kilikya sahilindeki Korykos olarak bilinmektedir. Otobiyografisinde babasının sürgüne gönderildiği yılları anlattığı bölümde memleketini Anazarbos olarak belirtmektedir (Budde, 1972, s. 84). Oppian, Marcus Aurelius (M.S. 161-180) döneminde tanınmaya başlanmıştır. Anonim bir biyografiye göre (Burrell, 2004, s. 220), Marcus Aurelius ile müşterek imparator olan Lucius Verus kenti ziyaret ettiğinde kendisine saygı duymayı ihmal eden Oppian'ın babasını Malta'ya sürer. Sürgünde babasına eşlik eden Oppian, Lucius Verus'un (M.S. 169) ölümünden sonra M.S. 172'de Roma'yı ziyaret eder ve şiirlerini imparatora sunar. Çok memnun olan Marcus Aurelius her satır için bir parça altın verir ve babasını affeder. Oppian daha sonra kendi memleketine döner, ancak kısa bir süre sonra otuz yaşlarında vebadan ölür. Sevenleri genç bir dâhinin erken ölümüne ağıtlar yakar ve onuruna yazıtlı bir heykel diktirirler. Didaktik şiirler ile balıklar ve balıkçılık üzerine yazdığı beş kitaptan oluşan Halieutiká adlı eseri ünlüdür. Bu öğretici şiirlerinden günümüze yaklaşık 3500 dize ulaşmıştır (Oppian of Cilicia, Halieutiká I).

Tethys Mozaïği

Tethys Mozaïği, antik kent surlarının hemen batısında yer alan bir villanın banyosuna ait havuz tabanını süslemektedir. Dikdörtgen havuz 3.27 x 2.25 m boyutlarında olup tuğla duvarları 55 cm yüksekliğe kadar korunmuştur. Havuzun kuzeydoğu köşesinde bir kapı açıklığı, kuzeybatı köşesinde bir sütun tamburu bulunmaktadır. Mozaik döşemesi havuz tabanına uyumlu olarak dikdörtgen formda tasarlanmış olup geometrik bordürlerden oluşan kalın bir çerçeve ve figürlü bir emblemadan oluşmaktadır (Şekil 2-3).

Şekil 2. Anazarbos Tethys mozaïği.

Mozaik döşemesi en dışta beyaz düz bir bant ile başlamaktadır. Dikdörtgen alanı siyah zemin üzerine çok renkli ve üç boyutlu geometrik motiflerden oluşan 49 cm genişliğinde kalın bir bordür çevrelemektedir. Mozaïge derinlik kazandıran bu bordürde haç şekilli meander tüm alanı dolanmaktadır. Bu haç şekilli meander bordürünün benzer örnekleri M.S. 2. ve M.S. 3. yüzyıla tarihlenen Antiocheia Atrium Evi Paris'in Hakemliğı (Levi 1947, pl. 1b) ve Menander Evi Narkissos (Levi 1947, pl. 45a; Campbell, 1940, fig. 3), Alexandretta (İskenderun) yakınındaki Myriandos Okeanos ve Tethys (Cimok, 2000, s. 20), Zeugma Akrotos ve Euphrosyne, Pasiphae ve Daidalos (Uysal ve Bulgan, 2016, s. 20, 76) mozaiklerinde görülmektedir. Simetrik olarak verilen bu motifler uzun kenarlarda üç gamalı haç arasında iki dikdörtgen, kısa kenarlarda iki gamalı haç arasında bir dikdörtgen ve köşelerde birer adet kare motifleri şeklinde düzenlenmiştir. Dikdörtgenlerin iç kısmı uzun kenarlarda elmas içlerinde rozet ve baklava dilimi, kısa kenarlarda ise pelta motifleri ile süslenmiştir. Pelta motifinin benzer örnekleri ise M.S. 2. ve M.S. 3. yüzyıla tarihlenen Antiocheia Dionysos ve Ariadne Evi 1 nolu oda (Levi, 1947, pl. 27a), Zeugma Tanrıça Gaia (Uysal ve Bulgan, 2016, s. 68) mozaiklerinde görülmektedir. Karelerin iç kısmı rozet, kare prizma ve daireler ile süslenmiştir. Bu bordürün devamında 6.5 cm genişliğinde beyaz bir bant, 10 cm genişliğinde siyah zemin üzerine çok renkli ve üç boyutlu kıvrımlı kurdele motifi, 3.3 cm genişliğinde beyaz ince bir bant ve 2 cm genişliğinde kırmızı ince bir bant bulunmaktadır. Bordür süslemelerinde tesseralar 0.9 ile 1.3 cm boyutlarında olup 1 dm² alanda yaklaşık 60 adet tessera kullanılmıştır. Bordürlerde kırmızı, pembe, kahverengi, sarı, gri, beyaz ve siyah renkte mermer ve cam tesseralar kullanılmıştır.

Kompozisyonun merkezinde deniz tanrıçası Tethys, sağında altından gemi dümeni, solunda deniz ejderhası ketos, iki yanda olta ile balık avlayan birer eros ve alt kısımda balıklar bulunmaktadır (Şekil 3). Beyaz bir arka plan üzerinde verilen kompozisyonda deniz açık mavi, beyaz ve yeşilin tonları ile verilmiştir. Tethys, Roma Dönemi mozaik sanatında bir tanrıça ve eş olarak Okeanos ile birlikte ya da denizin kişileştirilmesi olarak tek başına tasvir edilmiştir. Wages (1986, s. 124-126) Tethys kimliğinin M.S. 3. yüzyılın sonlarına tarihlenen Garni Mozaïği ile Thalassa'ya dönüşmeye başladığını, M.S. 3. ve M.S. 4. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Antiocheia F Hamamı, Anazarbos, Shahba ve Venosa Mozaikleri ile Thalassa ikonografisinin belirli özelliklerini paylaştığını, M.S. 5. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Yakto Mozaïği ile tamamen Thalassa ikonografisine dönüştüğünü önermiştir. Ancak tüm bu dönemlerde Thalassa ikonografisi bilinmektedir. Bu nedenle Tethys figürlerinin Okeanos olmadan büst şeklinde verilmesi ve androjen görünüm kazanması tanrıçanın rolünün değiştiğini ve denizin kişileştirilmesi olarak tasvir edildiğini göstermektedir. Bu kompozisyonda çıplak omuzlu olarak denizden yükselen tanrıça, sağ omzuna diyagonal olarak yaslanmış altından bir gemi dümeni ile tasvir edilmiştir. Gemi dümeni aslında eşi Okeanos'un simgesi olup Tethys tek başına tasvir edildiğinde destekleyici bir özellik olarak verilmektedir. Gemi dümeni ve ketos, tanrıçanın önünde verilerek derinlik kazandırılmıştır.

Deniz tanrıçası dalgın bir hava ile başını hafifçe sola doğru çevirmiş, göz hizasına kadar kıvrılarak yükselen ketos ile bakışmaktadır. Ketos ağzını açarak saldırgan biçimde tasvir edilirken tanrıça oldukça sakin verilmiştir. Tanrıça, klasik geleneğin belirgin özellikleri ve düz burnu ile güçlü bir kadın olarak gösterilmiştir. Dolgun oval yüz yapısı ve güçlü boyun yapısı figürün androjen bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Uzun saçlar dikkate alınmazsa figürün yüzü bir erkek ya da kadın olabilir. Tanrıçanın androjen görünümü M.S. 4. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Shahba-Philippopolis Tethys Mozaïği'nde de (Balty, 1981, s. 410; Wages, 1986, s. 122-127) görülmektedir. Tanrıçanın bu görünümü denizin kişileştirilmesi olarak temsil edildiğini göstermektedir. Bukleler halinde verilen koyu dalgalı saçları omuzlarına düşmekte ve başının üzerinde bukle şeklinde verilen kanatlar yanlara doğru açılmaktadır. Saçlarda kahverenginin tonları ve siyah tesselalar, kanatlarda kahverenginin tonları, sarı ve koyu mavi tesselalar kullanılmıştır. Saçlarının arasından sağ kulağı görülebilmektedir. Kaşlar ve göz çukuru siyah ve kahverengi, gözler ise mavi ve yeşil renkte, burun ve ağız kahverengi tesselalar ile belirtilmiştir. Beyaz oval yüzde yanaklar, burun, ağız ve çene pembe, çenenin alt kısmı kahverengi, boyun sarı, omuzlar ise pembe renkli tesselalar ile gölgelendirilmiştir.

Şekil 3. Anazarbos Tethys Mozaïği (Budde, 1972, Abb. 82 ve 85'ten tamamlanmıştır).

Deniz tanrıçasının her iki yanındaki eros figürleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Tanrıçanın solunda yer alan eros kanatları açık biçimde denizin kıyısında bir kaya üzerine oturmakta, başında sivri uçlu balıkçı şapkası bulunmaktadır. Kanatları, şapkası ve giysisinde mavi ve koyu mavi cam tesselalar kullanılmıştır. Sol kolunda bir balıkçı sepeti bulunmakta olup sağ elinde yay şeklinde gerilmiş bir olta kamışı tutmaktadır. Eros yakaladığı balığı çekmek gayesiyle dikkatlice öne doğru eğilmiştir. Kayalar üzerindeki gölgeler siyah tesselalar ile belirtilmiş olup erosun önünde yer alan kayanın üzerinde kabuklu bir karides tasvir edilmiştir. Karides tasvirinin benzer örnekleri Antiocheia Takvim Evi Okeanos ve Tethys (Campbell, 1938, s. 209, fig. 5; Levi, 1947, fig. 12, pl. 6) Menander Evi Okeanos ve Tethys (Levi, 1947, pl. 159), DH 35-U 2 nolu ev (Levi, 1947, 50a) ve Zeugma Poseidon (Uysal ve Bulgan, 2016, s. 80-81) mozaiklerinde görülmektedir. Oturduğu kayanın altında gölgeleri ile verilmiş iki balık bulunmaktadır.

Tanrıçanın sağında yer alan eros yunus üzerinde çıplak olarak betimlenmiştir. Koruma önlemlerinin yetersiz olması ve ilgisizlik nedeniyle erosun başı, sağ kolu, sağ kanadı, yunusun kuyruğu, gemi dümeninin üst bölümü ve bordürün bir bölümü tahrip olmuştur. Kanatları her iki yana açık olan eros sol elinde yunusa bağlanmış olan dizginlerin ipini, yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde ise kırbaç ya da olta kamışı tutmaktadır. Erosun yüzü ve bedeni doğasına uygun olarak dolgun verilmiştir. Yunus gemi dümeninin sağındaki eğimli boşluğu dolduracak biçimde baş aşağı diyagonal olarak yerleştirilmiş ve büyük işlenmiştir. Gölgesi ile birlikte verilen yunus ağzı açık olarak tasvir edilmiş olup beyaz sivri dişleri görülmektedir. Erosun kanatlarında ve yunusta yer yer mavi, yeşil ve sarı tonlarında cam tesselalar kullanılmıştır. Kilikya ve komşu yerlerde bulunan mozaiklerde balık avlayan eros tasvirleri oldukça yaygındır. Bir kaya üzerinde ve/veya yunus üzerinde balık avlayan eros tasvirleri Aigeai, Myriandos, Antiocheia ve Zeugma mozaiklerinde, Anazarbos tiyatrosunun üzerindeki alanda bir kabartmada (Gough, 1952, s. 102) ve Flaviopolis kentinde bulunan bir heykelde görülmektedir.

Yunusun altındaki bölümde turna balığına sarılmış bir yılan tasvir edilmiştir. Ağzı açık olarak verilen yılan başını yukarı doğru kaldırarak deniz tanrıçasına doğru bakmaktadır. Turna balığına sarılmış yılan tasvirleri Antiocheia ve Zeugma mozaiklerinde de görülmektedir. Bu tasvirin antik dönemdeki hikâyesi Kilikyalı Oppian tarafından aktarılmıştır (Oppian of Cilicia, Halieutiká I, 554-580). Bu hikâyeye göre balığa sarılmış yılan tasviri

ölümcül bir aşkı simgelemektedir. Hikâyede yılan, müren balığı ile birleşmek için deniz kıyısına gider ve dişlerinin arasındaki zehri kaya oyuklarından birine çıkarır. Sonra geldiğini haber vermek için tıslayarak çiftleşme çağrısını yapar. Cezbedici çağrıyı duyan müren balığı oktan daha hızlı kıyıya ulaşır. Birleşmeye istekli iki sevgili birbirine sarılarak kucaklaşırlar. Birleşmeden sonra müren balığı denizdeki yuvasına, yılan da bıraktığı zehrini almak için kaya oyuğuna geri döner. Ancak sel suları kaya oyuğunu yıkamış, zehir kaybolmuştur. Savunmasız kalan yılan mahcubiyet duyarak kayanın üzerinde hayatını kaybeder. Hikâyenin muhtemelen başka bir versiyonu olan bu kompozisyonda müren balığı yerine turna balığı betimlenmiştir. Balık mavi ve yeşilin tonlarında, yılan ise kahverengi ve sarı tonlarında verilmiş olup siyah renkle gölgelendirilmiştir. Turna balığı ve yılanın yer yer mavi, yeşil ve sarı renkli cam tesseralar kullanılmıştır. Cam tesseralar kompozisyonun genelini kapsayacak şekilde tüm figürlerde kullanılmış, böylece camın ısıltı kompozisyon boyunca dağıtılmış, dekoratif ve canlı bir sahne oluşturma eğilimi ön plana çıkmıştır. Mozaik emblemasında tesseralar 0.4 ile 1 cm boyutlarında olup 1 dm² alanda yaklaşık 180 tessera kullanılmıştır.

Tethys tasvirleri M.S. 2. ve 5. yüzyılları arasında Antiocheia (Levi, 1947, pl. 6a-b, 50a, 157b, 159b, 163; Budde, 1972, 85-86, Abb. 210-216; Wages, 1986, 119-128), Myriandos (Balty, 1981, s. 408; Wages, 1986, s. 127; Cimok, 2000, s. 20), Zeugma (Önal, 2002, s. 35-38; Uysal-Bulgan, 2016, s. 79-81), Tarsus ve Shahba-Philippopolis (Balty, 1981, s. 410; Wages, 1986, s. 122) mozaiklerinde görülmektedir. Genelde hamam ve banyo yapılarında karşılaştığımız bu betimlemelerin büyük bir çoğunluğu stil kritiği yoluyla M.S. 2. ve 3. yüzyıla tarihlenmiştir. En eski Tethys mozaïği, Antiocheia Takvim Evi'nde bulunmuş olup arkeolojik kanıtlarla M.S. 115 depreminden hemen sonraya tarihlendirilmiştir (Campbell, 1938, s. 209, fig. 5; Levi, 1947, s. 36-39, fig. 12, pl. 6; Wages, 1986, s. 120; Campbell, 1988, s. 61). Kompozisyonda balıklarla dolu mavi-yeşil denizin içinde yarı çıplak Okeanos ve Tethys yaslanarak oturmaktadır. Antiocheia Takvim Evi Mozaïği'nin tarzı genel olarak Klasik Natüralizm'in etkilerini yansıtmaktadır (Dorigo, 1971, s. 56-58; Wages, 1986, s. 120). Kompozisyonun tüm alanını dolduran deniz ve rastgele yerleştirilen balıklar gölgeleri ile birlikte gerçekçi yapıda tasvir edilmişlerdir. Gölgeler soldaki tek bir ışık kaynağından oluşmakta, kompozisyona derinlik ve üç boyutluluk kazandırmaktadır. Havuzun suyla dolu olduğu göz önünde tutulursa kompozisyonun sunduğu manzara eşsiz olmalıdır. Anazarbos Tethys Mozaïği'nde Klasik Natüralizm'in etkileri olan doğal yapı ve gölgeler ile derinlik kazandırma özellikleri görülmektedir. Bu özellikler Antiocheia Takvim Evi Mozaïği'ndeki ayrıntılı doğal yapıya göre basitleştirilmiş ve sadedir.

Anazarbos Tethys Mozaïği'nin figürlerinde görülen natüralist yapının bozulma belirtileri M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Antiocheia Menander Evi 17 nolu odada bulunan Okeanos ve Tethys Mozaïği (Levi, 1947, s. 214-215; Balty, 1981, s. 392; Budde, 1972, s. 85; Cimok, 2000, s. 187) ile tarz olarak benzetilmektedir. Beyaz bir arka planda verilen kompozisyonun merkezinde bir deniz parçasından omuz hizasına kadar yükselen tanrı ve tanrıça, karşılıklı köşelerde balık avlayan dört eros, geriye kalan boşluk alanlarda simetrik olarak yerleştirilmiş balıklar bulunmaktadır. Bu mozaik Antiocheia Takvim Evi Mozaïği ile karşılaştırıldığında figürler ve ortamları arasındaki doğal ilişki dağılımı ve simetri ön plana çıkmış, kompozisyonu kaplayan mavi deniz yalnızca tanrı ve tanrıçanın altında koyu ve açık renklerle verilmiş, figürlerde gerçekçi yapı kaybolmaya, ayrıntılar basitleştirilerek şematize olmaya başlamış ve gölgelerde birden fazla ışık kaynağı kullanılmıştır. Ayrıntıların kaybolmasına neden olan soyutlama eğilimi ve doğal yapıdan şematize olmaya doğru değişen tarzın son evresine yerleştirilen M.S. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen Antiocheia Yakto kompleksinde bulunan deniz tanrıçası Thalassa Mozaïği bu stil gelişimini desteklemektedir (Campbell, 1934, s. 202-203, fig. 2; Levi, 1947, s. 323-326, pl. 75, 76a; Budde, 1972, Abb. 215).

Anazarbos Tethys Mozaïği, Antiocheia Menander Evi Okeanos ve Tethys Mozaïği (Levi, 1947, s. 214-215, fig. 26, pl. 159b) ile karşılaştırıldığında figürler ve ortamları arasındaki doğal ilişki kısmen yansıtılmış olup rastgele yerleştirilen balıklar tek ışık kaynağından oluşan gölgeleri ile birlikte daha gerçekçi verilmiş, deniz daha fazla alana yayılmış, figürlerde ayrıntılar daha geniş ton aralığı ile daha plastik ve daha doğal işlenmiştir. Menander Evi mozaïğinde düzenlilik, basitlik, soyutlama ve keskin renk tonlaması ile şematize olma eğilimi daha fazladır. Özellikle başın geniş ve ağır şekli, yanaklarda elmacık kemiğinin (Wages, 1986, s. 123) ve çenenin kavis yapmadan şematik olarak verilmesi, kaşların garip şekli, keskin renk tonlaması ile boyun ve omuzdaki ayrıntıların kaybolması, saçın düzensiz ve saçaklı verilmesi doğal yapıdan uzaklaştırmaktadır. Bu mozaiklerin emblemaları şaşırtıcı bir şekilde aynı tasarımda iki düz bant ve siyah zemin üzerine çok renkli ve üç boyutlu kıvrımlı kurdele motifli bordürü ile çevrelenmiştir. Antiocheia Takvim Evi Mozaïği bordüründe siyah zemin üzerine yumuşak renk tonlaması ile verilen kurdele motifli bu iki mozaikte sadeleştirilerek keskin renk tonlaması ile verilmiştir. Anazarbos Tethys Mozaïğinde üç renk tonlaması ile verilen kurdele motifli, Menander Evi Mozaïğinde daha da sadeleştirilerek ikiye indirgenmiştir. M.S. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Zeugma

Aphrodite'nin Doğuşu Mozaïği (Uysal-Bulgan, 2016, s. 96-97) bordüründe yer alan siyah zemin üzerine çok renkli ve üç boyutlu kurdele motifinde de üç renk tonlaması görülmektedir. Sonuç olarak Anazarbos Tethys Mozaïği Menander Evi Okeanos ve Tethys Mozaïği evresinin biraz öncesine ait olmalıdır.

Kilikya mozaiklerinin kronolojisi için Tarsus Tethys Mozaïği'nin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu mozaik kompozisyonunda beyaz bir arka plan üzerinde deniz canlıları ve büst şeklinde Tethys figürü tasvir edilmiştir. Tanrıçanın etrafına gelişigüzel yerleştirilen balıkların gölgeleri verilmemiştir. Tethys, geniş ve dolgun bir yüze sahip, kalın boyunlu ve geniş omuzlu şişman bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Tarsus Tethys Mozaïği bu özellikleriyle Konstantin Rönesansı'nın karakteristik özelliklerini taşıyan ve M.S. 4. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Şahba-Philipopolis Tethys Mozaïği (Balty, 1995, 65, pl. 10; Wages, 1986, s. 122) ile benzer özellikler göstermektedir.

Budde (1972, 84-86), Anazarbos Tethys Mozaïği'ni M.S. 235-312 tarihleri arasındaki Antiocheia mozaik grubuna, Balty (1981, s. 407) M.S. 3. yüzyılın sonlarına tarihlendirmektedir. Bu mozaik döşemesinin yukarıda anlatılan stil gelişimi ve Anazarbos kentinin tahribata uğradığı M.S. 260 yılı (Burrel, 2004, s. 233) göz önünde bulundurularak M.S. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Balıklar Mozaïği

Balıklar Mozaïği, Tethys Mozaïği'nin hemen batısında yer alan bir villanın piscina zeminini süslemektedir. Balık havuzu 10.70 x 3.50 m ölçülerinde olup duvar yüksekliği 1.00 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Mozaiklerin 3.27 x 2.25 m boyutlarındaki küçük bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Şekil 4). Mozaik panosunda deniz ve deniz hayatının tasvir edilmesinde kullanılan yunuslar, yayın balığı, levrek, kefal, sazan, çipura, mezgıt, orfoz, barbel (bıyıklı balık), pilot balığı, barakuda, ahtapot, midye, denizanası, karides, mürekkep balığı, kalamar ve kabuklu türünden yaklaşık 18 adet deniz canlısı ve tatlı su balıkları betimlenmiştir. Balıkların büyüklüğü 40 cm ile 1.00 m arasında değişmektedir. Bu mozaik kompozisyonu denizi ve deniz hayatını tasvir etmekle birlikte deniz canlıları türlerinin yer aldığı modellerin beyaz zeminli mozaik üzerine aktarılması olarak da yorumlanabilir. Mozaikte kırmızı, turuncu, pembe, kahverengi, yeşil, sarı, gri, siyah ve beyaz renkte kireçtaşı tesseralar kullanılmış olup 0.6 ile 1 cm boyutlarındadır.

Şekil 4. Anazarbos Balıklar Mozaïği (Budde, 1972, fig.74).

Mozaik panosu sarı zemin üzerine kırmızı testere motifi ve tek sıra siyah, iki sıra kahverengi tesseralardan oluşan düz bantlar ile çerçeve içine alınmıştır. Balıklar ve deniz canlıları herhangi bir manzara görüntüsü olmadan beyaz bir arka plan üzerinde verilmiştir. Çeşitli boylarda ve hareket hâlinde verilen deniz canlıları mozaik panosuna herhangi bir ilişki olmadan rastgele yerleştirilmiştir. Bu durum kompozisyonun çok yönlü olmasını ve her yönden görülebilmesini sağlamıştır. Gölgelemleri ile birlikte verilen balıkların serbest hareketliliği ve salınımları doğaldır. Balıkların orantısız betimlenmesi ve tatlı su balıklarına da yer verilmesi figürlerin model tasarımlardan rastgele seçildiğini ve atölyede hazırlanıp mozaik emblemasına yerleştirildiğini göstermektedir. Balıklar ve deniz canlıları doğallıktan biraz uzaklaşmış olmakla birlikte rahatlıkla tanınabilmektedir. Stilize Yunus figürleri antik tasvirlerde olduğu gibi üç parçalı kuyruk yüzgeci ile verilmiştir (Budde, 1972, s. 83). Yunus figürlerinde görülen belirgin işleniş farklılıkları mozaik panosunda birden çok mozaik ustasının görev aldığını göstermektedir.

Klasik Natüralizm'in belirli özelliklerinin izlenebildiği mozaik kompozisyonunda beyaz bir arka plan üzerinde betimlenen balıkların hareket hâlinde gölgeleri ile birlikte verilmeleri, rastgele yerleştirilmeleri ile kısmen derinlik verilmeye çalışılması arkeolojik kanıtlarla M.S. 3. yüzyıla tarihlenen Antiocheia Psyches Tekne Evi Balıklar Mozaığı ile stil açısından benzemektedir (Levi, 1947, pl. 183a; Budde, 1972, Abb. 207). M.S. 2. ve 3. yüzyıla tarihlenen Antiocheia Polyphemus Evi, DH 35-Y 2 nolu Ev, 26-0/P Evi 1 nolu oda, Kırmızı Döşeme Evi 4 nolu oda mozaikleri beyaz bir arka plan üzerinde betimlenen hareket hâlindeki balıklar rastgele yerleştirilmiş olup gölgeleri bulunmamaktadır (Levi, 1947, pl. 3c, 182b, 183b; Budde, 1972, Abb. 206-209). Balıklar ve deniz canlıları Antiocheia mozaiklerinde sıkışık, Anazarbos mozaığında ise daha geniş aralıklı ve dağınık verilmiştir. Anazarbos mozaığındaki balıkların hareketi ve salınımı Antiocheia mozaiklerine göre daha doğal ve daha canlıdır. Anazarbos Balıklar Mozaığı, Tethys Mozaığından hemen sonraya M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmelidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kilikya ve Kuzey Suriye mozaikleri M.S. 2. yüzyılda Klasik Natüralizm'in etkisinde yapılmış olup, bu etkiler M.S. 3. yüzyılda bozulmaya başlamış, M.S. 4. yüzyılda ise tamamen kaybolarak Konstantin Rönesansı'nın etkisine girmiştir. Anazarbos mozaikleri bu stil gelişiminde Klasik Natüralizm'in belirli özelliklerini taşımakta olup sadelik, soyutlama ve keskin renk tonlaması ile şematize olma eğilimindedir ve Konstantin Rönesansı'nın özelliklerini göstermemektedir. Anazarbos mozaikleri muhtemelen aynı sanat okuluna ait olan Antiocheia mozaikleri ile benzer tarzda verilmiştir.

Tethys figürlerinin gemi dümeni taşıması ve androjen görünüm kazanması, tanrıçanın rolünün değiştiğini ve denizin kişileştirilmesi olarak kullanıldığını göstermektedir. Mitolojik kompozisyonlarda merkezde Poseidon, Amphitrite, Okeanos, Tethys, Thalassa gibi deniz tanrıları ve tanrıçaları, çevrelerinde ise deniz canlıları betimlenmiştir. Bu kompozisyonlarda balık avlayan eros, hippokampos, triton ve ketos gibi mitolojik yaratıklar yer alabilmektedir. Mozaikler üzerinde betimlenen deniz ve deniz canlıları tasvirleri, Akdeniz'in zengin balık türlerine ışık tutmaktadır.

KAYNAKLAR

Altay, H. (1968). Anavarza Mozaikleri hakkında ön rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 15-2, 49-54.

Balty, J. (1981). La mosaïque antique au Proche-Orient. *Aufstieg und Niedergang Der Römischen Welt* 12.2, 348-427.

Balty, J. (1995). *Mosaïques Antiques du Proche-Orient: chronologie, iconographie, Interprétation*. Paris.

Budde, L. (1972). *Antike Mosaiken in Kilikien*. Vol. 2, Recklinghausen: Aurel Bongers.

Burrell, B. (2004). *Neokoroi, Greek Cities and Roman Emperors*. Leiden, Boston: Brill.

Campbell, WA (1934). Excavations at Antioch-On-The-Orontes. *American Journal of Archaeology*, 38/2, 201-206.

- Campbell, WA (1938). The Fourth and Fifth Seasons of Excavation at Antioch-on-the-Orontes: 1935-1936. *American Journal of Archaeology*, 42/2, 205-217.
- Campbell, WA (1940). The Sixth Season of Excavation at Antioch-on-the-Orontes: 1937. *American Journal of Archaeology*, 44/4, 417-427.
- Campbell, SD (1988). *The Mosaics of Antioch, The Corpus of Mosaics Pavements in Turkey*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Cimok, F. (2000). *Corpus of Antioch Mosaics*. İstanbul.
- Dorigo, W. (1971). *Late Roman Painting*. Praeger Publishers.
- Eraslan, Ş. (2015). Tethys and Thalassa in Mosaic Art, *Art-Sanat* 4, 1-13.
- Gough, M. (1952) Anazarbus. *Anatolian Studies*, Vol. 2, 85-150.
- Levi, D. (1947). *Antioch Mosaic Pavements*. Vols. I, II. Princeton.
- Oppian of Cilicia, *Halieutiká I*. 554-580, Çeviri: A. W. Mair (London, 1928).
- Önal, M. (2002). *Mosaics of Zeugma*. A Turizm Yayınları.
- Tülek, F. (2004). *Late Roman and Early Byzantine Floor Mosaics in Cilicia*. PhD thesis, University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Uysal, T., Bulgan, F. (2016). *Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi*. İstanbul, 79-82.
- Wages, SM (1986). A Note on the Dumbarton Oaks Tethys Mosaic. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 40, 119-128.

GIDA PERAKENDECİLİĞİNDE ALGILANAN HİZMET KALİTESİNİN SÜPERMARKETLER VE İNDİRİM MARKETLERİ KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI*

Erdem AKKAN¹, Volkan UDUL²

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.833310

Makale Geçmişi:

Geliş 29.11.2020

Düzeltilme 31.01.2021

Kabul 25.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Algılanan Hizmet Kalitesi,
Gıda Perakendecileri,
Süpermarketler,
İndirim Marketleri.

ÖZ

Perakende sektörünün her geçen gün gelişmesi ve giderek artan mağaza sayıları, günümüzde tüketicilere mağaza tercihi konusunda oldukça fazla alternatif sunmaktadır. Bu durum, tüketicileri seçici bir konuma getirmekle beraber perakendecileri ise, sundukları hizmetin kalitesini artırarak rekabet avantajı sağlamaya yöneltmiştir. Bu çalışmada, algılanan hizmet kalitesinin çeşitli sektör raporlarına göre sürekli geliştiği görülen süpermarketler ve indirim marketleri özelinde farklı algılanıp algılanmadığı ile her iki perakendecinin müşterilerinin demografik özelliklerine göre söz konusu değişkenler açısından bir farklılık olup olmadığı Mersin ili merkez ilçelerinde yaşayan tüketiciler (n=500) örnekleminde belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre süpermarket müşterilerinin hizmet kalitesi algılarının indirim marketlerinden daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Algılanan hizmet kalitesinin bazı boyutlarının, süpermarketlerde gelir gruplarına ve market alışveriş sıklığına göre; indirim marketlerinde ise medeni durum ve eğitim durumuna göre farklı algılandığı; cinsiyet ve market alışveriş harcama tutarlarının her iki perakendeci türünde de algılanan hizmet kalitesi açısından farklılık yaratmadığı ortaya çıkmıştır.

COMPARING PERCEIVED SERVICE QUALITY IN FOOD RETAILING WITHIN SUPERMARKETS AND DISCOUNT STORES

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.833310

Article History:

Received 29.11.2020

Revised 31.01.2021

Accepted 25.03.2021

Keywords:

Perceived Service Quality,
Food Retailers,
Supermarkets,
Discount stores.

ABSTRACT

The development of the retail sector and the increasing number of stores offer many alternatives to the consumers in terms of store preference from past to present. This issue leads consumers to a selective position and retailers to enhance the quality they offer to their customers to gain competitive advantage. In this study, it is aimed to determine any differences between supermarkets and discount stores, which are constantly growing according to some industry reports, and to see if any differences between demographic features of customers of each retailer in terms of perceived service quality. The sample consists of people live in the central districts of Mersin (n=500). According to the findings, supermarket customers' perceived service quality levels seem to be higher than those in discount stores. It is also found that, in supermarkets, levels of some dimensions of perceived service quality are significantly different according to income categories and shopping frequency, whereas in discount stores, levels of some dimensions of perceived service quality are significantly different according to marital status and education level. Additionally, perceived service quality levels are insignificant according to gender and total amount spending for every visit in both retailers.

*Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Erdem AKKAN'ın danışmanlığında Volkan UDUL tarafından yürütülen ve 2019 yılında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, eakkan@mersin.edu.tr, ORCID:0000-0001-5684-5676.

² YL mezunu, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, volkanudul1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0226-0899.

Alıntılanmak için/Cite as: Akkan, E., Udul, V. (2021), Gıda Perakendeciliğinde Algılanan Hizmet Kalitesinin Süpermarketler Ve İndirim Marketleri Kapsamında Karşılaştırılması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 183-204

GİRİŞ

Son yıllarda perakende sektörlerindeki rekabette yaşanan artış, tüketicilere çeşitli alternatifler arasında seçim olanağı sağlamış, bu açıdan işletmelerin ürün çeşitliliği, alışveriş kolaylığı, sunulan katma değerli hizmetler ve algılanan hizmet kalitesi önemli bir seçim kriteri olmuştur. Perakendecilerin, müşterilerinin ihtiyaçlarını rakiplerinden daha iyi karşılayarak kendilerini farklılaştırmaları gerekmektedir. Rekabet avantajı yaratmak için temel bir perakendecilik stratejisi olan yüksek hizmet kalitesinin benimsenmesi konusunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır (Dabholkar vd., 1996, s. 3). Ayrıca rekabetçi perakende çevresinde müşterilere yüksek düzeyde hizmet kalitesi sunumu, uzun süredir, temel perakende stratejisi olarak görülmektedir (Siu ve Cheung, 2001, s. 88).

Hane halkı ihtiyaçlarını karşılayan gıda perakendecileri, bir yandan sürekli olarak müşterilerinin önemli oranda zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya gayret ederken, diğer yandan bu süreci yüksek hizmet kalite düzeyi ile yapmaları gerekmektedir. Keza yoğun rekabet nedeniyle gıda perakendecilerinin hem mağaza sayıları hem de sunduğu ürünlerin çeşitliliği sürekli biçimde artmaktadır. Müşterilerin gıda perakendecilerine yönelik algıladıkları hizmet düzeylerinin ne olduğu ile müşterilerin algıladıkları kalite düzeyinin hangi demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının bilinmesi, gıda perakendecilerinin tutundurma ve pazar bölümlendirme kararlarına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, gıda perakende müşterilerinin algılanan hizmet kalite düzeylerinin belirlenmesi ile indirim marketleri ve süpermarket müşterileri arasında ve farklı demografik özelliklere sahip müşteriler arasında algılanan hizmet kalite düzeyi açısından bir fark olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır.

LİTERATÜR TARAMASI

Perakendeciliğin, bir toplumdaki pazarlama, dağıtım ve hatta ekonomik etkinliklerin önemli bir bölümünün tüketiciler tarafından görünen yüzü olduğu, perakendecinin ise, mal ve hizmetlerin üretim-yapım noktalarından son tüketiciye dek akışı ile ilgili etkinliklerin son çıkış kapısı olduğu ifade edilmiştir (Yılmaz, 2009, s. 63). Yine bir başka karşılaştırmaya göre perakendecilik, satış, pazarlama, istek ve ihtiyaçları karşılama, fayda sağlama gibi faaliyetleri kapsarken, perakendeci daha önce de belirtildiği gibi, mal veya hizmetlerin satıldığı veya pazarlandığı bir işletme olarak belirtilmiştir (Arı, 2014, s. 3).

Perakendeciliğin, dünyadaki birçok ekonominin temel taşlarından biri olduğu gibi, ulusal ekonomilerin de sürdürülebilir performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır (Arslan ve Yavuzylmaz, 2017, s. 572). Perakendecilik sektörünün ülke ekonomilerine olumlu katkılarıyla beraber, perakendeciliğin bu denli hızlı gelişiminin birçok nedeni bulunmaktadır. Tüketicilerin tercihlerindeki ve yaşam tarzlarındaki değişimlerin, perakendeciliğin gelişiminde en temel nedenlerden biri olduğu belirtilmiştir (Polat ve Külter, 2007, s. 110). Tüketiciler artık kendilerine sunulan hizmetlerin farkındadır ve perakendeci tercihleri de bu bilince göre şekillenmektedir. Rekabetin ve sürekli gelişimin yoğun olduğu perakende sektöründe, tüketicilerin beklentileri her geçen gün artmaktadır. Tüketiciler, artık fiyat ve kalite gibi unsurların dışında, daha fazla seçeneğin kendilerine sunulduğu, tüm ihtiyaçlarını tek bir yerde karşılayabileceği ve bu ihtiyaçlarını karşılarken hoşça vakit geçirebileceği ortamları talep etmektedirler (Polat ve Külter, 2007, s. 110).

1. Dünyada Perakendeciliğin Gelişimi

Perakende sektörü, kendine özgü yapısıyla diğer sektörlerden ayrılmaktadır. Sektörü yönlendiren en etkili iki güç olan müşteri talepleri ve müşteri davranışları, ortaya çıktıkları coğrafya ve demografiden bağımsızlaşarak kısa sürede küresel ölçekte bir davranış biçimine dönüşmektedir (KPMG, 2018a, s. 3). Perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, müşterilerinin talep ve davranışları ile ilgili olarak oldukça benzer etkiler ve bunların yarattığı sorunlarla mücadele etmektedir (KPMG, 2018a, s. 3).

Perakende sektörü, 2020 yılında da mali açıdan büyümeye devam etmektedir. Deloitte, 2020 yılı Perakende Sektörünün Küresel Güçleri raporuna göre dünyanın en büyük 250 perakende işletmesi yatırımları 2018 mali yılında %4,1 oranında bir büyüme gerçekleştirirken toplamda \$4,74 trilyon gelir elde etmiştir. Listeye giren şirketlerin perakendecilikten elde ettikleri yıllık gelir ise ortalama \$19 milyar olmuştur. Yabancı ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin oranı ise %64,8 olmuş, yabancı ülkelere elde edilen gelirlerin oranı ise %22,8'dir (Deloitte, 2020, s. 4).

Tablo 1'de görüleceği üzere, 2018 yılı dünyanın en büyük ilk on perakende işletmesinin yedi tanesi Amerika Birleşik Devletleri menşelidir. Almanya listeye iki perakendeci ile Birleşik Krallık ise bir perakendeci ile girebilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin listede bu kadar baskın olmasının temel nedenleri arasında Amerika

Birleşik Devletleri'ndeki pazarın tüketim hacminin yüksek olması ve söz konusu işletmelerin Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarındaki pazarlarda da faaliyet göstermeleri sayılabilir (Ateş, 2014, s. 34).

Tablo 1. 2018 Yılı Dünyanın En Büyük 10 Perakendecisi

Perakendeci	Ülke (Menşe)	2018 Geliri (Milyon \$)
1. Wal-Mart	ABD	514,405
2. Costo Wholesale Corporation	ABD	141,576
3. Amazon.com, Inc	ABD	140,573
4. Schwarz Group	Almanya	121,581
5. The Kroger Co.	ABD	117,527
6. Walgreens Boots Alliance, Inc.	ABD	110,673
7. The Home Depot Inc.	ABD	100,904
8. Aldi Einkauf GmbH & Co. oHG	Almanya	106,175
9. CVS Health Corporation	ABD	83,989
10. Tesco PLC	Birleşik Krallık	82,799
Toplam		1,527,140

Kaynak: (Deloitte, 2020, s. 10)

Tablo 1'e göre gelir cinsinden dünyanın en büyük perakendecisi olan Wal-Mart'ın 2020 yılı Fortune Global 500 listesinin de 1. sırasında olduğu ifade edilmektedir (Fortune, 2020). Bu bilgi, perakende sektörünün küresel önemini açık biçimde göstermektedir.

Perakendecilikte dünya devleri, kurdukları ülkelerin sınırlarından çıkıp gelişmekte olan ülkelerdeki pazar fırsatlarını değerlendirmektedir. Ayrıca bu işletmeler müşteri ilişkileri, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati ve ürün/hizmet farklılaşması gibi çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. Bazı durumlarda devralmalar ya da şirket evlilikleri ile yeni piyasalara girmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelere yatırımlar yapan bu işletmeler, büyüklüklerinin verdiği güç ve ölçek ekonomileri ile fiyatların düşmesini de sağlamaktadırlar (Kaya, 2009, s. 35).

Dünya genelinde perakende sektöründe, müşteri talepleri ve müşteri davranışlarındaki değişimin bazı temel sorunlara yol açtığı da göz ardı edilmemelidir. Özellikle elektronik ticaretin yaygınlaşması ve iletişim kanallarındaki gelişmelerle birlikte tüketiciler, her türlü bilgiye ve her türlü alışveriş olanağına ulaşabilmektedir. Bu durum, tek kanaldan faaliyet gösteren perakende işletmeleri ve geleneksel alışverişini tehdit etmektedir (KPMG, 2018a, s. 3). Ayrıca, büyük mağazaların küçük olanları kapanmaya zorladıklarından da bahsedilmektedir (Guy ve Eyre, 2004, Akt. Yıldırım ve Kurtuluş, 2008, s. 4). Şöyle ki, 1900'ü yıllara kadar gıda ürünleri küçük perakendecilerden tedarik edilirken, gıda perakendeciliğinin gelişmesi ile modern ve büyük gıda perakendecilerinin sayılarının da arttığı ve insanların büyük perakendecilere yöneldiği vurgulanmaktadır. Bu durum karşısında büyük perakendecilerin rekabet gücüne dayanamayan küçük perakendecilerin zamanla yok oldukları söylenebilir (Yıldırım ve Kurtuluş, 2008, s. 3-4).

2. Türkiye'de Perakendeciliğin Gelişimi

Perakendecilik sektörü, Türkiye'nin en büyük sektörlerinden biridir (Tek ve Demirci Orel, 2006, s. 20). Türkiye perakende pazarının yaklaşık %67'sini geleneksel perakende, %33'nü ise organize perakende oluşturmaktadır. 2016 yılı TÜİK verilerine göre perakende sektörü cirosu, bir önceki yıla göre %8 artarak 831 milyar TL'ye ulaşmıştır ve organize perakendenin payının yaklaşık olarak 274 milyar TL seviyesinde olduğu görülmektedir. (TAMPF, 2016, s. 5). Organize perakende pazarında, özellikle son 20 yılda büyük bir sıçrama, geleneksel perakendecilikte ise düşüş yaşanmaktadır. Bu durumun sebepleri arasında; Alışveriş Merkezi (AVM) yatırımlarında yaşanan büyük artış, geleneksel perakendeciliğin içinde bulunduğu rekabet çıkmazı, tüketici davranışlarındaki değişim, alışveriş alışkanlıklarını kökten sarsan teknolojik gelişmeler ve ayrıca oldukça saldırgan büyüyen indirim marketleri sayılabilir (KPMG, 2018b). Toplam perakende satışlarının %62'sini gerçekleştiren gıda perakendeciliğinde, organize perakendecilerin payının %23, geleneksel perakendecilerin payının ise %77 olduğu belirtilmiştir (TAMPF, 2016, s. 7). Türkiye'de gün geçtikçe büyüyen ve perakende sektörünün en önemli parçasının ise gıda perakendeciliği olduğu söylenebilir. Gıda perakendeciliği, yıllardan beri insanoğlunun değişmeyen ve hayati öneme sahip olan gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyet gösteren işletmelerin oluşturduğu perakende türüdür. Avrupa ortalamasına göre organize perakendecilerin payının düşük olduğu Türkiye'de, son yıllarda zincir perakendecilerin ve yabancı girişimcilerin pazara ilgilerinin artmasıyla beraber, geleneksel perakendecilerin payının gittikçe azalmakta olduğu görülmektedir (Ateş, 2014, s. 50).

Perakende sektörünün önemli bir kısmını gıda perakendeciliği oluşturmaktadır. Türkiye’de gıda sanayi net dış ticaret fazlası veren bir sanayi dalıdır (Gıda ve İçecek Sektörü Raporu, 2019, s. 7). Örneğin 2020 yılının ilk 9 aylık verilerine bakıldığında gıda ve içecek ürünleri ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine göre %6,34 artarken, ithalatı yalnızca %1,4 artmıştır (TGDF, 2020). İlgili dönemde gıda sektörü \$4 milyar 98 milyon 490 bin dış ticaret fazlası, içecek sektörü \$119 milyon 928 bin dış ticaret açığı vermiştir (Tekgıda İş Sendikası, 2020).

AVM sayıları açısından bakıldığında sektörde büyüme eğilimi olduğu görülmektedir. Türkiye’de 1995 yılında 12 olan AVM sayısı, 2016 yılına gelindiğinde 387’ye yükselmiştir (KPMG, 2018b). 2019 Eylül itibarıyla 453’e çıkan AVM sayısı, özellikle 2018-2019 dönemindeki zorluklar sebebiyle ilk kez yatay seyretmiştir. Buna karşılık Türkiye genelinde, özellikle 2019 yılının ikinci yarısından itibaren hem kiralanabilir metrekare başına düşen cirolarda hem de metrekare verimliliğinde artışlar gözlenmektedir (KPMG, 2020, s. 20). Türkiye genelinde AVM yatırımlarının yerli ve yabancı sermaye dağılımı incelendiğinde, yerli yatırımcılar alan bazında yaklaşık %73 payla ön sırada yer almaktadır. Toplam 11,8 milyon m² kiralanabilir alanın yaklaşık 8,6 milyon m²’sinde yerli yatırımcı bulunmaktadır. Yabancı sermayenin içinde bulunduğu kiralanabilir alan, toplam alanın %23’ünü kapsamaktadır. Geriye kalan %4’lük kısım ise yerli-yabancı yatırımcı ortak projelerden oluşmaktadır (KPMG, 2018a, s. 13).

3. Gıda Perakendecileri

Gıda perakendecileri, temelde, müşterilerin hayati öneme sahip olan gıda ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet gösteren işletmelerin oluşturduğu perakende türüdür. Gıda perakendeciliği, tüketicilere çok çeşitli mal ve hizmetler sunan hareketli ve karmaşık bir sektördür. Farklı türlerdeki perakendecileri bünyesinde barındıran sektör, tedarikçiler arasında oldukça önemli bir güce sahiptir. Rekabetçi bir piyasada yer alan gıda perakendecileri, coğrafik konum, ürün seçimi, ürün çeşidi, sunulan hizmet kalitesi ve fiyat seçenekleri ile rakipleri karşısında rekabet avantajı sağlamaya çalışmaktadırlar (Görmez, 2017, s. 1). Son yıllarda tüketicilerin daha geniş yelpazede ürünler ve yüksek kaliteli mallar sunan organize perakendecilere (süpermarket ve hipermarket gibi) ilgi göstermesiyle birlikte, bakkal ve küçük market gibi geleneksel gıda perakendecilerinin pazar payları düşmeye başlamıştır (Atılgan vd., 2012). İzleyen bölümde, araştırma örneklemini olması sebebiyle, önemli gıda perakendecilerinden süpermarketler ve indirim marketleri detaylı şekilde açıklanacaktır.

3.1. Süpermarketler

1930’ların başlarında ilk kez ABD’de kurulan süpermarketlerin “süper” olarak adlandırılmasının, Hollywood yıldızlarının bu işe yatırım yapmalarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Süpermarketler, büyük ölçekli, düşük fiyat uygulayan, düşük kâr marjı ile çalışan, çok çeşitli yiyecek, temizlik ve sınırlı çeşitte gıda dışı ürünler satan, en az 400 m² satış alanına sahip, ağırlıklı self servis yöntemine göre satışların olduğu büyük perakendeci mağazalarıdır. 400-2500 m² arasında mağaza satış alanı bulunduran perakendecilere süpermarket denilmektedir (Cıtil, 2014, s. 17).

Amerikan Pazarlama Derneği’ne göre süpermarket; “düşük fiyatla satış yapan, değişik çeşit bulundurma ilkelerine dayanan ve temel olarak gıda, öteki bakkaliye maddelerini self servis yöntemine göre satan büyük bir perakendeci mağazalarıdır” (Taşkın, 1999, s. 188). Süpermarket Enstitüsü’ne ise süpermarketi; “haftada en az \$20.000 veya yılda \$1.000.000’lık satış yapan reyonlara ayrılmış gıda mağazası” olarak tanımlamaktadır (Taşkın, 1999: 188). Başka bir tanıma göre ise süpermarket; en az 400 m² satış alanı olan, temel olarak çabuk bozulabilir, gıda maddeleri de dâhil olmak üzere bakkaliye maddeleri satan ve toplam satışlarının en çok 1/3’ü kadar gıda dışı maddeler olan self servis veya bölümlü mağazalarıdır (Taşkın, 1999, s. 188-189).

Tüketicilerin alışveriş zamanının kısıtlı olması, her türlü ürünü bir arada bulma ve uzun çalışma saatleri ile avantaj sağlaması süpermarketlerin tercih edilebilirliğini arttıran unsurlar olarak ifade edilmiştir (Taşkın, 1999, s. 188). Bu avantajların dışında tüketicilere, düşük fiyatların vurgulanması, otopark kolaylığının sağlanması ve tek bir yerden bütün ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânı verilmesi süpermarketleri başarıya ulaştıran çok önemli faktörlerden bazıları olarak belirtilmiştir (Varinli, 2011, s. 45-46).

3.2. İndirim Marketleri

İndirimli satış, perakendecilikte yeni geliştirilen bir yöntemdir ve ürünler sürekli olarak piyasa fiyatının altında satılmaktadır. Bu tür mağazalar, kent yakınlarında kiraların ucuz olduğu yerlerde kurulmakla beraber, mağazanın iç ve dış tasarımı bakımından da görseleliğine pek önem verilmeyen mağazalarıdır (Erciş ve Dağcı Büyük, 2016, s. 528). Dünyanın en büyük perakendecisi olan Wal-Mart bu perakendecilik türüne dâhil edilir (Arı, 2014, s. 8). Bu tür mağazalarda en önemli öge indirimdir. Bu mağazalarda çok az sayıda personel istihdam

edilir. Sınırlı ve seri ürün dizisiyle çalışmalarından ötürü, satın almada pazarlık güçleri yüksektir. Her zaman kalitesiz ürün satmazlar. Ulusal markaları bulundurlar fakat bölümlü mağazalar ile karşılaştırıldığında daha az moda ürünü sunarlar (Tek ve Demirci Orel, 2006, s. 66).

İndirim mağazaları, yüksek indirimli ve düşük indirimli mağazalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Yüksek indirimli mağazalarda market markalı ürünler yoğun olarak satılmaktadır. Markalı ürünlere örnek olarak, ŞOK marketin sadece kendi marketleri için ürettiği “Mis süt, Piyale, Mintax, Deren” ve BİM’in “Turkuvaz Plastik, Aktül Kâğıt, Reka Yağ” gibi üretim tesislerinde üretilen ürünler sayılabilir (Bozkuş, 2017). Düşük indirimli mağazalarda ise, genellikle ulusal markalar bulunur. Markaların sahipleri genelde süpermarket zincirleridir. Çok uluslu indirimli mağazalar, iyi donatılmış bilgi birikimleri ve finansal güçleri sayesinde uluslararası pazarlarda pay kazanmada başarılı olmuşlardır. Özellikle uluslararası indirimli süpermarketler arasındaki rekabet, fiyat ve kâr marjları ile olmaktadır. Perakendecilik devrimlerinin birçoğu fiyat indirimi ve düşük fiyatlama şeklindeki rekabet politikaları ile başlamıştır. Bu rekabet ile perakendeciler, insanları satın alma konusunda teşvik etmek için daha kuvvetli ve dinamik satış metotlarına girmişlerdir. İçinde buldukları fiyat rekabetine karşı ise, satın alma ve diğer operasyon maliyetlerini kısarak karşılık vermeye çalışmaktadırlar (Yıldırım ve Kurtuluş, 2008, s. 4).

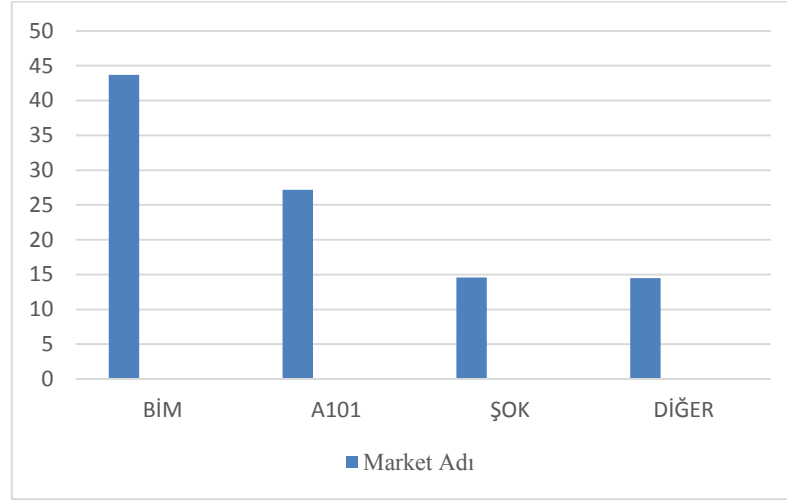
İndirim mağazaları, maliyet liderliği için mağaza tasarımı ve mağaza atmosferi ile ilgili yatırımlarını en aza indirmekte ve minimum düzeyde müşteri hizmeti sunmaktadırlar. Sınırlı çeşitlilikte üretici firma markası sunarken; ağırlığı, düşük fiyatlı market markalarına verirler ve bu yüzden fiyatlar diğer perakendecilere göre daha düşüktür. Türkiye’de başlıca indirim marketlerine; BİM, DiaSA, A101, ŞOK, Piyu ve Kipa Ekspres örnek olarak verilebilir (Avcılar ve Yakut, 2016, s. 19).

İndirim mağazalarının, mevsimlik indirimler veya diğer indirim şekillerinden temel farkı, mağazanın da karakteristik özelliği bakımından sürekli olarak alışılmış fiyatın veya liste fiyatının altında fiyatla satış yapmalarıdır. Bu tip mağazalarda, ürün hattının derinliği düşüktür ve ürünlerin birkaç çeşidi yerine sadece en çok tercih edilen çeşidini satmaktadırlar. Temel amaçları, maliyetleri olabildiğince düşük seviyede tutabilmektir ve bunun için daha az masraflı bina tasarımı, daha ucuz iç dekorasyon, minimum personel ve minimum müşteri hizmeti esas alınmaktadır (Gürman, 2006, s. 27).

Nielsen Market Markaları Sektörü Araştırmasına (2017) göre, özellikle gıda ürünlerindeki yüksek fiyat artışlarının tüketicileri indirim marketlerine yönelttiği görülmektedir. Aynı araştırmaya göre, tüketicilerin alışveriş tercihlerindeki değişimden söz edilerek, tüketicilerin indirim marketlerinden daha sık (haftalık) alışveriş yaptıkları ve daha büyük paketli ürünleri tercih ettikleri ifade edilmiştir. 2012-2017 döneminde haftalık alışveriş yapma sıklığının 19 puan artarak %42’ye ulaştığı, aylık alışveriş yapma sıklığının ise %49’dan %36’ya gerilediği belirtilmiştir (Akt. Ekinci, 2017).

Türkiye’de indirim marketlerindeki büyümenin, ulusal marketlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Ağustos 2014 ile Ağustos 2017 arasındaki üç yıllık dönemde, ulusal zincir marketlerde (Migros, CarrefourSA, Real, Tesco, Adese, Makro, Onur Market, Beğendik, Özdilek ve Happy Center) %29 ve yerel zincir marketlerde %13 büyüme gerçekleşirken; BİM, A101 ve ŞOK gibi ulusal indirim marketlerinde ise büyüme oranı %72’yi bulmuştur (Ekinci, 2017).

Türkiye’deki indirim marketleri incelendiğinde en fazla ciroya sahip BİM, en fazla şubeye sahip A101 ve en hızlı şubeleşen ŞOK market öne çıkmaktadır (Tunçalp, 2018). Ayrıca, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı da ucuz et satışını bu marketler aracılığıyla yapmaktadır (Ekinci, 2017). Bu uygulama, indirim marketlerinin Türkiye’de popülerliğinin arttığı bir işareti olarak görülebilir.

Şekil 1. Türkiye'de En Sık Alışveriş Yapılan İndirim Marketleri
Kaynak: Twentify (2017)

Türkiye'de indirim marketlerde tüketici tercihi araştırmasında, katılımcılara en sık alışveriş yaptıkları indirim marketleri sorulmuştur. Şekil 1'de de görüleceği gibi katılımcılar sırasıyla BİM (%43,70), A101 (%27,20), ŞOK (%14,60) ve diğER (%14,50) marketleri tercih etmektedirler. DiğER %14,50'lik marketler arasında birçok bölgesel ve yerel market zincirleri bulunmakla beraber %1'e yakın olan ve öne çıkan bölgesel ya da yerel market zincirleri; Makro, Happy Center, Kim, Onur Market ve Hakmar Ekspres olarak açıklanmıştır (Twentify, 2017).

Perakende Sektörünün Küresel Güçleri Raporuna (2020) göre, dünyanın en büyük 250 perakende işletmesi sıralamasında Türkiye'den BİM, 2018 yılında 6,6 milyar dolar gelir elde ederek listede 157. sırada yer almıştır. A101 Yeni Mağazacılık A.Ş. ise \$4,129 milyar geliri ile 237. sıradan dâhil olmuştur (Deloitte, 2020, s. 20). Bir önceki raporda 4,2 milyar dolarlık geliri ile 225. sırada olan Migros Ticaret A.Ş. ise, güncel raporda en büyük 250 perakendeci arasına girememiştir (Deloitte, 2019, s. 18)

4. Hizmet Kalitesi ve Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi

Günümüzde kalite, hemen her örgüt için temel unsur olarak görülmektedir. Basit bir ifadeyle kalite, amaca uygunluk olup, bunun için bol kaynaklara sahip olma zorunluluğu yoktur. Aksine hatalardan arındıracağı ve sürekli iyileşme sağlayacağı için maliyetlerin düşmesi beklenip, kaynakların daha verimli kullanılması beklenmektedir (Çelik, 2011, s. 435-436). Kalite olgusunun çok eski tarihlerden itibaren bilinmesi ve bu konuda oldukça zengin bir yazın olmasına rağmen, kalite kavramı konusunda ortak bir görüşün olmadığı ifade edilebilir. Bu durum, işletmelerin kaliteli mal ya da hizmet üretmede başarısız olmaları veya nasıl başarılı olacaklarını bilmemeleri sonuçlarını doğurmaktadır (Erözgün, 2009, s. 29).

Hizmet kalitesi, soyut bir kavram olduğu için sunulan hizmeti deneyimlemeden kalite bazında değerlendirme yapmak oldukça güç olacaktır. Dolayısıyla hizmet kalitesi, henüz tecrübe edilmemiş bir hizmet beklentisinden çok, hizmet sunumu sırasında ve sonrasında algılanan değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu nedenle literatürde hizmet kalitesi kavramı, daha çok algılanan hizmet kalitesi kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Algılanan hizmet kalitesi, müşterilerin gerçek hizmet performansı ile hizmetten beklentileri arasındaki kıyaslamalarına ilişkin değerlendirmeleridir (Bahia ve Nantel, 2000, s. 84). Bu açıdan müşteri tatmini ile algılanan hizmet kalitesi benzerlik göstermektedir. Ancak deneysel bulgular bu konuda net değildir. Şöyle ki, bazı araştırmacılar müşteri tatmininin algılanan hizmet kalitesinin öncülü olarak görürken, diğERleri algılanan hizmet kalitesini müşteri tatmininin öncülü olarak görmektedir (Roest ve Peters, 1997, s. 336). Her iki bakış açısından da bakıldığında algılanan hizmet kalitesinin müşteri tatmini ile yakın ilişkide olduğu söylenebilir.

Perakende hizmetleri açısından bakıldığında algılanan hizmet kalitesi, müşterinin perakende mağazadan aldığı hizmete yönelik beklentisi ile gerçekte aldığı hizmetin kalitesi arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Hizmet kalitesi, hizmet performansının mükemmellik düzeyini ifade eder ve hizmet endüstrisindeki örgütlerin rekabetçiliğe ulaşmada ve kendilerini rakiplerinden farklılaştırmalarında anahtar bir başarı faktörü olarak görülür (Kant ve Jaiswal, 2017, s. 412). Hizmet kalitesinin müşteri tatmini yanında; yüksek işletme geliri, artan çapraz

satış oranları, daha yüksek müşteri elde tutma oranları, tekrar satın alma davranışı ve geniş pazar payı ile net bir ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Siu ve Cheung, 2001, s. 88).

Hizmet kalitesinin ölçümüne ilişkin ilk model Grönroos (1984) tarafından önerilen Algılanan Hizmet Kalitesi Modelidir. Daha sonra Parasuraman vd. (1988) tarafından SERVQUAL ve Cronin ve Taylor (1992) tarafından SERVPERF modelleri geliştirilmiş ve bu iki model de literatürde yaygın biçimde kabul görmüştür (Akt. Ateş, 2014, s. 87).

Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988) hizmet kalitesini, müşterinin beklentileri ve algılamaları arasındaki farklılığın derecesi ve yönü olarak tanımlamışlardır (Parasuraman vd., 1988, Akt. Arısoy, 2017, s. 35). Parasuraman vd. (1988) tarafından yapılan, hizmet kalitesinin ölçümü ile ilgili çalışma, bu konuda yapılan birçok çalışmaya model olmuştur. Yazarlar, hizmet kalitesini değerlendiren tarafın tüketici olduğunu ve bu sebeple onların beklenti ve algılama düzeylerinin belirlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Yazarlara göre, tüketicilerin hizmet kalitesini değerlendirmesi, beklenti ve algılamalarının karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkmakta ve bu değerlendirmeyi, çeşitli hizmet kalitesi boyutlarına göre yapmaktadırlar. İlk aşamada on boyut olarak belirledikleri hizmet kalitesi bileşenlerini daha sonra beş boyuta indirgemişlerdir (Nakip vd., 2006, s. 374-375). Bu boyutlar, fiziksel tesisler, araçlar ve çalışanların görünümünü ifade eden (1) *somut unsurlar*; vaat edilen hizmetin güvenli bir şekilde ve zamanında verilmesini ifade eden (2) *güvenilirlik*; müşterilere yardımcı olmaya istekli olmak ve hizmeti hızlı bir şekilde sunmayı ifade eden (3) *karşılık verme*; çalışanların bilgili ve nazik olması aynı zamanda güven uyandırma becerisine sahip olmalarını ifade eden (4) *güvence*; ve son olarak işletmenin müşterilerine kişiye özgü ilgi sağlamasını ifade eden (5) *empati* olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır (Akkan, 2017, s. 281).

5. Pazar Bölümlendirme Kavramı ve Perakende Pazarının Demografik Özelliklere Göre Bölümlendirilmesi

Tüketici pazarları doğası gereği heterojendir ve pazar büyüdükçe söz konusu heterojenliğin düzeyi artmaktadır. Pazar bölümlendirme, pazarın tamamının belirli sayıda ama daha küçük pazar grubuna ayrılması olarak tanımlanabilir. Her bir pazar bölümündeki müşterilerin ortak ihtiyaçlarının olduğu varsayılarak söz konusu bölümlere özel pazarlama stratejilerinin uygulanması gerekir (Cengiz, 2008, s. 49). Demografik özellikler, tüketicilerin ihtiyaçları ve satın alma davranışlarıyla çok yakın ilişkide olduğu için perakende işletmeler bu özelliklere güvenir ve bu özelliklerden sürekli olarak yararlanırlar (Bakırtaş, 2014, s. 228).

Tüketici pazarlarının bölümlendirilmesinde kullanılan demografik özellikler, Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Tüketici Pazarının Demografik Bölümlendirme Özellikleri

Demografik Özellik	Özgün Pazar Bölümleri
Yaş	6 yaş altı, 6-12, 13-19, 20-34, 35-39, 50-64, 65 ve üzeri
Cinsiyet	Kadın, erkek
Aile Yaşam Eğrisi	Genç bekâr, çocuksuz genç evli, küçük çocuklu genç çiftler vb.
Sosyal sınıf	Üst sınıf, orta üst, orta alt vb.
Eğitim	İlkokul, ortaokul, lise, üniversite mezunu
Meslek	Uzman, yönetici, satış elemanı, öğrenci, ev hanımı, işsiz
Etnik köken	Afrikalı, Asyalı, Avrupalı, İspanyol, Orta Doğulu

Kaynak: Bakırtaş (2014, s. 232)

Bu çalışmada Tablo 2’de belirtilen etnik köken ve sosyal sınıf dışında katılımcıların diğer demografik özellikleri araştırılmıştır. Müşterilerin demografik özellikleri perakende hizmetlerinde ayırt edici nitelikte olabilir, keza Webster’ın (1989) da belirttiği gibi, perakende gibi profesyonel nitelikte olmayan bir hizmet türünde hizmet kalitesini değerlendirmek için müşterilerin demografik özelliklerinin analiz edilmesine ihtiyaç vardır (Akt. Siu ve Cheung, 2001, s. 92). Gerek süpermarket gerekse de indirim marketlerinde sunulan ürün ve hizmetlerin yukarıda belirtilen demografik kategorileri büyük oranda kapsadığı düşünüldüğünde, perakende işletmeler sundukları ürünleri ve hizmetleri demografik özelliklere göre farklılaştırarak pazarı kolaylıkla bölümlendirebilirler. Algılanan hizmet kalitesi açısından bakıldığında, literatürde söz konusu değişkenin demografik özelliklere göre farklılaşmasına yönelik deneysel bulgular bolca vardır. Örneğin İngiltere’deki

departmanlı mağaza müşterileri ile gerçekleştirilen bir araştırmada, algılanan hizmet kalitesinin çalışan etkileşimi ve fiziksel görünüm boyutlarının cinsiyet gruplarına göre, kolaylık boyutunun³ ise medeni duruma göre anlamlı şekilde farklı algılandığı belirlenmiştir (Siu ve Cheung, 2001, s. 92). Ayrıca perakende özelinde farklı yaş grubundaki müşterilerde; algılanan kolaylık (Acar, 2009), sağlık hizmetlerinde kalite beklentisi (Arısoy, 2017), personel davranışından etkilenme (Kutu, 2013) ve müşteri sadakati (Kurt, 2008) gibi değişkenler açısından anlamlı biçimde farklı olduğuna yönelik bulgular mevcuttur. Buradan hareketle şu iki hipotez kurulabilir:

H₁: Süpermarket müşterilerinin algıladığı hizmet kalitesi, demografik özelliklerine göre farklıdır.

H₂: İndirim marketi müşterilerinin algıladığı hizmet kalitesi, demografik özelliklerine göre farklıdır.

YÖNTEM

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, algılanan hizmet kalitesi unsurlarının indirim marketleri ve süpermarketler kapsamında araştırılmasıdır. Her iki perakendeci türü arasında bir farklılık olup olmadığı, ayrıca tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılıklarının tespiti bu araştırmanın amaçları arasındadır.

Perakendecilerin rekabet avantajı yaratmak için temel bir perakendecilik stratejisi olan, yüksek hizmet kalitesinin benimsenmesi konusunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır (Dabholkar vd., 1996, s. 3). Hizmet kalitesi, henüz tecrübe edilmemiş bir hizmet beklentisinden çok, hizmet sunumu sırasında ve sonrasında algılanan değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu nedenle literatürde hizmet kalitesi kavramı, daha çok algılanan hizmet kalitesi kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988) hizmet kalitesini, müşterinin beklentileri ve algılamaları arasındaki farklılığın derecesi ve yönü olarak tanımlamışlardır (Parasuraman vd., 1988, Akt. Arısoy, 2017, s. 35).

Gıda perakendeciliği, Türkiye'deki perakende satışların %62'lik bir kısmını oluşturmakta, her yıl yaklaşık \$140 milyar satış ve %8 oranında sabit bir büyüme oranı ile önemli bir sektör olarak varlığını korumaktadır (Worldfood, 2020). Perakendecilikte, süpermarket (Çatı, 2007, Duman ve Yağcı, 2006, Oflazoğlu, 2003, Çiftçi Baştürk, 2002) ve indirim marketleri (Kaya, 2009, Yıldırım ve Kurtuluş, 2008) özelinde yapılan çalışmalar az sayıda olmakla beraber, süpermarket ve indirim marketlerinin, marka denkliği algılarının kıyaslandığı (Arslan ve Yavuzylmaz, 2017), süpermarket ve indirimli market müşterileri arasındaki farklılıkların beklenti ve memnuniyetlerine göre incelendiği çalışmalara (Okumuş, 2005), ayrıca çok gruplu yapısal eşitlik modeli ile indirimli market ve süpermarketlerde müşteri sadakatini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik (Baş, 2015) çalışmalara da rastlanılmıştır. Türkiye'nin en büyük beş market zinciri (Worldfood, 2020) müşterilerinin katılımıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın bulguları ile, algılanan hizmet kalitesi açısından süpermarket ve gıda perakendecilerinin kıyaslanacağı, ayrıca müşterilerin demografik özelliklerine göre her iki perakende türünde algılanan hizmet kalitesi unsurlarının farklı olup olmadığı sorularının yanıtlanarak literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

2. Ana Kütle ve Örneklem Çerçevesi

Araştırmanın ana külesini, Mersin ili Akdeniz, Mezitli, Toroslar ve Yenişehir merkez ilçelerinde yaşayan ve gıda perakende mağazalardan alışveriş yapan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kota örnekleme kullanılmıştır. Kota örneklemede, evrenin özelliklerini belirlediğine inanılan belirli değişkenler dikkate alınarak, örnek külenin oluşturulması hedeflenir (Coşkun vd., 2015, s. 143). 2017 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre Mersin merkez ilçelerinde; Akdeniz (268.876), Mezitli (187.539), Toroslar (295.663) ve Yenişehir (253.380) kişi yaşamaktadır (Nüfusu.com, 2017). Örnek kütle hacmi olarak 500 kişi hedeflenmiştir. Dört merkez ilçenin toplam nüfusu göz önüne alındığında ulaşılan 500 rakamının %5 güven aralığında yeterli olduğu görülmektedir (Coşkun vd., 2015, s. 143). Tablo 3'te merkez ilçeler ile söz konusu ilçelerde ulaşılan örneklem sayıları verilmiştir.

Tablo 3. Mersin Merkez İlçeleri Nüfusu ve Ulaşılan Örneklem Sayıları

Merkez İlçeler	Nüfus	Ulaşılan Katılımcı Sayısı	Oran (%)
Akdeniz	268.876	134	0,04
Mezitli	187.539	126	0,06

³ Dabholkar (1996)'ın algılanan perakende hizmet kalitesi ölçeğinde fiziksel görünüm boyutu, görünüm ve kolaylık olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır.

Toroslar	295.663	103	0,03
Yenişehir	253.380	137	0,05
TOPLAM	1.005.458	500	0,05

Türkiye'nin en büyük beş market zinciri BİM, A101, ŞOK, Migros ve CarrefourSA (Worldfood, 2020) araştırmanın süpermarket (Migros-CarrefourSA) ve indirim marketleri (BİM, A101 ve ŞOK) kategorilerini oluşturmaktadır. Tablo 4'te merkez ilçelerde bulunan ilgili marketlerin sayıları verilmiştir.

Tablo 4. Merkez İlçelerde Bulunan ve Anketin Uygulandığı Market Sayıları

Market Adı / İlçeler	Akdeniz (a/b*)	Mezitli (a/b)	Toroslar (a/b)	Yenişehir (a/b)
BİM	26/8	24/9	24/9	22/10
A101	9/5	14/5	7/7	9/5
ŞOK	17/6	30/8	24/8	36/7
MİGROS	5/5	8/8	3/3	18/8
CARREFOURSA	2/2	4/4	-/-	5/5
TOPLAM	59/26	80/34	58/27	90/35

*a: İlçede bulunan toplam market sayısı, b: Anket uygulaması yapılan market sayısı

Kaynak: İlgili Marketlerin Kurumsal İnternet Siteleri

3. Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçek

Araştırmada benimsenen veri toplama yöntemi anketlerdir. Anketlerin uygulandığı merkez ilçelerde yer alan BİM, A101, ŞOK, Migros ve CarrefourSA mağazalarının adresleri işletmelerin kurumsal internet sitelerinden temin edilmiştir. Günün farklı saatlerinde farklı mağazalara gidilerek, mağazalardan çıkış yapan müşterilere gönüllü olarak ankete katılmaları istenmiştir. Anketler yüz yüze görüşme şeklinde ve 01.07.2018-01.08.2018 tarihleri arasında uygulanmıştır.

Bu çalışmada yaygın biçimde geçerli ve güvenilir bir ölçek olarak kabul edilen SERVQUAL (Bloemer vd., 1999, s. 1084) tercih edilmemiştir. Bunun nedeni, literatürde de sıklıkla vurgulandığı gibi, ölçeğin önerdiği beş boyutunun tüm perakende türlerini, tatmin edici biçimde kapsayıcı olmaması ve bu boyutların yalnızca belirli bazı hizmet kategorilerine yönelik olması nedeniyle, hizmet kalite algılarının ölçümü sürecinde zaman zaman ilave maddelerin dâhil edilme gerekliliğidir (Bahia ve Nantel, 2000, s. 5).

Algılanan hizmet kalitesini ölçmek için araştırmanın amacına uygun olan ve literatürde önemli oranda kullanılan Dabholkar vd.'nin (1996) perakende mağaza hizmet kalitesi ölçeği tercih edilmiştir (Siu ve Cheung, 2001; Parikh, 2006). Dabholkar vd. (1996) tarafından geliştirilen ölçek beş faktör ve 28 ifadeden oluşmaktadır. Söz konusu beş faktör; mağazanın görsel unsurlarını kapsayan (1) *fiziksel görünüm*, mağazanın sunduğu hizmete ilişkin (2) *güvenilirlik*, mağaza çalışanlarının hizmete ilişkin davranışlarını içeren (3) *çalışan etkileşimi*, mağazanın (4) *sorun çözme* becerisi ile mağazanın sunduğu hizmete yönelik (5) *politikadan* oluşmaktadır (Akkan, 2017, s. 284). Ölçek ifadeleri öncelikle orijinal dili olan İngilizce'den Türkçe'ye, ardından da İngilizce'den Türkçe'ye araştırmacı tarafından çevrilerek anlamsal bir farklılık olup olmadığı İngilizce konusunda yetkin olan ve pazarlama alanında görev yapan üç akademisyene danışılarak kontrol edilmiştir. Son olarak Türkçe anket formu ilgili üç akademisyenin görüşleri doğrultusunda daha anlaşılır hâle getirilmiştir. Ayrıca araştırma örnekleme uygun 30 kişiye ön-test yapılarak ifadelerin anlaşılabilirliği ölçülmüştür. Anket formunda ayrıca, katılımcıların demografik özellikleri ile market alışveriş tercihlerini ölçen bazı sorular da bulunmaktadır.

4. Analiz Yöntemi, Ölçeğin Güvenilirliği ve Geçerliliği

Her ifadenin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmış, normal dağılıp dağılmadığı araştırılmıştır. Ardından algılanan hizmet kalitesi faktörlerinin modeli açıklamakta yeterli olup olmadığını sınamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi kuramı doğrulamayla ilgilidir ve değişkenler arasındaki korelasyonların varsayılan faktör yapısıyla tutarlı olup olmadığına bakar (Tabachnick ve Fidell, 2015, s. 614). Doğrulayıcı faktör analizinde modelin doğrulanmasının ardından süpermarket ve indirim marketi ile demografik gruplar arasındaki farklılıkları araştırmak için t-testi ile tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) faydalanılmıştır.

Araştırmada karşılaştırmalar yapılmadan önce, algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin yapısal geçerliliği test edilmiştir. İlk olarak, faktör analizi yapılabilmesi için literatürde toplam örneklem hacmi ve madde sayısı başına örneklem hacmi olmak üzere iki yaklaşım vardır. İlk yaklaşıma göre 500 örnek hacminin çok iyi olduğu ve ikinci yaklaşıma göre belirlenen örneklem hacminin madde sayısına oranının en az 20:1 olması gerektiğine yönelik yaklaşımlar vardır (Aksu vd., 2017, s. 5). 28 maddelik algılanan hizmet kalitesi ölçeği için 500 hacimli örneklem her iki yaklaşıma göre de yeterli olduğu söylenebilir. Orijinal ölçekte yer alan kişisel etkileşim boyutuna ilişkin 5,6,7 no.lu ifadeler ile politika boyutuna ilişkin 2 no.lu ifadelerin basıklık değeri referans değerinin dışında olduğundan (George & Mallery, 2019, s. 115), politika boyutuna ilişkin 4 no.lu ifade ise standardize regresyon katsayısı 0.5'ten küçük olduğu için doğrulayıcı faktör analizinden çıkarılmıştır (Hair vd., 2014, s. 632). Nihai ölçege ilişkin doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgular Tablo 5'te görülebilir.

Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Detaylı Bilgiler

Değişken	Faktör Yüğü
Fiziksel Görünüm ($\alpha=.940$, CR=.930, AVE= .691)	
1-Bu market ...	0,807
2-Bu marketteki fiziki ekipmanlar görsel olarak ilgi çekicidir.	0,812
3-Bu markette ...	0,795
4-Bu marketin ...	0,808
5- Market düzeni, müşterilerin istediği ürünü bulmasını kolaylaştırmaktadır.	0,889
6-Market içi tasarım ...	0,873
Güvenilirlik ($\alpha=.931$, CR=.917, AVE= .691)	
1-Bu market, ...	0,730
2-Bu market, hizmetlerini söz verdiği zamanda yapar	0,726
3-Bu market, ...	0,869
4-Bu markette müşterilerin istediği ürün rafta her zaman vardır.	0,889
5-Bu market, ...	0,922
Çalışan Etkileşimi ($\alpha=.965$, CR=.963, AVE= .814)	
1-Market çalışanları müşterilerin sorularına yanıt verecek bilgiye sahiptir.	0,955
2-Market çalışanlarının davranışları müşterilere güven verir.	0,932
3-Market işlemlerinde ...	0,924
4-Market çalışanları, ...	0,910
8-Çalışanlar, ...	0,853
9-Market ile ...	0,836
Sorun Çözme ($\alpha=.938$, CR=.950, AVE= .864)	
1-Bu market iade ve değişimleri yapmaya isteklidir	0,898
2-Müşterinin bir sorunu olduğunda ...	0,919
3-Market çalışanları ...	0,971
Politika ($\alpha=.875$, CR=.885, AVE= .721)	
1-Bu market yüksek kaliteli ürünler sunar	0,856
3-Bu marketin ...	0,889
5-Bu marketin ...	0,801
Model uyum değerleri: $\chi^2/df=4.17$; CFI=0.95; NFI=0.94; TLI=0.94; RMSEA=0.08.	
Not: Ölçüm 5=Kesinlikle katılıyorum, 1=Kesinlikle katılmıyorum şeklindedir.	

Tablo 5'te doğrulayıcı faktör analizi tablosu görülmektedir. Analiz sonucuna göre ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alfa güvenilirlik katsayılarının 0,875-0,965 aralığında yer aldığı ve yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmüştür (Kılıç, 2016, s. 48). Modelin bir bütün olarak kabul edilebilirliğini test etmek için uyum iyiliği değerleri incelenmiş ve modele ait uyum iyiliği değerlerinin iyi ve kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmüştür ($\chi^2/df=4,17$; CFI=0,95, NFI=0,94, TLI=0,94, RMSEA=,080) (Hair vd., 2014; Schermelleh-Engel vd., 2003, s. 29). Ölçeğin yapı geçerliliğini ölçmeye yarayan Açıklanan Ortalama Varyans (AVE) değerlerinin 0,691-0,864 aralığında ve arzulanan 0,50 değerinin üzerinde olduğu (Hair vd., 2014, s. 619), Birleşik Güvenilirlik (CR) değerlerinin ise 0,885-0,963 aralığında ve arzu edilen 0,70 değerinin üzerinde olduğu (Hair vd., 2014, s. 632) görülmüştür.

BULGULAR

Araştırmanın katılımcılarına ilişkin demografik özelliklere ilişkin bilgiler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	%	Medeni Durum	Frekans	%
----------	---------	---	--------------	---------	---

Kadın	282	56	Evli	346	69	
Erkek	218	44	Bekâr	154	31	
<i>Toplam</i>	500	100	<i>Toplam</i>	500	100	
Yaş	Frekans	%	En Sık Ziyaret Edilen Market	Frekans	%	
24 Yaş ve Altı	50	10	İndirim	BİM	91	18
25-29 Yaş Arası	99	20	Marketleri	A101	86	17
30-34 Yaş Arası	104	21	(<i>Toplam 258</i>)	ŞOK	81	16
35-39 Yaş Arası	112	22	Süpermarket	Migros	119	24
40-49 Yaş Arası	85	17	(<i>Toplam 242</i>)	CarrefourSA	123	25
50 Yaş ve Üzeri	50	10		Toplam	500	100
<i>Toplam</i>	500	100	Market Ziyaret Sıklığı	Frekans	%	
Eğitim	Frekans	%	Her Gün veya Haftada Birkaç Kez	131	26	
Ortaokul ve Altı	58	12	Haftada Bir	184	37	
Lise	175	35	Ayda Birkaç Kez	100	20	
Ön lisans	66	13	Ayda Bir	85	17	
Lisans ve Üzeri	198	40	<i>Toplam</i>	500	100	
<i>Toplam</i>	497	99	Alışveriş Tutarı	Frekans	%	
Meslek	Frekans	%	50 TL ve Altı	70	14	
İşçi	105	21	51-80 TL Arası	49	9,8	
Memur	79	16	81-100 TL Arası	86	17	
Ev hanımı	75	15	101-150 TL Arası	98	20	
Esnaf	42	8,4	151-200 TL Arası	67	13	
Yönetici	36	7,2	201-300 TL Arası	69	14	
Öğrenci	33	6,6	300 TL ve Üzeri	61	12	
Diğer	130	26	<i>Toplam</i>	500	100	
<i>Toplam</i>	500	100				

Tablo 6'ya göre katılımcıların %56,4'ü (282 kişi) kadın ve %43,6'sı (218 kişi) erkektir. Katılımcıların %10'u (50 kişi) 25 yaş ve altı, %19,8'i (99 kişi) 25-29 yaş arası, %20,8'i (104 kişi) 30-34 yaş arası, %22,4'ü (112 kişi) 35-39 yaş arası, %17'si (85 kişi) 40-49 yaş arası ve %10'u (50 kişi) 50 yaş ve üzeri kişilerdir. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında, %69,2'si (346 kişi) evli ve %30,8'i (154 kişi) bekârdır. Eğitim düzeyleri bakımından katılımcıların %11,6'sı (58 kişi) ortaokul ve altı, %35'i (175 kişi) lise, %13,2'si (66 kişi) ön lisans, %39,6'sı (198 kişi) ise lisans ve üzeri mezuniyete sahip olduklarını belirtirken, 3 katılımcı ise cevap vermek istememiştir. Mesleki durumlar incelendiğinde katılımcıların %21'i (105 kişi) işçi, %15,8'i (79 kişi) memur, %15'i (75 kişi) ev hanımı, %8,4'ü (42 kişi) esnaf, %7,2'si (36 kişi) yönetici, %6,6'sı (33 kişi) öğrenci ve %26'sı (130 kişi) diğer meslek gruplarına dâhildir. Araştırma kapsamında katılımcıların %51,6'sı (258 kişi) indirimli marketleri (BİM, A101, ŞOK) ve %48,4'ü (242 kişi) süpermarketleri (CarrefourSA, Migros) ziyaret etmektedir. Katılımcıların bu marketleri hangi sıklıkla ziyaret ettikleri dağılımına bakıldığında %26,2'si (131 kişi) her gün veya haftada birkaç kez, %36,8'i (184 kişi) haftada bir gün, %20'si (100 kişi) ayda birkaç kez ve %17'si (85 kişi) ayda bir ziyaret ettiklerini ifade etmişlerdir. Son olarak katılımcıların market ziyaretlerinde haftalık olarak ödemiş oldukları alışveriş tutarları dağılımı incelendiğinde %14'ü (70 kişi) 50 TL ve altı, %9,8'i (49 kişi) 51-80 TL arası, %17,2'si (86 kişi) 81-100 TL arası, %19,6'sı (98 kişi) 101-150 TL arası, %13,4'ü (67 kişi) 151-200 TL arası, %13,8'i (69 kişi) 201-300 TL arası ve %12,2'si (61 kişi) 301 TL ve üzerini ödediklerini belirtmiştir.

Katılımcıların bazı demografik özelliklerinin indirim marketi ve süpermarket örnekleminde farklı olup olmadığını görmek amacıyla Tablo 7 ve Tablo 8 oluşturulmuştur.

Tablo 7. Medeni Duruma Göre Market Tercihleri

Medeni Durum / Market Tercih	İndirim Marketi (f/%)	Süpermarket (f/%)	Toplam/Genel Yüzde (f/%)
Bekâr	94 (36,4)	60 (24,8)	154 (30,8)
Evli	164 (63,6)	182 (75,2)	346 (69,2)
Toplam / Genel yüzde	258 (51,6)	242 (48,4)	500 (100)

Tablo 7'ye göre her iki marketten de daha çok evli müşteriler alışveriş yapıyor olmasına karşılık, evli olan müşteri oranının süpermarketlerde daha çok olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle bekâr müşterilerin indirim marketini daha çok tercih ettikleri söylenebilir.

Tablo 8. Meslek Gruplarına Göre Market Tercihleri

Meslek / Market Tercih	İndirim Marketi (f / %)	Süpermarket (f / %)	Toplam/Genel Yüzde (f / %)
İşçi	59 (22,9)	46 (19)	105 (21)
Memur	34 (13,2)	45 (18,6)	79 (15,8)
Ev Hanımı	47 (18,2)	28 (11,5)	75 (15)
Esnaf	24 (9,3)	18 (7,4)	42 (8,4)
Serbest Çalışan	22 (8,5)	18 (7,4)	40 (8)
Yönetici	11 (4,3)	25 (10,3)	36 (7,2)
Öğrenci	26 (9,7)	7 (2,9)	33 (7,6)
Diğer	57 (22)	73 (30,1)	130 (26)
Toplam / Genel yüzde	258 (51,6)	242 (48,4)	500 (100)

Tablo 8'e göre indirim marketlerini daha sık öğrenciler, ev hanımları, esnaf ve işçilerin; süpermarketleri ise daha sık yöneticiler, memurlar ve diğer meslek gruplarına mensup kişilerin tercih ettiği görülmektedir.

Tablo 9. Ziyaret Sıklığına Göre Market Tercih

Ziyaret Sıklığı / Market Tercih	İndirim Marketi (f/%)	Süpermarket (f/%)	Toplam/Genel Yüzde (f / %)
Her gün veya haftada birkaç kez	98 (38)	33 (13,6)	131 (26,2)
Haftada bir	106 (41)	78 (32,2)	184 (36,8)
Ayda birkaç kez	21 (8,1)	79 (32,6)	100 (20)
Ayda bir	33 (12,8)	52 (21,5)	85 (17)
Toplam	258 (51,6)	242 (48,4)	500 (100)

Ziyaret sıklığı ve market türünün bilgilerinden oluşan Tablo 9'a göre müşteriler indirim marketlerini daha sık, süpermarketleri ise daha seyrek ziyaret etmektedirler.

1. Gruplararası Karşılaştırmalar

Araştırmada kullanılan ölçeğin yapısal geçerliliğinin tespitinin ardından, gruplar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. İzleyen bölümlerde söz konusu karşılaştırmalar sunulacaktır.

1.1. Market Gruplarına Göre Farklılıklar

Algılanan hizmet kalitesi boyutlarının indirim marketi ve süpermarket müşterileri açısından farklı olup olmadığına bakılmış, daha sonra ise demografik özelliklere göre farklılıklar indirim marketi ve süpermarket özelinde ayrı ayrı incelenmiştir.

Tablo 10. Hizmet Kalitesi Boyutlarının Market Türüne Göre t-Testi Sonucu

Değişken	Market Türü	n	\bar{X}	SS	F	t	
Hizmet Kalitesi	Fiziki Görünüş	İndirim Marketi	258	2,80	0,73	10,993	-3,649**
		Süpermarket	242	4,15	0,59		
	Güvenilirlik	İndirim Marketi	258	3,05	0,83	19,854	-17,934**
		Süpermarket	242	4,23	0,61		
	Çalışan Etkileşimi	İndirim Marketi	258	2,88	0,94	31,204	-18,434**
		Süpermarket	242	4,24	0,66		
Sorun Çözme	İndirim Marketi	258	2,92	0,89	23,848	-17,360**	
	Süpermarket	242	4,13	0,64			
Politika	İndirim Marketi	258	2,48	0,87		-31,333**	

	Süpermarket	242	4,47	0,47	62,826	
** $p < .01$ ve * $p < .05$						

Tablo 10'a göre katılımcıların alışveriş yaptıkları market türleri arasında hizmet kalitesi boyutları (güvenilirlik, çalışan etkileşimi, fiziki görünüş, sorun çözme, politika) açısından anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre, süpermarketlerde hizmet kalitesi boyutları indirim marketlerine göre anlamlı bir şekilde daha yüksek düzeyde algılanmaktadır.

İzleyen kısımlarda, indirim marketi ve süpermarket müşterileri olmak üzere iki ayrı örnekleme, katılımcıların demografik özelliklerine göre t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanarak çoklu karşılaştırmalar yapılmıştır.

1.2. Cinsiyet Gruplarına Göre Farklılıklar

İndirim marketi ve süpermarket örneklemlerinde hizmet kalitesi boyutlarına göre cinsiyet grupları arasındaki farklılıklar sırasıyla Tablo 12 ve Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 11. İndirim Marketlerinde Hizmet Kalitesi Boyutlarının Cinsiyet Grupları Açısından t-Testi Sonucu

Değişken	Market Türü	n	\bar{X}	SS	F	t	
Hizmet Kalitesi	Fiziki Görünüş	Erkek	113	2,83	0,83	7,715	0,608
		Kadın	146	2,78	0,64		
	Güvenilirlik	Erkek	113	3,03	0,92	2,271	-0,286
		Kadın	146	3,06	0,76		
	Çalışan Etkileşimi	Erkek	113	2,88	1,03	4,310	-0,195
		Kadın	146	2,90	0,88		
	Sorun Çözme	Erkek	113	2,95	0,95	1,953	-0,186
		Kadın	146	2,91	0,84		
	Politika	Erkek	113	2,53	1,07	17,132	17,132
		Kadın	146	2,46	0,71		
	** $p < .01$ ve * $p < .05$						

Tablo 11'e göre indirim marketlerinde cinsiyet grupları arasında hizmet kalitesi boyutları açısından (güvenilirlik, çalışan etkileşimi, fiziki görünüş, sorun çözme, politika) anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 12. Süpermarketlerde Hizmet Kalitesi Boyutlarının Cinsiyet Grupları Açısından t-Testi Sonucu

Değişken	Market Türü	n	\bar{X}	SS	F	t	
Hizmet Kalitesi	Fiziki Görünüş	Erkek	106	4,17	0,59	0,038	0,376
		Kadın	136	4,14	0,60		
	Güvenilirlik	Erkek	106	4,26	0,55	1,454	0,777
		Kadın	136	4,20	0,65		
	Çalışan Etkileşimi	Erkek	106	4,29	0,57	2,332	1,116
		Kadın	136	4,19	0,71		
	Sorun Çözme	Erkek	106	4,17	0,58	1,180	0,969
		Kadın	136	4,09	0,68		
	Politika	Erkek	106	4,46	0,51	17,132	-0,482
		Kadın	136	4,49	0,43		
	** $p < .01$ ve * $p < .05$						

Tablo 12'ye göre süpermarketlerde cinsiyet grupları arasında hizmet kalitesi boyutları açısından (güvenilirlik, çalışan etkileşimi, fiziki görünüş, sorun çözme, politika) anlamlı bir farklılık yoktur.

1.3. Medeni Duruma Göre Farklılıklar

İndirim marketi ve süpermarket örneklemlerinde hizmet kalitesi boyutlarına göre medeni durum grupları arasındaki farklılıklar sırasıyla Tablo 13 ve Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 13. İndirim Marketlerinde Hizmet Kalitesi Boyutlarının Medeni Durum Açısından t-Testi Sonucu

Değişken		Market Türü	n	\bar{X}	SS	F	t	
Hizmet Kalitesi	Fiziki Görünüş	Bekâr	94	2,91	0,77	2,842	1,805	
		Evli	165	2,74	0,70			
	Güvenilirlik	Bekâr	94	3,16	0,91	5,740	1,507	
		Evli	165	2,99	0,78			
	Çalışan Etkileşimi	Bekâr	94	3,08	1,00	5,453	2,315*	
		Evli	165	2,79	0,90			
	Sorun Çözme	Bekâr	94	3,06	0,99	7,678	1,731	
		Evli	165	2,85	0,82			
	Politika	Bekâr	94	2,68	0,99	9,532	2,484*	
		Evli	165	2,38	0,80			
	** $p<.01$ ve * $p<.05$							

Tablo 13'e göre indirim marketlerinde katılımcıların medeni durumları arasında hizmet kalitesinin çalışan etkileşimi ve politika boyutları açısından anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre, bekâr olan müşterilerin çalışan etkileşimi ve politika algıları anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

Tablo 14. Süpermarketlerde Hizmet Kalitesi Boyutlarının Medeni Durum Açısından t-Testi Sonucu

Değişken		Market Türü	n	\bar{X}	SS	F	t	
Hizmet Kalitesi	Fiziki Görünüş	Bekâr	60	4,10	0,64	0,913	-0,799	
		Evli	182	4,17	0,58			
	Güvenilirlik	Bekâr	60	4,25	0,91	0,109	0,320	
		Evli	182	4,22	0,78			
	Çalışan Etkileşimi	Bekâr	60	4,09	0,68	0,775	-1,946	
		Evli	182	4,28	0,64			
	Sorun Çözme	Bekâr	60	4,09	0,67	0,115	-0,540	
		Evli	182	4,14	0,63			
	Politika	Bekâr	60	4,45	0,45	0,154	-0,448	
		Evli	182	4,48	0,48			
	** $p<.01$ ve * $p<.05$							

Tablo 14'e göre süpermarketlerde medeni durum grupları arasında hizmet kalitesi boyutları açısından (güvenilirlik, çalışan etkileşimi, fiziki görünüş, sorun çözme, politika) anlamlı bir farklılık yoktur.

1.4. Yaş Gruplarına Göre Farklılıklar

Yaş grupları arasındaki farklılıkların tespiti için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. ANOVA için öncelikle her bir gruptaki örneklem sayısının 10'dan fazla olması arzu edilir (Antalyalı, 2010, s. 133). 24 yaş ve altı, 25-29 yaş, 30-34 yaş, 35-39 yaş, 40-49 yaş ile 50 yaş ve üstü olmak üzere 6 kategoriden oluşan yaş grupları için hem indirim marketi (sırasıyla n=36, 56, 52, 50, 42, 23) hem de süpermarket (n=14, 43, 53, 62, 43, 27) örnekleminde bu şartın sağlandığı görülmüştür. Yaş grupları arasında indirim marketi örnekleminde güvenilirlik (F=2,713, $p=0,021$), çalışan etkileşimi (F=2,718, $p=0,021$) ve politika (F=2,772, $p=0,019$) boyutları açısından anlamlı bir farklılık olduğu; süpermarket örnekleminde ise yalnızca politika boyutu açısından anlamlı bir farklılık olduğu (F=2,664, $p=0,023$) görülmüştür. Farklılığın hangi yaş grupları arasında olduğunu görmek için post-hoc testleri uygulanmıştır. Post-hoc test türünü seçmeden önce gruplar arası varyansların eşit olup olmadığını belirlemek için Levene testi yapılmıştır. Gruplar arası varyansların eşit olduğu durumlarda Scheffe testi, eşit olmadığı durumlarda ise Tamhane testi tercih edilmiştir. Scheffe, en esnek ve karşılaştırılacak grup sayılarının çok olması durumunda α hata payını kontrol altında tutabilen ve gruplardaki gözlem sayılarının eşit olması varsayımını dikkate almayan bir post-hoc test türü olarak ele alınmaktadır (Kayri, 2009, s. 54). Tamhane T² ise, varyansların homojen olmadığı durumlarda tutucu ve dikkatli karşılaştırmalar yapmak için kullanılabilir (Kayri, 2009, s. 56).

Post-hoc testlerine göre indirim marketi örnekleminde, 24 yaş ve altı müşterilerin güvenilirlik algıları (n=36, $\bar{X}=3,41$, SS=0,86), 25-29 yaş aralığındaki müşterilerden (n=56, $\bar{X}=2,82$, SS=0,86) anlamlı biçimde daha yüksektir. Ayrıca 24 yaş ve altı müşterilerin personel etkileşimi (n=36, $\bar{X}=3,30$, SS=1,05) ve politika (n=36,

$\bar{X}=2,83$, $SS=1,06$) algıları, 35-39 yaş grubu müşterilerin personel etkileşimi ($n=50$, $\bar{X}=2,67$, $SS=0,69$) ve politika ($n=50$, $\bar{X}=2,18$, $SS=0,63$) algılarından anlamlı biçimde daha yüksektir. Süpermarket örnekleminde ise 24 yaş ve altı müşterilerin politika algılarının ($n=14$, $\bar{X}=4,07$, $SS=0,77$) diğer tüm yaş grubundaki müşterilerin politika algılarından anlamlı şekilde daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

1.5. Gelir Gruplarına Göre Farklılıklar

Gelir grupları arasındaki farklılıkların tespiti için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. ANOVA için öncelikle her bir gruptaki örneklem sayısının 10'dan fazla olması arzu edilir (Antalyalı, 2010, s. 133). 2500 TL ve altı, 2501-3000TL, 3001-3500 TL, 3501-4000TL, 4001-5000TL, 5001-6000TL ile 6001 TL ve üstü olmak üzere 7 kategoriden oluşan gelir grupları için hem indirim marketi (sırasıyla $n=53$, 34, 35, 37, 51, 23, 19) hem de süpermarket ($n=18$, 21, 26, 38, 35, 36, 66) örnekleminde bu şartın sağlandığı görülmüştür. Gelir grupları arasında indirim marketi örnekleminde algılanan hizmet kalitesi boyutları açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Süpermarket örnekleminde ise çalışan etkileşimi ($F=2,727$, $p=0,014$) ve politika ($F=3,622$, $p=0,02$) açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Post-hoc testlerine göre süpermarket müşterilerinin 2501-3000TL hane halkı geliri olanlarının çalışan etkileşimi algıları ($n=18$, $\bar{X}=3,76$, $SS=0,93$), 4001-5000TL hane halkı geliri olanlara nazaran ($n=35$, $\bar{X}=4,44$, $SS=0,52$) anlamlı şekilde daha düşük olduğu görülmüştür. Süpermarket müşterilerinden 2501-3000TL hane halkı geliri olanların politika algıları ($n=21$, $\bar{X}=4,15$, $SS=0,68$), 3001-3500 TL ($n=26$, $\bar{X}=4,60$, $SS=0,36$), 3501-4000TL ($n=38$, $\bar{X}=4,56$, $SS=0,47$), 4001-5000 TL ($n=35$, $\bar{X}=4,60$, $SS=0,38$) ve 6001 TL ve üstü ($n=66$, $\bar{X}=4,39$, $SS=0,50$) hane halkı geliri olanlara nazaran anlamlı şekilde daha düşük olduğu görülmüştür.

1.6. Eğitim Durumuna Göre Farklılıklar

Eğitim durumu grupları arasındaki farklılıkların tespiti için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. ANOVA için öncelikle her bir gruptaki örneklem sayısının 10'dan fazla olması arzu edilir (Antalyalı, 2010, s. 133). Ortaokul ve altı, lise, ön lisans ile lisans ve üzeri olmak üzere 4 kategoriden oluşan eğitim durumu grupları için hem indirim marketi (sırasıyla $n=37$, 99, 42, 79) hem de süpermarket örnekleminde (sırasıyla $n=21$, 76, 24, 120) bu şartın sağlandığı görülmüştür. Eğitim durumuna göre indirim marketi örnekleminde çalışan etkileşimi boyutu açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmış ($F=3,528$, $p=0,016$), süpermarket örnekleminde ise rastlanmamıştır. Post-hoc testlerine göre indirim marketi müşterilerinden lise eğitimi alanların çalışan etkileşimi algıları ($n=99$, $\bar{X}=2,66$, $SS=0,61$), lisans ve üstü eğitim alanlardan ($n=79$, $\bar{X}=2,99$, $SS=0,71$) anlamlı şekilde daha düşük olduğu görülmüştür.

1.7. Market Alışveriş Sıklığına Göre Farklılıklar

Market alışveriş sıklığı grupları arasındaki farklılıkların tespiti için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. ANOVA için öncelikle her bir gruptaki örneklem sayısının 10'dan fazla olması arzu edilir (Antalyalı, 2010, s. 133). Her gün veya haftada birkaç kez, haftada bir, ayda birkaç kez ve ayda bir olmak üzere 4 kategoriden oluşan market alışveriş sıklığı grupları için hem indirim marketi (sırasıyla $n=98$, 107, 21, 33) hem de süpermarket örnekleminde (sırasıyla $n=33$, 78, 79, 53) bu şartın sağlandığı görülmüştür. Market alışveriş sıklığına göre indirim marketi örnekleminde algılanan hizmet kalitesi boyutları açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamış, süpermarket örnekleminde ise fiziksel görünüm boyutu açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($F=4,481$, $p=0,004$). Post-hoc testlerine göre süpermarket müşterilerinden ayda birkaç kez alışveriş yapanların fiziksel görünüm algıları ($n=79$, $\bar{X}=4,34$, $SS=0,52$), haftada bir ($n=78$, $\bar{X}=4,09$, $SS=0,46$) ve ayda bir alışveriş yapanlardan ($n=52$, $\bar{X}=4,03$, $SS=0,70$) anlamlı şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür.

1.8. Haftalık Market Alışveriş Harcama Tutarına Göre Farklılıklar

Market alışveriş harcama tutarı grupları arasındaki farklılıkların tespiti için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. ANOVA için öncelikle her bir gruptaki örneklem sayısının 10'dan fazla olması arzu edilir (Antalyalı, 2010, s. 133). Market haftalık alışveriş harcama tutarına göre indirim marketi ve süpermarket örnekleminde algılanan hizmet kalitesi boyutları açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Algılanan hizmet kalitesine, market türlerine ve demografik özelliklere göre yapılan karşılaştırmalar özet olarak Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. Algılanan Hizmet Kalitesi Göre Market Türlerine ve Demografik Özelliklere Göre Yapılan Karşılaştırmalara Yönelik Özet Bilgiler

Kategori	İndirim Marketi	Süpermarket
----------	-----------------	-------------

Algılanan Hizmet Kalitesi	Tüm boyutlarda süpermarket müşterilerinin algıları daha yüksek	
Cinsiyet	Farklılık yok	Farklılık yok
Medeni durum	Bekâr müşterilerde çalışan etkileşimi ve politika algıları daha yüksek	Farklılık yok
Yaş	24 yaş ve altı müşterilerin güvenilirlik algıları, 25-29 yaş grubu müşterilerden daha yüksek, 24 yaş ve altı müşterilerin personel etkileşimi ve politika algıları, 35-39 yaş grubu müşterilerden daha yüksek	24 yaş ve altı müşterilerin politika algıları diğer tüm yaş grubu müşterilerden daha düşük
Gelir	Farklılık yok	2501-3000 TL geliri olanlar çalışan etkileşimi algıları, 4001-5000 TL geliri olanlardan daha düşük; 2501-3000 TL geliri olanların politika algıları 3001 TL ve üzeri geliri olanlardan daha düşük.
Eğitim	Lise eğitimi olanların çalışan etkileşimi algıları, lisans ve üzeri eğitimi olanlardan daha düşük	Farklılık yok
Market alışveriş sıklığı	Farklılık yok	Ayda birkaç kez alışveriş yapanların fiziksel görünüm algıları, haftada bir ve ayda bir alışveriş yapanlardan daha yüksek
Haftalık Alışveriş Harcama Tutarı	Farklılık yok	Farklılık yok

Tablo 15’te çeşitli kriterlere göre indirim marketi ve süpermarket müşterileri arasında yapılan karşılaştırmalar özet olarak sunulmuştur. Buna göre algılanan hizmet kalitesine göre süpermarket müşterilerinin beş boyutta da algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Medeni duruma göre bakıldığında, yalnızca indirim marketlerinde bekâr müşterilerin çalışan etkileşimi ve politika algıları daha yüksektir. Yaş gruplarına göre özellikle 24 yaş ve altı müşterilerinin indirim marketlerinde güvenilirlik ve personel etkileşimi, süpermarketlerde ise politika algıları açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. Gelir gruplarına göre indirim marketlerinde farklılığa rastlanmazken, süpermarketlerde müşterilerin çalışan etkileşimi ve politika algılarının özellikle 2501-3000TL geliri olanlar açısından farklılıkları olduğu görülmektedir. Eğitim durumu süpermarketlerde bir farklılık yaratmazken, indirim marketlerinde lise ve lisans ve üzeri eğitimi olanlar arasında çalışan etkileşimi açısından farklılık olduğu görülmektedir. Market alışveriş sıklığına göre indirim marketlerinde bir farklılığa rastlanmazken, süpermarketlerde fiziksel görünüm algıları açısından bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Son olarak haftalık alışveriş tutarı açısından indirim marketleri ve süpermarketlerde bir farklılık görülmemiştir.

Özetle, H₁ hipotezinin, müşterilerin yaş, gelir ve market alışveriş sıklığına göre desteklendiği; ancak cinsiyet, medeni durum, eğitim ve haftalık alışveriş harcama tutarlarına göre desteklenmediği; H₂ hipotezinin ise müşterilerin medeni durum, yaş ve eğitim durumlarına göre desteklendiği, cinsiyet, gelir, market alışveriş sıklığı ve haftalık alışveriş harcama tutarlarına göre desteklenmediği görülmüştür.

SONUÇ

Her ne kadar gıda dışı ürünlere yönelik artan bir eğilim olsa da gıda perakendeciliği, genel ekonomik durumdan bağımsız olarak, müşterilerin sürekli ziyaret ettiği ve önemini koruyan bir perakende mağaza türüdür. Gıda perakendeciliğinde rekabetin artması, müşteri sadakati yaratacak çözümler konusunda işletmeleri sürekli bir arayış içine sokmuştur.

Bu araştırmanın amacı, algılanan hizmet kalitesi unsurlarının indirim marketleri ve süpermarketler kapsamında araştırılmasıdır. Her iki perakendeci türü arasında bir farklılık olup olmadığı, ayrıca tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılıkların tespiti bu araştırmanın amaçları arasındadır.

İkili ve çoklu karşılaştırmalar yapılmadan evvel, araştırmada kullanılan algılanan hizmet kalitesi ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğu görülmüştür. Algılanan hizmet kalitesi boyutları açısından katılımcıların cinsiyeti, medeni durumları, tercih ettikleri market türü, yaş grupları, gelirleri, eğitim düzeyleri, market alışveriş sıklıkları ile market alışveriş harcama tutarlarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. İlk olarak, süpermarket müşterilerinin algılanan hizmet kalitesi tüm boyutlarda daha yüksek olmuştur. Başka bir deyişle süpermarket müşterileri, hizmet kalitesini daha üst düzeyde algılamaktadır. Bu durum süpermarket yöneticilerinin, indirim marketleri yöneticilerine nazaran, mağaza tasarımından, İK eğitim

programlarına, iade süreçlerinden, verilen katma değerli hizmetlere kadar daha titiz davranmasını gerektirmektedir.

Çoklu karşılaştırma testlerinde indirim marketi ve süpermarket olmak üzere iki ayrı örneklem kullanılmıştır. Bunun nedeni, market türlerine göre algılanan hizmet kalitesi boyutları açısından bir farklılık olup olmadığının tespit edilmesidir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre ne indirim marketlerinde ne de süpermarketlerde algılanan hizmet kalitesi boyutları bakımından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Gıda perakende müşterileri ile yapılan başka bir çalışmada mağaza tercihlerinde cinsiyet grupları arasında bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Bulur, 2017, s. 64). Medeni duruma göre ise süpermarketlerde bir farklılık çıkmamış, ancak indirim marketlerinde algılanan hizmet kalitesinin çalışan etkileşimi ve politika boyutları açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle bekâr olan müşterilerin çalışan etkileşimi ve politika algıları daha yüksektir. Bu bulgu algılanan hizmet kalitesi açısından medeni durum değişkeninin, perakende mağaza türlerine ve algılanan hizmet kalitesinin boyutlarına göre farklılaşabileceğini göstermektedir, keza departmanlı mağazalar üzerine yapılan başka bir araştırmada evli müşterilerin algıladığı hizmet kalitesinin, kolaylık boyutunun, bekâr müşterilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Siu ve Cheung, 2001). Yaş grupları açısından ise, indirim marketlerinde güvenilirlik, çalışan etkileşimi ve politika; süpermarketlerde ise yalnızca politika boyutu açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. İndirim marketlerinde özellikle 24 yaş ve altı tüketicilerinin güvenilirlik algılarının, 25-29 yaş aralığındaki tüketicilerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu; süpermarketlerde ise 24 yaş ve altı tüketicilerin politika algılarının diğer tüm yaş grubundaki tüketicilerden daha düşük olduğu görülmektedir. Her iki perakende türü açısından 24 yaş ve altı tüketicilerin algılanan hizmet kalitesi açısından kısmen farklı olduğu söylenebilir. Çelik (2011) tarafından alışveriş merkezleri müşterileri ile gerçekleştirilen çalışmada, algılanan hizmet kalitesinin, cinsiyet ve yaş (algılanan hizmet kalitesi boyutlarından empati hariç) gruplarına göre farklı algılanmadığı görülmektedir. Ancak diğer bazı araştırmalarda, yaş ile bu çalışmada kullanılan bazı değişkenler arasında ilişki olduğuna yönelik bulgular vardır. Örneğin Acar (2009, s. 152), gıda perakendeciliğinde yaşlı tüketiciler için algılanan kolaylığın, genç tüketiciler içinse mağaza ismi ve dış görünüşü gibi mağazanın çekici unsurların daha önemli olduğunu; Arısoy (2017, s. 108), hastaların algıladıkları hizmet kalitesinin cinsiyet ve gelire göre farklılık göstermediğini, ancak eğitim düzeyi arttıkça hizmet kalitesi beklentisinin arttığını, ayrıca orta yaş ve üstü hastaların sağlık hizmetlerine yönelik kalite beklentisinin, orta yaş ve altında olanlardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Kutu (2013, s. 83), 50 yaş ve üzeri perakende müşterilerin, 25-35 ve 35-50 yaş grubu müşterilere göre personel davranışından daha çok etkilendiklerini ifade etmektedir. Perakende müşterileri ile yapılan başka bir araştırmada ise 35 ve üzeri yaş grubundaki müşterilerin kısmen güvenilirlik boyutu açısından algıladıkları hizmet kalitesinin, diğer yaş gruplarından anlamlı şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir (Siu ve Cheung, 2001, s. 92). Müşteri sadakati için bakıldığında Kurt (2008, s. 118), en yaşlı müşteri grubunun en sadık, en genç müşteri grubunun ise en az sadık müşteri grubunu oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kurt (2008, s. 118), genç tüketicilerin değişimlere daha açık ve risk alma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ileri sürmüştür.

Gelir durumu gruplarına göre algılanan hizmet kalitesi boyutları indirim marketlerinde bir farklılık yaratmazken, süpermarketlerde çalışan etkileşimi ve politika boyutları bakımından anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle çalışan etkileşimi ve politika boyutlarının, yüksek gelirli süpermarket müşterilerinde daha önemli olduğu söylenebilir. Bu bulgunun nedeninin, indirim marketlerinin görece düşük gelirli müşterilere hitap etmesi, bunun yanında süpermarketlerin ise hem düşük gelirli hem de orta ve yüksek gelirli müşterilere hitap etmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Yüksek gelir grubuna sahip müşterilere kişisel satış teknikleri ve sunulan ürün çeşitliliği süpermarketlerde daha önemli olabilir. Örneğin Diallo (2012), tüketicilerin geliri arttıkça, market markalı ürünü satın alma eğilimlerinin azaldığını tespit etmiştir. Akbay ve Jones (2005, s. 628) ise düşük gelir grubunda olan tüketicilerin market alışverişlerinde daha dikkatli karar aldıkları ve büyük paketli ve/veya promosyonlu ürünleri tercih ettiklerini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle düşük gelir grubundaki müşterilerin daha çok indirim kovaladıkları söylenebilir. Ayrıca süpermarketlerin insan kaynakları uygulamalarının, müşteri hizmetlerinin, algılanan hizmet kalitesinde indirim marketlerine nazaran daha önemli olduğu söylenebilir.

Eğitim düzeyi gruplarına göre algılanan hizmet kalitesi boyutları süpermarketlerde bir farklılık yaratmazken, indirim marketlerinde lisans ve üzeri düzeyde eğitim alanların, lise düzeyinde eğitimi alanlardan çalışan etkileşiminin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle indirim marketlerinde görece daha yüksek eğitimi olanlar, çalışanlardan daha yüksek düzeyde ilgili, nezaketli ve ürün/hizmetler hakkında bilgili olmalarını beklemektedirler. Bu bulguya benzer biçimde Acar (2009, s. 153), lisansüstü eğitimi olan müşterilerin mağaza dışı özelliklere daha çok önem verdiğini ifade etmektedir.

Market alışveriş sıklığına göre, algılanan hizmet kalitesi boyutları indirim marketlerinde bir farklılık yaratmazken süpermarketlerde fiziksel görünüm algısı market alışveriş sıklığına göre anlamlı bir şekilde farklıdır. İndirim marketlerinin bilinçli olarak sunduğu düşük hizmet standardı ve ucuzluk hissi yaratan mağaza tasarımının aksine, süpermarketlerin neredeyse her hafta değişen dinamik atmosferlerinin bu bulguya neden olduğu düşünülebilir.

Market alışveriş harcama tutarına göre algılanan hizmet kalitesi boyutlarının süpermarket ve indirim marketleri müşterilerince farklı algılanmadığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle haftalık alışverişlerinde farklı tutarlar harcayan müşterilerin hizmet kalitesi algıları birbirine benzerdir. Araştırma sonuçları incelendiğinde müşterilerin hane halkı gelirlerinin, hizmet kalitesi algılarında indirim marketleri özelinde bir farklılık yaratmadığı, ancak süpermarket özelinde, çalışan etkileşimi ve politika açısından bazı farklılıklara yol açtığı görülmüştür.

Öneriler

Bu çalışmada müşterilerin alışveriş yaptıkları marketlere yönelik hizmet kalitesi algıları, market türleri ve demografik özelliklerine göre karşılaştırılmıştır. İlk olarak betimsel istatistiklere göre, müşterilerin meslek, medeni durum ve mağaza ziyaret sıklıklarına göre iki perakende türü belirgin şekilde farklıdır. Örneğin yöneticilerin daha sık süpermarketi tercih etmeleri, her iki perakendeci için de müşterilerine sunacakları ürün ve hizmetlerin düzeyi ile ilgili pratik bilgiler sunabilir. Keza pazar bölümlendirme kararlarında bu değişkenler, kolay ve hızlı şekilde ölçülebilmeleri nedeniyle kullanılabilir.

Süpermarketlerde algılanan hizmet kalitesinin tüm boyutlarda daha yüksek olması şartıdır. Süpermarketler mağaza atmosferi, çalışan doyumu, müşteri hizmetleri gibi pek çok hususta indirim marketlerine nazaran daha yüksek düzey hizmet kalitesi sunmaktadır. Özellikle bekâr müşterilerin sadece indirim marketlerinde çalışan etkileşimi ve politika algılarının daha yüksek olması beklendiğinden farklıdır. Perakende sektöründe yapılan başka bir çalışmada medeni durumun, kısmen yalnızca fiziksel görünüm boyutu açısından farklı olduğu belirlenmiştir (Siu ve Cheung, 2001, s. 92). Toplam müşteriler içinde evli müşterilerin oranının süpermarketlerde indirim marketlerine nazaran daha yüksek olduğu düşünüldüğünde, süpermarketlerin ürün karmasının, mağaza atmosferinin çocuklu aileleri de içerecek şekilde düzenlenmesi gerektiği önerilebilir.

Algılanan hizmet kalitesi, müşterilerin yaş, cinsiyet ve medeni durumları açısından anlamlı şekilde farklılaşmamış, ancak gelir gruplarına göre anlamlı farklılıklar görülmüştür. Bu bulguya dayanarak, her iki market türü açısından da hedef kitlenin doğru bir biçimde belirlenmesi, marketlerin pazarlama karomasında gelir değişkenini ön planda tutmalarını zorunlu kılmaktadır. Bunun dışında algılanan hizmet kalitesinin eğitim düzeyi açısından indirim marketlerinde farklılaşması, indirim marketlerinin pazarlama faaliyetlerinde eğitim durumunu dikkate almalarını gerektirmektedir. Buradan bakıldığında, müşterilerin hem eğitim durumu hem de gelir bilgilerinin sadakat kartları yoluyla izinli olarak kaydedilerek işlenmesinin, mağazanın başarısında önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

Müşterilerin yarından fazlasının haftada bir veya daha sık mağazalara uğradıkları; indirim marketlerini yaygın olarak haftada bir ve daha fazla, süpermarketleri ise yaygın olarak hafta bir ve daha az ziyaret etmelerine karşın, sıklık kriterinin süpermarket müşterilerinin algılanan hizmet kalitesinde bir farklılık yaratmasının beklenenden farklı olduğu, bununla birlikte özellikle süpermarketlerin mağaza atmosferi kararlarında bu bulgunun önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bulguya dayanarak, özellikle mağazaya seyrek gelen müşterilerinin hizmet kalitesi algılarını yükseltecek personel desteği, iade kolaylığı gibi unsurların geliştirilmesi önerilebilir.

Gelecek çalışmalarda algılanan hizmet kalitesinin ürün gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığına bakılabilir, (departmanlı ve özellikli mağazalar gibi) gıda perakendeciliği dışındaki perakende türlerinde müşterilerin hizmet kalitesi algıları ölçülebilir ve perakende türlerine göre bu algılar karşılaştırılabilir. Bununla beraber, çevrimiçi alışverişlerin payının artması ile, internet veya mobil kanallardan yapılan alışverişlerde müşterilerin algıladığı hizmet kalitesi demografik özelliklere göre karşılaştırılabilir. Ayrıca etnik köken, sosyal sınıf, aile büyüklüğü, aile yaşam döngüsü (orta yaşlı evli çocuklu, genç boşanmış, genç evli çocuksuz vb.) gibi bu çalışmada yer almayan diğer bazı demografik özellikler açısından müşterilerin algıladığı hizmet kalitesi perakende mağazalara göre kıyaslanabilir.

KAYNAKLAR

A101 (2018). Mersin İlçe mağaza sayıları. <http://a101aktuelurun.com/a101-magazalari/mersin/>, Erişim tarihi: 17/01/2019.

- Acar, N. (2009). *Perakendecilikte mağaza atmosferinin müşteri sadakatine etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi].
- Akbay, C. ve Jones, E. (2005). Food consumption behavior of socioeconomic groups for private labels and national brands. *Food Quality and Preference*, 16 (7), 621-631.
- Akkan, E. (2017). Hizmet kalitesi. B. Onaran & A. Özmen (Ed.), *Hizmet pazarlaması: stratejik bir yaklaşımla içinde*, (269-303 ss.) Efil Yayınevi.
- Aksu, G., Eser, MT & Güzeller, CO (2017). *Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Antalyalı, ÖL (2010). Varyans Analizi. Şeref Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikler içinde*, (131-182 ss.) 5. Basım, Asil Yayın Dağıtım.
- Arı, K. (2014). *Perakende mağaza imajı ve tüketici temelinde incelenmesi: Ankara ilinde bir uygulama* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Arısoy, DŞ (2017). *Sağlık hizmetlerinde hizmet kalitesi ve hizmet kalitesinin SERVQUAL yöntemi ile ölçülmesine yönelik bir uygulama* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Arslan, Y. ve Yavuzylmaz, O. (2017). İndirim marketleri ve süpermarketlerin marka denkliği algılarının kıyaslanmasına yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9 (4), 571-588.
- Ateş, A. (2014). *Tüketici tarafından algılanan değerlerin market performansı üzerine etkisi: Türkiye’de zincir marketler (gıda) üzerine bir uygulama* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Atılğan, KÖ, Oskay, C. & Çiçek, E. Tüketicilerin gıda perakendeciliğinden memnuniyetlerine göre bölümlendirilmesi: bölümler arası demografik ve sosyo-ekonomik farklılıkların incelenmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 163-177.
- Avcılar, MY ve Yakut, E. (2016). Tüketicilerin indirim mağazası tercihlerinin analitik hiyerarşi süreci ve bulanık analitik hiyerarşi süreci yöntemleri ile tespiti: Osmaniye ilinde bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 17-40.
- Bahia, K. & Nantel, J. (2000). A reliable and valid measurement scale for the perceived service quality of banks. *International Journal of Bank Marketing*, 18(2), 84-91.
- Bakırtaş, H. (2014). Pazar bölümlendirme, hedef pazar seçimi, konumlandırma ve satış tahminleri. Z. Erdoğan (Ed.). *Pazarlama: ilkeler ve yönetim içinde* (223-250. ss.), Ekin Yayınevi.
- Baş, D. (2015). *Çok gruplu yapısal eşitlik modeli ile indirim marketi ve süpermarket için müşteri sadakatini etkileyen faktörlerin belirlenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].
- Bim (2018). Mersin İlçe mağaza sayıları. <https://www.bim.com.tr>, Erişim tarihi: 17/01/2019
- Bloemer, J., De Ruyter, KO & Wetzels, M. (1999). Linking perceived service quality and service loyalty: a multi-dimensional perspective. *European Journal of Marketing*, 33(11-12), 1082-1106.
- Bozkuş, F. (2017, Kasım). İndirim marketleri üretime de giriyor. <http://www.ekonomist.com.tr/perakende/indirim-marketleri-uretime-de-giriyor.html>, Erişim tarihi: 29/04/2018

- Bulur, Z. (2017). *Perakende mağaza tercihini etkileyen faktörlerin tüketici demografik özelliklerine göre farklılaşması üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi].
- Carrefoursa (2018). En yakın CarrefourSA. <https://www.carrefoursa.com/tr/storefinder>, Erişim tarihi: 17/01/2019
- Cengiz, E. (2008). Üniversite eğitimi hizmetlerinde algılanan hizmet kalitesine göre pazar bölümlendirme: Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 48-67.
- Citil, M. (2014). *Perakendecilikte mağaza atmosferinin tüketici karar alma sürecine etkisi: Türk çorap pazarına bir uygulama* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi].
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (SPSS uygulamalı)*. 8. Basım, Sakarya Yayıncılık.
- Çatı, K. (2007). Süpermarketlerin tercih edilmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (22), 150-168.
- Çelik, H. (2011). Alışveriş merkezlerinde hizmet kalitesi algısı ve bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 433-448.
- Çiftçi Baştürk, MM (2002). *Tüketicileri süpermarket/hipermarket tercihlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi: İzmir örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi].
- Dabholkar, PA, Thorpe, DI & Rentz, JO (1996). A measure of service quality for retail stores: scale development and validation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 24 (1), 3-16.
- Deloitte, (2019). Perakende sektörünün küresel güçleri. <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consumer-business/articles/global-powers-of-retailing-2019.html>, Erişim tarihi: 22/02/2019
- Deloitte, (2020). Perakende sektörünün küresel güçleri. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consumer-business/Report_GPR2020_Updated%2011%20Feb.pdf, Erişim tarihi: 20/10/2020
- Diallo MF (2012). Effects of store image and store brand price-image on store brand purchase intention: application to an emerging market. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19, 360-367.
- Duman, T. ve Yağcı, Mİ (2006). Süpermarket müşterilerinin devamlı alışveriş niyetlerini etkileyen faktörler: bir model denemesi. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 33 (1), 87-116.
- Ekinci, İ. (2017, Kasım). İndirim marketleri son 3 yılda yüzde 72 büyüdü. <https://www.dunya.com/ekonomi/indirim-marketleri-son-3-yilda-yuzde-72-buyudu-haberi-390090>, Erişim tarihi: 21/06/2018
- Erciş, A. ve Dağcı Büyük, H. (2016). İndirim marketlerinde müşteri değerinin müşteri tatmini, müşteri sadakati ve ağızdan ağıza iletişime etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (3), 527-545.
- Erözgün, E. (2009). *Perakende sektöründe hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bir uygulama* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Fortune, (2020). 15 Ekim 2020 tarihinde <http://fortune.com/global500/>, Erişim tarihi: 15/10/2020

- George, D. & Mallery, P. (2019). IBM SPSS Statistics 26 step by step: A simple guide and reference. Routledge.
- Gıda ve İçecek Sektörü Raporu (2019), T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü Sektörel Raporlar ve Analizler Genel Serisi, <http://satso.org.tr/DownloadFile.ashx?o=7072a8b3d3be40699127e6f08014badd1d932b54efde43089cb663a990db58ee&bk=1>, Erişim tarihi: 22/10/2020
- Görmez, A. (2017). *Türkiye gıda perakendeciliği piyasasında rekabet analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Gürman, AA (2006). *Dünya perakendeciliğinde globalleşme eğilimleri ve Türk perakendecilik sektörüne etkileri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Hair, JF, Black, William C., Babin, BJ & Anderson, RE (2014). *Multivariate Data Analysis*, 7th Edition. Pearson Education Inc. New Jersey.
- Kant, R. & Jaiswal, D. (2017). The impact of perceived service quality dimensions on customer satisfaction. *International Journal of Bank Marketing*, 35(3), 411-430.
- Kaya, BF (2009). *Perakendecilik sektöründe müşteri memnuniyet düzeyinin belirlenmesi: indirim marketleri üzerine bir uygulama* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi].
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 51-64.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders (JMOOD)*, 6 (1), 47-48.
- KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler) (2018a). Perakende sektörel bakış, <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/01/sektorel-bakis-2018-perakende.pdf>, Erişim tarihi: 28/06/2018
- KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler) (4 Ocak 2018b). Perakendede start-up gibi düşünen büyüyor. <https://home.kpmg/tr/tr/home/medya/press-releases/2018/01/perakendede-start-up-gibi-dusunen-buyuyor.html>, Erişim tarihi: 22/01/2019
- KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler) (2020). Perakende sektörel bakış. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/01/sektorel-bakis-2020-perakende.pdf>, Erişim tarihi: 20/10/2020
- Kurt, G. (2008). *Mağaza atmosferinin müşteri sadakati oluşturmadaki rolü: büyük ölçekli gıda perakendeciliğinde bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Kutu, C. (2013). *Perakendecilik sektöründe müşteri sadakatini sağlamaya yönelik faaliyetlerin, müşteriler üzerindeki etkilerinin incelenmesi (Migros örneği)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi].
- Migros (2018). En yakın Migros, <https://www.migros.com.tr/en-yakin-ilceler/33>, Erişim tarihi: 17/01/2019
- Nakip, M., Varinli, İ. ve Güllü, K. (2006). Süpermarketlerde çalışanların ve tüketicilerin hizmet kalitesi beklentilerinin ve algılamalarının karşılaştırılmasına yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (2), 373-386.
- Nüfusu.com, (2017). İlçelere göre Mersin nüfusu. <https://www.nufusu.com/il/mersin>, Erişim tarihi: 17/01/2019

- Oflazoğlu, S. (2003). *Ailelerin satın alma davranışlarında süpermarketlere yönelmelerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi].
- Okumuş, A. (2005). İndirimli mağaza ve süpermarket müşterileri arasındaki farklılıkların beklenti ve memnuniyetlerine göre incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi*, 34 (1), 105-133.
- Polat, C. ve Külter, B. (2007). Tüketicilerin perakende mağaza tercihini etkileyen faktörler: Niğde ili örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 109-126.
- Roest, H. & Pieters, R. (1997). The nomological net of perceived service quality. *International Journal of Service Industry Management*, 8(4), 336-351.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research*, 8(2), 23-74.
- Siu, NY & Cheung, JTH (2001). A measure of retail service quality. *Marketing Intelligence & Planning*, 19(2), 88-96.
- Şok (2018). Mersin İlçe mağaza sayıları, <https://kurumsal.sokmarket.com.tr/magazalarimiz>, Erişim tarihi: 17/01/2019
- Tabachnick, Barbara G. & Fidel, Linda S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı*. 6 basımdan çeviri. Çeviri Editörü: Mustafa Baloğlu, Nobel Akademik Yayıncılık.
- TAMPF (Tüm Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Federasyonu), (2016). Dönüşürken büyüyen Türkiye perakende sektörü. <https://www.pwc.com.tr/tr/publications/industrial/retail-consumer/pdf/donusurken-buyuyen-turkiye-perakende-sektoru-raporu.pdf> Erişim tarihi: 11/07/2018
- Taşkın, E. (1999). Süpermarket işletmeciliğinde küresel rekabet stratejileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 187-194.
- Tek, ÖB ve Demirci Orel, F. (2006). *Perakende pazarlama yönetimi*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Tekgıda-İş Sendikası, <http://www.tekgida.org.tr/Oku/18486/Temmuz-Ayi-Dis-Ticareti-Gida-Sektorunun-Dis-Ticaret-Fazlasi-4-Milyar-Dolari-Asti!>, Erişim tarihi: 22/10/2020
- Tunçalp, E. (2018, Mart). İndirim marketleri yarışıyor. <http://www.retailturkiye.com/ercument-tuncalp/indirim-marketleri-yarisiyor>, Erişim tarihi: 22/08/2018
- Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Konfederasyonu (TGDF, 2020). Türkiye Gıda ve İçecek Sektörleri Dış Ticaret Verileri, <https://www.tgdf.org.tr/turkiye-gida-ve-icecek-sektorleri-dis-ticaret-verileri/>, Erişim tarihi: 22/10/2020
- Twentify, (2017, Ekim). Sektörlerin “IRON MAN”i indirim marketlerde tüketici tercihi, <http://www.pazarlamasyon.com/wp-content/uploads/2017/06/Indirim-marketler-raporu.pdf>, Erişim tarihi: 13/10/2019
- Varinli, İ. (2011). *Marketlerde pazarlama yönetimi*. Detay Yayıncılık.
- Worldfood (2020). Türkiye'nin Lider Süpermarket Zincirileri,

<https://worldfood-istanbul.com/Haberler/turkiyenin-lider-supermarket-zincirleri>, Erişim tarihi: 13/10/2019

- Yıldırım, HH ve Kurtuluş, S. (2008). Yerli ve yabancı indirimli süpermarket zincirleri müşterilerinin bu marketleri değerlemeleri üzerine bir pilot araştırma. *KMU İİBF Dergisi*, 10 (14).
- Yılmaz, Ö. (2009). *Demografik faktörlerin perakendeci markası seçim sürecine etkileri üzerine bir uygulama* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi]

İŞ BECERİKLİLİĞİNİN İŞ-AİLE YAŞAM ÇATIŞMASI İLE İLİŞKİSİNDE ROL BELİRSİZLİĞİNİN ROLÜ

Meryem Derya YEŞİLTAŞ¹

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.845393

Makale Geçmişi:

Geliş 22.12.2020

Düzeltilme 24.04.2021

Kabul 27.04.2021

Anahtar Kelimeler:

İş Becerikliliği,

İş-aile Yaşam Çatışması,

Rol Belirsizliği,

Bankacılık Sektörü,

Aracılık Rolü.

ÖZ

Bu çalışmada iş becerikliliği, rol belirsizliği ve iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkiler ile iş becerikliliğinin aile yaşam çatışması üzerindeki etkisinde rol belirsizliğinin aracılık rolü incelenmiştir. Bu amaçla, kolayda örneklem ve kartopu örnekleme yöntemleri beraber kullanılarak 262 banka çalışanından anket yolu ile veri toplanmıştır. Bulgulara göre, değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Sonuçlar, iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerindeki etkisinde rol belirsizliğinin aracılık rolü olduğunu göstermektedir.

THE MEDIATING ROLE OF ROLE AMBIGUITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN JOB CRAFTING AND WORK- FAMILY CONFLICT

Article Info

Research Article

DOI: 10.35379/cusosbil.845393

Article History:

Received 22.12.2020

Revised 24.04.2021

Accepted 27.04.2021

Keywords:

Job Crafting,

Work-family Conflict,

Role Ambiguity,

Banking Sector,

Mediating Role.

ABSTRACT

In this study, the relationships between job crafting, work- family conflict and role ambiguity; also the mediating role of role ambiguity on the relationship between job crafting and work- family conflict are investigated. For this purpose, the data was collected via surveys from 262 bank employees using both the convenience and the snowball sampling methods. According to the findings, there are significant relationships between the variables in the study. The results show that role ambiguity has mediating role on the relationship between job crafting and work- family conflict.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, deryayesiltas@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5067-4538.

Alıntılanmak için/Cite as: Yeşiltas, M. D. (2021), İş Becerikliliğinin İş-Aile Yaşam Çatışması İle İlişkisinde Rol Belirsizliğinin Rolü, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30 (1), 205-218.

GİRİŞ

Çalışanların iş ve aile yaşamı arasında denge kurmaları oldukça zordur. Hayat akışı içerisinde gelişen beklenmedik değişimler ile aile meselelerinin iş üzerinde bir etkisi olması veya işin aile faaliyetlerini olumsuz etkilemesi olasıdır (Molina, 2020). İş-aile yaşam çatışması, iki alan arasındaki sınırı bulanıklaştırarak stres (Phillips-Miller, Campbell ve Morrison, 2000; Brough, O'Driscoll ve Kalliath, 2005), duygusal tükenme (Wayne, Lemmon, Hoobler, Cheung ve Wilson 2017), işe bağlılıkta azalma (Conte, Aasen, Jacobson, O'Loughlin ve Toroslu, 2019), işte devamsızlık (Nilsen, Skipstein, Østby ve Mykletun, 2017) ve işten ayrılma (Jain ve Nair, 2013) gibi sorunlara sebep olmaktadır. Mesleki çalışma ile özel yaşam arasındaki çatışmalar ve çelişkiler, çalışanların hem fiziksel hem de zihinsel sağlığını olumsuz etkilemesi sebebiyle toplumsal öneme sahiptir (Molina, 2020). İş ve aile alanları arasındaki çatışmanın önemi güncelliğini korumaktadır. Özellikle günümüzde yaşanan Covid-19 pandemisi çalışanların iş ve aile yaşamları arasındaki sınırların bulanıklaştığı, çatışmaların yüksek olduğu, dengenin sağlanmasında güçlük yaşandığı bir dönem halini almıştır (Başer, 2020). İş ve aile alanları arasındaki olası çatışmalar sadece akademisyenlerin değil, yöneticilerin ve çalışanların da gündeminde önemli sıralarda yer almaktadır. Bu nedenle iş-aile yaşam çatışmasını etkileyen dinamikleri anlamak ve yönetmek için araçlar geliştirmek büyük önem taşımaktadır.

Çalışanlar iş yaşamlarındaki çeşitli değişiklikler nedeniyle sıklıkla rol belirsizliği yaşamaktadırlar. Rol belirsizliği, çalışanın görevlerinin ve sorumluluklarının neler olduğu konusunda net bilgiye sahip olmamasıdır (Spector, 1997, s. 39). İş rolündeki belirsizlik, çalışanın belirsiz olan iş beklentilerini karşılamak için daha fazla fiziksel ve psikolojik emek harcamasını gerektirmekte ve bu da aile yaşamından gelen talepler için çalışanın mevcut kaynaklarında bir azalmaya neden olmaktadır. Bir bireyin sınırlı miktarda anında harcanabilir fiziksel ve psikolojik kaynağa sahip olduğu düşünüldüğünde iş rolünde belirsizliğin iş-aile yaşam çatışmasının öncüllerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Michel, Kotrba, Mitchelson, Clark, ve Baltes, 2011).

İş-aile yaşam çatışmasının yönetilmesi hususunda, destekleyici çalışma ortamı olumlu etkilere sahiptir (Hao, Wang, Liu, Wu ve Wu, 2016; Kailasapathy ve Jayakody, 2017). Ancak bu dışsal bir destektir ve çalışan çatışmayı yönetebilmek için içsel kaynaklar geliştirmeye de ihtiyaç duymaktadır. İş-aile yaşam çatışmasında çalışanın güvenebileceği içsel kaynakları araştıran az sayıda araştırma vardır (Lyu & Fan, 2020). Çalışanların içsel girişimlerine ve ihtiyaçlarına vurgu yapan bir süreç olan iş becerikliliğinin (Wrzesniewski ve Dutton, 2001) iş-aile yaşam çatışmasını hafifletmede olumlu katkı sağlayabilecek içsel bir kaynak olabileceği düşünülmektedir. İş becerikliliği, çalışanların iş deneyimlerini şekillendirmede aktif bir rol üstlenmelerini gerektirmektedir. Çalışanlar iş becerikliliği ile işlerini yeniden tasarlayamazlar da hemen hemen her iş bağlamında görevleri, etkileşimleri veya işleri değerlendirerek kişisel olarak daha anlamlı veya eğlenceli hâle getirmek için değişiklikler yapma imkânı bulabilmektedirler. Bu nedenle iş becerikliliğinin, farklı kıdem ve özerklik derecelerine sahip çeşitli rollere uygulanabildiği, en kısıtlı ve rutin işlerde bile çalışanların iş deneyimlerini etkileyecek değişiklikleri başlatabilecekleri kabul edilmektedir (Berg, Wrzesniewski ve Dutton, 2010; Wrzesniewski ve Dutton, 2001). Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, iş becerikliliği, rol belirsizliği ve iş-aile çatışması arasındaki ilişkilerin incelenmesi; rol belirsizliğinin iş becerikliliği ile iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkideki rolünün ortaya konulmasıdır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

İş Becerikliliği

İş becerikliliği, çalışanların potansiyel olarak iş tatminlerini ve refahlarını artırmak için kullanabilecekleri umut verici bir yaklaşım (Wrzesniewski & Dutton, 2001) olmakla birlikte, çalışanların işlerinin fiziksel, bilişsel veya sosyal özelliklerinde değişiklik başlatmada aktif rol almaları anlamını taşımaktadır (Berg, Wrzesniewski ve Dutton, 2010). Çalışanların, kendilerine özgü çıkarları ve değerleriyle uyumlu olacak şekilde çalışma uygulamalarını şekillendirmek için kullandıkları iş becerikliliği gayri resmî bir süreçtir. Bu yönünden ötürü, yönetimden çok çalışanlar tarafından yönlendirilen proaktif bir davranış biçimi olarak kabul edilmektedir (Grant ve Ashford, 2008).

İş becerikliliği, Bakker ve Demerouti (2007)'nin İş Gereklileri (Talepleri)-İş Kaynakları (JD-R) modeline dayanmaktadır. JD – R modeli, tüm iş özelliklerini iki kategoride sınıflandırmaktadır: iş talepleri ve iş kaynakları. İş gereklileri, çalışanlar için fizyolojik veya psikolojik maliyetlere neden olan kalıcı fiziksel ve zihinsel (bilişsel ve duygusal) çaba veya becerileri ifade etmektedir. İş kaynakları ise iş hedeflerine ulaşmayı, kişisel büyümeyi, öğrenmeyi, gelişimi destekleyen, iş gereklilerinin fizyolojik ve psikolojik maliyetlerini azaltan işin fiziksel, psikolojik, sosyal veya örgütsel özellikleridir (Bakker ve Demerouti, 2007). Bu bağlamda iş

becerikliliği, çalışanların iş taleplerini ve iş kaynaklarını kişisel yetenek ve ihtiyaçlarıyla dengelemek için yapabilecekleri değişiklikler olarak tanımlanmaktadır (Tims, Bakker ve Derks, 2012, s. 174).

Wrzesniewski ve Dutton (2001)'a göre iş becerikliliği davranışı görev becerikliliği, ilişkisel beceriklilik ve bilişsel beceriklilik olmak üzere üç farklı şekilde gözlemlenebilmektedir. Görev becerikliliği, işin prosedürel içeriği gibi görevle ilgili hususlarda, çalışanın işte tamamladığı faaliyetlerin sayısı veya türünde değişiklik başlatmayı (örneğin, kişinin becerilerine veya ilgi alanlarına daha iyi uyan yeni görevleri tanıtmak) ifade eder. İlişkisel beceriklilik, çalışanın meslektaşları ve müşterilerle olan iletişim miktarı ve şekli gibi işlerinin ilişkisel yönleri, işte kiminle etkileşime gireceği konusunda sağduyulu davranmayı (örneğin, benzer becerilere veya ilgi alanlarına sahip insanlarla arkadaşlık kurmak) içerir (Wrzesniewski ve Dutton, 2001). Bilişsel beceriklilik ise, görev ve ilişkisel beceriklilikten farklıdır. Çalışanın işini kişisel olarak daha anlamlı kılmayı (çalışanın kuruluşun başarısı üzerindeki etkisini fark etmesi, bu konuda bakış açısını değiştirmesini) ifade etmektedir (Miller, 2015). Sonuç olarak, iş becerikliliği, kişilerarası ilişkilerin niteliğine ek olarak görev miktarını, kategorisini ve kapsamını yeniden yapılandırmak ve işin anlamını elde etmek için iş algısını değiştirmektedir (Berg vd., 2013).

İş-Aile Yaşam Çatışması

İş ve aile yaşamı dengesi, çalışanın hem iş hem de aile alanlarında etkin olarak faaliyet göstermesi ve her iki alanın taleplerini karşılayabilmesi olarak tanımlanabilir (Voydanoff, 2005; Agosti, Andersson, Ejlertsson ve Janlöv, 2015). Clark (2000) tarafından iş ve aile yaşamı dengesini açıklamaya yönelik "İş-Aile Sınır Teorisi" geliştirilmiştir. Teori çalışanların iş ve aile hayatlarını birbirinden ayrılan iki farklı dünya olarak tanımlamakta, çalışanların bu iki dünya arasında geçişler yaptığını kabul etmektedir. Çalışan iki dünya arasında her gün geçiş yapmakta, geçişler ile iki dünya arasında bir denge sağlamaktadır (Clark, 2000). İş-aile sınırı teorisine göre sınırlar fiziksel, zamansal ve psikolojik olmak üzere üç biçimde ifade edilmekte, geçirgenlik, esneklik, harmanlama ve güç ile karakterize edilmektedir (Zhang 2002). İş-aile sınırlarının bu özellikleri, çalışanların iş yerinde aile ilişkilerinden rahatsız olabileceği veya iş için aile zamanını kullanabileceği ve hatta çalışırken aile işleriyle ilgilenilebileceği anlamına gelebilmektedir. Bu durum, insanların iş ve aile alanlarındaki rolleri, sınır özelliklerinden karşılıklı olarak etkilenebilmelerine sebebiyet vermektedir. İki ayrı dünya olarak ifade edilen bu alanlar zaman zaman birbirleri ile çatışmakta, böylece iş ve aile yaşamı çatışması ortaya çıkabilmektedir.

Greenhaus ve Beutell (1985), iş-aile yaşam çatışmasını "iş ve aile alanlarından gelen rol baskılarının bir bakımdan karşılıklı olarak uyumsuz olduğu bir tür roller arası çatışma" olarak tanımlamaktadır (s. 77). Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) iş-aile çatışmasının aile-iş çatışmasından farklı olduğuna işaret etmektedir. Netemeyer ve Arkadaşları (1996), iş-aile çatışmasını iş ve aile alanlarından bazı sorumlulukların uyumlu olmadığı ve çalışanın iş sorumluluklarının ailevi sorumluluklarını olumsuz olarak etkilediği bir tür roller arası çatışma olarak tanımlamaktadır.

İş ve aile rolleri arasındaki çatışma, çalışanın hem iş yaşamının kalitesi hem de aile yaşamının kalitesi hakkındaki algılarını değiştirmektedir (Scandura ve Lankau, 1997). Araştırmalar, iş-aile yaşam çatışmasının psikolojik sıkıntı yarattığını, çalışanın iş tatminini ve örgütsel bağlılığını olumsuz etkileyerek nihayetinde işe devamsızlık, geç kalma ve işten ayrılma gibi bir dizi sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Boles, Howard ve Donofrio, 2001; Kinnunen, Geurts ve Mauno, 2004; Namasivayam ve Mount, 2004; Netemeyer vd., 1996). Yöneticilerin işten memnun olmadıklarından değil, işlerin yapılması için gereken zamanın aileleri ve arkadaşlarıyla birlikte olmalarını engellemesi nedeniyle işten ayrıldıklarını ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Berta, 2004; Parsa, Self, Njite ve King, 2005).

Bu araştırmada iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması birbirinden farklı ancak birbiriyle ilişkili rol çatışması biçimleri olarak kabul edilmektedir (Greenhaus & Beutell, 1985; Pleck, Staines ve Lang, 1980). İki rol arasında kalma, "bir örgütteki üyeliğe bağlı rol baskılarının diğer gruplardaki üyeliklerden kaynaklanan baskılarla çatıştığı" bir çatışma biçimi olarak görülmüştür (Kahn, Wolfe, Quinn, Snoek ve Rosenthal, 1964, s. 20). İş-aile ve aile-iş perspektiflerinden bakıldığında, bu tür bir çatışma, rol sorumluluklarının derecesini yansıtmaktadır. İş rolüne katılım aile nedeniyle, aile rolüne katılım ise iş nedeniyle daha zor hâle gelmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985, s. 77). Bu nedenle, bir rolün talepleri diğer rolün performansını zorlaştırmaktadır (Katz ve Kahn, 1978). Çalışanın iş ile ilgili sorumluluklarının aile faaliyetlerini olumsuz etkilemesi iş-aile çatışması, aile meselelerinin iş yaşamını olumsuz etkilemesi ise aile-iş çatışması olarak ifade edilmektedir (Gao ve Zhao, 2014).

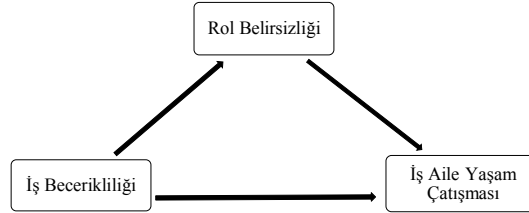
Rol Belirsizliği

Rol belirsizliği, çalışanın görevlerinin ve sorumluluklarının neler olduğu konusunda sahip olduğu "netlik" derecesidir (Spector, 1997, s. 39). Rol belirsizliği, belirli bir rol için gerekli olan görevler, hedefler ve

sorumluluklar hakkında gerekli bilginin (özgüllük ve öngörülebilirlik) veya rol netliği eksikliğini ifade etmektedir (Beehr ve Glazer, 2005). Bir örgütteki her pozisyon belirli görevler setine veya pozisyon sorumluluklarına sahip olmalıdır. Rol belirsizliği, çalışanların iş fonksiyonlarını yerine getirirken uygun eylemlere ilişkin belirsizlik derecesini yansıtmaktadır (Miles, 1976).

Rol belirsizliği çalışanlar üzerinde birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Belirsiz rol beklentisi nedeniyle, çalışanlar karar vermekte tereddüt etmekte, deneme yanılma süreci ile beklentileri karşılamak zorunda kalmaktadır (Rizzo, House ve Lirtzman, 1970). Sonunda çalışan rolünden memnun olmamakta, kaygı yaşamakta, gerçeklik algısı bozulmakta ve dolayısıyla daha düşük performans göstermektedir (Rizzo vd., 1970, s. 151). Rol çatışması ve rol belirsizliği, işle ilgili rol streslerinin iki ana bileşeni olarak kabul edilmektedir (Jackson ve Schuler, 1985; Rizzo vd., 1970). Rol belirsizliği çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlığını olumsuz etkilemektedir. Rol belirsizliği yaşayan çalışanın konsantre olamaması ve verimsiz çalışması iş yerinde strese ve işten ayrılma niyetine yol açmaktadır (Jaffe, Trajtenberg ve Fogarty, 2000; Fisher, 2001; Viator, 2001). Bununla birlikte, yüksek rol belirsizliği, kişinin etkili çalışma becerisine olan güvenini de azaltabilmektedir (Fisher, 2001).

ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZLER

Şekil 1. Araştırma Modeli

İş talepleri-iş kaynakları modeline göre, iş becerikliliği, iş taleplerini ve kaynaklarını çalışanların yetenekleri, tercihleri ve ihtiyaçları ile dengeleyerek çalışanların rollerini netleştirmeye hizmet etmektedir (Bakker, Tims ve Derks, 2012; Tims, Bakker, Derks ve Van Rhenen, 2013). Benzer şekilde, kişi-çevre uyumu perspektifinden bakıldığında, iş becerikliliği çalışanın iş yapımı, iş özellikleri ile kişisel ihtiyaçları ve yetenekleri arasındaki eşleşmeyi geliştirmektedir (Kooij, Tims, & Akkermans, 2017; Wong ve Tetrick, 2017). Kişisel ihtiyaçlara ve yeteneklere göre iş yapmak, iş içeriği ile iş kimliği arasındaki uyumun artırılmasını, böylece çalışanların rollerinden daha az engellenmiş hissetmesine neden olmaktadır (Tims, Derks ve Bakker, 2016). Yeni roller ve görevler, iş becerikliliği bağlamlarında çalışanların kendi hedefleriyle uyumlu hâle geldikçe, çalışanlar mevcut ve yeni eklenen roller arasında önceliklendirme konusunda daha yetenekli hâle gelmekte (Lichtenthaler ve Fischbach, 2018) böylece, daha az rol belirsizliği yaşayabilmektedirler. Birlikte ele alındığında, sosyal ve yapısal iş kaynaklarını artıran ve iş taleplerini zorlayan çalışanların düşük düzeyde bir rol belirsizliği sergilemeleri beklenmektedir.

H₁: İş becerikliliğinin rol belirsizliği üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

İş becerikliliği, bir denge etkisi yaratmak için iş-aile ilişkilerini teşvik etmektedir. İş-aile yaşam çatışması, iki sınırın örtüşmesi ve nüfuz etmesinden, iş-aile ikili rollerinin karşılıklı müdahalesinden ötürü kaynakların aşırı tükenmesiyle ortaya çıkmaktadır. İş becerikliliği, çalışanların iş sınırlarını ve içeriklerini öz farkındalıklarına, yeteneklerine ve temel ihtiyaçlarına göre yeniden tasarlayarak kendileriyle daha uyumlu bir çalışma ortamı yaratmalarına olanak tanmaktadır (Tims, Bakker ve Derks, 2015). İş becerikliliği ile çalışanlar hem iş hem de aile rollerini aynı anda oynamaya ihtiyaç duyduklarında, mevcut zamana ve psikolojik kaynaklara bağlı olarak görev miktarını, kapsamını ve kategorisini yeniden oluşturabilmekte, ilişkilerini süreci destekleyecek şekilde yönetme imkânı bulabilmektedirler. Böylece iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışmasını azaltarak bir denge kurulmasını sağlayabilmesi beklenmektedir.

H₂: İş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

İş becerikliliği, çalışanlara işlerini görevsel, ilişkisel ve bilişsel bağlamda kendi özelliklerine göre düzenleme imkânı tanımaktadır. Bu durumun çalışanın üzerindeki baskıyı hafifleterek iş-aile yaşam çatışmasını azaltması beklenmektedir. Rol belirsizliğinin ise iş-aile yaşam çatışmasının öncülü olduğu kabul edilmektedir (Michel vd., 2011; Greenhaus ve Beutell, 1985; Carlson, 1999; Frone, Russell ve Cooper 1992). Rol temelli stres faktörleri ile iş-aile yaşam çatışması arasındaki bağlantı, rol teorisi ile açıklanabilir. Rol teorisi, (1) iş ve aile rollerinin başkalarının beklentilerinden kaynaklandığını ve belirli bir pozisyon için (örneğin, ast, eş) uygun davranış olduğuna inanılan şeyin ve (2) hem iş hem de aile alanlarının birden fazla rol gerektirdiğini savunmaktadır (Kahn vd., 1964). Çeşitli iş ve aile rolü beklentilerini karşılama çabası ile birçok çalışan rol baskılarına yenik düşmektedir. Rol stresör çerçevesi içindeki rol baskılarıyla karşılaşıldığında (çatışma, belirsizlik, aşırı yük ve zaman talepleri), kaynakların tükenmesi muhtemeldir. Çalışanın sahip olduğu zaman, dikkat ve enerji (fiziksel ve psikolojik) gibi kaynakları sonsuz değildir (Edwards ve Rothbard, 2000; Small & Riley, 1990; Tenbrunsel, Maoz, Stroh ve Reilly, 1995). Bu nedenle, her bir alanda meydana gelen rol belirsizliğine bağlı beklentilerin karşılanması için bireyin sahip olduğu sınırlı kaynaklardan kullanılmaktadır. Çalışan belirsizliğe bağlı olarak zaman ve emek konusunda düzensizlikler, gerilim ve iş stresi yaşamakta, bu durum aile yaşamına olumsuz olarak yansımaktadır (Michel vd., 2011, s. 695). Bu bilgiler ışığında, rol belirsizliği ile iş-aile yaşam çatışması arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmekte ve rol belirsizliğinin iş becerikliliği ile iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkide aracılık rolü olması beklenmektedir.

H₃: İş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerindeki etkisinde rol belirsizliğinin aracı rolü vardır.

YÖNTEM

Veri Toplama Araçları

Kullanılan veri toplama aracı iş becerikliliği ölçeği, rol belirsizliği ölçeği, iş-aile yaşam çatışması ölçeği ve kişisel bilgi formu olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır.

İş becerikliliği ölçeği, Slep ve Vella-Brodrick (2013) tarafından geliştirilmiş olup, 19 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu Kerse (2017) tarafından yapılmıştır. Ölçek maddeleri “görev becerikliliği” (7 ifade), “bilişsel beceriklilik” (5 ifade) ve “ilişkisel beceriklilik” (7 ifade) boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Kerse (2017)’in çalışmasında ölçeğin güvenilirlik katsayısı bilişsel beceriklilik boyutunda 0,860; görev becerikliliği boyutunda 0,757 ve ilişkisel beceriklilik boyutunda 0,844 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin bütünü için güvenilirlik katsayısı ise 0,918’dir.

Rol belirsizliği ölçeği ise Rizzo ve Arkadaşları (1970) tarafından geliştirilmiş olup, 6 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe versiyonuna Doğan, Demir ve Türkmen (2016)’in çalışmasından ulaşılmıştır. Araştırmada ölçek ifadeleri ters kodlanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Doğan ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,887 olarak belirlenmiştir.

İş-aile yaşam çatışmasının belirlenmesinde Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından geliştirilen 10 ifade ve iki boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe versiyonu Efeoğlu ve Özgen (2006)’in çalışmasından alınmıştır. Ölçeğin iki boyutlu ve tek boyutlu kullanımı mevcuttur (Efeoğlu ve Özgen, 2006). Efeoğlu ve Özgen (2006) çalışmalarında ölçeğin iki boyutlu kullanımında güvenilirlik katsayıları iş-aile çatışması boyutunun katsayısı 0,8845; aile-iş çatışması boyutunun ise 0,8533 olarak hesaplanmıştır. Tek boyutlu kullanımında ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,8288’dir.

Kişisel bilgi formu, literatür araştırması sonucu araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Form, kurum çalışanlarını tanıtan bilgileri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, görevi, toplam görev süresi, idari/yöneticilik görev durumu, il) içermektedir.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini banka çalışanları, örneklemini ise Çukurova Bölgesinde yer alan Kamu ve Özel bankaların çalışanları oluşturmaktadır. Yoğun ve stresli çalışma ortamına sahip olmaları sebebiyle banka çalışanlarının iş-aile yaşam çatışmasının incelenmesi için uygun olduğu düşünülmektedir (Ülbeği, 2018, s. 265; Turunç ve Erkuş, 2010, s. 417). Veri toplama sürecinde Covid-19 pandemisinin yaşanması nedeni ile online anket yöntemi tercih edilmiştir. Verilerin toplanmasında kolayda örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri birlikte kullanılmış olup, Çukurova Bölgesinde yer alan Kamu ve Özel Banka çalışanlarından katılmayı kabul edenlerden veri toplanmıştır. Araştırmanın yapılabilmesi için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan Etik Onay (Evrak Tarih ve Sayısı: 23/03/2020-8913) alınmıştır. Veriler 13.07.2020-3.10.2020 tarihleri arasında Google forms online anket araçları kullanılarak toplanılmıştır.

Anketlerin dağıtılmasında sosyal ağ medya araçları kullanılmıştır. Katılımcılardan anketi doldurduktan sonra en az bir kişiye ulaştırmaları istenmiştir. Örneklem büyüklüğü, “*ana kütlenin sayısının bilinmediği durumlarda örneklem büyüklüğünün, anketteki toplam ifade sayısının 5 katından az olmaması*” (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014, s. 100) bilgisi dikkate alınarak hesaplanmıştır. Anket formundaki toplam ifade sayısının 35 olduğu göz önünde bulundurularak; en az 175 (35*5) olarak belirlenmiştir. Araştırmaya toplam 302 banka çalışanı katılmış olup, Çukurova Bölgesi dışından katılan 40 anket çıkarılarak, analizler 262 geçerli anket ile yapılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo1’de görülmektedir. Katılımcıların %59,9’u erkek, %40,1’i ise kadındır. %24,4’ü bekâr, %75,6’sı evlidir. Katılımcıların %54,6’sı kamu %45,4’ü özel sektör bankalarında çalışmaktadır. %54,6’sı Adana, %25,2’si Osmaniye, %15,6’sı Hatay ve % 4,6’sı Mersin ilinden katılmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş	Frekans	%	Eğitim	Frekans	%
20-25	11	4,2	İlk öğretim	1	0,4
26-30	33	12,6	Lise	16	6,1
31-35	85	32,4	Ön Lisan	12	4,6
26-40	69	26,4	Lisans	182	69,4
41-45	35	13,4	Yüksek Lisans/Doktora	51	19,5
46-50	20	7,6	İdari Görev Var	107	40,8
51 ve üzeri	9	3,4	İdari Görev Yok	155	59,2

BULGULAR

Ölçeklere İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliğinin test edilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi kullanılmış ve güvenilirliğinin test edilmesi için ise Cronbach’s Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Analizlere ilişkin değerler Tablo 2 ve Tablo 3’te bulunmaktadır. Rol belirsizliği ölçeğine ait ifadeler ters kodlanarak analiz edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) iş becerikliliği ölçeğinde 1; rol belirsizliği ölçeğinde 1; iş-aile yaşam çatışması ölçeğinde ise 5 ifade düşük faktör yükleri sebebiyle analizden çıkarılmıştır. İkinci düzey DFA sonucunda iş becerikliliği ölçeğinin 3 boyutlu; rol belirsizliği ölçeğinin 1 boyutlu; iş-aile yaşam çatışması ölçeğinin ise 2 boyutlu yapıları kullanılmıştır. DFA bulguları araştırmada kullanılan ölçeklerin iyi uyum iyiliği endekslerine uygun olduğunu göstermektedir (Meydan ve Şeşen, 2011).

Tablo 2. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

Ölçekler	Boyut Sayısı	Doğrulayıcı Faktör Analizi					RMSA
		CMIN/df	GFI	NFI	IFI	CFI	
İş Becerikliliği	3	2,182	0,926	0,913	0,951	0,950	0,067
Rol Belirsizliği	1	2,274	0,990	0,990	0,994	0,994	0,070
İş Aile Yaşam Çatışması	2	2,491	0,956	0,973	0,984	0,984	0,076
İyi Uyum Endeksi*		≤3	≥0,90	≥0,95	≥0,97	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Endeksi*		≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	≥0,95	≥0,95	0,06-0,08

*Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011, s. 37

Ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3’te bulunmaktadır. Cronbach Alfa güvenilirlik analizinde ölçeğin Alfa (α) değeri güvenilirlik derecesinin ifadesi olup, “*0,60 ≤ α < 0,80 arası güvenilir; 0,80 ≤ α < 1,00 arası yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir*” (Kalaycı, 2010, s. 405). Bulgular araştırmada kullanılan ölçeklerin ve alt boyutların çoğunluğunun alfa katsayılarının 0,80’den büyük olduğunu; sadece bilişsel beceriklilik alt boyutunun 0,748 olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak ölçeklerin geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 3. Kullanılan Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Değerleri

Değişkenler	İfade Sayısı	Cronbach Alpha
İş Becerikliliği	14	,892
Görev Becerikliliği	4	,748
Bilişsel Beceriklilik	4	,827
İlişkisel Beceriklilik	6	,858
İş Aile Yaşam Çatışması	9	,897
İş-Aile	4	,937
Aile-İş	5	,931
Rol Belirsizliği	5	,874

Araştırmada kullanılan analizler verilerin normal dağılıma uygun olmasını gerektirmektedir. Elde edilen verilerin normal dağılıma uygunluğunu test etmek için, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarından yararlanılmıştır. Kline (2011)'e göre verilerin normal dağılıma sahip olması için çarpıklık değerlerinin -3 ile +3 aralığında; basıklık değerlerinin -10 ile +10 arasında olması gerekmektedir. Mevcut araştırmada iş becerikliliği (-1,230 ve 3,267), rol belirsizliği (-1,381 ve 3,018) ve iş-aile yaşam çatışması (0,251 ve -0,356) ölçeklerine ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin söz konusu şartları sağlaması sebebiyle, verilerin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilmektedir.

Hipotezlere İlişkin Bulgular

İş becerikliliği, rol belirsizliği ve iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkinin belirlenmesinin ardından, iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerine etkisi ve bu etkide rol belirsizliğinin aracı rolü belirlenmeye çalışılmıştır. İş becerikliliği, rol belirsizliği ve iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkinin belirlenmesi için korelasyon analizinden faydalanılmıştır. İş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerine etkisi ve bu etkide rol belirsizliğinin aracı rolü belirlenmesi için Hayes'in (2013) geliştirdiği, bootstrap yöntemine dayanan IBM SPSS Process Makro uygulamasından yararlanılmıştır. Aracılık modeli olarak 4. Model regresyon analizi kullanılmıştır.

Korelasyon analizi ile çalışanların iş becerikliliği, rol belirsizliği ve iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Tablo 4). İş becerikliliği ile rol belirsizliği arasında ($r = -.673$) istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü iyi seviyede bir ilişki; iş becerikliliği ile iş-aile yaşam çatışması arasında ($r = -.231$) istatistiksel açıdan anlamlı, ters yönlü ilişki belirlenmiştir. Rol belirsizliği ile iş-aile yaşam çatışması ($r = .297$) arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönlü ilişki bulunmuştur.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Ortalama	S.S.	1	2	3
1 İş Becerikliliği	3,9485	,65032	1		
2 Rol Belirsizliği	1,9130	,79639	-,673**	1	
3 İş Aile Yaşam Çatışması	2,8393	,86921	-,231**	,297**	1

**p<0,01

İş becerikliliği, rol belirsizliği ve iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkilerin belirlenmesinin ardından, iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerine etkisi ve bu etkide rol belirsizliğinin aracı rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Bu etkinin belirlenmesinde SPSS Process Macro 4. Model regresyon analizinden yararlanılmıştır. Tablo 5'te gösterilen ilk model istatistiksel olarak anlamlı olup, rol belirsizliğinin %45,3'ünün iş becerikliliği tarafından açıklanmaktadır ($F=215,653$; $p=0,00$). İş becerikliliğinin rol belirsizliği üzerinde anlamlı negatif yönlü güçlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta = -.825$). Bulgular neticesinde "H₁: İş becerikliliğinin rol belirsizliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır." Hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 5. İş Becerikliliğinin Rol Belirsizliğine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: Rol Belirsizliği						Model Özeti	
	β	S.H.	t	p	LICI	ULCI	R ²	F
(Sabit)	5,169	,225	23,005	,000	4,726	5,611	,453*	215,653
İş Becerikliliği	-,825	,056	-14,685	,000	-,935	-,714		

*p<0,01

İkinci, modele göre (Tablo 6), iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı olup (F=14,687; p=0,00), iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışmasının açıklanmasında %5,3'lük bir rolü vardır. İş becerikliliği iş-aile yaşam çatışması üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkiye sahiptir (β = -,309). Bulgular neticesinde “H₂: İş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” Hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 6. İş Becerikliliğinin İş Aile Yaşam Çatışmasına Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: İş Aile Yaşam Çatışması					Model Özeti		
	β	S.H.	t	p	Güven Aralığı		R ²	F
					Alt Sınır	Üst Sınır		
(Sabit)	4,060	,323	12,580	,000	3,424	4,695	,053*	14,687
İş Becerikliliği	-,309	,081	-3,832	,000	-,468	-,150		

**p<0,01

İş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerindeki etkisinde rol belirsizliğinin aracı rolüne ait üçüncü model istatistiksel açıdan anlamlı olup (F=32,794; p=0,000), iş-aile yaşam çatışmasının %90'ının değişkenler tarafından açıklandığı anlaşılmaktadır (Tablo 7). Rol belirsizliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu (β = ,282 ; p=0,00), iş becerikliliğinin ise ikinci modelde negatif yönlü anlamlı olan etkisinin istatistiksel olarak anlamsız hâle geldiği görülmektedir (β = -,076; p=,478).

Tablo 7. İş becerikliliğinin ve Rol Belirsizliğinin İş-aile Yaşam Çatışmasına Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: İş Aile Yaşam Çatışması					Model Özeti		
	β	S.H.	t	p	Güven Aralığı		R ²	F
					Alt Sınır	Üst Sınır		
(Sabit)	2,599	,552	4,707	,000	1,512	3,687	,090*	12,821
İş Becerikliliği	-,076	,107	-,710	,478	-,237	,135		
Rol Belirsizliği	,282	,088	3,228	,001	,110	,455		

**p<0,01

Regresyon analizinde bağımsız değişken iş becerikliliği, bağımlı değişken olarak iş-aile yaşam çatışması ve aracı değişken ise rol belirsizliğidir. Araştırmada iş becerikliliğinin dolaylı etkisinin hesaplanması için SPSS Macro Process programı kullanılmıştır. Dolaylı etki tahmininin anlamlılık düzeyi bootstrap testiyle incelenmiştir. Bootstrap işlemi ile örneklem sayısı 5000'e yükseltilmiş ve bootstrap değeri ile güven aralıkları (GA) oluşturulmuştur. Güven aralıkları arasında sıfırın oluşmaması test edilen aracılığın da anlamlı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Preacher ve Hyes, 2008). İş becerikliliğinin iş yaşam çatışması üzerindeki doğrudan etkisinin rol belirsizliğinin modele girmesi ile istatistiksel olarak anlamlı (t:-,710; p=0,478) olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni, güven aralıkları içerisinde sıfırın olması ve p değerinin 0,05'den yüksek çıkmış olmasındadır.

Model 1'deki dolaylı yolların anlamlı olup olmadığına yönelik gerçekleştirilen analiz sonucundaki bootstrap katsayı ile %95 güven aralıkları alt ve üst limitleri Tablo 8'de yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, toplam etki değeri -0,309, doğrudan etki değeri -,076, dolaylı etki değeri ise -,233 olduğu saptanmıştır. Dolaylı etki ve toplam etkinin (p=0,00) güvenlik aralığında sıfırın olmaması sebebiyle istatistiksel olarak anlamlı,

doğrudan etkinin ise anlamsız ve tam aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak “H₃: İş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerindeki etkisinde rol belirsizliğinin aracı rolü vardır” hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 8. İş Becerikliliğinin İş Aile Yaşam Çatışması Üzerindeki Etkisinde Rol Belirsizliğinin Aracı Rolünde Direkt ve Dolaylı Etki

Model Yolları	Etki	S.H.	Güven Aralığı	
			Alt Sınır	Üst Sınır
(Direkt Etki)				
İş Becerikliliği --->İş-Aile Yaşam Çatışması	-,076	,107	-,287	,135
(Dolaylı Etki)				
İş Becerikliliği --->Rol Belirsizliği --->İş-Aile Yaşam Çatışması	-,233	,072	-,376	-,095
Toplam Etki	-,309	,081	-,468	-,150

Bootstrap Örnekleme Sayısı: 5000; %95 Güven aralığı

SONUÇ VE TARTIŞMA

İş becerikliliği, rol belirsizliği ve iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkilerin incelenmesi, rol belirsizliğinin iş becerikliliği ile iş-aile yaşam çatışması arasındaki ilişkideki rolünün ortaya konulması bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması ve rol belirsizliği ile negatif yönlü anlamlı ilişkilere sahip olduğu; iş-aile yaşam çatışması ile rol belirsizliği arasında ise pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerine etkisi ve bu etkide rol belirsizliğinin aracı rolünün belirlenmesi için üç adet hipotez geliştirilmiştir. Hipotezler Hayes’in (2013) geliştirdiği, bootstrap yöntemine dayanan IBM SPSS Process Makro uygulaması ile test edilmiştir. Aracılık modeli olarak 4. Model regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışmasını (Lyu ve Fan, 2020) ve rol belirsizliğini (Shin, Hur, Park ve Hwang, 2020) negatif yönlü etkilediği belirlenmiştir. Bulgular mevcut çalışmalarını destekler niteliktedir. Diğer önemli sonuç ise rol belirsizliğinin iş becerikliliği ile iş-aile yaşam çatışması ilişkisinde aracılık rolü olduğunun tespit edilmesidir.

Bu araştırma, iş-aile meselesinden kaynaklanan çatışmayı hafifletmede iş becerikliliğinin etkisini doğrulayarak ve rol belirsizliğinin aracılık rolünü ortaya koyarak hem literatüre hem de uygulamacılara katkıda bulunmaktadır. İşlerini geliştiren çalışanlar, rol belirsizliğiyle başa çıkmada sahip oldukları kaynakları daha etkili bir şekilde yönetebilmektedir (Harju, Hakanen ve Schaufeli, 2016). İş becerikliliği, işin aile üzerindeki baskısını düzenleyerek iş ve aile arasındaki çatışmayı azaltmaktadır. Önceki araştırmalar, iş becerikliliği sürecinde olumlu duyguların harekete geçtiğini ve çalışanların sakin bir duyguya sahip olduğunu ortaya koymuştur (Ghitulescu, 2006). İş becerikliliği, iki farklı dünyanın sorumluluklarından kaynaklanan potansiyel stresle başa çıkmada olumlu bir yöntem olarak kullanılabilir. Bu yöntem çalışanların iş-aile yaşam çatışmalarından, tükenmişlikten kaçınmalarına ve bireysel refahı korumalarına yardımcı olmaktadır (Harju vd., 2016).

Bu çalışmada görüldüğü üzere, iş becerikliliğinin iş-aile yaşam çatışması üzerindeki negatif yönlü etkisi dikkate alındığında, örgüt içerisinde iş becerikliliği davranışının teşvik edilmesi çatışmayı azaltmada faydalı olacaktır. İşin içeriğini ve iş ilişkisini geliştirmek, bunlara odaklanmak belirli becerileri gerektirmektedir. İş becerikliliğinin desteklenebileceği eğitim programları oluşturulması, örgütün eğitim sistemine dâhil edilmesi ile çalışanların iş geliştirme farkındalığı ve becerileri kazanması sağlanabilir. Çalışanların özerkliği, iş becerikliliğini etkileyen bir faktördür (Tims ve Bakker, 2010). Örgüt içerisinde güven ve hoşgörü ortamının yaratılması ve güçlendirilmesi iş becerikliliğinin yaygınlaştırılmasına katkı sunabilir. Böylece çalışanların iş-aile yaşam çatışması yaşaması azaltılabilir ve hatta önlenir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Araştırma, maliyet, zaman ve Covid-19 pandemisi kısıtlamaları online olarak gerçekleştirilmiştir. Kolayda örnekleme yönteminin kullanılması sebebiyle elde edilen sonuçların genellenirliği sınırlıdır. Araştırma kapsamında incelenen olguların gözlemlenebileceği banka çalışanlarından veriler toplanmıştır. Gelecekte, çalışmalar çeşitli mesleklerden katılımcılar ile çok sayıda örnekleme yürütülebilir (Kılıç, Özer ve Aydın, 2016). Ek olarak, iş-aile ilişkisini etkileyen aile büyüklüğü ve aile içi etkileşim tarzları ile cinsiyet rolleri bu araştırmaya dâhil edilmemiştir. Özellikle Covid-19 pandemisi nedeniyle kadın çalışanlar üzerindeki ailevi sorumluluklar artmış, iş-aile yaşam çatışması nedeniyle işten ayrılma niyetleri

artmıştır (Başer, 2020). Gelecek çalışmalarda bu değişkenlerin dâhil edilmesi iş ve aile yaşam çatışmasını anlamada yeni bir bakış açısı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Agosti, MT, Andersson, I., Ejlertsson, G. & Janlöv, A. (2015). Shift work the balance everyday life-a salutogenic nursing perspective in home help service in Sweden. *BMC Nursing*, 14(1), 55-77.
- Bakker, AB & Demerouti, E. (2007), The job demands-resources model: State of the art, *Journal of Managerial Psychology*, 22 (3), 309-328.
- Bakker, AB, Tims, M., & Derks, D. (2012). Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement. *Human Relations*, 65(10), 1359-1378.
- Başer, O. (2020). Çalışan kadının kariyer yolculuğu COVID-19 nedeniyle tehlike altında. *Harvard Business Review Türkiye Blog*, <https://hbrturkiye.com/blog/calisan-kadinin-kariyer-yolculugu-covid-19-nedeniyle-tehlike-altinda> (Erişim Tarihi:30.11.2020).
- Beehr, TA & Glazer, A. (2005). *Organizational role stress*. In J. Barling, E. K. Kelloway, & M. R. Frone (Eds.), *Handbook of work stress* (pp. 7–33). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Berg, JM, Dutton, JE & Wrzesniewski, A. (2013). *Job crafting and meaningful work*. In B. J. Dik, Z. S. Byrne, & M. F. Steger (Eds.), *Purpose and meaning in the workplace* (pp. 81–104). Washington, DC: American Psychological Association.
- Berta, D. (2002). Chains give notice, say GM workweek too long. *Nation's Restaurant News*, 36, 1,18.
- Boles, JS, Howard, WG & Donofrio, HH (2001). An investigation into the inter-relationships of work-family conflict, family-work conflict and work satisfaction. *Journal of Managerial Issues*, 13(3), 376-390.
- Brough, P., O'Driscoll, M. & Kalliath, T. (2005). Confirmatory factor analysis of the cybernetic coping scale. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, 78(1), 53–61.
- Carlson, DS (1999). Personality and role variables as predictors of three forms of work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 236–253.
- Clark, SC (2000). Work/family border theory: A new theory of work/ family balance. *Human Relations*, 53(6), 747–770.
- Conte, JM, Aasen, B., Jacobson, C., O'Loughlin, C. & Toroslu, L. (2019). Investigating relationships among polychronicity, work- family conflict, job satisfaction, and work engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 34(7), 459–473.
- Doğan, A., Demir, R. ve Türkmen, E. (2016). Rol belirsizliğinin, rol çatışmasının ve sosyal desteğin tükenmişliğe etkisi: devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademik personelin tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (1), 37-67.
- Edwards, JR & Rothbard, NP (2000). Mechanisms linking work and family: Clarifying the relationship between work and family constructs. *Academy of Management Review*, 25, 178–199.
- Efeoğlu, İE ve Özgen, H. (2006). İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 237-254.

- Fisher, RT (2001). Role stress, the type a behavior pattern, and external auditor job satisfaction and performance. *Behavioral Research in Accounting*, 13(1), 143-170.
- Frone, MR, Russell, M. & Cooper, ML (1992). Antecedents and outcomes of work-family conflict: Testing a model of the work-family interface. *Journal of Applied Psychology*, 77, 65-78.
- Gao, Z. & Zhao, C. (2014). Why is it difficult to balance work and family? An analysis based on work-family boundary theory. *Acta Psychologica Sinica*, 46(4), 552-568.
- Ghitulescu, BE (2006). *Shaping tasks and relationships at work: Examining the antecedents and consequences of employee job crafting* [Doctoral Dissertation. University of Pittsburgh].
- Grant, AM & Ashford, SJ (2008). The dynamics of proactivity at work. *Research in Organizational Behavior*, 28, 3-34.
- Greenhaus, JH & Beutell, NJ (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.
- Hair, JF, Black, WC, Babin, BJ & Anderson, RE (2014). *Multivariate data analysis: Pearson new international edition*. Essex: Pearson Education Limited.
- Hao, J., Wang, J., Liu, L., Wu, W. & Wu, H. (2016). Perceived organizational support impacts on the associations of work-family conflict or family-work conflict with depressive symptoms among Chinese doctors. *International Journal of Environmental Research & Public Health*, 13(3), 326-339.
- Harju, LK, Hakonen, JJ & Schaufeli, WB (2016). Can job crafting reduce job boredom and increase work engagement? A three-year cross-lagged panel study. *Journal of Vocational Behavior*, 95-96, 11-20.
- Hayes, AF (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.
- Jackson, SE & Schuler, RS (1985). A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 36(1), 16-78.
- Jaffe, AB, Trajtenberg, M. & Fogarty, MS (2000). Knowledge spillovers and patent citations: Evidence from a survey of inventors. *American Economic Review*, 90(2), 215-218.
- Jain, S. & Nair, SK (2013). Research on work- family balance: A review. *Business Perspectives & Research*, 2(1), 43-58.
- Kahn, RL, Wolfe, DM, Quinn, RP, Snoek, JD & Rosenthal, RA (1964). *Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Kailasapathy, P. & Jayakody, JASK (2017). Does leadership matter? Leadership styles, family supportive supervisor behaviour and work interference with family conflict. *International Journal of Human Resource Management*, 1-35. <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1276091>.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (5.Baskı). Asil Yayın Dağıtım.
- Katz, D. & Kahn, RL (1978). *The social psychology of organizations*. Wiley
- Kerse, G. (2017). İş becerikliliği (job crafting) ölçeğini Türkçe'ye uyarlama ve duygusal tükenme ile ilişkisini belirleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 283-304.

- Kılıç, KC, Özer, A. & Aydın, Y. (2016). Mesleki iş etiği ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 213-232.
- Kinnunen, U., Geurts, S. & Mauno, S. (2004). Work-to-family conflict and its relationship with satisfaction and well-being: a one-year longitudinal study on gender differences. *Work and Stress*, 18(1), 1-22.
- Kooij, DT, Tims, M. & Akkermans, J. (2017). The influence of future time perspective on work engagement and job performance: the role of job crafting. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 26(1), 4-15.
- Lichtenthaler, PW & Fischbach, A. (2018). Leadership, job crafting, and employee health and performance. *Leadership & Organization Development Journal*. 39(5) 620-632.
- Lyu, X. & Fan, Y. (2020). Research on the relationship of work family conflict, work engagement and job crafting: A gender perspective. *Current Psychology*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00705-4>
- Meydan, CH & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Michel, JS, Kotrba, LM, Mitchelson, JK, Clark, MA & Baltes, BB (2011). Antecedents of work-family conflict: A meta-analytic review. *Journal of Organizational Behavior*, 32(5), 689-725.
- Miles, RH (1976). Role requirements as sources of organizational stress. *Journal of Applied Psychology*, 61, 172-179.
- Miller, M. (2015). *Relationships between job design, job crafting, idiosyncratic deals, and psychological empowerment* [Doctoral Dissertation, Walder University].
- Molina, JA (2020). The Work-Family Conflict: Evidence from the Recent Decade and Lines of Future Research. *Journal of Family and Economic Issues*, 1-7.
- Namasivayam, K. & Mount, DJ (2004). The relationship of work-family conflicts and family-work conflict to job satisfaction. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 28(2), 242-250.
- Netemeyer, RG, Boles, JS & McMurrian, R. (1996). Development and validation of work-family conflict and family-work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410.
- Nilsen, W., Skipstein, A., Østby, KA & Mykletun, A. (2017). Examination of the double burden hypothesis: A systematic review of work-family conflict and sickness absence. *European Journal of Public Health*, 27(3), 465-452.
- Parsa, HG, Self, JT, Njite, D., & King, T. (2005). Why restaurants fail. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 46(3), 304-322.
- Phillips-Miller, DL, Campbell, NJ & Morrison, CR (2000). Work and family: Satisfaction, stress, and spousal support. *Journal of Employment Counseling*, 37(1), 16-30.
- Pleck, JH, Staines, GL & Lang, L. (1980). Conflicts between work and family life. *Monthly Labor Review*, 103, 29- 32.
- Preacher KC & Hayes AF (2008). Asymptotic and re-sampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Rizzo, JR, House, RJ & Lirtzman, SI (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 150-163.

- Scandura, TA & Lankau, MJ (1997). Relationships of gender, family responsibility and flexible work hours to organizational commitment and job satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, 18(4), 377-391.
- Shin, Y., Hur, WM, Park, K. & Hwang, H. (2020). How managers' job crafting reduces turnover intention: The mediating roles of role ambiguity and emotional exhaustion. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(11), 3972.
- Slemp, GR & Vella-Brodrick, DA (2014). Optimising employee mental health: The relationship between intrinsic need satisfaction, job crafting and employee well-being. *Journal of Happiness Studies*, 15, 957-977.
- Small, SA & Riley, D. (1990). Toward a multidimensional assessment of work spillover. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 51-61.
- Spector, PE (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, cause, and consequences*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Tenbrunsel, AE, Brett, JM, Maoz, E., Stroh, LK & Reilly, AH (1995). Dynamic and static work-family relationships. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 63, 233-246.
- Tims, M. & Bakker, AB (2010). Job crafting: Towards a new model of individual job redesign. *South African Journal of Industrial Psychology*, 36(2), 1-9.
- Tims, M., Bakker, AB & Derks, D. (2012). Development and validation of the job crafting scale. *Journal of Vocational Behavior*, 80(1), 173-186.
- Tims, M., Bakker, AB, Derks, D. & Van Rhenen, W. (2013). Job crafting at the team and individual level: Implications for work engagement and performance. *Group & Organization Management*, 38(4), 427-454.
- Tims, M., Derks, D. & Bakker, AB (2016). Job crafting and its relationships with person-job fit and meaningfulness: A three-wave study. *Journal of Vocational Behavior*, 92, 44-53.
- Turunç, Ö. & Erkuş, A. (2010). İş-aile yaşam çatışmasının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkileri: İş stresinin aracılık rolü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10 (19), 415-440.
- Ülbeği, İ. (2018). Turkish validation of the work-family conflict scale. *International Journal of Organizational Leadership*, 7, 256-269.
- Viator, RE (2001). The association of formal and informal public accounting mentoring with role stress and related job outcomes. *Accounting, Organizations and Society*, 26(1), 73-93.
- Voydanoff, P. (2005). Toward a conceptualization of perceived work-family fit and balance: A demands and resources approach. *Journal of Marriage and Family*, 67(4), 822-836.
- Wayne, SJ, Lemmon, G., Hoobler, JM, Cheung, GW & Wilson, MS (2017). The ripple effect: A spillover model of the detrimental impact of work-family conflict on job success. *Journal of Organizational Behaviour*, 38(6), 876-894.
- Wong, CM & Tetrick, LE (2017). Job crafting: Older workers' mechanism for maintaining person-job fit. *Frontiers in Psychology*, 8, 1548.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 30, Sayı 1, 2021, Sayfa 206-219

Wrzesniewski, A. & Dutton, JE (2001). Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work. *Academy of Management Review*, 26(2), 179–201.

Zhang, ZS (2002). Work-family interface and balance plan. *Nankai Business Review*, 5(4), 55–59.

DIŞ TİCARET VE LOJİSTİK EĞİTİMİNDE SANAL GERÇEKLİK TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI

M. Sami SÜYGÜN¹, Sezen BOZYİĞİT²

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI: 10.35379/cusosbil.832294

Makale Geçmişi:

Geliş 27.11.2020

Düzeltilme 18.03.2021

Kabul 22.03.2021

Anahtar Kelimeler:

Sanal Gerçeklik,

Dış Ticaret,

Lojistik,

Eğitim.

ÖZ

Teknolojik gelişmelerle birlikte hayatın her alanında önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu alanlardan birisi de eğitimidir. Klasik eğitim metotları ile özellikle Y ve Z kuşaklarına hitap etmekte zorluk çeken eğitimciler için teknolojik gelişmeler önemli imkânlar sunmaktadır. Sanal gerçeklik teknolojisi son yıllarda eğitim amaçlı olarak farklı disiplinler tarafından kullanılmaktadır. Sanal gerçeklik teknolojisinin dış ticaret ve lojistik eğitiminde kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada başa takılı sanal gerçeklik gözlüğü ile kullanılan sanal gerçeklik uygulamasının etkili bir ders destek materyali olma potansiyeli incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmada, Y kuşağı olarak Uluslararası Ticaret ve Lojistik lisans eğitimi alan öğrencilere dünyanın en önemli limanlarından birisi olan Hindistan'ın Mundra Limanı hakkında bilgi edinmeleri için 10 dakikalık bir video izletilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu deney grubunda 30, kontrol grubunda 30 öğrenci olmak üzere toplam 60 öğrenci oluşturmaktadır. Deney grubu sanal gerçeklik uygulamasına, kontrol grubu ise video destekli ders anlatımına katılmıştır. Uygulama sonrası grupların ders başarıları 15 soruluk başarı testi ile ölçülmüştür. Uygulama sonucuna göre, sanal gerçeklik uygulaması kullanılarak yapılan öğretim sonucunda deney grubunun akademik başarısının kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

USE OF VIRTUAL REALITY TECHNOLOGY IN FOREIGN TRADE AND LOGISTICS EDUCATION

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.832294

Article History:

Received 27.11.2020

Revised 18.03.2021

Accepted 22.03.2021

Keywords:

Virtual Reality,

Foreign Trade,

Logistics,

Education.

ABSTRACT

Along with the technological developments, significant changes are experienced in all areas of life. One of these areas is education. Technological advances provide important opportunities for educators who have difficulties in addressing the Y and Z generations with classical education methods. Virtual reality technology has been used by different disciplines for educational purposes in recent years. It is thought that it will be beneficial to use Virtual Reality technology in foreign trade and logistics education. In this study, the potential of virtual reality applications developed for head-mounted virtual reality glasses to be an effective course support material was investigated. In this context, a 10-minute video was watched in order to learn about the Mundra Port of India, one of the most important ports in the world, for students studying International Trade and Logistics. The study group of the study consists of 30 students in the experimental group and 30 students in the control group. Experiment 1 group participated in virtual reality applications and experiment 2 group participated in theoretical lectures. The course success of the experimental groups after the application was measured with a 20-item success test. According to the results of the application, the academic success of the experimental group has increased more than the control group as a result of the teaching using virtual reality programs.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, samisuygun@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3928-7438

² Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, sbozyigit@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0951-3588.

Alıntılanmak için/Cite as: Süygün, M.S., Bozyiğit, S. (2021), Dış Ticaret Ve Lojistik Eğitiminde Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(1), 219-229.

GİRİŞ

Dünya, insanoğlunun yerleşik hayata geçişi, ateşin, tekerleğin ve yazının icadı, Ay'a ilk ayak basışı, Sanayi Devrimleri, bilgisayar ve internetin insan hayatına girişi gibi birçok gelişmeye şahit olmuştur. Başlarda yüzyıllar süren bu gelişmelerin meydana gelme sıklığı gün geçtikçe azalmış ve artık hızına yetişilmez bir hal almıştır. Gelişen teknolojinin de etkisiyle dünya sürekli değişim göstermektedir. İnsanlığı etkisi altına alan bu değişimi üretimden tüketime, kültürden sanata, ticaretten eğitime kadar her alanda görmek mümkündür. Eğitimin her kademesinde, bilgisayarlar, akıllı tahtalar, projeksiyonlar vb. teknolojiler yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tıpkı dünya gibi üzerinde yaşayan insanoğlunun da nitelikleri değişmektedir. Eğitilen insanların nitelikleri değiştiği için eğitim faaliyetleri de buna bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu şartlar altında eğitimciler yeni nesle ulaşabilmek adına alternatif yöntemler aramalıdır (Süyün ve Bozyiğit, 2019, s. 38). Altunbay ve Bıçak (2016, s. 127), öğrencilerin ait olduğu kuşağın özelliklerinin tespit edilmesinin, eğitimde başarıya ulaşmak için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Aka (2018, s. 120), kuşakları; Gelenekçiler (1925-1945), Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964), X Kuşağı (1965-1979), Y Kuşağı (1980-1999) ve Z Kuşağı (2000 ve sonrası) olarak ifade etmiştir. Y ve Z kuşağının mensuplarının çok büyük bir kısmı ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim öğrencilerini oluşturmaktadır. Bu nedenle eğitimcilerin ulaşması beklenen ana kitle Y ve Z kuşaklarıdır. Z kuşağı hâlihazırda doğumundan itibaren teknoloji ile iç içe yaşarken, Y kuşağı da teknolojiyi kullanmakta beceri sahibidir.

Sanayi devrimleri gibi eğitim devrimlerinden de söz etmek mümkündür. Bu konuda dört sanayi devrimine paralel dört eğitim devriminden bahsettiği çalışmasında Puncturebutr (2016) şöyle demektedir:

İlk aşamada tarım toplumunun ihtiyacına cevap vermek üzere bilgi öğretmenden öğrenciyeye kavramlar üzerinden aktarılmıştır. İkinci aşamada endüstriyel toplumun gereksinimine uygun şekilde eğitim kurumunu tesis, öğrenciyeye ise ürün gibi gören bir anlayışla ancak bu defa reaktif olmayı değil, öğrenmeyi öğretme anlayışı benimsenmiştir. Üçüncü aşamada "teknolojik toplum" ihtiyacı ele alınmış ve bu kapsamda kendi kendine öğrenmeyi destekleyerek eğitimde, dijital medya ve sosyal medya kullanılmıştır. Son aşama olan "yenilikçi çağda" ise toplumun ihtiyacını karşılamak üzere öğrencinin sadece okuma yazma öğrenmesi değil, tüm yaşam için bilgi ve becerilerle büyümesinin sağlanması gerekmektedir. (s. 93-94)

Eğitim araç ve gereçleri, eğitimden beklentiler ve teknolojideki yeniliklerle birlikte çeşitlenmiştir. Bilgisayar, tepegöz, projeksiyon, akıllı tahta, tablet, eğitsel bilgisayar oyunları, simülasyonlar, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, hologram, vb. teknolojiler eğitimde kullanılabilir. Özellikle de uygulamalı bilimlerde sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, hologram vb. teknolojilerden yararlanmak zorunluluk hâline gelmektedir. Thomas (2016, s. 16), eğitimin geleceğinde oyun ve simülasyonlarla birlikte artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının çok önemli bir yere sahip olacağını belirtmiştir. Demirel, Seferoğlu ve Yağcı (2003, s. 210), eğitsel bilgisayar oyunlarını; oyun formatını kullanarak öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştiren ve ders konularını öğrenmesini sağlayan yazılımlar olarak tanımlamışlardır. Akçetin (2013, s. 135), dijital oyun tabanlı eğitimlerin öğrenme üzerine faydaları yanında sosyal eşitsizlikten kaynaklanan eğitim farkının azaltılması için de önemli imkânlar sunduğunu dile getirmiştir. Prensky (2001, s. 21), günümüzde özellikle eğitim çağındaki çocuk ve gençlerin çok zaman ayırdıkları dijital oyunların eğitsel amaçla kullanıldığında faydalı sonuçlar doğurduğunu vurgulamıştır. Çakaloz (2008, s. 77), simülasyonların özellikle uygulamalı bilimler alanına giren disiplinler için yararlı olduğunu ifade etmiştir.

Alan yazında, sanal gerçeklik ve eğitim ilişkisini ele alan çalışmalarda fizik, kimya, matematik gibi temel bilimlerle birlikte tıp ve mühendislik gibi uygulamalı eğitim gerektiren alanların öne çıktığı ve bu çalışmaların (Aktarmış ve Arıcı, 2013; Aydın, 2013; Duran vd., 2016; Durukan, 2018; Harris ve Reid, 2005; Le vd., 2014; Sarıoğlu, 2019) ağırlıklı olarak öğrencilerin akademik başarısına ve motivasyonları üzerindeki etkiyi değerlendirmeye odaklandığı gözlenmiştir. Alan yazında lojistik alanında yapılan eğitimlerde daha çok simülasyonların, dış ticaret alanında yapılan eğitimlerde ise Second Life gibi rol yapma (rol playing) oyunlarının ağırlıklı olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Diğer taraftan sanal gerçeklik ile uygulamaya dönük liman, fabrika, vb. saha ziyaretleri gerçekleştirilmesi ve bu yöntemin yararına ilişkin çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle de bu araştırmanın amacı başa takılı sanal gerçeklik gözlüğü için geliştirilmiş sanal gerçeklik uygulamasının geleneksel yöntemlere göre daha etkili bir ders destek materyali olup olmadığını tespit etmektir.

Sanal Gerçeklik

Sanal Gerçeklik (VR) terimi ilk kez 1960'larda kullanılsa da, temelleri panoramik duvar resimleriyle ilk 360 derece sanatın ortaya çıkmaya başladığı 1800'lü yıllara kadar dayanmaktadır (Freina, 2015, s. 10). Morton

Heilig 1960'ların başında, Telesphere Maske adı verilen başa takılan bir görüntü cihazının ve Sensorama Simülâtörünün patentini almıştır (Arredondo ve Assad-Kottner, 2015, s. 425). Mekanik bir cihaz olan Sensorama, sürükleyici bir sanal gerçeklik ortamı oluşturarak simüle edilmiş bir motosiklet yolculuğu ile birden fazla duyuya hitap etmiştir. Sistem, üç boyutlu, tam renkli film, sesler, kokular ve hareket hissi ile izleyicinin yüzündeki rüzgar hissi ile birlikte motosiklet sürme konusunda çok boyutlu bir deneyim sağlamıştır (Dinh vd., 1999, s. 222). Günümüz sanal gerçeklik teknolojisi büyük ölçüde bu temeller üzerine kurulmuştur ve gelişmeye devam etmektedir.

Sanal gerçeklik, dijital formatlar kullanılarak bilgisayar sistemleri ile inşa edilen tamamen simüle edilmiş bir gerçeklik anlamına gelmektedir. Bu alternatif gerçekliğin oluşturulması ve görselleştirilmesi, gerçekçi ve sürükleyici bir deneyim yaratacak kadar güçlü donanım ve yazılımları gerektirmektedir. Bu amaçla, sanal gerçeklik teknolojisinde VR kaskları, özel gözlükler ve 3D yazılımlar kullanılmaktadır. (Gutierrez vd., 2017, s. 473).

Temel olarak, herhangi bir VR / AR sistemi sürükleyici (immersive), yarı sürükleyici (semi-immersive) ve sürükleyici olmayan (non-immersive) şeklinde sınıflandırılabilir. (Bamodu ve Ye, 2013, s. 922). Sürükleyicilik düzeyi, kullanılan yazılım ve donanımlarla yaratılan ortamın gerçeklik ve içineymiş algısının seviyesine göre değişmektedir. Sürükleyicilik seviyesi kullanıcıya sanal ortamın bir parçası olma hissi veren; 3D animasyonlar, sanal gerçeklik gözlükleri, vücut takip cihazları, veri eldivenleri ve diğer yazılım ve donanımlarla artırılabilir. Şekil 1'de yer alan görselde sanal gerçeklik teknolojisinde kullanılan ekipmanlardan bazılarına yer verilmiştir.

Şekil 1. Sanal Gerçeklik Gözlükleri, Joystick, Vücut Takip Sistemi, Eldiven

Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri bir takım benzerlikleri nedeni ile karıştırılabilmektedir. Artırılmış Gerçeklik (AR) 3D nesnelere, multimedya içerikleri veya metin bilgileri gibi sentetik öğeleri gerçek dünyadaki görüntülere yerleştirerek kullanıcıyla etkileşim olanağı da sunan bir teknolojidir (Gutierrez vd., 2017, s. 473). Artırılmış gerçeklik sistemleri, sanal gerçeklik sisteminde kullanılan benzer teknolojileri kullanmakla birlikte aralarında temel bir fark vardır. Sanal gerçeklik, gerçek dünyanın yerini almayı amaçlarken, artırılmış gerçeklik ise onu iyi bir şekilde desteklemektedir (Feiner, 2002, s. 50). Kullanıcının bilgisayar dünyasına tamamen daldığı sanal gerçekliğin aksine, artırılmış gerçeklikte, gerçek dünyayı destekleyerek geliştiren bilgiler bilgisayar tarafından sağlanmakta ve kullanıcının gerçekliğine dâhil edilmektedir (Demirezen, 2019, s. 3). Sanal gerçeklikte ortam bilgisayarlar tarafından oluşturulurken, artırılmış gerçeklikte ise; mevcut fiziksel ortamda sanal objeler yardımıyla oluşturulan yeni bir durum ile deneyim yaşatılmaktadır (Aslan, 2017, s. 206).

Resim 1. Sanal Gerçeklik Uygulaması https://los40.com/los40/2018/11/26/tecnologia/1543239196_147979.html

Sanal gerçeklik uygulamasında Resim 1'de olduğu gibi gerçek hayattan soyutlanmış bir deneyim sunulmakta ve kullanıcı bir nevi sanal dünyada yaşamaktadır. Kullanıcılar kendilerini buldukları ortamdan farklı bir yerde hissederek, farklı bir ortamı üç boyutlu olarak deneyimlemektedirler.

Resim 2. Artırılmış Gerçeklik Uygulaması

<https://codemodeon.com/tr/blog/sanal-gerceklik-ve-artirilmis-gerceklik-farklari/>

Artırılmış gerçeklik uygulamasında Resim 2’de olduğu gibi kullanıcının çevresinde algıladığı fiziksel unsurlar, bilgisayar kaynaklı grafik, video, ses, GPS gibi veriler ile birleştirilmekte ve mevcut gerçeklik zenginleştirilmektedir. Yani mevcut gerçeklik üzerinde daha iyi bir deneyimin yaşatılması amaçlanmaktadır.

Sanal Gerçeklik İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Sanal gerçeklik teknolojilerinin eğitim amaçlı kullanımına ilişkin dünya ve Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, Freina (2015)’in, 2013-2014 yıllarında eğitimde sanal gerçeklik kullanımı üzerine yazılan 109 adet çalışmayı ele aldığı, bu çalışmaların çoğunlukla üniversite ve üniversite öncesi eğitime yönelik olduğu ve özellikle de fizik, astronomi, kimya gibi bilim alanlarıyla ilgili oldukları tespit edilmiştir.

Dış ticaret ve lojistik alanında ise daha kısıtlı çalışmaya rastlanmıştır. Kalina ve Mikusova (2011), çalışmalarında gemi yönetimine hazırlık eğitiminde navigasyon simülasyonlarında sanal gerçeklikten faydalanmaya ilişkin Shipmaster programının mevcut başarısı ve yeni eklentilerle eğitim kalitesini artıracığına dair görüşlerini dile getirmişlerdir. Zhu (2014), çalışmasında e-ticaret öğretimi için simülasyon operasyon platformu dizaynı ve uygulanmasını ele almıştır. Bastiaens vd. (2014), tedarik zinciri eğitiminde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin öğrenci, akademisyen, tasarımcı ve gözlemciler üzerinde gerçekleştirdiği araştırma sonucunda öğrenciler için geleneksel sınıfın ötesinde, gelişen teknolojiyi içeren öğrenme alanları oluşturmanın fayda sağlayabileceğini belirtmişlerdir. Shah ve Cragin (2015), uluslararası işletme eğitiminde farklı örnekleri ele aldıkları çalışmada, sanal gerçekliğin öğrencilere kariyerlerinde karşılaştıkları gerçek zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilecek simüle bir deneyim sunduğunu ifade etmişlerdir. Teras vd. (2016), lojistik ve tedarik zinciri yönetimi eğitimi alanında üç yıl süren N-Dive isimli projeyi ele aldıkları çalışmada, sanal gerçeklik öğrenme ortamlarının eğitim seviyesini artırmak adına fırsat sunduğunu vurgulamışlardır. Feng (2017), Shaanxi Uluslararası Ticaret Üniversitesi’ni incelediği çalışmasında, uygulama ağırlıklı sanal simülasyon öğretim merkezlerinin önemine işaret etmiştir. Hernandez ve Carreon (2019), çalışmalarında uluslararası ticaret eğitimlerinde sanal gerçeklik teknolojisi kullanımını araştırmışlar ve bu teknolojilerin uluslararası ticaret öğrencilerinin uygulama deneyimleri için ucuz, etkili ve yenilikçi bir çözüm sunacağını belirtmişlerdir. Bu çalışmalarda, eğitimde sanal gerçeklik kullanılmasının zaman, maliyet, motivasyon kazançları yanında uygulamadan doğacak riskleri ortadan kaldırma avantajı da öne çıkarılmaktadır.

Dış ticaret ve lojistik alanı dışında yapılan çalışmalarda ise, Aktarmış ve Arıcı (2013), üç boyutlu görsel tasarımları içeren sanal gerçeklik programlarının, ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersi astronomi konusundaki başarılarına ve kalıcılıklarına etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre, sanal gerçeklik programları kullanılarak yapılan öğretimin öğrencilerin akademik başarılarını arttırmada daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Duran vd. (2016), akıllı telefon tabanlı sanal gerçekliğin mesleki eğitimde uygulanmasına yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada, bilgisayar programcılığı bölümünde verilen donanım dersinin belirli konularını klasik öğretim yöntemlerine alternatif olarak sanal gerçeklik kullanarak öğrencilere aktarmışlardır. Oluşturulan bu sistem ile öğrencilerin dersin konusuna olan ilgi ve dikkatlerinin arttığı ayrıca ders içeriğini daha etkin bir şekilde öğrendikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yıldırım vd. (2018), tarih eğitiminde sanal gerçeklik teknolojisi kullanarak öğrencilerin görüşlerini toplamışlar ve sanal gerçeklik teknolojisinin derse olan ilgiyi artırdığını ve öğrencilerin bu materyali faydalı bulduğunu tespit etmişlerdir. Avcı vd. (2019), Unity 3D oyun motoru ile fen bilimleri dersi içerisinde bulunan periyodik cetvel konusu için görsel eğitsel bir sanal ve artırılmış gerçeklik (karma) oyunu tasarlamışlardır. Tasarlanan oyun fen bilgisi dersinde periyodik cetvel konusunu gören öğrenciler tarafından etkin ve başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Ayrıca, artırılmış ve sanal gerçekliği birleştiren gözlüklerin gözleri ergonomik olarak belirli bir süre sonra yorduğu geri bildirimini almışlardır.

Tepe (2019), doktora tez çalışmasında başa takılı görüntüleyiciler için geliştirilmiş sanal gerçeklik uygulamalarının etkili bir ders destek materyali olma potansiyelini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre sanal gerçeklik uygulamalarının sınıf ortamında etkili bir ders destek materyali olarak kullanılabilceği sonucuna

varılmıştır. Sarıoğlu (2019), Fen Bilimleri dersi “hücre” ünitesinde, Aydın (2013), Fen Bilimleri dersi “Güneş Sistemi ve Ötesi” ünitesinde, Durukan (2018), Fen Bilimleri Öğretmenlik Programı “Fen Öğretimi ve Laboratuvar Uygulamaları” dersinde sanal gerçeklik teknolojisinden yararlanılarak gerçekleştirilen eğitimin öğrencinin akademik başarısı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmaların bulguları, kullanılan sistemin öğrencilerin akademik başarılarını olumlu etkilediğini göstermiştir. Alan yazında, sanal gerçeklik ve eğitim ilişkisini ele alan çalışmaların ağırlıklı olarak öğrencilerin akademik başarısına ve motivasyonları üzerine etkisini değerlendirmeye odaklandığı gözlenmiştir. Anlatılan tüm bu çalışmalar sonrasında araştırmanın hipotezi şu şekilde tasarlanmıştır:

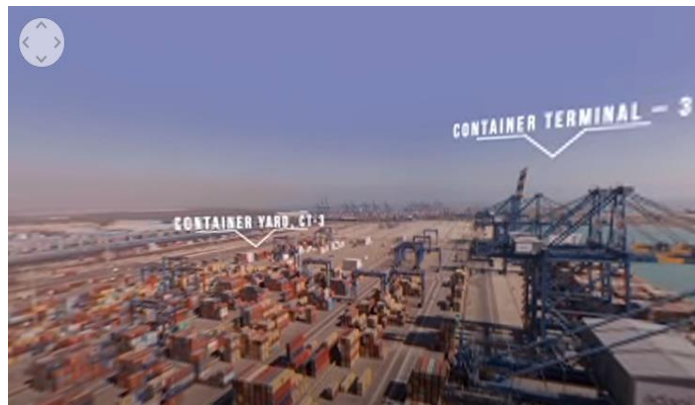
H1: Deney ve kontrol grubunun akademik başarıları farklılık göstermektedir.

YÖNTEM

Araştırmada hem nicel hem de nitel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Araştırmanın amacı başa takılı sanal gerçeklik gözlüğü için geliştirilmiş sanal gerçeklik uygulamasının geleneksel yöntemlere göre daha etkili bir ders destek materyali olup olmadığını tespit etmek olduğu için araştırmanın doğasına uygun bir biçimde ilk olarak deneysel araştırma yöntemlerinden gerçek deneysel desenin son test kontrol gruplu seçkisiz modeli kullanılmıştır. Daha sonra da sanal gözlük kullanarak eğitim alan öğrencilerin deneyimlerini tespit edebilmek için bu öğrencilerden olumlu veya olumsuz deneyimlerini yazmaları istenmiştir.

Araştırmanın evrenini Y kuşağı mensubu gençler oluşturmaktadır. Y kuşağı genç, akıllı, özgürlüğüne düşkün ve teknoloji tutkunu olması yanında, teknoloji bu kuşağın hayatındaki pek çok şeyin simgesi durumundadır (Yaşa ve Bozyiğit, 2012, s. 33). Çalışma grubu olarak da Tarsus Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü 3. ve 4. sınıf öğrencileri seçilmiştir. 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin seçilme nedeni 1. ve 2. sınıf öğrencilerine göre bu iki grubun bölümle ilgili temel dersleri almış olmaları ve bu bağlamda bilgi birikimlerinin birbirlerine daha yakın olmasıdır. Tarsus Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümünde 3. sınıfta 65, 4. sınıfta ise 76 öğrenci bulunmaktadır. Ancak her öğrencinin başarı durumu birbirinden farklıdır. Bu nedenle çalışma grubu oluşturulurken, toplam 141 öğrenci başarı durumlarına göre not ortalaması 3.00-4.00, 2.00-2.99 ve 1.00-1.99 olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır.

Can (2017, s. 25) birtakım istatistiksel analizlerin yapılabilmesi için örneklem büyüklüğünün en az 30 olması gerektiğini belirtmektedir. Araştırmada deney ve kontrol grubu kullanılacağı için her birinde 30’ar kişi olmak üzere toplam 60 öğrenci araştırmanın çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin yüksek olması için de her bir not ortalaması grubu için 20 öğrencinin belirlenmesine karar verilmiştir. Daha önceden 141 öğrenci not ortalamalarına göre üç gruba ayrıldıkları için bilgisayar aracılığı ile basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak deney ve kontrol grubunda bu üç not ortalaması grubuna girecek öğrenciler belirlenmiştir. Böylece tamamen tesadüfi olarak her bir grup için üç not aralığında 10’ar öğrenci olmak üzere 30 öğrenci tespit edilmiştir.

Resim 3. Mundra Limanı Sanal Gerçeklik Turundan Bir Görüntü
<https://www.youtube.com/watch?v=BwMC9DxHb4k>

Kontrol grubundaki öğrencilere Resim 3’te sunulan Hindistan’ın Mundra Limanı hakkında 10 dakikalık bir video izletilmiştir. Video İngilizce olduğu için araştırmacı dersin hocası tarafından video Türkçeye çevrilerek anlatılmıştır. Daha sonra öğrencilere eğitimle ilgili dört şıktan oluşan 15 soruluk bir test uygulanmıştır. Deney

grubundaki öğrencilere de yine aynı hoca tarafından video Türkçeye simultane çevrilerek liman videosu 360 derece olarak sanal gözlük vasıtasıyla izletilmiştir. Öğrencilerin videoyu izlemesinden sonra da her bir öğrenciye kontrol grubuna uygulanan 15 soruluk test yapılmıştır. Eğitimi sanal gözlük vasıtasıyla izleyen öğrencilere test yapıldıktan sonra, öğrencilerden deneyimlerini kısaca anlatmaları istenmiştir. Öğrenciler de sanal gözlükle ilgili yaşadıkları deneyimi bir iki paragraf olarak yazıya dökmüşlerdir.

Testin içeriği dersin hocası tarafından oluşturulmuştur. Akademik başarı testi öğrencilerin hem dersi dinlerken hem de deneysel uygulama sırasında öğrenecekleri konularla ilgili onların bilgi düzeylerini ölçmek üzere hazırlanmış, konunun kazanımlarına uygun bir başarı testidir. Test oluşturulduktan sonra dört kişi ile ön test yapılmış ve anlaşılmayan bir sorunun olmadığı tespit edilmiştir. Kontrol grubunda olan 30 öğrenciye 18 Kasım 2019 tarihinde, sınıfta eğitim videosu gösterilirken, sanal gözlük kullanarak eğitim verilecek öğrencilere de 18 Kasım-05 Aralık 2019 tarihleri arasında hocanın odasında ve her bir öğrenci tek olacak şekilde sanal gözlük vasıtasıyla video izletilmiştir.

Veriler analiz edilmeden önce normallik dağılımları incelenmiştir. Veriler normal dağılmadığı için parametrik olmayan analiz yöntemlerinden Man Whitney U testi yapılmıştır. Daha sonra öğrencilerin yazıya dökerek aktardıkları deneyimleri için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde öğrencilerin yazdıklarından alıntılar da yapılmıştır.

Deneysel tasarımların iç ve dış geçerliğini tehdit eden unsurlar bulunmaktadır. Seçim, geçmiş, araç, ön test ve olgunlaşma etkisi gibi unsurlar deneylerin geçerliğini azaltabilmektedir (Gegez, 2007, s. 185; Can, 2017, s. 23). Araştırmanın geçerliğini sağlayabilmek adına çalışma grubunun ana kütleyi temsil etmesine, deney ve kontrol grubunun eş değer olmasına, araç etkisinin söz konusu olmaması için eğitimin, çevirinin ve testin aynı hoca tarafından yapılmasına, olgunlaşma etkisinin olmaması için deneyin kısa zaman aralığı içerisinde yapılmasına, ön test etkisinin olmaması için katılımcılara sadece bir kez test uygulanmasına önem verilmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılanların yüzde 50'si 3. sınıf, yüzde 50'si 4. sınıf; yüzde 38,3'ü kadın, yüzde 61,7'si ise erkektir. Ek olarak tüm katılımcıların doğum tarihi 1995 ila 1999 yılları arasındadır. Katılımcıların yüzde 5'i 1995, yüzde 3,4'ü 1999 ve yüzde 91,6'sı ise 1996-1998 yıllarında doğmuştur.

Normallik dağılımı ,05'ten küçük olduğu için verilerin normal dağılmadığı saptanmış, deney ve kontrol grubu arasında başarı farkı olup olmadığını ortaya çıkartmak için de Man Whitney U testi yapılmıştır.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubu Arasındaki Başarı Farkı

Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney Grubu	30	40,07	1202,00	163,000	0,001
Kontrol Grubu	30	20,93	628,00		

Tablo 1, deney ve kontrol grubu arasında başarı bakımından fark olup olmadığını göstermektedir. Tablo 1'e göre deney ve kontrol grubunun başarıları arasında anlamlı bir farklılık mevcuttur ($p < 0.001$). Deney grubundaki öğrencilerin sıra ortalaması 40,07 iken, kontrol grubundakilerin sıra ortalaması 20,93'tür. Tablo 1, deney grubunun başarı ortalamasının kontrol grubundan yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Başarı testinden sonra katılımcılardan deneyimlerini bir iki paragraf olarak yazmalarını istenmiştir. Yazılanlar betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilirken öncelikle olumlu ve olumsuz deneyim olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir. Olumlu deneyimlerde bazı kavramların öne çıktığı görülmüştür. "Hiç görmediğim yerleri görme fırsatı sundu." ifadesi katılımcıların yarısı tarafından dile getirilmiştir. Bu kavram dışında olumlu deneyim, görsel fayda sağlama, bilgi edinmeyi kolaylaştırma ve eğitime katkı sunma katılımcılar tarafından sıklıkla yazılan olumlu deneyimlerdir.

Şekil 3. Katılımcıların Olumsuz Deneyim Olarak Aktardıkları Kelimeler

Olumsuz deneyimlerle ilgili en sık kullanılan kavramlar Şekil 3’te gösterilmiş, daha sonra da katılımcıların olumsuz deneyim olarak aktardıkları cümlelerden alıntılar sunulmuştur. Alıntılardan bazıları şöyledir:

Görüntü kalitesi biraz daha iyi olabilirdi. (Katılımcı 26)

Uygulama İngilizce olduğundan dolayı videoyu anlamamız zor oldu. Videolar Türkçe ya da altyazılı şekilde olsa daha iyi olurdu. (Katılımcı 19)

Videonun ve yazıların İngilizce olması zor oluyor. Türkçe olsa takip daha kolay olur. (Katılımcı 18)

Videonun İngilizce olması izlemeyi zorlaştırıyor. (Katılımcı 17)

Aletin biraz daha geliştirilmesi gerekir. Gözü yoruyor. (Katılımcı 10)

Cihaz biraz daha hafif olabilir. (Katılımcı 8)

Gözlükle bir yere odaklandığımda başka bir noktada olan olayları videonun Türkçe olmaması nedeni ile kaçırdım. (Katılımcı 6)

Hız ve netlik açısından zayıftı. Verimli ama yeterli düzeyde odaklanma sorunu yaşadım. (Katılımcı 4)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sanal ve artırılmış gerçeklik tabanlı teknolojilerin uygulanması, dünyada eğitim süreçlerindeki en yoğun kitlelerden biri olan Y kuşağının öğrenme kalitesini, miktarını ve sürecini etkinleştirip arttırdığı gibi, ekonomik aktivitelerde bireysel memnuniyeti de olumlu etkilemektedir (Etlican, 2012, s. 40). Sanal teknolojiler, eğitim kurumlarına laboratuvarlar, makineler, endüstriyel tesisler ve hatta tıbbi senaryolar gibi fiziksel sınıflarda görselleştirilmesi imkânsız olan konuları sanal ortamlarda öğretmeyi mümkün kılmaktadır (Gutierrez vd., 2017, s. 369). Sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamaları, öğrencilere yeni deneyimler yaratma ve yaparak öğrenme fırsatı sunarak onları aktif öğrenenler olmaya teşvik etmektedir (Kotranza vd., 2009, s. 125). Aslan (2017), tıp, veteriner hekimliği ve sağlık disiplinleri gibi uygulamalı eğitimlerde tüm öğrencilere yeteri kadar pratik yaptırma imkânı sunulamadığını, bu nedenle sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve hologram teknolojilerinin bu problemi çözmeye yardımcı olabileceğini belirtmiştir.

Bu araştırmada başa takılı sanal gerçeklik gözlüğü için geliştirilmiş sanal gerçeklik uygulamasının geleneksel yöntemlere göre daha etkili bir ders destek materyali olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma Tarsus Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü 3. ve 4. sınıf öğrencileri içerisinde basit tesadüfi yöntemle seçilen 60 öğrenci ile yapılmıştır. Araştırmaya katılanların çoğunluğunu 1996-1998 yıllarında doğmuş Y kuşağı mensubu kişiler oluşturmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre limanla ilgili görüntüleri 360 derecelik sanal gözlükle izleyen öğrencilerin test sonuçları, dersi video izleyip geleneksel yöntemle dinleyen öğrencilerden yüksek çıkmıştır. Bu sonuç alan yazındaki bazı çalışmalarla (Aktarmış ve Arıcı, 2013; Aydın, 2013; Durukan, 2018; Sarioğlu, 2019) paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin sanal gözlükle ilgili olumlu deneyimleri incelendiğinde “Hiç görmediğim yerleri görme fırsatı sundu.”, olumlu deneyim, görsel fayda sağlama, bilgi edinmeyi kolaylaştırma ve eğitime katkı sunma gibi

kavramların katılımcılar tarafından sıklıkla yazılan olumlu deneyimler olduğu görülmüştür. Avcı vd. (2019) , Duran vd. (2016), Tepe (2019) ve Yıldırım vd. (2018) de çalışmalarında sanal uygulamaların etkin ve başarılı bir şekilde uygulandığını ve faydalı olduğunu belirtmişlerdir. Sanal gözlükler sundukları teknolojiler ile öğrencilere gitme imkânlarının olmadığı yerlerde bulunma imkânı verdiği için eğitim içerikleri çeşitlendirilebilir. Sadece limanlar değil, havaalanları, fabrikalar ve lojistik operasyonu ile ilgili her aşama simule edilerek sanal gözlükler ile izlenebilir hâle getirilebilir. Görsel öğeler etkin bir şekilde kullanılıp videolar diğer duylulara da hitap edecek şekilde geliştirilerek videoların öğrenmeye katkısı artırılabilir.

Olumsuz deneyimlerde ise, katılımcıların en çok izlenen videonun Türkçe olmamasından rahatsız oldukları görülmüştür. Görüntüyle ilgili teknik sorunlar, gözlüğün gözü yorması, cihazın ağır olması, netlik ve hız problemi de vurgulanan diğer olumsuz deneyimlerdir. Benzer bir şekilde Avcı vd. (2019) çalışmasında da sanal gözlüklerin ergonomik açıdan belirli bir süre sonra gözü yorduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada videoların Türkçe olarak seslendirilmesi önem taşımaktadır. Videolar Türkçe olduğunda öğrenmeye katkısının artacağı düşünülmektedir. Sanal gözlük cihazlarının daha hafif olması, konsantrasyon ve gözü yormaması adına sürenin az olması veya çözünürlüğün yüksek olması da öğrencilerin sanal gözlüklerden daha fazla yararlanmasını sağlayacaktır.

Araştırmanın en önemli kısıtı hazır bir videonun kullanılmasıdır. Daha sonraki çalışmalarda ders müfredatına uygun eğitim içerikleri oluşturulabilir. Antrepo, fabrika, gümrük vb. saha ziyaretleri yerine geçebilecek oryantasyonlar üzerine videolar hazırlanabilir. İkinci kısıt ölçümün tek bir içerik kullanılarak yapılmış olmasıdır. Sonraki araştırmacılar farklı ders içerikleri kullanarak öğrencilerin tutumlarını ve öğrenme düzeylerini tespit edebilirler. Son olarak gelecek çalışmalarda farklı teknolojiler kullanılabilir. Laboratuvarlardan yararlanılarak verilen dış ticaret ve lojistik eğitimlerinin verimliliği incelenebilir, artırılmış gerçeklikten yararlanılabilir.

KAYNAKLAR

- Aka, B. (2018). Bebek Patlaması, X ve Y Kuşağı yöneticilerin örgütsel bağlılık düzeylerinin kamu ve özel sektör farklılıklarına göre incelenmesi: Bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (20), 118-135.
- Akçetin, Ç. (2013), Eğitimleşen oyun oyunlaşan eğitim, *30.Uluslararası Bilişim Kurultayı*, Ankara.
- Aktarmış, H. ve Arıcı, V. (2013). Sanal gerçeklik programlarının astronomi konularının öğretiminde kullanılmasının akademik başarı ve kalıcılığa etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 58-70.
- Altunbay, M. ve Bıçak, N. (2018). Türkçe eğitimi derslerinde “Z Kuşağı” bireylerine uygun teknoloji tabanlı uygulamaların kullanımı. *ZFWT Journal Of World Of Turks*, Vol 10, Sayı: 1, 127-142
- Arredondo, JH & Assad-Kottner, C. (2015), Virtual reality: a look into the past to fuel the future, <https://publishing.rcseng.ac.uk/doi/pdf/10.1308/rcsbull.2015.424> adresinden 15 Şubat 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Aslan, R. & Erdoğan, S. (2017). 21. yüzyılda hekimlik eğitimi: Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, Hologram. *Kocatepe Vet J* . 10(3), 204-212
- Avcı, AF ve Taşdemir, Ş. (2019). Artırılmış ve sanal gerçeklik ile periyodik cetvel öğretimi, *Selçuk Teknik Dergisi*, 18(2), 68-83.
- Aydın, V. (2013). Fen eğitiminde sanal gerçeklik programları üzerine bir çalışma: "Güneş sistemi ve ötesi: Uzay bilmececi" ünitesi örneği [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Üniversitesi].
- Bamodu, O. & Ye, XM (2013). Virtual reality and virtual reality system components. *In Advanced materials research* (Vol. 765, 1169-1172). Trans Tech Publications Ltd.

- Bastiaens, T., Wood, L. & Reiners, T. (2014). New landscapes and new eyes: The role of virtual world design for supply chain education. *Ubiquitous Learning*, 6(1), 37-49.
- Can, A. (2017). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi, Pegem Yayıncılık.
- Çakaloz, B. (2008). Lojistik yönetimde simülasyon temelli eğitim yaklaşımları [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Çankaya, B. ve Girgin, S. (2018). Artırılmış gerçeklik teknolojisinin fen bilimleri dersi akademik başarısına etkisi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 50(30), 4283-4290.
- Demirel, Ö., Seferoğlu, S. ve Yağcı, E. (2003). Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme (4. basım).[Instructional technology and material development]. PegemA Yayıncılık.
- Demirezen, B. (2019). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisinin turizm sektöründe kullanılabilirliği üzerine bir literatür taraması, *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-26.
- Dinh, HQ, Walker, N., Hodges, LF, Song, C. & Kobayashi, A. (1999, March). Evaluating the importance of multi-sensory input on memory and the sense of presence in virtual environments. In Proceedings IEEE Virtual Reality (Cat. No. 99CB36316) (pp. 222-228). IEEE.
- Duran, İU ve Çavuş, V. (2017). Akıllı telefon tabanlı sanal gerçekliğin mesleki eğitimde uygulanması. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 6(1),6-11.
- Durukan, A. (2018). Sanal gerçeklikle zenginleştirilmiş öğrenme ortamının fen bilimleri öğretmen adayları üzerindeki etkilerinin incelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi].
- Etlican G. (2012) X ve Y kuşaklarının online eğitim teknolojilerine karşı tutumlarının karşılaştırılması. [Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi].
- Feiner, S. (2002). Augmented reality: a new way of seeing, *Scientific American*, 286(4), 48-55.
- Feng, M. (2017, May). Construction of experiment teaching center of virtual simulation of economic management in application-oriented Colleges-----Study on Shaan Xi Institute of International Trade & Commerce. In *2017 2nd International Conference on Materials Science, Machinery and Energy Engineering (MSMEE 2017)* (pp. 86-92). Atlantis Press.
- Freina, L. & Ott, M. (2015, April). A literature review on immersive virtual reality in education: state of the art and perspectives. In *The international scientific conference elearning and software for education*, 1(133), 10-1007.
- Gegez, E. (2007). *Pazarlama araştırmaları*. Beta Yayınları.
- Gutiérrez MJ, Mora, CE, Añorbe-Díaz, B. & González-Marrero, A. (2017). Virtual technologies trends in education. *EURASIA Journal of Mathematics Science and Technology Education*, 13(2), 469-486.
- Harris, K. & Reid, D. (2005). The influence of virtual reality play on children's motivation. *Canadian journal of occupational therapy*, 72(1), 21-29.
- Hernandez-Pozas, O. & Carreon-Flores, H. (2019). Teaching international business using virtual reality. *Journal of Teaching in International Business*, 30(2), 196-212.

- Kalina, T. & Mikisova, M. (2011). Simulation of ship management in preparation of professionals for inland navigation. *Logistyka*, Vol 6.
- Kotranza, A., Lind, DS, Pugh, CM & Lok, B. (2009, October). Real-time in-situ visual feedback of task performance in mixed environments for learning joint psycho-motor-cognitive tasks. Paper presented at the 8th IEEE International Symposium on Mixed and Augmented Reality (ISMAR), Orlando, FL.
- Le LDH, Mao, Y. & Chen, P. (2014). Virtual reality training improves balance function. *Neural Regeneration Research*, 9(17), 16-28.
- Prensky, M. (2001). *Digital game-based learning*. McGraw-Hill.
- Puncreobutr, V. (2016). Education 4.0: New challenge of learning. *St. Theresa Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(2), 92-97.
- Sarıoğlu, S. (2019). İlköğretim 6. sınıf fen bilimleri dersi hücre konusunda sanal gerçeklik kullanımının öğrencilerin akademik başarısı ve derse karşı tutumuna etkisi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Shah, G. & Cragin, J. (2015). Game on: Virtual reality in international business education. In *The Palgrave handbook of experiential learning in international business* (pp. 401-417). Palgrave Macmillan, London.
- Süygün, MS & Bozyiğit, S. (2019). Dış ticaret ve lojistik eğitiminde dijital oyun tabanlı öğrenme: kavramsal bir inceleme. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 37-50.
- Tepe, T. (2019). Başa takılan görüntüleyiciler için geliştirilmiş sanal gerçeklik ortamlarının öğrenme ve buradalık algısı üzerine etkilerinin incelenmesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Teras, M., Reiners, T., Coldham, G. & Wood, LC (2016, May). NDIVE: Gamified virtual reality environment for Logistics and Supply Chain Management training. In *Proceedings of the 2016 CHI Conference Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems* (pp. 738-744).
- Thomas, S. (2016). Future ready learning: Reimagining the role of technology in education. 2016 National Education Technology Plan. Office of Educational Technology, US Department of Education.
- Yaşa, E. ve Bozyiğit, S. (2012). Y kuşağı tüketicilerinin cep telefonu ve gsm operatörleri tercihi: Mersin ilindeki üniversite öğrencilerinin tercihlerini belirlemeye yönelik pilot bir araştırma, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 29-46.
- Yıldırım, G., Elban, M. & Yıldırım, S. (2018). Analysis of use of virtual reality technologies in history education: A case study. *Asian Journal of Education and Training*, 4(2), 62-69.
- Zhu, Y. (2014). Design and implementation of e-commerce teaching simulation operating platform. *International Journal of Online Engineering*, 10(1),53-58.

İnternet Kaynakları

https://los40.com/los40/2018/11/26/tecnologia/1543239196_147979.html adresinden 10.02.2020 tarihinde erişilmiştir.

<https://codemodeon.com/tr/blog/sanal-gerceklik-ve-artirilmis-gerceklik-farklari/> adresinden 10.02.2020 tarihinde erişilmiştir.

<https://www.youtube.com/watch?v=BwMC9DxHb4k> adresinden 10.02.2020 tarihinde erişilmiştir.

GELENEKSEL TARSUS EVLERİNDE AHŞABIN YERİ VE KULLANIMI

Fehime Yeşim GÜRANİ¹

Makale Bilgisi

Kavramsal Makale

DOI: 10.35379/cusosbil.833716

Makale Geçmişi:

Geliş 30.10.2020

Düzeltilme 30.04.2021

Kabul 30.04.2021

Anahtar Kelimeler:

Ahşap,

İç Mekân,

Geleneksel Konut,

Mimarlık,

Tarsus.

ÖZ

Geleneksel Türk evinde ahşap malzeme strüktürde, iç mekânda zeminde, tavanda, merdivenlerde, çatı örtüsünde, kapılarda, pencerelerde ve mobilyalarda kullanılmaktadır. Geleneksel konutlarda ahşap malzeme, buldukları bölgenin mimari karakterini oluşturmada belirleyicidir. Yapım tekniği, mimari detaylar ve diğer yapı malzemeleri de bu karakterin ayırt edici unsurlarındandır. Bu çalışmada ahşabın mimaride yaygın kullanım çeşitliliği, geleneksel konut örnekleri üzerinden incelenmiştir. Akdeniz mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtan geleneksel taş ve ahşap malzemelerin bir arada bulunduğu geleneksel Tarsus evleri, çalışma alanı seçilmiştir. Çalışmanın sonucunda ahşap malzemenin, sıcak-nemli iklim bölgesinde yer alan Tarsus'un geleneksel evlerine kazandırdığı karakteristik özellikler örneklerle tespit edilmiştir.

IMPORTANCE AND USES OF TIMBER IN TRADITIONAL TARSUS HOUSES

Article Info

Conceptual Article

DOI: 10.35379/cusosbil.833716

Article history:

Received 30.10.2020

Revised 30.04.2021

Accepted 30.04.2021

Keywords:

Timber,

Interior,

Traditional House,

Architecture,

House.

ABSTRACT

Timber has been used in the structure, interior floor, ceiling, stairs, roof cover, doors, windows and furniture in traditional Turkish houses. In traditional construction, timber material is a determinant in creating the architectural character in the region where it is grown and processed. The construction technique, architectural details and other building materials are among the distinguishing elements of this character. The aim of the present study is to examine the widespread use of timber in architecture in the context of traditional dwelling examples. Traditional Tarsus houses, which combine traditional stone and wood materials reflecting the characteristics of Mediterranean architecture, were chosen as the study area. As the result of the study, the characteristic features that the timber material provided for traditional houses in the area exposed to hot and humid climate zone, were determined using related examples.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, ygurani@cu.edu.tr, ORCID:0000-0002-5698-5289.

Alıntılanmak için/Cite as: Gürani, F. Y. (2021), Geleneksel Tarsus Evlerinde Ahşabın Yeri Ve Kullanımı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(1), 231-238.

GİRİŞ

Pek çok araştırma, ahşabın yapı malzemesi olarak kullanımını, tarih öncesi çağlara dayandırmaktadır. Kimi zaman taşıyıcı sistemde, kimi zaman kaplama, örtücü işleve sahip olsa da ahşap, insana verdiği sıcaklık hissi nedeniyle sıklıkla tercih edilmektedir. Ahşap endüstrisindeki gelişmeler, mukavim bir malzeme olan ahşabın iyi özelliklerini artırarak malzemenin rasyonelliğine katkı sağlamaktadır. 20.yy ın başı ile birlikte, ikinci dünya savaşının ardından değişen gereksinimler ve yaşam koşulları sonucu daha dayanıklı ahşap elemanlar üretilerek yapı imalatı başka bir boyut kazanmıştır.

Sivil ya da kamu mimarisi olsun pek çok yapıda tercih edilen ahşap malzeme, kullanım alanına göre seçilmektedir. Ağacın türü de kullanım alanını belirlemede önemli rol oynar. Taşıyıcı sistemde kullanılacak sert yapıda ağaç ile bir dolabin kapağında oymalı süslemelerle estetik bir değer kazandırılmış yumuşak, kolay şekil verilebilir ağaç malzemenin türleri de farklıdır. Yakın çevreden temin edilebilir olması da tercih önceliğinde önemli bir unsurdur. Ağacın türü, rengi hatta kokusu iç mekâna bir karakter kazandırır. Bu karakter ile oluşan tipoloji insanın zihninde bir algı oluşturur. Ahşabın birleşim detayları ve bu detayların meydana getirdiği benzer mimari biçimler kendi içinde çeşitliliği de doğurur. Birbirinin aynıysa olmadan birbirine benzeyen, bütünü parçası olabilen, bulunduğu coğrafi bölgenin karakterini oluşturur. Yapı malzemesi, geleneksel mimaride tasarım dilini oluşturmanın yöntemlerinden sadece biridir. Ahşap malzemenin kullanım alanlarını, geleneksel konut mimarisi üzerinden irdelemek bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışma alanı olarak geleneksel Tarsus evleri seçilmiştir.

Bu çalışma; 1999 yılında Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalında hazırlanan “Tarsus Evlerinin İç Mekân Organizasyonunda 1800-1998 Yılları Arasında Meydana Gelen Değişimlerin Analizi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Ahşap Malzeme Kullanımı

Yapı malzemesi olarak değerlendirildiğinde ahşabın olumlu ve olumsuz yönlerini irdelemek gerekmektedir. Sert ve mukavim yapısı nedeniyle taşıyıcı nitelik taşıması ahşabın olumlu özelliklerinden sayılabilir. Bununla birlikte hafifliği de tercih önceliği oluşturmaktadır. Duman ve Ökten’in çalışmalarında verilen bilgiye göre; “Betonarmede 2400 kg/m³ olan birim hacim ağırlığı, ahşap yapılarda en çok kullanılan çam sınıfı yapı kerestesi için sadece 600 kg/m³ dir. Buna karşılık basınç ve eğilmede basınç mukavemetleri merteye bakımından aynı düzeyde bulunmaktadır” (Duman, Ökten,1988). Ayrıca hafif olma özelliği, yapı malzemesi olan ahşabın montajını kolaylaştırmakta ve işçiliği azaltmaktadır. Geleneksel Tarsus evlerinde kullanılan ahşap, yakın mesafede ormanlardan temin edilir. Böylece nakliye için büyük emek, zaman ve masraf gerekmez. Bu durum binanın yapım süresini de kısaltmaktadır. Ahşap malzeme kolay elde edilebilir olduğu kadar bakım onarımı da mümkün olabilen bir malzemedir. Eskiyen ya da zarar gören bir ahşap malzeme ya da tüm taşıyıcı sistemin onarımı zor olmadan gerçekleştirilebilir.

Geleneksel yapılar nesilden nesle aktararak kullanılmaya devam eden kültür öğeleridir. Bu aktarım aile büyüklerinin ölümü sonucu sonradan gelen nesillerin yaşam alanı olarak kullanmaya devam etmesi ile gerçekleşir. Bunun dışında, yapı ömrü sona ermediğinden başka bir işlev yüklenerek yeniden yaşama kazandırılabilir. İşlevsel ömrünü tamamlayan yapılarda ahşap malzeme yapıdan sökülerek başka bir yapı inşasında da kullanılabilir. Bu şekilde ahşap gibi diğer yapı malzemelerini yeniden kullanmak Tarsus geleneksel mimari dokusunda sıklıkla görülen bir durumdur. Kolay şekil verilebilen yumuşak ahşap türleri geleneksel konutlarda tavan dolap gibi yüzeylerde süslemelerde kullanılır. Özellikle misafir ağırlanan odalarda tavan süslemeleri ile sofa kapılarının kasalarında ahşap oyma işçiliği dikkat çeker.

Ahşap malzeme, olumlu pek çok yönlerinin yanı sıra olumsuz yönleriyle de değerlendirilmelidir. Suya karşı dayanıklılığı zayıf olan ahşap zamanla şişer, çatlaklar oluşur. Ahşabın özünde var olan nem kurutulmadığında da zaman içinde eğilip bükülmeler oluşabilir. Bu nedenle yapıda kullanılmadan önce ahşabın özsuynun çok iyi alındığından emin olunması gerekmektedir. Ses geçirimsizlik özelliği zayıftır (Türkçü, 2017).

Ahşap anizotrop bir yapı malzemesidir. Mukavemeti lif doğrultusuyla ilintili olarak her noktada farklılık gösterir. Ağacın lif yönüne paralel basınç emniyet gerilmesi, lif yönüne dik doğrultudan yaklaşık 4 kat daha fazladır (Duman, Ökten, 1988). Ahşap malzemenin bu özelliği ısı ya da mekanik yüklemelere karşı onun lif yönüne göre farklı mekanik davranış göstermesi ile açıklanabilir. Anizotropik malzemelerin içyapı tane dağılımı homojen değildir (Zor, 2017). Bu nedenle malzemenin doğrultusuna göre mukavemeti de değişkenlik gösterir. Yapının taşıyıcı sisteminde ahşap yapı elemanlarının ek yerleri, birleşim noktaları ve mesnetlerde bu önemli nokta göz önünde bulundurulmalıdır. İnşa sırasında ahşap elemanların ek yerleri, lif yönleri zıt olacak şekilde birleştirilirler.

Ahşap yaşayan bir malzemedir. Bununla birlikte bitki ve hayvanlar gibi diğer organizmalar için de yaşam alanı olabilirler. Ahşabın bu olumsuzluklardan etkilenmemesi için endüstriyel maddelerle korunması gerekmektedir. Geleneksel konutlarda yapıldığı dönem itibari ile herhangi bir koruyucu madde kullanılmamakla beraber iç mekân yüzeyleri boyanarak zararlılardan korunmaya çalışılmıştır. Yangın, ahşap malzeme için en büyük tehlike olarak kabul edilebilir. Ancak araştırmalar, yangının taşıyıcı sistem malzemesinden çıkmadığını göstermektedir. Tarsus’ta geleneksel konutlarda taşıyıcı sistemde kullanılan ağaç

malzeme sedir (katran) gibi alev almaya müsait olmasına karşın yangın dayanımı yüksektir. Taşıyıcı sistemde kullanılan ağaç türü, alev olsa bile kısa sürede yıkılmayacak nitelikte olması yapının mukavemetini artırmaktadır.

Toros sediri hafif ve yumuşak, güzel kokuludur. Bu koku 4-5 yılda kaybolursa da, renkleme işleminden sonra koku yeniden hissedilir. Ağacın özgül ağırlığı onun fiziksel ve mekanik özelliğini etkilemektedir. Özgül ağırlığı yıllık halkaların genişlemesi ile azalmakta ve dolayısı ile direnç özelliği de azalmaktadır. Dar yıllık halkalı kısmı, dayanıklı olması nedeni ile tercih edilmektedir. Budaksız ve dar yıllık halkalı sedir ağacı binalarda taşıyıcı sistemde, merdiven, mobilya vb. pek çok yerde kullanılır. Kendine özgü kokusu güve böceğini uzaklaştırarak dolap gibi mobilyalarda da tercih edilmesini sağlar (Öktem, Sözen, 1992).

Ahşap malzeme bütün bu özelliklerinin dışında tanıdık ve sıradandır. Çünkü farklı coğrafyalarda yüzyıllardır kullanılmakta, yakın çevreden kolay elde edilmekte ve ekonomiktir. Malzemenin gücünü, sahip olduğu dinamikleri bilen o yörenin yapı ustaları tarafından mimari biçim verilerek bir doku oluşturulmaktadır. Bu doku yöreye bir karakter kazandırmaktadır. Aynı zamanda kullanıcıya mesaj verir. Sıcak, davetkâr, insana yakın hissiyatı ile zamansız bir malzemedir. Bilgin(2017), Mimar Peter Zumthor'un ahşap konstrüksiyona sahip Gugalun evine söyleminde olduğu gibi ; "dünyanın o parçası sanki onunla birlikte yaratılmış". Başka bir deyişle Gugalun evi dünyanın oluşum sürecinde onunla birlikte evrilmeye başlamıştır. Ahşap malzemenin dokusu, zamanın derin izlerine rağmen çevresi ve zamanla uyum içindedir. Ahşabı doğal haliyle kullanmak, tıpkı Tarsus geleneksel konut mimarisinde olduğu gibi onu zamansızlaştırmaktadır.

Geleneksel Tarsus Evleri

Tarsus'un iklim koşulları ekonomik ve kültürel yapısı içinde şekillenen geleneksel evlerde ahşap malzemenin kullanımı o dönemin karakterini oluşturmuştur. Tarsus evlerinde, zemin katlar yığma sistemde taş ile örülür, üst katlarda ahşap iskelet sisteminin arası taş dolgu malzeme ile oluşturulur. Böylece alt katlarda kalın duvarlara karşılık üst katlarda duvar kalınlığının incilmesi ile yer kazancı sağlanır, yapı yükü hafifler. Bunun yanı sıra yörenin sıcak-nemli iklime sahip olmasının getirdiği olumsuz hava şartlarından da korunmayı sağlar. Yapım süreci ve işçilik açısından taş malzemeye göre ahşap malzeme daha çok tercih edilir. Üst katta ahşap iskeletli duvarlar, alt katta kullanılan taş duvarlarda olduğu gibi ağırlık hissi vermez. Ahşap iskelet arası taş dolgu duvar yüzeyleri içte ve dışta sıvanır. Binaların ve cumbaların köşelerindeki ahşap taşıyıcılar cephede sıvanmaz, açıkta bırakılır. Böylece odaların boyutları da cephede açıkça okunur.

Tarsus'un içinde bulunduğu iklimsel koşulların yanında sahip olduğu kültürel ve ekonomik şartlar ahşap malzemenin kullanımını da etkilemektedir. Çok amaçlı kullanılan odalarda kapılar ve pencerelerin ağacı, yörenin yakınlarında yer alan ormanlardan elde edilir. Çeşitli gıda maddeleri, giysileri, yatak ve yorgan koymaya kadar çeşitli amaçlar için kullanılan dolapları, iç mekânı kışın yağmurdan yaz günlerinin rahatsız edici sıcak ve nemli havasından koruyan kepenk ve kapakları, taş malzemeye göre daha hafif olması ile yapı yükünü azaltan, kısa zamanda inşa edilebilen merdivenleri ve iç mekânda sabit oturma elemanı olarak kullanılan sedirleri ile ahşap malzemenin fonksiyonel ve rasyonel çözümleri geleneksel Tarsus evinin her köşesinde görülmektedir.

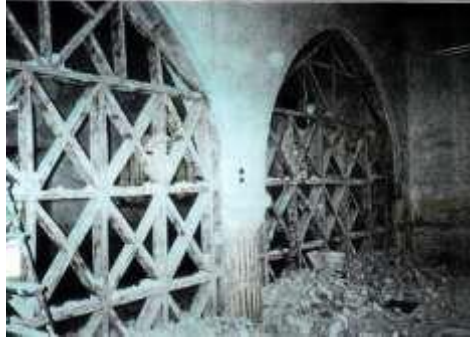
ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışmada yukarıda yer verilen ahşap malzemenin geleneksel Tarsus evlerinde kullanımı sırasıyla açıklanarak örneklerle değerlendirilecektir:

1. Ahşabın Taşıyıcı Sistemde Kullanımı
2. Merdivenler
3. Çatı ve Tavan Kaplaması
4. Kapılar
5. Pencereler
6. Dolaplar
7. Yer Örtüsü

1. Ahşabın Taşıyıcı Sistemde Kullanımı

Geleneksel Tarsus evlerinde zemin kat taş, üst katlar taş+ahşap malzemenin bir arada kullanılması ile oluşturulmaktadır. Taş duvarların birlikte çalışmasını sağlamak için ahşap hatıl kullanılır. Sedir (katran) gibi mukavemeti yüksek ağaçlar Tarsus'ta geleneksel yapıların günümüze kadar gelebilmesine olanak sağlamıştır. Mekanları ayıran bölme duvarlar ahşap konstrüksiyon arası taş dolgular ile inşa edilir (Şekil 1). Yapıların cephesinde taşıyıcı görevini üstlenen ahşap dikmeler ve hatıllar üzerine çiviler gelişigüzel çakılarak sıvanın cephe yüzeyinde tutunmasını kolaylaştırır. Bu nedenle ahşap malzeme üst kat cephelerde sıvanın altında kalarak görünmez. Üst katlarda cumbaların köşelerinde sıva ile hem yüz görünen ahşap dikmeler üst katın konstrüksiyonu hakkında bilgi verir.

Şekil 1: Caminur Mahallesi 0805 Sokak ta yer alan zemin kat bölme duvar konstrüksiyonu (Kişisel arşiv, 1996)

2. Merdivenler

Sofalı plan sistemine sahip geleneksel Tarsus evlerinde, tamamen ahşap olmasının yanı sıra yarım kota kadar taş basamaklar üzerine ahşap basamakların üst katlara bağlandığı merdiven örneklerine de rastlanır. Eldem'in (1968) de bahsettiği gibi sofa içinde yükselen merdivenler planda değişiklik göstermez. Yani plan bütününe bir parçasıdır. Tarsus'ta incelenen iç sofalı konutlarda merdiven ayrı bir bölüm olarak sofaya eklenmiştir. Ahşap basamaklar ve korkulukları ile sade bir dile sahiptir. İklimsel nedenlerden dolayı dış sofalı geleneksel Tarsus konutlarında merdiven dış mekânda kurgulanmasına rağmen günümüze kadar gelebilmiş örneklerde değişen yaşam koşulları ve kullanıcı gereksinimleri doğrultusunda merdivenin iç mekâna dâhil edildiği gözlenmiştir.

3. Çatı ve Tavan Kaplaması

“Ahşap malzeme hareketli yüklerin az olduğu konstrüksiyonlarda çeliğe ve özellikle betonarmeye oranla daha olumlu sonuçlar verir. Toplam yükler içinde kendi ağırlığının payı az olduğundan mesnetlerine, dolayısıyla temellere ulaştırdığı ağırlıklar az olacaktır” (Duman, Ökten, 1988). Geleneksel yapım tekniklerine uygun inşa edilen çatılarda kaplama altı tahtası ve çatıyı taşıyan elemanlar masif ahşaptır. Kıрма çatılı ve saçaklı geleneksel Tarsus evlerinde ahşap malzeme kaplama altı tahtası ve çatı makasında kullanılmaktadır. İç mekânda tavanlarda kullanıcısının ekonomik düzeyine bağlı olarak süslemeler görülür. Ahşap tavan düzleminin üzerine uygulanan süslemeler ahşabın şekil verilebilme özelliğinden faydalandığının göstergesidir (Şekil 2).

Şekil 2: Kızılmurat Mahallesi 42 Sokak, no:27 ahşap tavan süslemesi. (Kişisel Arşiv:1998)

4. Kapılar

Tarsus evlerinde, ahşap malzemenin bir diğer kullanım yeri; giriş kapıları, sofanın hayata açılan kapıları ve oda kapılarıdır. Bu çeşitlilik içinde kapıların boyutları ve süslemelerdeki detaylar kapının bulunduğu

yere göre önem kazanır.

Giriş Kapıları: Ana giriş kapılarının en çok görüldüğü biçim; kemerli, kemer içleri açık, aydınlık penceresi denilen ve çoğunlukla zengin dökme demir işçiliğine örnek teşkil edecek niteliktedir. Kapılar iki kanatlıdır. Çevresinde oluşturulan taş sövelerle kapı cephede vurgulanır. Şehitkerim mahallesi Ramazanoğlu konağında olduğu gibi kapının çevresinde 3cm. lik niş oluşturularak daha davetkâr bir etki yaratılır. Yine bu evde olduğu gibi giriş kapısı lambalı geçmelerle oluşturulmuş masif kapılara sıklıkla rastlanır. Kanatlar üstündeki dökme demirden yapılmış tokmak, ender rastlanılan demir işçiliğine örnektir. Giriş süslemelerindeki detay girişin sokağa ya da bahçeye açılmasına göre farklılıklar gösterir. Taşlığa giriş sağlayan örneklerde söveler, aydınlık penceresi ile kemer içi dökme demirleri, kapı kanatları bezemelerle doludur. Ancak bahçeye açılan örnekler daha mütevazıdır, üstte aydınlık pencereleri yer almaz (Şekil 3).

Şekil 3: Solda, Şehitkerim Mahallesi., 3405 Sokak, no:28. Ortada, Kızılmurat Mahallesi, 42 Sokak, no:19. Sağda, Şehitkerim Mahallesi, 3408 Soak, no:26-26A). (Kişisel arşiv, 1998)

Sofa Kapıları: Dış sofa, hayatı iç sofaya bağlayan / ayıran örneklerde kapılar; Şehitkerim mahallesi, 3405 sokak., no:25 (Şekil 4) ve Kızılmurat mahallesi, Miricilerin evinde olduğu gibi sivri kemerlidir. Bu camlı bölümün genişliği sofanın kısa kenarı kadardır. Yükseklik ise içerdeki oda kapıları ile aynı yükseklikte olup üstüne kemer ilave edilmektedir. Kemer içleri çeşitli geometrik şekillerde camlıdır. Giriş kapılarındaki açıklık aydınlık penceresi niteliğini taşır, ancak tek fark burada demir elemanlar kullanılmaz. Açılan kanatların alt kısımları sağır ahşap, üstü camdır. Yerde düzenlenen eşikle iç sofa hayattan ayrılır.

Şekil 4: Solda, Şehitkerim Mahallesi, 3405 Sokak, no:25. İç sofa ile dış sofayı birbirinden ayıran / bağlayan sivri kemerli kapı. (Kişisel arşiv,1998) Sağda Sofular Mahallesi, 2710 Sokak(43. Sokak) . İç sofaya açılan kapı (Kişisel arşiv, 1997).

Oda Kapıları: İç mekânda kapılar odanın içine doğru açılırlar. Şehitkerim Mahallesi, 417 Sokak, no:4 (Şekil 5), Sofular Mahallesi, 42 Sokak, no:22' de olduğu gibi kapı oda içinde dolapla bir bütün olarak düzenlenir. Kapılar iki kanatlıdır. Kanatlardan biri açılırken oda içinde taradığı alan dolap derinliği içinde kalır. Böylece oda içinde temiz, net bir kullanım alanı elde edilmiş olunur. Kapının üstünde yer alan bu bölüm oymalı ahşap parmaklıklarla çevrelenmiştir. Kapının yan ve alt sınırı bir pervazla çevrelenir. Alt sınırda bu pervaz oda girişinde sofa kapılarında olduğu gibi bir eşik oluşturur. Sofular Mahallesi, 42 Sokak, no:24'te olduğu gibi iç kapılarda da aydınlık penceresi ve demir parmaklıklar yer alır. Bütün odaların kapıları boyut ve işçilik yönünden eşit niteliktedir. Ancak sofaya açılan odalar dışında kalan mutfak, tuvalet gibi ıslak hacimlerin kapıları daha küçük boyutlardadır.

Şekil 5: Şehitkerim Mahallesi, 3417 Sokak, no:4, de görülen örnekte odalarda yer alan dolap, kapı ile birlikte düzenlenir. Bu şekilde kapı kanadının oda içine açıldığında taradığı alan iç mekânda yer kaybına neden olmaz. (Kişisel arşiv, 1998)

5. Pencereler

Tarsus evlerinin ahşap çerçeveli pencereleri kepenkli (görüş açısına göre yukarı-aşağı hareket edebilen) ya da tek parça ahşaptan sağır kapaklı kepenklerle örtülüdür. Bazı uygulamalarda pencere ve kepenk arasına güvenlik amacıyla enine demir çubuklar yerleştirilir. Sofular Mahallesi, 42 Sokak, 24 no.lu ev ve Kızılmurat Mahallesi, 42 Sokak, 4 no.lu evler buna örnektir (Şekil 6). Ahşap kepenkler sayesinde odanın içinin dışarıdan görünmesi engellenir bunun yanı sıra pencere açık iken hava sirkülasyonu sağlanır. Genellikle iki kanatlı ve yanlara açılan kepenkler, kendi içlerinde de dikey ekseninde hareket edebilirler. Böylece hem gün ışığının oda içine kontrollü girişi hem de iç mekândan sokağın görüşü sağlanır.

Pencerelerde ahşap kafesler, mahremiyeti sağlamak ve iklimsel nedenlerle düzenlenir. Ancak bunlar pencerenin tamamında değil sadece gerekli görülen, istenilen güneş ışınlarının içeri girmesine izin verecek boyutta pencere yüksekliğinin ortalama yarısına kadar uygulanır. Ara katta giriş kapısını kontrol etmek için küçük pencere açıklığını gizlemek için kullanılan bu kafes, yarım daire planı ile cepheden dışarı taşar. Ev sakini başını bu boşluktan dışarı uzatarak kapıya gelenin kim olduğunu kontrol eder (Şekil 7). Kafesin yanı sıra pencere açıklıklarında düzenlenen, ahşap sağır yüzeylerden oluşan, kapaklar (kepenkler) iç mekânı gün ışığından korur. Sokağın gürültüsünü dışarıda bırakır. Cam pencereler ile kapaklar arasında kalan boşluk iç mekânı soğuk ve sıcaktan koruyan tampon alandır.

Şekil 6: Solda, Kızılmurat mahallesi, 42 Sokak, 4 no.lu evin pencere kepenkleri, iki kanatlı sağır kapaklardan oluşur. Kepekler düşey ekseninde hareket ederek sokağa görüş sağlanmakta ve gün ışığı iç mekâna kontrollü bir şekilde girmektedir. Pencere ile kepenk arası yatay ekseninde demir parmaklı düzenlenmiştir. Sağda, Caminur Mahallesi 0805 Sokakta yer alan ahşap kepenk (Kişisel arşiv, 1998).

Şekil 7: Solda Sofular Mahallesi, 42 Sokak, no:22 giriş kapısının üstünde ara katta ahşap kafes pencere. Sağda Kızılmurat Mahallesi 42 Sokak, no:19 (Kişisel arşiv, 1998).

6. Dolaplar

Dolaplar günlük hayata dair eşyaların korunduğu, oda içerisinde bir düzen sağlayan ve tüm geleneksel konutların genelinde görüldüğü gibi Tarsus evlerinde de mimarinin bir parçası olup, duvar yüzeyinde düzenlenmektedir. Tarsus evlerinde, kapalı ve açık depolama alanı olarak kullanılan dolaplar çoğunlukla odalarda kapıların bulunduğu duvarda yer alırlar. Dolap yüksekliği oda kapısı yüksekliğindedir. Sofular Mahallesi, 42 Sokak, no:22'de olduğu gibi kapının üstünde kalan boşluk, açık depolama alanı olarak kullanılır. Alt kısım ise sağır masif ahşap kapalıdır. Dolaplar işlevlerine uygun olarak biçimlenir. Süslemelere yer verilmez. Tüm duvar yüzeyini kaplamayan dolaplarda köşeler açık raflar şeklinde düzenlenir. Bu açık raflar çeşitli araç ve gereci sergilemek için kullanılır (Şekil 8).

Şekil 8: Solda Kızılmurat Mahallesi, 42 Sokak, no:6 da dolabın kapı hizasının üstü, yarı açık depolama alanı olarak kullanılırken solda, aynı sokakta yer alan 19 numaralı evde dolap köşesi sergileme amaçlı kullanılır. (Kişisel arşiv, 1996)

7. Yer Örtüsü

Sıcak-nemli iklim bölgesinde yer alan Tarsus evlerinde, zemin kaplama malzemesi ahşaptır. Yakın dönem geleneksel konutlarda ıslak hacimlerde yer örtüsü olarak seramik kaplamalar da görülür. Dış sofalı evlerde de sofa ile iç mekânlar aynı özellikte ahşap elemanlarla kaplanır, sadece iç ile dış mekân arasındaki geçiş zemin kotundan yükseltilmiş bir eşik ile sağlanır. Kat döşemesini oluşturan ahşap kirişler dış cepheden görülür. Zemin kat ile üst kat bu ahşap kirişler sayesinde birbirinden ayrılır. Bu ahşap kirişler içeride taş blokların üzerine oturtulur. Yer örtüsü, ahşap kaplama tahtalarının ahşap döşeme kirişlerine çakılması ile oluşturulur (Gürani, 1999). Kullanıcının ekonomik ve kültürel yapısı ne olursa olsun yer örtüsü en yalın, basit hali ile uygulanır. İklimsel nedenlerle kış aylarında zemin halı, kilim türü dokumalarla örtülür.

SONUÇ

Ahşap malzemenin, bulunduğu coğrafyada yapı malzemesi olarak kullanımı yüzlerce yıldır sürmektedir. Mukavim, şekil verilebilir, kullanıcıya sıcaklık hissi veren bir malzeme olması nedeniyle yapılarda pek çok amaçla kullanılmaktadır. Malzemenin karakteristik özellikleri içinde rengi ve dokusunun yanı sıra günün teknolojik şartlarına uygun olarak endüstriyel niteliğe de sahip olması insan hayatında yerini vazgeçilmez kılmaktadır. Teknolojik olanaklar ahşabın zayıf yönlerini en aza indirgeyerek onun güçlü yönlerini artırmaktadır.

Tarsus'un bulunduğu konum nedeniyle yakın çevreden elde edilen ahşap malzeme, taş malzeme ile uyumludur ve şehrin mimari karakterini oluşturmaktadır. Günümüze kadar gelebilmiş Tarsus geleneksel konutlarında ahşap malzemenin kullanım alanlarının incelendiği bu çalışma, ahşap malzemenin kullanım alanlarını belgeleyerek malzemenin gücünü vurgulamayı hedeflemektedir.

KAYNAKLAR

- Bilgin, İ. (2017). *Mimarın Soluğu, Peter Zumthor Mimarlığı Üzerine Denemeler*. İkinci Basım, Metis Yayınları.
- Duman, N., Ökten, S. (1988). Ahşap Yapı Dersleri -1, Yapı Endüstrisi Merkezi –Teknik Yayınlar, Tunç Matbaacılık.
- Eldem, SH (1968). *Türk Evi Plan Tipleri*. İkinci Baskı. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Gürani, FY (1999). Tarsus Evlerinin İç Mekân Organizasyonunda 1800-1998 Yılları Arasında Meydana Gelen Değişimlerin Analizi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi].
- Öktem, Dr. E., Sözen, MR (1992). Sedir Odununun Anatomik ve Teknolojik Özellikleri İle Kullanım Yerleri. SEDİR, Editör: Doç.Dr. Ünal Eler, Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, El Kitabı Dizisi: 6, Muhtelif Yayınlar Serisi: 66, s.287-297.
- Türkçü, HÇ. (2017). *Yapım: İlkeler, Malzemeler, Yöntemler, Çözümler*. 5. Baskı, Birsen Yayınevi.
- Zor, M. (2017). “Anizotropik Malzemeler ve Elastik Davranışları” <https://docplayer.biz.tr/21000786-Anizotropik-malzemeler-ve-elastik-davranislari-anisotropic-materials-and-their-elastical-behaviours.html> (erişim tarihi: 23.09.2020)